JEWISH PUBLIC LIBRARY
TORONTO

DATE DUE		
MAY 3 '81	JAN 13 1989	

5786
Jan. 19/13121
FEB 15 19 13121
JUN 17 1991 22515

5786

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it. A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

PLEASE ADVISE CHANGE OF ADDRESS

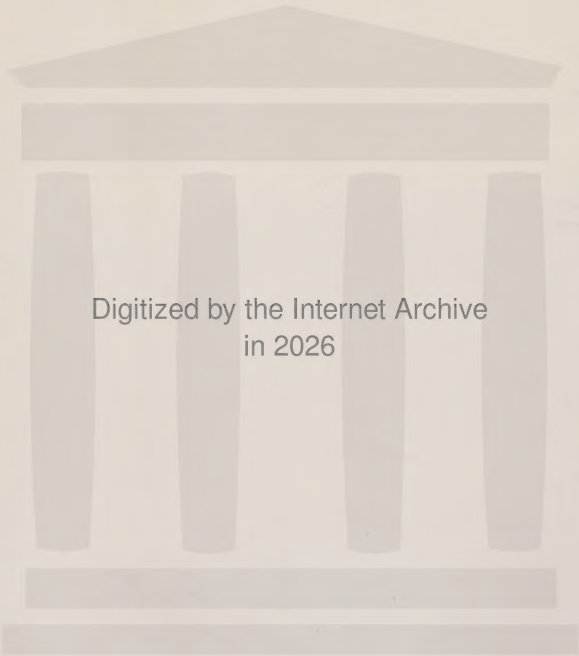

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/songofgeneration0000slev

ביבליאטעק און לעז צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד

LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

סוחר, זכרונו לברכה. דאָרט, אין וואַרשע, איז ער געוואָרן אַ ביכל־שרייבער. ער האָט דאָרט אָפּגעוווינט אַ פּאָר יאָר, און אין אַ ייי־נעם פרימאָרגן — ער איז דאָ אינם שטעטל, און אויך באַם רבין! נאָר תמיד, ווען ער איז דאָרט אַהינגעקומען, איז ער געשטאַנען אַ טרויעריקער אין אַ ווינקעלע — ווען אַלע האָבן געטאַנצט און געזונגען — און פאַרצייכנט עפּעס אין אַ קליין ביכעלע אַריין, היטנדיק זיך דערביי, אַז קיינער זאָל נישט זעען. (מסתמא צו מאַכן דערפון אַ ראָמאַן) נאָר יענעם פרייטיק־צו־נאַכטס, האָט ער אַ וואָרף אַוועק געטון אינמיטן פאַרשרייבן דאָס קליינע ביכעלע מיטן שרייב־פּענדל צוזאַמען, זיך אַ ריס אַריין געטון אין רעדל און מיטגע־טאַנצט מיט אַלע, שרייענדיק: „זיידע! ... זיידע! ...“ דערנאָך האָט ער געגעבן שלום דעם רבין, די גויים, די יידן און דער רביצן.

סוף

בערלין 27—1924

געלאָפן צום רבין און אים דערציילט, אז ער האָט גאָר קיין קיין דיבוק נישט געהאַט אין זיך. בלויז די נשמה זיינע האָט אין אים ערגעץ געריסן און געבענקט, נאָר ער האָט נישט געוווסט ווּהין און צו וואָס. איצט — ער האָט אין זיין שטאָט געהערט, וואָס דאָ טוט זיך — איז ער אַהערגעקומען. און געקומען צום רבין איז אויך חיים איצל, וועלכער האָט פאַרברענט דעם טלית און די תפילין אין דער קיך — וויי כ׳האָב דיר דערציילט — וועלן די סאָציאַליסטן האָבן דאָ געמאַכט א רעוואָלוציע.

— און דאָס איז געווען אין א פרייטיק-צו-נאַכטס. אין דער גרויסער שטוב באַם רבין, אין וועלכער ער האָט א גאַנצע וואָך געארבעט שוסטערי, איז געווען ליכטיק. אויפן וויים-געדעקטן טיש זענען געשטאַנען די זילבערנע לייכטער, אין וועלכע ס׳האָבן געברענט ליכט און קריסטוס איז געשטאַנען צווישן זיי. דער עולם איז ווי תמיד זיך צוזאַמענגעקומען צום טיש, און נאָכן עסן — ווי תמיד — האָבן שווער אויסגעארבעטע הענט זיך געלייגט אויף אקסלען, און אין א רגע... ס׳האָבן געזונגען די וועגט.. דער טאָנ איז געווארן אַלע מאָל התלהבותדיקער, אַלע מאָל מיט מער חדוה... די וועגט פון דער שוסטערישער שטוב האָבן זיך אַלע מאָל מער צערוקט, אז וויפיל מענטשן ס׳זענען פסדר צוגעקומען, האָבן זיי אַלץ געקענט אַריין. די פויערים האָבן אינם טאָנץ אראָפגעווארפן פון זיך די גראָבע סיקמאַנעס און די שווערע היטלען מיט פיר שפּיצן, די שטאָט-גויים האָבן פון זיך אראָפגעווארפן די צייגערנע מאַרינאַרקעס און די קאשקעטן מיט לעדערנע דאשקעס, און די יידן — די לאַנגע קאפאָטעס און שטריימלען. דער טאָנץ איז געווארן אַלע מאָל שטאַרקער און שטאַרקער — מ׳האָט געטאַנצט א גאַנצע נאכט. אַזוי איז געווען יעדן פרייטיק-צו-נאַכטס און שבת-צו-נאַכטס.

— און וואָס איז געווארן מיט יוספן, מיטן שניידערלס אייניקל? — האָט נחומקע, מיט אַן אָפן מייַלעכל, זעענדיק, אז דער זיידע דערציילט שוין נישט מער, א פרעג געטון.

— יוסף, דעם שניידערלס אייניקל? כע כע כע... ער האָט אין וואַרשע חתונה געהאַט מיט א טאָכטער פון א רייכן סוחר, וועלכער האָט אַמאָל געהאַנדלט מיט זיין טאַטן, ר׳ אברהם דער וואַלד-

בילד פון קריסטוסן — ווי כ׳האָב דיר, נחומקע, שוין דערציילט — די פויערן האָבן דעם רבין אַנגענומען פאַר משיחן. און אָט וועל איך דיר איצט דערציילן, מיין קינד, וואָס דער רבי האָט געזאָגט וועגן קריסטוסן. ער האָט געזאָגט, אַז קריסטוס איז דאָס אייגענע שניידערל, וועלכער איז געבוירן געוואָרן בא יידן, ווען זיי זענען נאָך געווען אין זייער לאַנד. גאָט האָט אים תמיד, צייט ער האָט די וועלט באַשאַפן, אַלע מאָל אין אַן אַנדער געשטאַלט, אַראָפגעשיקט אויף דער ערד, צו זאָגן די מענטשן: אַז אַלע זענען זיי ברידער, אַלע זיינע קינדער. אַלע מוזן זיך ליב האָבן, לעבן אין שלום און אין געראַטעוויקייט. ער האָט דעריבער דאָס בילד פון קריסטוסן, וועלכעס ער האָט צוגענומען אין דאָרף, אַרייגעשטעלט צווישן די שבתדיקע לייכטער אויפן טיש. די גויים אַלע האָט ער געהייסן קריסטוסן אַראָפנעמען פון צלם, ווייל אַזוי אַרום קאָן ער נישט טון זיין שליחות: דערלייזן די וועלט. די גויים האָבן איהם געפֿאַלגט. זיי זענען אויך שוין מער נישט געגאַנגען אין קאָשטשאָל אַריין. בלויז דעם קריסטוס, ווי ער שטייט און בעט צו גאָט פאַר אַלע מענטשן, האָבן זיי איבערגעלאָזט. און אַלע אַנדערע בילדער, צוזאַמען מיט די צלמים, האָבן זיי פאַרברענט.

— און נישט קלענער פאַרן רבין — אפשר נאָך גרעסער ווי ער אַליין — איז געווען זיין ווייב שבעלע, די הייליקע צדיקות. מען דערציילט, אַז זי האָט מיטן רבין געלערנט גמרא, אַלע חכמות פון דער וועלט און פון דער תורה, ווייל זי איז געווען א גרוסע גאונות. און דער רבי האָט טאַקע געזאָגט, אַז געטלעך איז די אישה גלייך מיטן מאַן.

— דעמאָלט האָט צום רבין שוין אַנגעהויבן קומען אפילו יעקל פסחס, דער גרויסער טוך-פאַבריקאַנט, וואָס איז געווען א מאַדזשיצער חסיד. עס האָט זיך אַנגעהויבן א גאַנץ אַנדער לעבן דאָ אין שטעטל. פון האַנדלען האָט מען מער נישט געווּוסט: יעדער האָט געארבעט, געטון, וואָס ער האָט געקענט, און אַלע האָבן געלעבט איניינעם. און מיטאַמאָל — דער יינגערמאַן, פון וועלכן דער געוועזענער רבי האָט אמאָל ארויסגעטריבן א דיבוק — ווי כ׳האָב דיר שוין דערציילט — איז דאָ אין שטעטל! ער איז אהיג-

עולם, אים זאָגן זיינע עוולות — ווייל גאָט אַליין טוט אַמאָל אויך אַן עוולה — איז די גרעסטע תפילה. אָט אַזוי האָט ער געבעטן, נישט יעדן טאָג, נאָר אַמאָל. און אַמאָל גאָר צען מאָל אין טאָג. אַמאָל האָט ער גאָר געזונגען, געטאַנצט און געפרייט זיך — אַזוי אַרום געבעטן צו גאָט, אים געלויבט, געקניט צו אים.

און אויך זיינע חסידים האָבן זיך אַזוי געפירט. דאָס אייגענע האָבן אויך געטון די גויים דאָ אינם שטעטל, די פויערים אין די דערפער אַרום, וועלכע זענען געקומען צו אים, ער זאָל זיי פאַרריכטן די שטיוול, אָדער מאַכן נייע. אויך זיי האָבן דערזעען, ווער דערדאָזיקער שוסטער איז, און אויך געוואָרן זיינע חסידים. דער רבי האָט איינגעפירט געזאַנג באַ דער אַרבעט, און אַז יעדער מענטש זאָל אַרבעטן צוויי מאָל צו עטלעכע שעה אין טאָג. עס איז געווען אַ מהיה, אַז מען אינדערפרי, אָדער נאָך וואַרעמעס, געגאַנגען דורך די גאַסן אינם שטעטל, אָדער אין אַ דאָרף דערלעבן: מען האָט געהערט אַרבעטן און זינגען. נאָך דער אַרבעט זענען הונדערטער מענטשן — יידן און גויים — זיך צוזאַמענגעקומען צום רבין הערן תורה. אָבער דער רבי האָט געזאָגט, אַז ער איז נישט קיין רבי, ער איז אַ פשוטער מענטש ווי יעדער איינער, אָדער — יעדער מענטש, יעדער איינער, איז אַ רבי.

— איז אַרויסגעגאַנגען דער רבי פון זיין שטוב אין אַ פעלד, אָדער אין אַ וואַלד אַריין, און דאָרט גערעדט וועגן דער איינער גרויסער נשמה, וועלכע פילט אָן די גאַנצע וועלט, אַז באַם רבונו של עולם איז נישטאָ קיין חילוק צווישן ייד און גוי, צווישן מענטש און חיה, צווישן לעבעדיקע בריאה און נישט לעבעדיקע. ער האָט אַלע גלייך ליב, און אַלץ — אָבער דאָ האָט דער רבי מער נישט גערעדט, נאָר אָנגעהויבן זינגען, און דער עולם האָט גלייך אָנגעהויבן מיטזינגען. באַלד האָט זיך צעפלאַקערט אַ פייערדיקער ריקוד. דערנאָך האָט יעדער איינער געזאָגט, וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן: אויך געזאָגט תורה, גלייך מיטן רבין, ווייל אַזוי האָט ער פאַרלאַגגט.

— די פויערן פונם דאָרף, ווי דער רבי איז בחורווייז אַמאָל געווען און דאָרט צוגעגנבעט — דאָס הייסט: צוגענומען — דאָס

אין ביטערניש. ס׳איז געווען זייער פינצטער, אוּן דער מענטש האָט אין דער פינצטערניש צעשטערט זיין אייגענע ארבעט. דאָס אַלץ האָט אפשר געמוזט אזוי זיין. איצט אַבער הייבט זיך אָן דער יום־כּובדיקער דערוואָכן, דער דערוואָכן פון שאַפן אוּן נישט צעשטערן, פון לייכטיקע טעג, פול מיט פרייד אוּן נחת פון דער ארבעט, פון בויען אוּן שאַפן, ביז ס׳וועט קומען דער שבת שבתון, דער אייבי־קער גרויסער יום טוב. אין דעם יום־טובדיקן דערוואָכן אַבער — האָט דער רבי וויטער געזאָגט — מוז דער מענטש אַנהייבן א גאַנץ אַנדער לעבן, ווי דאָס, וואָס ער האָט ביז איצט געפירט".

— אוּן ווען וועט זיך אַנהייבן דער אייביקער גרויסער יום־טוב? — האָט נחומקע א פּרעג געטון.

— דו שקאץ!... אַזעלכעס פרעגט מען נישט!... דאָס וועט שוין קומען!... — האָט דער זיידע, אַן אויפגערוימטער, גחומקען אַנגעשריגן אוּן אים אַנגעהויבן דערציילן וועגן רבינס דרכים. — אוּן דער רבי האָט באַלד נאָך יום־טוב, מיט זיין וויב שבעלע, זיך אַרײַנגעזויגן אין דער איבערגעבליבענער דירה הינ־טער דער שטאָט פונם אַלטן ר׳ משה לייב שוסטער, וועלכער איז פלוצלינג געשטאָרבן, וועלכער איז מסתמא אויך געווען א פאַר־באַרגענער ל״ו־ניק. דער רבי האָט בּאַ אים פריער זיך געלערנט שוכטעריי, אוּן דערנאָך דאָרט זיך געזומען צו דער מלאכה: גע־וויזן, אז מיט ארבעט, מיט דער פרייד, אז מען פאַרריכט פאַר א מענטש א פּאַר שטיוול, אַדער מען מאַכט אים נייע — דינט מען דעם בורא עולם. ער האָט יעדן טאָג, צווי מאָל צו עטלעכע שעה, געארבעט, אוּן מיט אזא התלהבות — אז ס׳האָט באַשיינפערלעך טאַקע געזעסן, וי ער דינט דערמיט דעם הקדוש ברוך הוא. ער איז מער נישט געגאַנגען אין בית־המדרש, אַדער אין שול אַריין דאַוונען. ער האָט אַנגעהויבן בעטן צו גאָט גאַר אויף אַן אַנדערן אופן. למשל: ער פלעגט זיך אַוועקגיין ערגעץ אין א וינקעלע אַריין, אַדער הינטער דער שטאָט ארויסטער, אויף א פעלד אַרויס, אין א וואַלד אַריין, אַדער ערגעץ ווו, אוּן דאָרט וויינען, טענהן מיטן רבונו של עולם — אויף פראָסט יידיש — אוּן זיך קריגן מיט אים. ער האָט געזאָגט, אז קריגן זיך אַמאָל מיטן רבונו של

אַריין, און אויך דאָס ווייב זיינס — גאָלדעלע די יונהציקנס — איז געווען אַ גרויסע צדיקת. זייער זון — דער „שוסטער" — איז, ווי דאָס שניידערל, געווען אַ פאַרבאָרגענער ל"ו-ניק. אַלץ איז געווען פאַרשטעלט, אפילו די חורבה, ווייל דעם עולם, וועלכער איז דאָרט אַהינגעקומען, האָט באַם אַריבערטרעטן די שוועל אַזאַ בלענד גע-טון אין די אויגן אַריין, אַז זיי האָבן זיי אַזש נישט געקאָנט אָפן האַלטן... קייזערלעכע פּאַלאַצן!... די זשיקע איז גאָר געווען דער טייך חדקל, איינער פון יענע פיר טייכן אַרום גן עדן!...

— דער רבי האָט אַ גאַנצע נאַכט דעמאָלט געפירט טיש און געזאָגט תורה. אַנטפּלעקט אַלע סודות פון דער וועלט. באַלד איז געווען די חתונה מיט שבעלען, די טאָכטער פון דעם אַמאָל געוועזענעם רבין דאָ, וועלכער איז דערנאָך געוואָרן אַ סוחר. די חופּה, ווי דער רבי האָט דערנאָך אַליין דערציילט, האָט ער מיט איר פריער שוין געהאַט געשטעלט אויפן הימל, און דאָס שניי-דערל — אַלץ דאָס שניידערל! — איז געווען דער מסדר קדושן. אָבער דער רבי האָט זי געוואָלט מקדש זיין אויך אויף דער ערד, בפני עם ועדה, ווייל אַזוי איז דער דין, און אַזוי... אַזוי איז אייגנטלעך מיט יעדן מענטש; פריער שטעלט ער די חופּה אויבן און דערנאָך אונטן... אַזוי האָט טאַקע דער רבי געזאָגט. נאָר וועגן דעם סיכות און דעם שמחת תורה דעמאָלט אין דעם שטעטל — דאָס קאָן מען גאָרנישט דערציילן!... מ'האָט געטאַנצט אין די גאַסן — דאָס גאַנצע שטעטל האָט געטאַנצט!... וואָס דעמאָלט האָט זיך געטון!... ווען ס'איז אָבער אַוועק דער יום-טוב, נאָך דער גרויסער שמחה, האָט דער רבי צום עולם געזאָגט אַזוי: „יידן! צוויי וואָכן איז געווען יום טוב — דערווייל גענוג. איצט מוז זיך אָנהייבן דער יום-טובדיקער דערוואָכן".

דער זיידע האָט אויף אַ ווייל אויפגעהערט צו דערציילן, און דאַן, פאַרטראַכט, ווידער אָנגעהויבן:

— דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, קיינער נישט פאַרשטאַנען. אָבער דער רבי האָט דאָס גלייך דערקלערט. און אָט וואָס ער האָט געזאָגט: „ביז איצט, יידן, איז געווען דער וואָכנדיקער דערוואָכן, די שווערע גרויע זעקס טעג, פול מיט יסורים און פּיין, מיט צער

נעטוליעט דער רייכער צום אָרעמאַן, לעבן וועלכן ער איז גע-
שטאַנען, און דער אָרעמאַן צום רייכן. ביידע האָבן געדאַוונט פון
איין מחזור. אַרבעטער און פאַבריקאַנטן, סוחרים און באַלעגאָלעס,
טרעגער און באַלעבאַטים, קרעמער און באַלמעלאָכעס — אַלע אין
די ווייסע קיטלען און איינגעהילט אין די ווייסע טליתים, אויסגע-
מישט איניינעם און ווי איין גוף — האָבן ווי מיט איין מויל גע-
בעטן: „פסח לנו שער...“ דער חזן האָט אָנגעהויבן: „אנא אל
נא. שא נא. סלח נא. מחל נא.“, און פון אַלע הערצער, ווי פון
איינס, האָט זיך אַ ריס געטון: „חמל נא. רחם נא. כפר נא. כבוש
חטא ועון“.

— אַלע האָבן מיטגעזונגען מיטן חזן. נאָך געילה האָט מען
זיך געשטעלט דאַוונען מערב. אַ גרויסע פרייד האָט יעדער איי-
נער געפילט אין זיך, און באַ די לעצטע ווערטער פון קדיש,
האָבן אַלע זיך גענומען פאַקן: „רבי!... רבי!...“

— — — — — — — — — — — — —

— און דאַן, זיידע, דאַן? — האָט נחומקע, אַ צעשטראַל-
טער, מיט בליענדע בעקלעך און בלישטשענדיקע אייגעלעך, גע-
פרעגט.

— דאַן איז דער עולם — דער גאַנצער עולם, נאָכן מחדש
זיין די לבנה — מיטגעגאַגגען מיטן רבין אַהיים, מיטן רבין, וועל-
כער איז פריער געווען אַ גנב בן גנב!... כע-כע-כע... אַ שיי-
נער גנב איז ער געווען... אָבער דאָרט — באַם רבין אינדער-
היים, אין דעם „צעבראָכענעם הייזל באַ דער זשיקע“ — דאָרט
האָט דער גאַנצער עולם ערשט נאָכאַמאָל דערזעען, ווי בלינד זיי
זענען ביז דעמאָלט געווען. אָבער עס האָט מסתמא אַזוי געמוזט
זיין, קיינער האָט אוודאי ביז דעמאָלט נאָך גאָרנישט געטאָרט וויסן
און דעריבער געגלייבט, אַז... יאָ, דאָרט, אין דער „שרעקלעכער
חורבה באַ דער זשיקע...“

— ניין, ניין, נחומקע. וואָלף דוד, זכותו יגן עלינו, דעם
רבינס פאָטער, וואָס איז אַליין געווען אַ הייליקער צדיק, האָט מען
נישט דערהרגעט: ער איז לעבעדיקערהייט אַרויפגעפלויגן אין הימל

ויך א גליטש אראָפּ געטון אין זייערע הערצער אריין. און א ליכ־טיקייט איז שטיין געבליבן פאר זייערע אויגן: „ער איז א פאר־באַרגענער צדיק, א ל"ו־ניק!... ער איז קיין גנב נישט געווען, בלויז זיך אזוי פארשטעלט!..." יעדער איינער האָט צו זיך דע־מאָלט געזאָגט: „וי בלינד בין איך געווען, אז איך האָב דאָס נישט געזען!..." און דעם בעסטן באַווייז דערצו האָבן זיי דאָך געהאַט, וואָס זיין טאַטע, זכרונו לברכה, איז אויך קיין גנב נישט געווען, וויל ער האָט דאָך בלויז נאָר גענומען בא רייכע און אויפקגעבן ארעמע!... איי, וואָס ער האָט זיך אזוי געפירט? ער האָט דאָך געמוזט, וויל ער איז דאָך אליין אויך געווען א פאר־באַרגענער ל"ו־ניק!... אָט איז דאָך זיין טאַטע — ר' מיכאל — געווען גבאי בּאם שניידערל, זכותו יגן עלינו, ער אליין טאָקע — אזוי דערציילט מען — האָט אים אויסגעקליבן פאר זיין גבאי, גע־שיקט נאָך אים, נישט געוואָלט קיין אַנדערן!..."

— דער רבי איז געווען זייער שטארק פארטיפט אין זיך. אַלץ, וואָס ער האָט מיט א פּאָר טעג צוריק נישט פארשטאַנען, איז אים דאָן שוין געווען אינגאַנצן קלאָר. א געטלעכע רויקייט האָט באהערשט זיין הייליקע נשמה, זיין גרויסן מוח און זיין פש־האָרץ. ער האָט געדאַוונט מיט שלימות, מיט לויטערע מחשבות. אַלץ געפילט, אַלץ געזעען און פארשטאַנען, וי צווי מאָל איינס איז צווי. „אַלץ איז פשוט" — האָט ער דערנאָך געזאָגט — „דער מענטש איז דעם רבונו של עולמס א קינד, ער דאַרף רעדן מיט אים, וי מיט א טאַטן".

— מען האָט אָפּגעזאָגט כל נדרי, געדאַוונט מערב, און דאָן א גאַנצע נאכט תהילים. צומאָרגנס האָט מען געד וונט שחרית, מוסף, מנחה, מען האָט זיך געשטעלט דאַוונען נעילה. אויף אַלע־מען איז אָנגעפאַלן עפעס אַן אומבאַוווסטער פחד. די גרויסע גאַל־דענע זון האָט זיך אראָפּגעלאָזט צו מערב, און דער זייגר בלויער הימל האָט אָנגענומען טונקל ווערן. די הונדערטער גרויסע וואַק־סענע און סטאָרינענע ליכט האָבן טרויעריק געברענט, א סך האָב־שוין געצאַנקט און טיל זענען שוין געווען אינגאַנצן אויסגע־גאַנגען. איינער צום אַנדערן האָט זיך צוגעדריקט. עס האָט זיך

מער, אַדבעטער און שנאַרער — מיט רי פּאַבריקאַנטן און באַ־
קיין.

— און דער רבי? — האָט נחומקע דעם זיידען גע־
פֿרעגט.

— דער רבי האָט געדאַוונט אין דער שול, אין דעם שני־
דערלס שול, וועלכע מ׳האָט נאָך יענער גרויסער שרפה אויפגעבויט
פון דעם אַרעמען הייזל, אין וועלכן ער האָט באַם לעבן געווינט.
צוליבן רבין זענען אין דער שול אריין אין יענעם יום־כּפּור געקו־
מען דזשענען כּמעט אַלע יידן פון דער שטאָט, אויך יענע, וועלכע
האָבן תּמיד געדאַוונט אין בית־המדרש אין אין די חסידישע שטיב־
לעך. אַלע — בלאָסע פון פאַסטן און בעטן — האָבן פון רבין נישט
אַראָפגענומען קיין אויג און אפילו די פרויען, וועלכע האָבן גע־
דאַוונט אויבן אין געקעוט אַראָפקוקן צו די מאַנספערשוינען. נאָר
צומיינסט האָבן פון רבין נישט אַראָפגענומען קיין אויג גאָלדעלע
די יונהציקנס — די מאַמע זיינע — און שבעלע, וועלכע איז מיט
איר מאַמעשי — די געוועזענע רביצין — מיטגעקומען אין שול
אַריין דאַוונען. אָלע האָבן געקוקט אויף זיין איידל פנים, ווָאס
האָט באַם דאַוונען געשיינט, און די גאַנצע וועלט גוטסקייט איז
דערויף געווען אויסגעאָסן. פון זיינע גרויסע און שיינע אויגן,
לייכטנדיקע ווי די זון, האָט אַרויסגעשטראָלט טרייסט און האָפנונג
פאַר אָלע. די חאָפנונג האָט אָנגעפילט די ציטערנדיקע הערצער
פון די מתּפּללים, אין וועלכע ס׳האָט געצאַפלט א אומבאַוווסטע
פרייד.

— נאָר דאָס געפֿלדיקע געפיל אין די יידן, ווָאס האָט זיך
אין זייערע מוחות געפֿאָנטערט שוין צייט עטלעכע וואָכן: אַז דער
רבי — דער פרעמדער יינגערמאַן מיטן שוואַרצן בערדל — איז
אפשר טאַקע יאָסל וואָלף דודס, דער געוועזענער... ווייל ער האָט
דאָך געווינט באַ זיין מאַמען, באַ גאָלדעלע די יונהציקנס — דאָס־
דאָזיקע געפיל האָט זיי אין דער שול דעמאָלט באַם דאַוונען
אינגאַנצן באַהערשט. און זיי האָבן דערזען, אַז ער איז טאַקע
דער... גלייך אָבער האָט ווי א בליץ דורכגעשניטן זייערע גע־
הירן — אַזוי האָבן א סך יידן דערנאָך דערציילט — ווָאס האָט

הסיד, האָט צוזאַמענגערופן אַלע זיינע ארבעטער צו זיך אין דער גרויסער סאַליע אַריין, און שלוכצנדיק וויִ אַ קליין קינד, אַנידער־געפאַלן פאַר זייערע פיס. ס׳איז געווען אַ געיאָמער אין די רייכע שטובן צווישן די נגידישע איידעלע טעכטער און שנירן, צווישן די צעפיעשטשעטע איניקלעך און אוראיניקלעך, און צווישן די גבירי־שע שטאָלצע זין און אייִדעמס. די אויסגעמוטשעטע ארבעטער זענען געשטאַנען צעמישטע. זיי האָבן דעם פאַבריקאַנט, צו וועלכן זיי האָבן אייגנטלעך שוין מער גאָרנישט געהאט, אדרבא: אים זייער געאַכטעט און אפילו ליב געהאַט — אויפגעהויבן פון דער ערד, און אים אַריינגעזעצט אין א״נע פון די גרויסע געבעטע שטולן. מיט דרך ארץ האָבן זיי זיך דאַן צוריקגערוקט צו דער טיר. נאָר יענקל פסחס האָט זיי צוריקגערופן און זיי געהייסן זיך זעצן. ער האָט אַ געשריי געטון: „בראָנפן! . . . ווין! . . .״

— יאָ, אין יענעם ערב יום־כפור האָבן מייסטערס געדריקט די הענט פון זייערע געזעלן און באַלעבאַטים פון זייערע לאַגאַ־מאָרן. יחסנים האָבן זיך דערפילט געפאַלן קייגן דעם פשוטן מענטש, וועלכער האָט אַ גאַנץ יאָר שווער און ביטער געהאָרעוועט אויפן שטיקל ברויט. די גרעסערע באַ זיך, זענען געגאַנגען צו די קלע־נערע אַהיים, זיי איבערבעטן.

— אין בית־המדרש און אין שול, מיין קינד, אַ שעה פאַר כל נדרי, האָט אויסגעפראָכן אַ שרעקלעכע ילללה. דאָ זענען די רייכע און יחסנים ערשט נאָכאַמאָל צוגעקומען צו די אָרעמע און גע־פאַלענע און זיי וויידער געדריקט צו זייער ברוסט. זיי האָבן זיי אָפגעגעבן זייערע פלעצער אויבנאָן אויף דער מזרח־וואַנט, און אַליין זיך אַראָפגעלאָזט אונטן צו דער טיר. די אָרעמע זענען צעטומלט געוואָרן פון דעם פלוצלינגדיקן גרויסן כבוד, און אין זייער ענווות־דיקייט געוואָלט בלייבן אויף זייערע ערטער. אַבער די רייכע האָבן זיי גענומען אונטער די אָרעמס, זיי געפירט ארויף אויבנאָן, און צוזאַמען געשטאַנען מיט זיי. עס האָבן זיך אויסגעמישט די רייכע מיט די אָרעמע, די באַלמלאָכעס מיט די גרויסע סוחרים, די טרע־גער און באַלעגאָלעס מיט די באַלעבאַטים און יחסנים, די קרע־

אזוי האָט אַ זיידע דערציילט זיין אייניקל:

— דאָס, נחומקע, איז שוין זייער לאַנג. אין קיין שום יאָר האָט אײַן ייד דעם אַנדערן ערב יום־כיפּור אזוי הייס נישט איבּער־געבעטן, ווי אין יענעם יום־כיפּור. אייגער אויפן אַנדערן איז אַרויפ־געפאַלן און אזוי געווײַנט, אזוי געדריקט יענעם צו זיין האַרץ, אז ער זאָל אים מוחל זיין, אויב ער האָט קיגן אים עפּעס גע־זינדיקט, אז יענער האָט זיך אזש נישט געקאָנט אַפּרייסן פּון אים. און געקומען איז דער רייכער צום אַרעמאַן, אים אויסגעשטרעקט די האַנט: „זיי מיר מוחל, יצחק, וואָס איך בין קיגן דיר באַגאַנ־גען אַן עוולה, דיך געדריקט אין דיין אַרעמקייט, רייך געוואָרן פון דיין עלנט". ער האָט אים אַרומגענומען און אַנגעהויבן וויי־נען: „יצחק'... מיר זענען דאָך ביידע מענטשן, געקימען פון דער זעלבער ערד, און צו איר וועלן מיר ביידע צוריקקערן. פאַר־וואָס זאָל איך דען זיין רייך און דו אָרעם? דו האָסט תּמיד אזוי שווער געאַרבעט, און איך — וויי א־ז מיר..."

— יענקל פּסחס, דער גרויסער פאַבריקאַנט און מאָדזשי־

א זיידע דערציילט

פֿיל פֿרייד, אַזוי פֿיל שמחה, אַזוי פֿיל לויטערע גוטסקייט אין זיין נשמה — בלויז מחילה וסליחה. מיט קינדערישׂ־שטראַלנדיקע אויגן איז ער צוגעגאַנגען צו שבעלען און איר געזאָגט גוט יום־טוב.

אירע אויגן האָבן ווידער אויפגעלויכטן. זי האָט אַרומגענומען זיין קאָפּ און אים געטון אַ קוש אויפן שטערן. מיט ערפורכט, ווי אַ פרומע פרוי פֿאַר איר מאַן, דעם הייליקן צדיק, האָט זי אים דערציילט וועגן איר טאָטעשי: „אַז נאָך אַזוי לאַנג זיין נע ונד, אַרומוואַלגערן זיך פון איין שטאָט אין דער צווייטער, וויל ער האָט געוואָלט אָפּקומען פֿאַר זייגע פריערדיקע זינד, וואָס ער איז געוואָלט אַ פּאַלשער רבי — איז ער פֿאַר ראש־השנה שוין צוריקגעקומען. ער האָט מיטגעפֿרענגט אַ סך געלט, וואָס ער האָט באַקומען פון אַ ירושה, און וועט איצט וועלן אַ סוחר. די מאַמע איז אויך אינגאַנצן אַן אַנדערע געוואָרן: זי האָט גערעדט מיטן טאָטעשי וועגן...“

זי איז רויט געוואָרן און אַראָפּגעלאָזט די אויגן: געשעמט זיך אים צו דערציילן דאָס וויטערע, וואָס זי האָט אים געוואָלט דערציילן. אין יאָסלען האָט דאָס הארץ געקלאַפּט פֿאַר פרייד. ער האָט זי אַנגענומען בײַ דער האַנט און איז פֿאַמעלעך מיט איר אַרויסגעגאַנגען פון וואָלד.

וועט דידאָזיקע שליחות..." דאָס איז אַ צייכן... יאָ, אַ צייכן... אָבער... פאַרוואָס עפּעס: גויים, און יידן? אַלע זענען דאָך גאָטס קינדער! ס'זענען דאָ רייכע, און אָרעמע".

פּלוצלינג האָט ער זיך אַ ריס געטון, ווי דער שטורם, וועל־כער האָט זיך געגרייט און צוגעלאָפן צום זעלבן בוים, לעבן וועלכן ער איז פריער געשטאַנען און געבעטן. ער האָט אָנגעהויבן אַזוי יעלהדיק צו וויינען און שרייען, אַז שבעלע איז אַ דערשראָ־קענע אויפגעשפּרונגען. דער שטורם האָט געריסן, געוואָלט אומ־וואַרפן די ביימער. איר האָט זיך געדאָכטן, אַז די וועלט גייט אונ־טער. ער האָט זיינע הענט געשטרעקט צום שוואַרץ פאַרוואָלקנטן הימל, און פון זיין האַרץ האָט זיך געריסן: „איך קאָן נישט דער־גרייכן, וואָס איך וויל!... גאָט!... דו ווילסט מיר נישט פאַרגעבן מיינע פריערדיקע זינד?... א, על חטא שחטאנו לפניך!..."

אַ פאַרצווייפלטע איז שבעלע געשטאַנען און געציטערט און נישט געוווסט, וואָס זי זאָל טון. דער שטורם האָט אַלע מאָל שטאַר־קער געריסן, דער הימל איז אַלע מאָל שרעקלעכער געוואָרן, און יאָסל האָט אַלץ יעלהדיקער געשריגן: „על חטא שחטאנו לפניך!..." באַלד האָט ער נאָך אין אַ גרעסערער יללה אויסגעבראָכן: „ונתנה תקף קדושת היום!..." זי איז געפאַלן פאַר אים אויף די קניען מיט אויסגעשפּרייטע אָרעמס און געשריגן: „מיין הייליקער!... קום מיט מיר אַהיים!.. דו האָסט דאָך מיך פריער מקדש גע־ווען!... קום, איך וועל מיט דיר לערנען — איך קאָן לערנען גמרא — וועל איך דיר אַלץ דערקלערן, וואָס דו פאַרשטייסט נישט!... איך בין דיר אַלץ מוחל, אַלע דיינע פריערדיקע זינד, וועגן וועלכע דו האָסט מיר איצט דערציילט!... קום, דו ביסט מיין מאַן, און איך דיין פרוי!..."

און ווען דער שטורם האָט נאָכגעלאָזט, די וואָלקנס זענען פאַרשווונדן און דער הימל האָט זיך צוריק אָנגעהויבן אויסליי־טערן; די זון האָט ווידער אָנגעהויבן שיינען — האָט יאָסלס פּנים ווידער אָנגעהויבן שטראַלן. ער האָט דערפילט, אַז איצט האָט אים גאָט שוין אינגאַנצן מוחל געווען אויף אַלע זיינע זינד — ער איז ערשט איצט געבוירן געוואָרן. ער האָט דערפילט אין האַרץ אַזוי

צווישן צוויי, פון גליק אַראָפּגעפאַלענע אין אָפּגרונט, האָט גע־
שניטן. מיטאַמאָל האָט דער הימל אָנגעהויבן ווערן עפּעס זייער
טונקל, וואָלקנס האָבן זיך פאַרצויגן און אַ קאַלטער ווינט האָט אָנ־
געהויבן בלאָזן. יאָסלס האַרץ האָט זיך געקורטשעט. קורטשענדיק
זיך, האָט עס פון זיך אַרויסגעפּרעסט אַלץ, וואָט עס האָט זיך
דערינען פון פריער נאָך באַהאַלטן. ער האָט איר אַלץ דערציילט,
אַלץ, אַז פריער, פאַרן בעטן, איז די מאַלגאָשע צו אים געקומען
אַ נאַקעטע, מיט אויסגעשפּרייטע אָרעמס און געוואָלט אים אַרומ־
נעמען. אָבער ער איז פאַר איר אַנטלאָפן און אָנגעהויבן הייס
בעטן. דעמאָלט איז זי פאַרשוווּנדן. דערנאָך האָט קריסטוס, אָדער
דאָס שניידערל — ביידע זענען דאָך איינער — אים געזאָגט, אַז
זי איז שוין טויט, געשטאַרבן אין אַ תפיסה, און ער קאָן איצט
חתונה האָבן מיט דער, וועמען ער האָט ליב.

פון שבעלעס, איצט פאַרשטיינערט האַרץ, האָט זיך אַרויס־
געריסן אַ שווערער זיפץ. דער ווינט האָט אַלע מאָל שטאַרקער גע־
בלאָזן — צוגעגרייט אַ שטורם. יאָסל האָט דערציילט וועגן שניי־
דערל, וועגן דעם לעצטן חלום, וועלכן ער האָט מיט אַ וואָך צו־
ריק געהאַט, וועגן דעם שטיינערנעם מענטש, וועלכן ער האָט צו־
געגנבעט אין דאָרף. זי האָט אויפגעריסן אירע אויגן, אים געקוקט
אין מויל אַריין. ער האָט דערציילט וועגן דעם ברית אין בית
המדרש, אַז אין יענעם מאָמענט האָט זיך אים געדאָכטן, ער האַלט
דעם מוהל אין זיינע הענט און ווערגט אים. זי האָט פון אירע
אויפגעריסענע אויגן געשליידערט בליצן אויף אים. ער האָט אַלץ
ווייטער דערציילט, און גערעדט וועגן די געדאַנקען, וועלכע ער
האָט נישט געקאָנט פאַרשטיין. „איך וויל זיין אַ פרומער ייד“ —
האָט ער צו איר געזאָגט — „אָבער... קאָן עס דען מעגלעך זיין,
אַז גאָט הייסט אַ קליין קינד, וואָס האָט נאָך גאָרנישט געזינדיקט,
אַזוי וויי טון? גאָט איז דאָך בלויז גוטסקייט! „בלוט מוז אַ ייד
זיך לאָזן פון יענעם אבר... גאָט האָט דעם ייד — ווייל ער האָט
זיין שטימע צוערשט דערהערט — אויסגעקליבן פאַר זיינס אַ שלוח,
אַז ער זאָל דער וועלט אָנזאָגן: גאַנץ מוז זי זיין, דורך ליבע
פאַרייניקט, נישט געטיילט אין טויזנט טיילן! דעם בונד, אַז ער

„שבעלע האלט מיך ארום, אין אירע ארעמס בין איך איצט! . . .“

דאס הארץ אין זיין ברוסט האט שטורמיש אנגעהויבן קלאפן. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל, אז ער האט איר קערפער גענומען שפירן מיט אלע זיינע חושים, אז זיינע פינגער, זיינע הענט, האבן זי באריהרט. ער איז געווען אינגאנצן בארוישט, שבור פין דעמדאזיקן גליק. ער האט אלע מאל מער אויפגעריסן זיינע אויגן, געווואלט זיך איבערצייגן, אויב דאס איז טאקע אמת, וואס ער פילט אין זעט: אז זי האלט אים ארום. . . אין זיינע אויפגעריסענע אויגן ארויז האבן געבליצט די פלאמען פון שבעלעס בליקן. . . ביידע האבן זיך אנגעקוקט. . . נאר פלוצלינג האט ער, ווי א זינ־דיקער, אראפגעלאזט די אויגן, און זיין פנים איז שוואך געוואָרן. פאר זיינע אויגן איז ווידער ארויסגעשוומען מאגאשא. די הענט האבן זיך אים אראפגעלאזט ווי אפגעשטארבן, זיין קערפער איז קאלט געוואָרן.

שבעלע איז א דערציטערטע אינסטינקטיוו אפגעשפרונגען פון אים. נאר גלייך איז זי צוריק צוגעלאפן צו אים און א פאר־צווייפלטע אנגעהויבן שריין: „יאסל! . . . יאסל! . . .“ אבער זי האט געזען, אז עס איז נישט דאס, וואס איר איז מיט א רגע פריער, ווען זי איז פון אים אפגעשפרונגען, איינגעפאלן: אז עס איז אים אפשר נישט גוט, און זי איז צו אים צוריק צוגעלאפן אים מונטערן. אין איר קאפ האט א בליץ געטון א געדאנק: ער האט זיך אוודאי אין עפעס דערמאנט פון זיין פארגאנגענהייט, א שווערע זינד, און זי האט אינסטינקטיוו זיך ווידער אפגערוקט פון אים. אזוי זענען ביידע געשטאנען. דאן האט יאסל מיט א געזונ־קענעם קאפ און געבראכענער שטימע איר אנגעהויבן דערציילן, וואס ער האט איר ביז איצט נאך נישט געהאט דערציילט וועגן מאגאשא, אז זי איז אמאל געווען זיין ווייב. ער האט איר דער־ציילט, אז זי האט פון אים געהאט א קינד און עס דערהרגעט, און ווי אזוי זי האט עס דערהרגעט.

שבעלע האט ארויסגעלאזט א שרעקלעכן קוויטש און איז ווייס געוואָרן. ס׳איז איר געווען קאלט — זי האט אנגעהויבן שוידערן. אין וואלד איז געווען שטיל. די פראסטיקע שטילקייט

פון די אויגן האָט ארויסגעקוקט געטלעכקייט. זיין שטימע האָט גע־קלונגען ווי איידל — ס׳האָט געזונגען זיין נשמה.

אירע אויסגעשפרייטע ארעמס, איר פון סרייד איבערגעפולט אין צאפלדיק הארץ, איר פלאַטערנדיקע נשמה, איר גאַנצער גוף — האָט זיך פון הינטערן בוים אפערגעריסן צו איר געליבטן. אַבער זי האָט מיט אַלע כוחות זיך באהערשט, כדי דעם זינגענדיקן מלאך — איר באַשערטן — וואָס לענגער אַזוי צו זען. אירע פיס האָבן אַבער אַליין אַלע מאָל געמאַכט א טריט, זיך דערנענטערט אַלע מאָל מער צו אים. פלוצלינג האָט זי דערהערט, ווי ער זאָגט הויך: „הרי את...“ און זי איז שטיין געבליבן מיט א געזונקענעם קאָפּ, ווי א כלה אונטער דער חופה, ווען דער חתן איז זי מקדש. גלייך אַבער האָט זי מיט דער גאַנצער קראַפט פון איר אויפגע־ברויזטער ליבע, פון איר איינגעהאַלטענער בענקשאַפט און געצוויי־טע לײדנשאַפט, זיך א ריס געטון צו אים, און ארויפווארפנדיק זיך אויף אים — נישט מיט ערדישן באַגערן, נאָר מיט הימלישע התלהבות — האָט זי זיך ארומגעוויקלט ארום אים און אים געדריקט צו איר שטורמישער ברוסט.

יאָסל איז געווען איבערראַשט און נישט געוואוסט אין דער ערשטער רגע, וואָס מיט אים געשעט: וועמענס גלײַענדיקע ארעמס האַלטן אים ארום? ווער אומארעמט אים אזוי פלאַמענדיק? צו וועמענס ווילקאַנישע ברוסט, אין וועלכער עס שטורמט אַזוי געוואַל־טיק אַן אויפגעברויזט הארץ, ווערט ער אזוי שטארק צוגעדריקט? ווען ער האָט דערזען, אז ס׳איז שבעלע, האָט ער אויף איר געקוקט, און זי נישט דערקענט. ס׳האָט זיך אים געדאַכט, אז ער איז אויפ־געקומען פון א הערלעכן חלום, אראָפגעקומען פון הימל און גלייך אַרײַנגעפאַלן אין נאָך א הערלעכערן חלום, אויפגעשטיגן אין נאָך א העכערן הימל. ער האָט אַלץ נישט געקענט קומען צו זיך, ביז ער האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט דאָ אין וואַלד געוואַרט אויף שבעלען. דאָן האָט ער זי מיט איינמאָל איגגאַנצן דערזען, זי דער־פילט מיט זיין גאַנצער נשמה, מיט זיין גאַנצן גוף, מיט אַלע זיי־נע חושים. זיינע אויגן האָבן אויפגעבליצט, אין זיין מוח איז ליכ־טיק געוואָרן, וי הונדערטער ליכט וואָלטן זיך דארט אָנגעצונדן:

שבעלע איז פון לאַנג שוין געווען אין וואַלד. זי איז געקו־מען, ווען יאָסל האָט געבעטן און געזונגען די ראש השנהדיקע תפילות. זי האָט אים נישט געוואָלט שטערן און זיך באַהאַלטן הינ־טער אַ בוים. זי האָט פון דאָרט אַפערגעקוקט אויף אים, און דאָס האַרץ אין איר האָט געקוואָלן פון פרייד און גליק: ס'האָט זיך געריסן פון איר ברוסט אַרויס צו איר באַשערטן, איר געליבטן. אירע אָרעמס האַבן זיך אויסגעשפרייט צו אים, איר נשמה האָט געפלאַטערט, אָבער זי האָט זיך איינגעהאַלטן מיט אַלע כוחות, ווייל זי האָט אים וואָס לענגער געוואָלט אַזוי זעען, ווי ער בעט און זינגט. אירע אויגן האָבן געשטראַלט צו אים, ווי די זון. איר גאַנץ וועזן איז געווען איבערגעוועלטיקט פון דער גרויסער פרייד: „איצט זע איך ערשט ווער ער איז, ווער עס וועט זיין מיין חתן, מיין מאַן!..."

ווען זי איז אָנגעקומען אין וואַלד אַריין און אים דערזעען שטיין לעבן אַ בוים בעטן און זינגען, האָט זיך איר געדאַכט, אַז עפּעס אַ זעונג האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אירע אויגן. זי האָט גע־קוקט און געקוקט, געמיינט, אַז זי וועט זיך אויסניכטערן פון דער זעונג, וואַך ווערן, אָבער אירע אויגן האָבן אַלץ דאָס זעלבע גע־זעען. זי האָט דאַן אַ טראַכט געטון: „אפשר איז דאָס אַ מלאך?" אָבער זי האָט געזעען, אַז דאָס איז יאָסל. אין איר קאָפּ איז גע־בוירן געוואָרן דערדאָזיקער געדאַנק: „ער איז טאַקע אַ מלאך, און דעריבער האָט ער זיך פריער פאַרשטעלט פאַר אַ גנב".

זי זון האָט אויף יאָסלען געגאָסן איר איצט געלייטערט גאָלד. פונם בוים, לעבן וועלכן ער איז געשטאַנען און געזונגען, זענען די פאַלנדיקע גרין-ברוינע בלעטער ליגן געבליבן אויף זיין קאָפּ און געבילדעט אַ גרין-גאָלדענעם קראַנץ אַרום זיין שטערן...

די דינענקע בלוי-זיידענע פעדעם פון „באַביעלאַטאָ" האָבן אים אינגאַנצן אַרומגעוועבט און אַרומגעשפּינען, און ער האָט זיך געפונען אין אַ פאַנטאַסטישער נעץ... זיין פנים האָט געלויכטן,

געבראַנט די כאַינקע, מיט דער שול, וווּ ער האָט ראש השנה גע־
דאַוונט. דער שטיינערנער מע׳טש, מיט די גרויסע ליכטיקע אוון גו־
סע אויגן, מיט דעם גרויסן אוון שיינעם שטערן, וועלכער איז פריער
געשטאַנען אויפן רויט-געפֿאַרבטן טישעלע — איז דערנאָך געשטא־
נען אינמיטן שטוב אוון צו אים אַזוי געשמייכלט. . . אוון עס דאַכט
זיך אים איצט, אַז ער זאָגט אים: „נו, איצט פֿאַרשטייסטו שוין,
יאָסל, דעם לעצטן סוד? דו האָסט פֿאַראַכטעט די פֿרוי, וועלכע
האָט דיך ליב געהאַט אוון צוליב דיר געמוזט באַגיין אַ רציחה:
דערהרגענען איר אייגן קינד, וויל דו — דער טאַטע דערפון —
ביסט אַנטלאָפן פון איר. דערנאָך, ווען דו ביסט צו איר צוריקגע־
קומען אוון זי האָט דיר דאָס דערציילט, האָסטו זי נישט אַרומגע־
נומען אוון געטרייסט, נאָר דו ביסט ווידער פון איר אַנטלאָפן.
האָסט איר געזאָגט, אַז דו האָסט אַן אַנדערע געליבטע: אַ רבינס
אַ טאָכטער. פון צרות אוון פון פיין, וואָס די מענטשן האָבן איר
דערנאָך אָנגעטון: זי אַרײַנגעזעצט אין אַ תפיסה — איז זי גע־
שטאָרבן. אָבער גאָט, וואָס איז לויטער גוטסקייט, האָט איר מוחל
געווען, אוון אויך דיר. ווען דו האָסט פריער תפילה געטון. אין
יענער רגע האָט אויך זי דיר מוחל געווען, אוון מער ווען זי צו
דיר שוין נישט קומען מיט איר ליבע. דו קאָנסט איצט חתונה האָבן
מיט דער, וועמען דו האָסט איצט ליב, אוון דיין שליחות ווען זיין:
זיען, אַז אין מענטש דעם אַנדערן זאָל מוחל זיין, וויַ גאָט, דער־
אַלמעכטיקער, איז אים, דעם שוואַכן, מוחל. אַזוי אַרום ווען קומען
די גאולה, די ווילע ווען ווערן דערלייזט".

יאָסלס פנים האָט געלויכטן פון גליקזעליקייט. ער האָט גע־
זונגען צוזאַמען מיטן חזן „זכרנו לחיים" אין דער מסופּדיקער
שמונה עשרי. ער האָט דערזען דאָס שניידערל. „דאָס שניי־
דערל? — דאָס איז דאָך דער, וועלכער איז געשטאַנען אויפן
רויט-געפֿאַרבטן טישעלע? — —" ער האָט אָנגעהויבן באַגרייפן,
אַז די ביידע זענען אייגער. אוון דאָס שניידערל האָט צו אים גע־
לאַכט, געשאָקלט מיטן קאָפּ: „איך בין קריסטוס — דאָס שניי־
דערל... איצט גיי אַרויסטער אויסטער דער גאַלדענער חופּה צו דיין
כּלה אוון זאָג: הרי את. . ."

זי אים אַרום... ער האָט אַרומגעכאַפּט אַ בוים, זיך געקלאַמערט אין אים און געשריגן: „לאָז מיך אָפּ!... איך וויל נישט, ניין, איך וויל נישט!...“ ער האָט זיך געוואָרפן, געשלאָגן מיטן קאָפּ אין בוים און גערעוועט ווי אַ פאַרווונדעטע חיה: „פאַרפאַלן, אַלץ פאַרפאַלן“.

אַזוי איז ער לאַנג געשטאַנען, קאָנווולסיוו זיך געוואָרפן, אַז דער בוים האָט אַזש געציטערט. ער האָט געוויינט, געהעשעט — געבעטן צו גאָט, אַז ער זאָל אים העלפן, ער זאָל אים מוחל זיין די אַמאָליקע זינד, וועלכע ער האָט געטון, ווען ער האָט נאָ־גאָרנישט פאַרשטאַנען, געווען ווי אַ בהמה — אַ קאַלב. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז עס איז ראש השנה, ער איז אין שול און בעט: „מי כמוך אב הרחמים...“ ער האָט דערפילט, אַז עס ווערט אים אַלע מאָל לייכטער אויפן האַרץ, אַלע מאָל גרינגער. די זין האָט אים געוואַרעמט, געקושט און געגלעט, געצערטלט, ווי אַ מאַמע, ווי אַ געטרייע געליבטע. זיין פּנים האָט זיך צוריק אויס־געלייטערט און ווידער אָנגעהויבן שיינען. אין די אויגן איז אים ליכטיק געוואָרן, ער האָט דערזעען אַ נייע וועלט, אַזאַ גוטע און ליבע... ער האָט אַרויפגעקוקט צום איצט טיף-בלויען הימל, אויסגעשפרייט זיינע אָרעמס און עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער שוועבט, שוועבט אַלע מאָל העכער און העכער... ער איז אין הימל... ווי ליכטיק עס איז!... די ביימער אַלע זענען באַ־האָנגען מיט גאָלדענע און זילבערנע פעדים... אויף אַלע צווייגן — אפילו אויפן קלענסטן צווייגעלע — שטייען פאַר־שידנפאַרביקע ליכטלעך: ווייסע, בלויע, רויטע... זיי ברע נען אַזוי שטיל... פרום און הייליק... עס שפּילן אָרגלען... מלאכים זינגען... אויך ער זינגט: „בספר חיים...“ אַלע מענטשן זינגען... עס זינגט די ערד, דער הימל — די גאַנצע וועלט...

אין קאָפּ האָט זיך באַ אים צוזאַמענגעמישט דאָס בילד, וואָס ער האָט געזעען אין דאָרף באַם יינגן פּויערישן פּאָרפאָלק, ווען זיי זענען באַנאַכט אַוועקגעגאַנגען אין קאָשטשאַל אַריין און ער איז אַליין איבערגעבליבן אין דעם יום טובדיקן שטיבל, ווו עס האָט

בית־לאמעק און לעז ביומער פון אידיש
ארבייטער פערבאנד

יאָסל האָט אָנגעהויבן זייער שטאַרק ציטערן: „חי קען איך? ... איך...“ פלוצלינג האָט ער זיך דערמאַנט אַן דער סטאַטיע פון קריסטוסן, ער האָט אים דערזען פאַר זיך, ווי ער קוקט אויף אים מיט זיינע גרויסע טרויעריקע אויגן. זיין טרויעריקער בליק האָט אים איצט דערמאַנט אין דער גראָבער מאַגאַזשע, וועלכער ער האָט שוין לאַנג געהאט פאַרגעסן. די גאַנצע טרויעריקע פאַרגאַנגענהייט איז מיט איינמאָל ווידער צוריקגעקומען. ער האָט זיך דערמאַנט אין יענעם מאָמענט, ווען זי האָט אים דערציילט, אז זי האָט געהאט פון אים א קינד און עס דערהרגעט. דאָס גאַנצע בלוט האָט אים א זעץ געטון אין פנים אַריין: „זי איז געווען מיין ווייב, כ'האָב זי ליב געהאט! אויך דערנאָך איז זי געווען מיין ווייב, דערנאָך, ווען זי האָט מיר דערציילט, אז זי האָט דאָס קינד מיט א האַק!“ — — — ער איז ווילד געוואָרן, צעומגעלאָפן אין וואַלד און זיך געריסן די האָר פון קאָפ. די גאַנצע רויקייט פון אמאָל איז אים ווידער באפאַלן. פון רציהה האָט ער זיך געבינן די פינגער, זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין פנים אַריין און געשריגן צו זיך: „יאָסל וואַלף דודס!... גנב בן גנב!... גזלן!... האָסט אין א שבת געשטאָכן א ייד!... געוואָלט אין בית המדרש דערוועגן דעם מוהל!... דו ווילסט ווערן א פרומער?... דאָס שניידערל, און חתונה האָבן מיט שבעלעך?... כאַ-כאַ-כאַ!...“

פאַר זיינע אויגן איז מאַגאַזשע אַרויסגעשוומען א נאַקעטע אין אַזא שיינע... זי האָט געלאַכט צו אים, אויסגעשפרייט אירע פויל אַרעמס אים אַרומצונעמען... ער האָט געקוקט אויף אירע קייַלעכיקע, איצט אזעלכע שיינע ברוסטן, אויף איר בויך, אויף אירע סיס און זיין גאַנצער גוף האָט געברענט נאָך איר. זי האָט זיך אלע מאָל מער דערנענטערט צו אים... אָבער ער האָט אינסטינקטיוו צוריקגעטרעטן, געציטערט און געשעפטשעט: „לאָז מיך אָפּ... לאָז מיך אָפּ... איך ווייל נישט זינדיקן מער... איך...“ און ער האָט אָנגעהויבן אנטלויפן פאַר איר, אָבער זי האָט אים נאָכגעיאָגט: „מיין געליבטער!... מיין מאן!...“ ער איז אַרומגעלאָפן איבערן וואַלד, נישט געוווסט, וואָס ער זאָל טון. אָט נעמט

נישט געטיילט אין טויזנט טיילן! און מיטן בלוט פון דעם אבר שליסט דער ייד אַ בונד מיט גאָט. אַז ער וועט דידאָזיקע שליחות טון!" און ער זיפצט שווער: „כסתמא בין איך דעמאָלט אין בית המדרש נאָך נישט געווען גענוג פרום".

ער האָט זיך דערמאַנט, אַז פאַרן ברית איז אַריינגעקומען אַ יינגערמאַן און גערעדט אַזעלכע ווערטער... ער האָט זיי נישט פאַרשטאַנען, אָבער זיי זענען אים דעמאָלט אַריין אין האַרץ. ער ווייסט איצט, ווער דער יינגערמאַן איז געווען: דעם שניידערלס אייניקל!... מען איז דערנאָך געגאַנגען מיט פענער, עס איז גע־ווען אַ רעוואָלוציע. דער מייסטער האָט אים שוין דערקלערט, וואָס סאָציאַליזם איז, איצט ווייסט ער שוין. דאָס שניידערל האָט אין יענער נאַכט אויך געוויינט: „אָ, מיינע קינדער, מיינע אייניקלעך: גאָטס שליחים זיין וועלט צו דערלייזן".

יאָסל קורטשעט זיך: ער וויל איצט דעם גאַנצן חלום פון יענער נאַכט פאַרשטיין, דאָס גאַנצע יידישקייט — אַלץ. ער טראַכט: „יידישקייט און גוישקייט — וואָס איז דאָס?" ער האָט זיך דער־מאָנט אָן דעם בילד, וואָס ער האָט אין יענער נאַכט געזעען: דאָס גן עדן. און דערנאָך, ווען ער איז געגאַנגען אין בית המדרש אַריין דאַוונען, האָט ער געזעען די אַרבעטער גיין צו דער אַר־בעט: זיי זענען געווען אַזוי בלאַס — קוים זיי זענען געגאַנ־גען.

און ער האָט דעם חלום פון יענער נאַכט נישט געקאָנט פאַרשטיין. ער האָט צוויי באַגריפן: אַרעמקייט און רייכקייט, יידיש־קייט און גויישקייט — נישט געקאָנט פאַרשטיין. און דאָס, ווייל די פראַגע: „פאַרוואָס?" — איז נישט אַרויס פון זיין קאָפּ. און קיין ענטפער האָט ער נישט געהאַט. „אָבער איך וויל דאָך זיין אַ פרומער ייד!" — האָט ער געשריגן. נאָר ער האָט נישט געקאָנט אַריינדרינגען אינם תוך: „וואָס מיינט מען פרומער ייד?" ער האָט זיך דערמאַנט, אַז דאָס שניידערל האָט אין יענער נאַכט געוועקט: „שטיי אויף, יאָסל בן וואָלף דוד! דיר האָט גאָט דעם אמתן וועג גע־וויזן, דעם זעלבן וועג, אויף וועלכן איך בין געגאַנגען — דו ווערסט דער ממלא מקומי!"

אַלע געטלעכע חכמות, האָט זי אַראָפגעווינקען: „וער עס וועט זאָ מיר איצט אַרויפקומען — דעם שענק איך אינגאַנצן מיין באַהאַלטענע גלייענדיקע ליבע...“

יעדער האָט מיט אַ שווער הארץ אַרויפגעקוקט צו איר, זיך געוואַרעמט אין איר איצט קרענקלעכער וואַרעמקייט.

ס׳איז געקומען דער נאָכמיטאָג און די זון האָט זיך אַראָפגעלאָזט אַ סך נידעריקער, נאָר צו מערב צו — ווי תמיד. זי האָט איצט אויסגעזוכט אַ סך גרעסער. איר וואַרעמקייט האָט אָנגעהויבן ווערן אַ סך שטאַרקער, אין איר ליבע און צערטלעכקייט — אַזוי ווייטיקלעך גרויס איצט. אירע דינע שטראַלן האָבן ווי גאָלדענע שפּיזלעך זיך געשיט דורך די געדיכטע גרין-ברוינע בלעטער און צווייגן פון די ביימער אין וואַלד הינטער דער שטאָט. די דעמבענע-ביימער, ווי אַלטע זיידעס, זענען געשטאַנען פאַרטראַכטע און זיך אייגנהערט צום שטילן וועלט-שמועס, וועלכער ווערט פון אייביק אַן געפירט אין דער לופט. די זילבערנע בעריאָזע-ביימלעך — זייערע אייניקלעך — האָבן מיט אָפענע מיילער און אויפגעריסענע אויגן געקוקט פאַרחידושטע און א ביסל דערשראָקענע: זיי האָבן עפּעס פאַרשטאַנען פון דעם שמועס און געציטערט פאַר מורא. בלעטער זענען אייניקווייז שוין אַראָפגעפאַלן פון די ביימער.

יאָסל האָט אין וואַלד, ווי תמיד, געוואַרט זיך צו טרעפן מיט שבעלען. ער איז געשטאַנען לעבן א מיס און געטראַכט. דעם חלום, וועלכן ער האָט מיט אַכט טאָג צוריק געהאַט, האָט ער נישט געקאָנט פאַרגעסן. פון דעמאָלט אָן האָט זיך אים באַטאָג אין באַנאַכט געדאָכטן, אז ער הערט דאָס שניידערל שרייען צו אים: „דו ביסט א גזלן! דו האָסט אין בית המדרש...“ ער האָט מיט חרטה איצט געטראַכט וועגן דעם, וואָס ער האָט אין הארץ באַ זיך, דעם מוהל דעמאָלט געוואָלט דערוועלן. „איך בין דאָך א ייד!“ — שרייט ער צו זיך, ווי דאָס שניידערל האָט צו אים געשריגן אין יענער נאַכט. — „בלוט מוז א ייד זיך לאָזן פון יעדעם אבר, דורך וועלכן עס קומט ליבע און שאפונג, וויל ער איז גאָטס שליח! ער מוז דער וועלט אָנזאָגן: גאָנץ מוז זי זיין, דורך ליבע פאַריניקט,

אלמנה, אבער דערויף האָט קיינער נישט געלייגט קיין אכט. „און אויב יאָ?" — האָבן טייל אמאל נאכגעקלערט. — „מהקא משמע לן?..."

ס'האָט צום שניידערלס קבר אין יענעם יאָר געשטראָמט כמעט דאָס גאַנצע שטעטל. אלע האָבן געשריגן: „הייליקער צדיק! וויז אונז דעם וועג!" ארויסגייענדיק פון בית עולם, האָבן זיי אין די אויסגעשטרעקטע הענט פון די בעטלער, וועלכע זענען געשטאַנען אין אפענעם טויער און געבעטן נדבות, אריינגעלייגט קופערנע מטבעות. צווישן די בעטלער איז אויך געשטאַנען גאָלדעלע די יונהציקנס מיט אן אויסגעשטרעקטער האַנט, נאָר מיט אראָפגעלאָזטע אויגן און געזונקענעם קאָפּ, אז מ'זאָל זי נישט דערקענען, ווער זי איז.

עס איז וויידער געווען אייגער פון יענע געשענקטע שיינע האַרבסט-טעג, וועלכע זענען געצייכנט און וועלכע מען טוליעט זיך אין מען קלאַמערט זיך, ווי צו א מאמע, וואָס באַלד וועט מען זי מער נישט האָבן. די לופט איז געווען גרין-ברוינלעך, ווי עט-וואָס אַנגערויכערט. שוין באַלד אינדערפרי האָט די זון אָנגעהויבן שיינען. זי איז געווען וויים ווי געלייטערט זילבער און אראָפגע-קוקט פון גרין-בלויען הימל, וועלכער איז געווען נישט אינגאַנצן דורכזיכטיק. איר וואַרעמקייט איז אַבער געווען קיל, ווי איר איצ-טיקע פאַרב. זי האָט געצערטלט, אַבער אין איר צערטלעכקייט איז געווען יענע קלוגע אויסגערעכנטקייט צו בארוקן די שווערע ליידן. אַרייַנקוקן אין איר זילבערנעם שפיגל-פנים איז געווען אומ-מעגלעך, כאָטש זי איז געווען אזוי וויים. ווי א צנועהדיקע כלה האָט זי פון דער הימלישער הויכקייט איצט געוויזן אירס א בא-זונדערע פראַכט, אירס א באזונדערן כישוף-רייך, וועלכער האָט געהאט אין זיך א געוואלטיקע קראפט. מיט איר חנעוודיקער קאפ-ריזער פרויען-קלוגשאפט איצט, וועלכע איז שטארקער געווען פון

מידע און דערהרגעטע — געזיפצט: „אונזער גאַנץ לעבן — יאָגן, יאָגן...“ אַזוי האָבן אויך געזיפצט די גרויסע סוחרים און די פאַבריקאַנטן. די בענקשאַפט נאָך די גאָר אַלטע צייטן, נאָך דעם לאַנג פאַרגאַנגענעם, האָט אינם שטעטל פלוצלינג זייער שטאַרק זיך אָנגעהויבן. צומיינסט האָבן, פאַרשטייט זיך, די סוחרים געבענקט דערנאָך. מ'האָט זיך ווידער דערמאַנט אָן שניידערל, און די אַלטע מעשהלעך און לעגענדעס וועגן זיינע אויפטועכצן, האָבן אָנגעהויבן אויפשטיין תחית המתים.

אַן אַלטע יידענע האָט דערציילט, אַז ווען זי איז געווען אַ קליין מיידל, האָט די באָבע איר דערציילט, אַז דאָס שניידערל האָט אַמאָל שיער געברענגט משיחן. ער האָט אויף אים געוואַרט אין דאָרף, ווייל דאָרט אַרום האָט ער באַדאָרפן קומען. אינם שטעטל האָט מען איצט זייער שטאַרק אָנגעהויבן רעדן וועגן דעם, וואָס דאָס שניידערל האָט כמעט דאָס גאַנצע לעבן זיינס פאַר־ברענגט צווישן די פויערים — צווישן גויים און זיין אוראייניקל כרים... „דאָ שטעקט דאָך מסתמא עפּעס אַ גרויסע באַדייטונג, אַ טיפער סוד!“ — האָבן אַ סך געטענהט. אַן אַלטער ייד ווידער האָט דערציילט, אַז אים איז דאָס שניידערל געקומען צו חלום און אים געזאָגט, אַז אינם שטעטל דרייט זיך אַרום דער ממלא מקומו, נאָך אַ גרעסערער צדיק ווי ער אַליין איז געווען און שוין צייט, אַז אַלע זאָלן עפענען זייערע אויגן אויף אים.

דאָס האָט זיך גיך פאַרשפּרייט אינם שטעטל צווישן אַלט און יינג, צווישן אָרעמע און רייכע, צווישן פרומע און נישט פרומע און אַלע האָבן מיט איינמאָל אָנגעהויבן נאָכקוקן יאָסלען, דעם יינגנמאַן מיטן שוואַרצן בערדל און גרויסע פאַרחלומטע אויגן, וועל־כער האָט געאַרבעט שוסטעריי באַם אַלטן ר' משה לייב, און זיי האָבן נישט געוווסט, ווער ער איז. ער איז יעדן טאָג, אינדערפרי און פאַרנאַכט געקומען אין בית־המדרש אַריין דאַווענען, אָבער קיינער האָט אים נישט געקענט דערקענען, אַז ער איז יאָסל וואָלף דודס, נישט אָנגעשטויסן זיך אַפילו, אַז ער איז דער געוועזענער גנב בן גנב. טייל יידן האָבן אַפילו געזאָגט, אַז ס'דאַכט זיך זיי, דערדאָזיקער יינגערמאַן וווינט באַ גאָלדעלע די יונהציקנס, די

געבעט האָבן גסיסהדיק זיך געריסן די ימים־נוראימדיקע ניגונים פון זייערע הערצער, מאָנאָטאָן זיך געצויגן, און דאַן פּלוצלינג בי־טער זיך צעיאָמערט.

שמחה לעכטציער, וועלכער האָט געאַרבעט גלייך מיט זיינע צוויי געזעלן — און אַ סך מאָל נאָך מער ווי זיי — האָט איינ־מאָל באַ דער אַרבעט צו זיי אַזוי געטענהט: „גלייבט מיר, אַז כ׳בין גאָרנישט אַזעלכער, ווי עטץ האָט אַמאָל געזאָגט אויף מיר. כ׳מיין דעמאָלט... אַז כ׳בין אַ בלוט־זייגער. כע־כע... אַ שיינער קאַפּיטאַליסט בין איך... גלייבט מיר, אַז כ׳פאַרמאָג נישט מיין אייגנס קיין הונדערט רובל. אָט אַרבעט איך גלייך מיט אייך. און אַ סך מאָל נאָך אַ סך שווערער: ווען איר גייט אַהיים — הייב איך ערשט אָן אַרבעטן. און אָט איז מיין עשירות: אַ צעבראָכן הייזל — דעם ווייבס ירושה. זי און די קינדער גייען באָרוועס און נאַקעט, און חובות — ביז איבערן קאָפּ אַריבער. הלוואי וואָלט איר דע־מאָלט געווען אויסגעפירט — ס׳וואָלט מיר געווען אַ סך בעסער. גלייבט מיר, אַז כ׳וואָלט אַליין אייך צוגעשטאַנען צו אייך, אָבער ס׳פּאַסט עפּעס נישט... אוי, רבונו של עולם, טאַטע דערבאַרמ־דיקער!... דערלייז אונז שוין אַלע, ווייל... ניין, ס׳איז שוין מער נישטאָ קיין כוח אויסצוהאַלטן".

די צוויי געזעלן האָבן טרויעריק, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, אים אויסגעהערט און געפילט, אַז אַלץ, וואָס ער זאָגט זיי, איז אמת. זיי האָבן אים געהייסן אַריינגיין אין דער אַנדערער שטוב אַ ביסל צולענען, ווייל זיי האָבן געזעען, אַז ער פאַלט פּשוט פון די פיס. ער האָט זיי געפאָלגט, כאָטש ער האָט נישט געוואָלט אַוועק־גיין פון דער אַרבעט. אָבער ער האָט זיך שוין טאַקע מער נישט געקאָנט האַלטן. די געזעלן, אַ ביסל אויסגערוטע פון עטלעכע שעה שלאָפן אין דער נאַכט, האָבן, בלייבנדיק אַליין, גערעדט וועגן זיי־ער באַלעבאָס: „אוודאי, מיט וואָס גייט אים בעסער ווי אונז? עס איז איצט דער סעזאָן — אַרבעט ער גאַנצע נעכט, אויך מיר, און ער פאַרדינט אַ ביסל געלט. און דערנאָך —"

די שטאַרק פאַרהאַוועטע קרעמער פון פאַרטאַג אָן, אָן אָפּ־רו, האָבן נאָך דער וויעטשערע — שוין שפּעט אין דער נאַכט,

און טרויעריק אין געזיכן אויך דער קרעמער, דער סוחר און דער באַלעבאַס. אויך אין זיי האָט אַ חשבון הנפש זיך אַנגע־הויבן: זיי האַבן דערפילט די נישטיקייט פון זייער לעבן, פון זיי־ער יאָגן זיך נאָך געלט. זיי האָבן זיך דערפילט זינדיק, און אין זייערע אומרויקע הערצער האָט געפלאַטערט אַ שטום געבעט פון חרטה און תשובה.

דער חזן האָט מיט אַ ימים־נוראימדיקן ניגון און גאָטס־פאָרכטיקייט זיך צעזונגען; „יתגדל...“

דער עולם האָט אויפגעציטערט. אין ענגשאַפט האָט איינער צום אַנדערן זיך צוגעדריקט מיט זיין ברוסט. אַלע מאָל האָט פון אַן אַנדער צעווייטיקט האַרץ זיך אַ ריס געטון: „רבונו של עולם!... אל רחום וחנון!...“ אַלע האָבן פון אַלמעכטיקן געבעטן מחילה וסליחה, זיך געפילט זינדיק, אומבאַדייטנד און נישטיק — אַ שטוי־בעלע, וועלכעס דער קלענסטער ווינט קאָן אַוועקטראָגן.

דער חזן האָט זיך צעשריגן: „שמע קולנו!...“

אינדרויסן האָט שוין געגרויט. די הענער האָבן זיך צעקרייעט מיט אַ משונהדיק קול, ווי זיי וואַלטן פאַרצווייפלט געשריגן. נאָך די סליחות האָט מען זיך געשטעלט דאַוונען. נאָכן דאַוונען איז דער עולם זיך צעגאַנגען. פון מעלאַנכאָליש גרויען הימל האָט גע־קאַפּעט אַ דראָבנע רעגנדל. פון די ביימער אין די סעדער האָבן די סאַדאָווניקעס אין וואַטענע קאַפטנס שוין אָפּגעציפּט דאָס אויבס, איבערגעלאָזט ליידיקע אָפּגעפליקטע צווייגן. די בענקשאַפט און טרויעריקייט אין די צעווייטיקטע הערצער פון די מענטשן אין דעם שטעטל איז געוואָרן אַלע מאָל גרעסער, שווערער און דריקנדיקער. יעדן האָט זיך אַנגעהויבן דאַכטן, אַז אים פעלט עפּעס און זיך דערמאַנט אָן זייער אַלטע צייטן, אָן ווייטער פאַרגאַנגענהייט. אין די פאַבריקן האָבן די אַרבעטער, מיט געזונקענע קעפּ און לעצטן כוח, געטון זייער מאָנאָטאָנע שווערע אַרבעט: זיי האָבן קוים נאָך באַוויגן מיט די הענט, געשלעפּט די פיס. די באַלמעלאָכעס האָבן געאַרבעט איבער־שעהן. כמעט גאַנצע נעכט. די אויסגעלאָשענע אויגן, רויט געלאַמעוועטע פון נישט שלאָפן, האָבן זיך אַלע מאָל מיד צו־געמאַכט און זייער שווער זיך צוריק אויפגעמאַכט. מיט טענה און

זיי, די אַמאָליקע בית המדרשניקעס און דערנאָך געוואָרענע סאָציאַליסטן, האָבן זיך אָנגעהויבן אָפּגעבן אַ דין וחשבון פון דעם, וואָס עס איז פאָרגעקומען אין די לעצטע צען יאָר פון זייער לעבן. נאָכדעם, ווי זיי האָבן איינגעזעען, אַז די רעוואָלוציע איז פאַרשפּילט און זיי זענען געבליבן ווי אָפּגענאַרטע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ חשבון הנפש אין זיי. באַ אַ סך פון זיי האָט זיך דער חשבון הנפש אָנגעהויבן נאָך אין קרימינאַלן און אין די טורמעס, ווו זיי זענען געזעסן און באַ אַ סך — ווען זיי זענען צוריק אַהיימגעקומען און יאושדיקע זיך אָנגעהויבן אַרומדרייען אינם שטעטל, וועלכעס איז מיט איינמאָל אַרומגענומען געוואָרן פון אַ שרעקלעכער טרויעריקייט און שווערע דריקנדיקייט. דער חשבון הנפש איז אין זיי פאָרגעקומען אָן זייער ווילן, ער האָט זיך אַליין אָנגעהויבן וועבן אין זיי, ווי אַ חלום, ווען מען שלאָפט, אָדער ווי אַ בענקשאַפט, ווען מען באַגערט עפּעס אין מען קאָן עס נישט דערגרייכן. אין דער טונקלקייט פון זייערע געהירן האָט זיך אָנגעהויבן וועקן אַ פראַגע: „וואָס האָב איך געוואָלט? פאַרדינען מער געלט, אָדער גערעכטיקייט, דערלייזונג פאַר אַלע מענטשן, פאַר דער גאַנצער וועלט?" דידאָזיקע פראַגע האָט גענאָגט און געהעמערט אין מח — געפאָדערט אַן ענטפער. טיילמאָל האָט באַ זיי אין דער נשמה אָנגעהויבן זינגען דער אַלטער גמרא-ניגון: „איז דער תירוץ, אַז... יאָ..." נאָר קיין ענטפער איז נישט געווען. דאָס האַרץ אין זיי האָט זיך געריסן פון דער ברוסט אַרויס. די נשמה האָט זיך געקורטשעט. די אָרעמס האָבן זיך אויסגעשפּרייט צום אומאָרעמען וועמען, אפילו דעם באַלעבאָס באַ דער אַרבעט, וועלכער איז כמעט תמיד געשטאַנען באַם טיש גלייך מיט זיי, מיט דער שער אין דער האַנט, אָדער באַם וואַרשטאַט מיט דער זעג, אָדער ער איז געזעסן אויפן שוסטער-בענקעלע און געטשוועקעוועט אַ שטיוול. און אַז עס האָט אין דער פינצטערניש אינדרויסן גערופן די טרויעריקע שטימע: „שטייט אויף צו סליחות" — האָבן זיך די הערצער אין זיי אַ ריס געטון. די שוין אינגאַנצן אויסגעמאַטערטע פון שווערער אַרבעט און פיין זענען אויפגעשטאַנען און געלאָפן אַהין, ווו זיי האָבן זייערע בעסטע יאָרן פאַרברענגט — אין בית המדרש אַריין.

פיל ווייטיקלעכע פאַרבענקטקייט... דאַן — אַ צוויי שעה פאַר-נאַכט — האָט זי אָנגעהויבן ווערן אַלץ בולטער, דייטלעכער: זי האָט זיך אַלע מאָל מער באַפרייט פון איר צאַרט טולענעם שלייער, געוואָרן אַלע מאָל גאָלדענער, ביז פורפור-רויט. דער הימל איז דעמאָלט געווערן זייער גרויס, ברייט און הויך. און אַזוי בלוי... נאָר באַלד האָט אָנגעהויבן צופאַלן די נאַכט: ווייס-זילבערנע וואָלקנדלעך האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן פון אַלע זייטן, זיי האָבן געפלאַטערט איבער דעם זייער בלויען הימל, ווי ווייטע זעגל-שיפלעך איבער אַ ים... פאַמעלעך האָט די גאָלדענע פורפור-רויטע זון זיך דאַן אַלע מאָל מער אַראָפּגעלאָזט צו מערב און פאַר-שווונדן. די פרומע יידן האָבן געאיילט אין בית המדרש און אין שול אַריין צו מנחה.

שפּעט אין דער נאַכט, דאָס גאַנצע שטעעטל איז געווען שטיל, איינגעהילט אין די שווערע ווייסע נעפּלען — האָט אַ טרויע-ריקע שטימע גערופן: „שטייט אויף צו סליחות, צו עבודת הבורא!" — — די נעפּלדיקע נאַכט-לופט האָט אויפגעציטערט. אין כמעט אַלע יידישע שטובן האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטיל גערודער. קליינע פאַנטאַסטישע פייערלעך האָבן זיך באַוויזן אין פענצטער און דורך שפּאַרעס פון צוגעמאַכטע לעדן. באַלד האָבן אין דער מילך-פינצטערניש זיך אָנגעהויבן באַווייזן סילועטן, שאָטנס, וועלכע מ'האָט קוים געקענט זעען. זייערע טריט, וועלכע האָבן הויל און טעמפּ אָפּגעהילכט, זענען געוואָרן אַלע מאָל מער. זיי האָבן אַלע מאָל אין מער געסלעך זיך געלאָזט הערן. אַלע האָבן זיי זיך אָבער געצויגן צו איין ריכטונג, ביז מ'האָט זיי מער נישט געהערט.

אין בית המדרש און אין שול האָבן געברענט אַ סך ליכט און לאָמפּן. דער עולם איז געווען ערנסט, און אין זיך אומרויק. ס'זענען געקומען — חוץ די פרומע יידן — אויך אַ סך באַל-מעלאָכעס און אַפילו אַרבעטער, וועלכע זענען אַהער שוין לאַנג נישט געקומען. זייערע פּנימער זענען געווען זייער בלאַס, אין די אויגן זוכנדע בליקן. די אומרויקע צערודערטע נשמות אין זיי האָבן זיך געריסן ערגעץ, געזוכט אַ תיקון. דאָס האַרץ האָט זיך געקורטשעט אין בענקשאַפט, אין עפּעס אַ פאַרלאַנג.

און רבי, ווייל ער איז געווען זיינס, אי מייסטער, אי רבי טאַקע: ער האָט אים אויסגעלערנט פאַרטייטשן חומש, תהילים און לייענען אַ ביכל. באַ דער אַרבעט האָט ער תמיד מיט אים גערעדט איבער פאַרשידענע געדאַנקען, וועגן אַמאָליקע הייליקע צדיקים, וועגן גרויסע רביים און גרויסע מענטשן און וועגן גרויסע געשעענישן, וואָס האָבן זיך אַמאָל פאַרלאָפן. יאָסל האָט זיין מייסטער און רבי תמיד וועגן אַלץ דערציילט. נאָר איצט האָט ער זיך אַ ביסל געשעמט, אָבער ער האָט אים דאָך אַלץ דערציילט, וואָס אים האָט זיך אין דער נאַכט געהלומט: וועגן שניידערל, וועגן די סאָציאַליסטן, וועלכע מען האָט פאַרשיקט קיין סיביר.

— און אויך וועגן קריסטוסן?

— ניין. אים האָב איך אין דאָרף...

— הם... קריסטוס... דאָס שניידערל... די סאָציאַליסטן, וועלכע מען האָט פאַרשיקט קיין סיביר...

דער אַלטער ר' משה לייב שוסטער האָט זיך צערעדט וועגן סאָציאַליזם, יאָכלען דערקלערט, אַז סאָציאַליזם — דאָס איז משיח ברענגען... ער האָט מיט אים גערעדט וועגן דעם, וואָס אינם שטעטל איז געווען: „אַ רעוואָלוציע!... אָבער...“ דאַן האָט ער מיט אים גערעדט וועגן קריסטוסן, וועגן שניידערל, וועגן זיינע אייניקלעך — יוסף און מרים. „זי האָט מען פאַרשיקט קיין סיביר“. ער האָט געהאַלטן אין איין איבערחזרן: „יאָ... קריסטוס... דאָס שניידערל... די סאָציאַליסטן, וועלכע מ'האָט פאַרשיקט קיין סיביר...“

די אלולדיקע טעג זענען געוואָרן אַלע מאָל טרויעריקער. די נעכט, און צומיינסט די פאַרטאָגן, האָבן אָנגעהויבן ווערן געדיכט נעפלדיקע. ערשט פאַר מיטאָג-צייט האָט אַ בלאַס זילבערנע זון, ווי דורך אַ צאַרטן טוליענעם שלייער, אָנגעהויבן שיינען: זי האָט פון דעם טרויעריק פאַרוואָלקנטן הימל אַראָפּגעקוקט מיט אַזוי

דער אַלטער ר׳ משה לייב האָט יאָסלען, ווי תמיד, אַקענ־
נעטראָגן אַ פרייליכן גוט־מאָרגן. ער האָט פאַר אים שוין געהאַט
צוגעגרייט אַרבעט, אָבער יאָסל האָט זיך נישט אויסגעטון די קא־
פּאָטע: ער איז געשטאַנען אַ טרויעריקער און זיך צוגעקוקט, ווי
דער מייסטער אַרבעט. דער אַלטער שוסטער האָט געזען, אַז מיט
זיין „לערן־יינג" איז היינט עפּעס נייעס. ער האָט אַוועקגעלייגט
אויפן שויס דעם שיך מיט די דראָטוועס, מיט דער אָל, און פאַרשנ־
דיק זיך געמומען אייניקוקן אין יאָסלס פּנים, ווי אַ זיידע אין אַ
קראַנק אייניקל. ער האָט גלייך דערזען, אַז דעם יינג איז זייער
שווער אויפן האַרץ און אים געפרעגט, וואָס אים איז. נאָר יאָסל
האָט נישט געענטפערט. ער האָט אַ שווערן זיפץ געטון. ערשט,
אַז דער אַלטער האָט אים נאָכאַמאָל געפרעגט, האָט ער טרויעריק
געענטפערט, אַז ער האָט געהאַט אַ שווערן חלום. דער אַלטער
האָט זיך צעלאַכט. ער האָט אַוועקגעלייגט דעם שיך מיט דער אָל
אויפן טישל, איז אויפגעשטאַנען און צוגעשלייכט צום שענקל.
פון דאָרט האָט ער אַרויסגענומען אַ פלעשל בראַנפן מיט אַ גלעזל,
צוגעגאַנגען צו יאָסלען, אַנגעגאָסן און אים דערלאַנגט: „טרינק!"
נאָר יאָסל האָט נישט אויסגעשטרעקט די האַנט. אַז דער
אַלטער האָט אים נישט אָפּגעלאָזט, האָט ער אים שטיל געזאָגט:
„איך פאַסט היינט".

— אַזוי איז עפּעס אַנדערש. וועל איך אַליין אויסטרינקען.
לחיים!... דערצייל־זשע, וואָס דיר האָט זיך נאָכט געחלומט־
אוין וואָס האָסטו אונטער דער קאָפּאָטע?

יאָסל האָט אפערגענומען פון אונטער דער פּאָלע די גיפּסע־
נע סטאַטוע אוין זי דערלאַנגט ר׳ משה לייבן. נאָר דער אַלטער
האָט זי נישט גענומען. ער האָט זיך צעלאַכט: „קריסטוס... וווּ
האָסטו אים געזען?... כע־כע־כע... וואָס וועסטו מאַכן מיט
אים?..."

יאָסל איז שטיין געבליבן אין פאַרלעגנהייט, נישט געוווסט,
וואָס צו ענטפערן. ער האָט זיך זייער שטאַרק פאַרשעמט פאַרן
אַלטן ר׳ משה לייב — פאַרן מייסטער — וויל ער האָט פאַר אים
זייער שטאַרק דרך ארץ געהאַט. ער האָט אים גערופן מייסטער

וויקלט די שמאַטעס פון דעם שטיינערנעם געפאַרבטן בילד. אין דער בוידעם-טונקלקייט האָט ער זיך איינגעקוקט אין דעם געל-ראָזע פּנים פונם הייליקן, אין זיין ווייך בלאָנדן בערדל, אין זיינע גוטע און פרומע בלויע אויגן, און אין זיין שיינעם שטערן. שוין לאַנג האָט ער אים נישט געזעען, נישט געהאַלטן אים אין זיינע אָרעמס. אַ וואַרעמקייט האָט זיך צעגאָסן איבער זיין גאַנצן קער-פּער, ס'איז אים געוואָרן אַזוי גוט אַרום האַרץ... „ער האָט אים שוין לאַנג נישט געזעען? ניין, ער האָט אים קיינמאָל נישט פאַר-געסן, תמיד האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער איז מיט אים צוזאַ-מען, אומעטום: אין שטוב, אין בית המדרש, באַם אַלטן ר' משה לייב שוסטער, ווו ער אַרבעט, אויף דער גאַס — תמיד שטייט ער אים פאַר די אויגן, רעדט מיט אים... זיינע ווערטער הערט ער תמיד, אומעטום. ער זעט זיי אויף זיין פּנים, אויף זיינע ליפּן, אין זיינע אויגן. ער פאַרשטייט זיי".

נאָר מיטאַמאָל איז יאָסל טרויעריק געוואָרן. ער האָט גע-קוקט אויף דעם שטראַלנדיקן פּנים פון דעם הייליקן, אין זיינע גרויסע גוטע אויגן אַריין, געזעען און געהערט די ווערטער, וועל-כע ער האָט אים געזאָגט, און זיי נישט פאַרשטאַנען. „די ווערטער, וועלכע ער זאָגט מיר איצט" — האָט יאָסל אַ פאַרצווייפלטער צו זיך געשעפּטשעט — „זענען דאָך זייער פּשוטע, און... איך פאַר-שטיי זיי נישט! און איך מוז זיי דאָך פאַרשטיין! מיר דאַכט זיך... אַז ער זאָגט מיר איצט דעם לעצטן סוד, דעם לעצטן סוד שוין, וועלכן כ'מוז פאַרשטיין, כדי צו קאָנען אָנהייבן לעבן, ווי דאָס שניידערל האָט געלעבט. דאַן וועל איך שוין קאָנען חתונה האָבן מיט שבעלען". אָבער ער האָט דעם לעצטן סוד — די פּשוטע ווערטער, נאָר גרויסע געדאַנקען — נישט געקאָנט פאַרשטיין.

יאָסל האָט די סטאַטוע באַהאַלטן אונטער דער פּאָלע אַרונ-טער, און איז אַראָפּגעגאַנגען פון בוידעם. אין שטוב האָט ער דער מאַמען געזאָגט, אַז ער וועט היינט פאַסטן און איז אַוועקגעגאַנ-גען צו דער אַרבעט.

אויפקגעשטעלט א זאלצמעסל מיט זאלץ. אבער יאסל איז נאך אלץ געווען זייער שטארק צערודערט און איז נישט געגאנגען זיך וואשן. ער האט גארנישט געזוכט, וואס עס טוט זיך מיט אים: נישט געקאנט זיך באריקן פונם חלום אין דער נאכט. ער האט געמיינט, אז ער וועט אין בית המדרש באם דאווענען זיך באריקן, וי תמיד: ער וועט נאכאמאל זעען די אלע בילדער, וועלכע ער האט אין דער נאכט געזעען, ער וועט זיי אנהייבן פארשטיין און וועט פרייליך ווערן; ער וועט דאווענען מיט גרויס פרייד, בעטן צו גאט מיטן גאנצן הארץ און אים דאנקען פאר דעם גרויסן חסד, וועלכן ער האט אים די נאכט באוויזן: אים נאך מער געפענט די אויגן; ער וועט דעם סידור פעסט צודריקן צום הארץ, קושן די תפילין; עס וועט אים אזוי גוט ווערן, אז ער וועט אלע יידן ארומנעמען און זיי אלע צודריקן צו זיך. נאר געווען איז פונקט פארקערט: ער האט דעם חלום בשום אופן נישט געקאנט פארשטיין, כאטש ער האט זיך אן אים אלע מאל מער דערמאנט, און דע־ריבער אויך נישט געקאנט דאווענען ווי יעדן טאג. עטלעכע מאל האט ער אנגעהויבן פון פארנט, געבעטן מיטן גאנצן הארץ צו גאט, אבער ער האט אלע מאל ווידער פארלוירן די מחשבה און ווידער געמוזט אנהייבן פון פארנט.

דער חלום האט אים זייער געשרעקן: „דאס שניידערל איז געווען בייז!... ער איז נישט געגאנגען שבתדיק אנגעטון אין האט געשריגן אויף מיר!..." ער איז געשטאנען פארטראכט, נאכגעקוקט, אויב ער האט ריכטיק געדאווענט. פלוצלינג האט ער זיך דערמאנט אן דער גיפסענער סטאטוע, וועלכע ער האט מיט־געברענגט פון דארף און זי באהאלטן אויפן בוידעם. ער האט גע־לאזט שטיין די מאמע מיט דער קווארט וואסער אין דער האנט, וואס זי האט געהאלטן פאר זיינעטוועגן, אז ער זאל זיך וואשן און גיך ארויסגעלאפן. זי האט אים נאכגעקוקט. טרויעריקע געדאנקען זענען איר געקומען אין קאפ אריין: „מסתמא איז עפעס שלעכט אין הימל..."

יאסל האט אויפן בוידעם, פון אונטער דער סטשעכע, אפגערגעומען די גיפסענע סטאטוע פון קריסטוסן. ער האט אפגע־

טייַער קינדס וועגן, אַלץ, אפילו שפרינגען אין סייַער אַריין, אוו אים נישט לאַזן זיין קיין שוסטער! כ'וועל מיך טקריב זיין פאַר אים, פאַרן הייליקן רבין, וואָס איז מיין זון, מיין זון! — — — אַבער וואָס וואָג איך, אַז כ'וועל אים נישט לאַזן זיין קיין שוס־ טער?" — האָט זי א דערשראָקענע איבער דידאַזיקע ווערטער פלוצלינג זיך געכאפט. — „ווי קום איך אים נישט צו לאַזן? — — מסתמא אַז ער טוט דאָס — איז עס דאָך א גרויסע זאַך!"

און איינמאָל, בא דער וויעטשערע, האָט ער איר געזאָגט: „מאַמע. כ'זע, אַז דו ווילסט מיך פרעגן, פאַרוואָס כ'בין געוואָרן א שוסטער. זיי וויסן, אַז יעדער מענטש מוז אַרבעטן, מיט דער אַרבעט דינט מען צום רבונו של עולם. דאָס הייליקע שנייי־ דערל האָט מיט דער שער און נאָדל געדינט דעם הקדוש ברוך הוא". פאַר גרויס פריידַ איז זי אויפגעשפרונגען אין מיטן עסן, אַוועקגעלייגט דעם לעפל און אויסגעשריגן: „טאַקע, ווי איך האָב געטראַכט!..."

יאָסל איז צוריקגעקומען פון דאַוונען. באַם אַריינקומען האָט ער געקושט די מזוזה, און מיט די תפילין און סידור שטיין גע־ בליבן אינמיטן שטוב, פאַרגעסנדיק, וואָס ער דאַרף ווייטער טון. נאָר גלייך איז די מאַמע צו אים צוגעקומען, שטיין בלייבנדיק א פאָר טריט פאַר אים און אָפהעטניק. זי האָט געוואָלט נעמען פון אים די תפילין מיטן סידור אַוועקצולייגן אויף דער פראַמענקע, אַבער זי האָט זיך עפעס צוריקגעכאפט. מיט א געזונקענעם קאָפ האָט זי געטראַכט: „מעג איך דען נעמען די הייליקע תפילין אין מיינע הענט אַריין, און פון זייַנע הייליקע הענט?" נאָר יאָסל, דערפילנדיק די מאַמע פאַר זיך, האָט זיך אויפגעכאפט וי פון א שלאָף און אַליין גיך אַלץ אַוועקגעלייגט.

גאָלדעלע די יונהציקנס האָט זיך געפאָרעט; געלייגט א וויס טישטוכל אויפן טיש, צוויי וויסע זעמלעך, א מעסער און

איר גוף איז אַלע מאָל דינער געוואָרן, דאָס פּנים אויסגע־איידלט, נאָר איין זאַך האָט זי אין יאָסלען נישט געקאָנט פאַר־שטיין: פאַרוואָס ער איז געוואָרן אַ שוסטער, זי האָט אים דאָס נישט געפרעגט, ווי אַלץ, וואָס זי האָט אין אים נישט פאַרשטאַ־נען און נישט געוואַגט אים צו פרעגן. אָבער ער האָט יעדן אינ־דערפרי, באַם אַוועקגיין נאָכן אָנבייסן צו דער אַרבעט, אויף זיי־נע פּלייצעס — ביז ער האָט צוגעמאַכט די טיר — געפילט די־דאָזיקע פראַגע. אַ סך מאָל האָט זי אַליין געפּרוווט אויף דערדאָ־זיקער פראַגע זיך צו ענטפערן: „ער וויל זיך אויסלערנען אַ מלאכה, צו קאָנען פאַרדינען פאַר זיך אויף עסן און אויך פאַר מיר, ווייל ער איז דאָך אַ הייליקער צדיק; אַלע רביים האָבן גרויס דרך ארץ פאַר זייערע עלטערן, האָבן זיי ליב אין דעלען זיי".

אַ גליקלעכע האָט זי צו זיך געשמייכלט: „אַ געזונט אים אין די הייליקע ביינער אַריין, אַ כוח און אַ קראַפט אין זיין הייליק לייב אַריין! ... כע־כע־כע... ער איז געוואָרן אַ שוסטער, צו פאַרדינען געלט אויף פּרנסה פאַר מיר!..." זי האָט פרום פאַרגלאָצט די אויגן אַרויף צום סופיט און מיט צוזאַמענגעדריקטע הענט אויף דער ברוסט, געשעפּטשעט: „איך דאַנק דיר, ליבער געטרייער טאַטע אין הימל, איך דאַנק דיר, גרויסער גאָט, פאַר דעם גרויסן חסד, וואָס דו האָסט מיר באַוויזן: מיר געגעבן אַזאַ זון! ניין, איך וועל זיין געלט קיינמאָל נישט נעמען! איך נעם אָן באהבה דאָס גיין אין די הייזער און בעטן נדבות, דעם בזיון, וועלכן כ'מוז אויסשטיין באַם אויסשטרעקן די האַנט, איך מוז נאָך אַ פּקומען די שווערע זינד, וועלכע איך האָב אין אַלע מיינע יאָרן געטון. וויי איז מיר, אַזוי פיל זינד!... שטיין באַם אויסשטרעקן די האַנט! די שווערע אַרבעט: וואַשן פּאָדלאָגעס, וועש — איז מיר צוקער־זיס!"

זי האָט זיך צעוויינט, נאָר באַלד האָט זי זיך צוריקגעכאַפּט, אין אויפגעהערט אין מיטן וויינען. זי האָט זיך אויסגעווישט די אויגן, אויסגעשנייצט די נאָז אין פאַרטוך אַריין און הויך גע־געזאָגט: „ניין, כ'וועל גאָרנישט וויינען, כ'וועל אַלץ טון פאַר מיין

געטון מיט גרויס פרייד, מיט גאָטספאַרכטיקייט, ווי זי וואָלט געטון עפּעס אַ הייליקע זאַך. זי האָט געפּוצט און געריבן, גענייט און פאַרראָכטן, געוואַשן, געסטראָיעט, ווי אַ יינג כלה-מיידל, ווען זי ריכט זיך אויפן חתן, אָדער אויף די מחותנים. זי איז קיינמאָל נישט מיד געוואָרן צו אַרבעטן, נישט געפילט גאָר, אַז זי אַרבעט. די שטוב — נאָכדעם, ווי זי האָט זי אויסגעקאַלכט — האָט באַקומען גאָר אַ גאנץ אַנדערן אויסזעען: העל, ווי פאַר אַ חתונה.

אָבער אַ סך נסיונות האָט זי אין אָנהייב געמוזט אויסשטיין, ביז זי איז געקומען צו דערדאָזיקער מדרגה. נאָכן מאַנס טויט איז זי איבערגעבליבן אָן פּרנסה. עטלעכע יינגען פון דער חברה האָבן איר אַמאָל נאָך געברענגט אַ ביסל קליין-געלט פון „אַ שטיקל אַרבעט", אַמאָל עפּעס אַ זאַך, וועלכע זיי האָבן נישט געקאָנט אָפּשטעקן, און זי האָט זיך דערפון דערנערט. אָבער אַז יאָסל איז געקומען פון דאָרף און זי האָט געזעען, ווי פרום ער איז געוואָרן — אַ הייליקער — האָט זי די יינגען געטריבן מיט שטעקנס פון איר שטוב אַרויס. די יינגען האָבן זי אָנגעקוקט, און מער זענען זיי שוין נישט געקומען. זי האָט נישט געהאַט אפילו אויף קיין ברויט, און עס האָט איר שוין אָנגעהויבן באַנג טון, וואָס זי האָט זיי פאַרטריבן: „ווי וועט זי נעמען אויף פּרנסה, און פאַרן הייליקן צדיק?" איז גראָד ווידער אַריינגעקומען איינער און איר דערלאַנגט אַ גאָלדענעם סיגנעט מיט אַ בריליאַנט — אַזוי גרויס ווי אַן אַרבעס. זי איז צעמישט געוואָרן און אויסגעשטרעקט אַ ציטערנדיקע האַנט. אין דעם מאָמענט האָט זי דערזעען פאַר זיך יאָסלס גרויסע אויגן, ווי ער קוקט אויף איר און זי האָט דערפילט, ווי אַ ברי אין די פינגער. זי האָט דעם סיגנעט אַ וואָרף אַרויס געטון דורכן פענצטער און דעם יינג מיטן בעזעם, וואָס איז געשטאַנען באַ דער טיר, גענומען אַזוי שלאָגן איבערן קאָפּ, אַז ער איז צעמישט געוואָרן. אינדרויסן האָט זי אים נאָכגעיאָגט, נאָכגעוואָרפן דעם בעזעם. דער יינג האָט נישט געוווסט פאַרוואָס דאָס איז אים געקומען. איר האָבן די אויגן דערנאָך געלויכטן און זי האָט באַשלאָסן באַ זיך: זי וועט גיין וואַשן וועש, פּאָדלאָגעס, בעטלען — ערלעך פאַרדינען.

האַלט צו די אויגן! ... דער ווייסער שטערן! ... אַ שוואַרץ בערדל! ... אוי, אַ פרייד צו דער מאַמען! ..." אַז ער האָט גע־רעדט צו איר, האָט איר פּנים געשטראַלט: „ווי שטיל ער רעדט. אַזוי געלאַסן — געציילטע ווערטער! ... פּערל! ..." זי האָט זיך נישט פאַרגינען אויף אים צו קוקן, בלויז באַם עסן האָט זי גע־כאַפּט אויף אים אַ בליק און פון פרייד אַזש געציטערט: „די שכינה רוט דאָך אויף אים! ... קיין בייז אויג! ..." מיט יעדן מאָל, וואָס זי האָט אויף אים אַ קוק געטון, האָט זי זיך אַלץ מער איבער־צייגט, אַז ער איז טאַקע אַ הייליקער צדיק, ער זעט אויס, ווי אַ יינגער רבי. מיט נצחון האָט זי גערעדט צו זיך: „אַ מאַמעס האַרץ פילט! ..... איך האָב תמיד געפילט, אַז מיין קינד....."

זי האָט אינגאַנצן זיך פאַרענדערט. זי האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעגאָלט די האָר, ווי אַלע פרומע ווייבער און זיך אָנגעטון אַ קופּקע ביז איבער די אויערן. ווי אַ צדיקת האָט זי איצט די אויגן תמיד געהאַלטן אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד, דעם קאָפּ געזונקען, און פאַר איר זון געגאַנגען אויף די שפּיץ נעגל. אַז זי האָט אים באַדאָרפן עפּעס פרעגן, האָט זי — שטייענדיק פאַר אים מיט גרויס פאָרכטיקייט — צו אים געזאָגט: „אפשר וועט דער הייליקער רבי..." אַ סך מאָל האָט זי אים געוואָלט בעטן, אַז ער זאָל זי אויסלערנען דאַוונען: זי וויל קאָנען בעטן צו גאָט, ווי אַלע פרו־מע יידענעס. אָבער זי האָט זיך געשעמט אים דאָס צו זאָגן. צו שרה די גבאטע, וועלכע האָט אין דעם שטעטל געלערנט עברי מיט מיידלעך און יינגע ווייבלעך, האָט זי נישט געוואָלט גיין. זי האָט אָבער יעדן אינדערפרי און יעדן פאַרנאַכט, ווען יאָסל איז אַוועק־געגאַנגען, דאָך געדאַוונט: זי האָט אויפגעמישט איר גראָבן סידור, נישט קיין נפקה מינה ווו, און געבעטן: „רבונו של עולם אין הימל... רבונו של עולם..." אַזוי אפשר צוויי שעה. דערנאָך האָט איר פּנים געלויכטן. דאַן האָט זי זיך גענומען צורוימען די שטוב, געזעען, אַז אַלץ זאָל זיין ריין, ציכטיק. „אין אַ שטוב, ווו עס איז דאָ אַ הייליקער צדיק" — האָט זי צו זיך געזאָגט — „מוז אַלץ בלאַנקען, אין יעדן ווינקעלע מוז זיין ליכטיק". די אַרבעט האָט זי

וועט ער גאָרנישט טרינקען, ס'איז שוין שפּעט. ער האָט געקושט די מזוזה און איז אַרויסגעגאַנגען.

גאָלדעלע די יונהציקנס האָט געזעען, אַז איר זון — דער הייליקער צדיק, ווי זי האָט אין האַרץ וועגן אים געטראַכט — איז היינט אויפגעשטאַנען זייער אַ צערודערטער, מער ווי יעדן טאָג. אָבער זי האָט ניש טגעוואַגט אים דאָס צו פרעגן. צוריק-טרעטנדיק אָן אַ זייט, און נאָך מער אַראָפּלאָזנדיק דעם קאָפּ, האָט זי באַ זיך באַשלאָסן: „ווי מעג איך, אַ זינדיקע אישה — כאַטש כ'בין זיין מאַמע — אים עפּעס פרעגן?" נאָר אַז ער איז אַרויסגעגאַנגען, האָט זי זייער שטאַרק אָנגעהויבן נאָכדענקען וועגן דעם, וואָס איר זון — דער הייליקער רבי — איז היינט אַוועקגעגאַנגען אין בית המדרש אַריין אָן אַ גלעזל וואַרעמס אַפילו צו טרינקען. אַן אומרויקייט האָט באַהערשט איר האַרץ, אַז זי האָט אַזש גאָרנישט געקענט טון אין שטוב. אָבער זי האָט באַלד צו זיך אַ זאָג געטון: „ווי מעג איך דען גאָר וועלן טראַכטן וועגן מיין זונס הייליקע סודות? ער איז דאָך באַנאַכט אין הימל, לערנט דאָרט די הייליקע תורה גלייך מיט אַלע צדקים! הער איך דען נישט יעדע נאַכט, ווען כ'גיי אַראָפּ צו זיין בעט זעען אויב ער שלאָפט, ווי ער לערנט? דעריבער איז ער דאָך אַזוי צערודערט, ווען ער שטייט אויף! אָבער ווי זיין ליכטיק פּנים שיינט — ווי די זון!..."

מער האָט זי נישט געטראַכט וועגן זיין צערודערונג. זי איז יעדן טאָג — צייט יאָסל איז צוריקגעקומען פון דאָרף — אויפגעשטאַנען גאַנץ פרי, ווען אינדרויסן איז נאָך פינצטער געווען, צו מאַכן פאַר זיינעטוועגן עפּעס צו טרינקען איידער ער וועט אַוועקגיין אין בית המדרש אַריין. אין מיטן דער נאַכט, ווען ער איז שוין געשלאָפן, איז זי אַראָפּגעקראָכן פון בעט, זיך אין העמד געשטעלט פאַר זיין געלעגער און געקוקט אויף אים. דאָס האַרץ האָט אין איר געקוואָלן: „ווי איידל זיין פּנים איז!... ווי ער

שוואַרצער באַרד, דעם מוהל, וועלכער האָט מל געווען אַ קינד". ער האָט אַ פאַרציטערטער זיך געריבן דעם שטערן; „איך האָב דאָך אָבער דעם ייד אפילו נישט אָנגערירט! בלויז... איך האָב צוגעמאַכט די אויגן, איך זאָל נישט זעען, ווי ער... מיטן מע־סערל... האָט זיך מיר אין יענעם מאָמענט געדאַכטן, אַז איך האַלט אין מיינע הענט זיין האַלז, און..."

ער האָט זיך געריבן דעם שטערן, געוואָלט זיך דערמאַנען אַלץ, וואָס ער האָט אין דער נאַכט געטראַכט אָדער געחלומט. „געחלומט? ניין, איך בין דאָך וואַך געווען!" נאָר ער האָט זיך גלייך ווייטער דערמאַנט: „דאָס שניידערל האָט דאָך מיך גע־וועקט, אַז איך זאָל אויפשטיין — בין איך דאָך געשלאָפן! ער האָט מיר געזאָגט, אַז איך גיי אויף דעם אמתן וועג, אויף דעם זעלבן, אויף וועלכן ער איז געגאַנגען — איך זאָל איצט ווערן ממלא מקומו!... איך זאָל מיך נישט שעמען, מיין טאַטע איז נישט געווען קיין גנב, ער האָט בלויז נאָר געטון זיין שליחות פון גאָט אויף אַ פאַלשן וועג אין אויך איך בין קיין גנב נישט גע־ווען. איין מענטש באַם אַנדערן קאָן גאָרנישט גנבענען און באַם רבונו של עזלם אוודאי נישט".

יאָסל האָט זיך געבראָכן דעם קאָפּ דאָס צו פאַרשטיין, אָבער ער האָט נישט געקענט. „וואָס הייסט, איר בין קיין גנב נישט גע־ווען? כ'האָב דאָך געגנבעט!" אָבער ער האָט דורכן קליינעם פענצ־טערל דערזעען, אַז אינדרויסן טאָגט שוין, און ער איז גיך אַרויס־געשפּרונגען פון בעט. ער האָט זיך אַ טאַפּ געטון אויפן קאָפּ, אויב ער גייט דאָס קאַפּל אָנגעטון, זיך אָפּגעגאָסן די נעגל און זיך איילנ־דיק אָנגעטון ביז דער העלפט. דאַן האָט ער זיך געוואַשן, זיך אָנגעטון די רעשט, גענומען די תפילין מיטן סידור, און געוואָלט גיין אין בית־המדרש אַריין דאַווענען. דאָס האַרץ האָט אין אים זייער שטאַרק געקלאַפּט. נאָר באַ דער טיר האָט די מאַמע, שטיל און מיט דרך ארץ, מיט אַ געזונקענעם קאָפּ, אים געפרעגט, אויב ער וועט נישט פריער, איידער ער גייט אַוועק, עפּעס טרינקען: אַ גלאָז וואַסער מיט מילך, אָדער בלויזע מילך. ער איז שטיין גע־בליבן פאַר איר אונטערטעניק און איר געענטפערט, אַז היינט

זיין האַרץ, רופט צו ליבע און דערלייזונג און קיינער הערט אים נישט! נאָר שפּיל, יוסף, שפּיל! שפּיל, ביז מען וועט דיך דערהערן!"

און שטיל האָט ער זיך צעוויינט: „אָ, מיינע קינדער, מיינע אייניקלעך: גאָטס שליחים זיין וועלט צו דערלייזן, זיינע משיחברענגער — זענען געגומען געוואָרן געפאַנגען פון זייערע אייגענע ברידער, וועלכע זיי זענען געקומען אויסלייזן פון דער בלינדקייט. די שולד אָבער פאַלט אויף די שליחים אַליין, ווייל זיי זענען נישט געגאַנגען מיט דעם איינעם וועג, אויף וועלכן גאָט האָט זיי געשיקט זיין שליחות צו טון, נאָר מיט טויזנטער אַנדערע וועגן. ס'איז, ווי איין קראַנקייט היילט יעדער רופא מיט אַן אַנדערער רפואה".

דאָס שניידערל האָט יאָסלען אָנגעהויבן וועקן: „שטיי אויף, יאָסל בן וואָלף דוד! שטיי אויף! דיר האָט גאָט דעם אמתן וועג געוויזן, דעם זעלבן וועג, אויף וועלכן איך בין געגאַנגען — דו וועסט פון איצט אָן זיין דער ממלא מקומי! שעם דיך נישט. דיין טאַטע איז קיין גנב נישט געווען: ער האָט בלויז זיין שליחות פון גאָט געוואָלט טון, אָבער אויך אויף אַ פאַלשן וועג. אויך דו ביסט קיין גנב נישט געווען, ווייל, וואָס הייסט דען זיין אַ גנב? איין מענטש באַם אַנדערן קאָן דאָך גאָרנישט אַוועקגנבענען, און באַם רבונו של עולם אוודאי נישט. מיין טאַטע איז אַ וואַסער-טרעגער געווען, איך אַ שניידער, און דו ביסט איצט אַ שוסטער. שטיי אויף! עס טאָגט שוין. איך מוז צוריקגיין און דו מוזט דאַוונען שחרית".

און יאָסל האָט אין שרעק זיך אויפגעכאַפּט. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער איז נישט געשלאָפן, נאָך וואַך געווען און געטראַכט. אָבער ער האָט נישט געדענקט אַלץ, וואָס ער האָט געטראַכט. ער האָט זיך דערמאַנט, אַז דאָס שניידערל האָט צו אים געשריגן; „דו ביסט אַ גזלן! דו האָסט אין בית המדרש, ווען דו ביסט צוריקנעקומען פון דאָרף, דערוואָרגן דעם ייד מיט דער

העלטענישׂ, אין שלעפּע נאַבע און לאַכן... עס הענגן זיך אַנגע־
צונדן דיפּ שטע־ן, די בלאַסע לבנה שווימט — נאַכט. אַלע לייגן
זיך אויס אויפן ווייכן, גרינעם גראַז און נעמען זיך אַרום. די זיל־
בערנע טייכן א ן די וואַסערן, וואָס גיסן זיך פון די בערג, שפּי־
משען שטילע תפילות — וויגן אין מיט זייער מורמלען און פליע־
קען גאָטס קינדער. עס איז שטיל. א גריל לאָזט זיך הערן: „ציק...
ציק...“

נאָר גלייך האָט יאָסל ווידער דערהערט דעם שניידערס
קול, ווי ער ווייזט און קלאָגט: „ווי, דעם וועג פון גאָט, אויף
וועלכן איך בין געגאַנגען אין זיין שליחות, האָבן צביעקעס און
אַזעלכע, וואָס האָבן אים נישט פאַרשטאַנען, פאַרקרומט און גע־
פעלשט. מיין זון איז א סוחר געוואָרן, דורך צדקה זיין שליחות
פון גאָט געוואָלט טון און נישט געקענט, ווייל נישט צדקה איז
דער וועג. און פאַלש איז אויך דער וועג פון מדת־הדין, ווייל דער
וועג פון דערלייזונג איז אהבה: מדת הרחמים אין צדק.“

און ער שרייט: „א, גאָט! מדת הרחמים, און מדת הדין!..
אָבער יעקב און עשו זענען ביידע צווויי בריידער געווען, ביידע
פון איין בויך אַרויס, פון אונזער מוטער רבקה — א צווילינג!...
מיין איניקל מרימס האַרץ האָט צו יצחקס זון געצויגן, זי האָט
צוזאַמען מיט אים איר שליחות פון גאָט געוואָלט טון און איז
געשטרויכלט געוואָרן! און געשטרויכלט געוואָרן איז אויך מיין
איניקל יוסף! זיי האָבן ביידע זייער שליחות פון גאָט אויפן וועג
פון מדת הדין געוואָלט טון, און ביידע — א פינצטערע נאַכט!
אימהדיקע נאַכט! א, מענטש! דו שלאָפסט א שרעקלעכן שלאָף!
שטיי אויף! פון געקאָוועטע אין קייטן פון פראָסטיקן מדבר, דורך
גראָסע און אייזערנע טירן פאַרשלאָסן און פאַרריגלט; פון לעכצ־
דע אויף דערלייזונג און צאַנקנדע אין נויט איף ביידעמער אין
אין קעלער — פון אומעטום רייסט זיך א ביטערער געיאָמער פון
געפיניקטע און צעוויטיקטע הערצער, א געשריי פון צעבלוטיקטע
נשמות, און מישט זיך מיט פאַרבאָרגענע שטילע זיפצן און קרעכצן
פון די פיניקער! געהאַלטש האָט א מענטש אויף מיין קבר! איצט
שפּילט ער אין רוישיקער שטאָט אויף דער דינסטער סטרונע פון

זייער האַרץ, געשלאָסן. אָבער דער שליח, וועלכער האָט די איינ-
ציקע אויפגעוועקט, מוז זיין שליחות טון ביזן סוף. ביז דעמאָלט מוז
ער, ווי אַפּאָסטאָלן פון אַ קייסער — אַ צעזייעטער און צעשפּריי-
טער צווישן אַלע פעלקער — האָבן אַ צייכן פון זיין בונד מיט
גאָט, וואָס זאָל אים דערמאַנען אין זיין שליחות. דאָס בלוט פון
מילה — די רויטקייט פון מזרח-זון — איז די פאַרב, וועלכע גליט
אַדורך דאָס בילד פון דער וועלט, גאָטס מייסטער-ווערק. דידאָזיקע
פאַרב מוז אַזוי לאַנג גליען, ביז אַלע פאַרבן אין דעם בילד וועלן
דורך איר אינגאַנצן דורכגעשטראַלט זיין. דעמאָלט וועלן זיי
אַלע זיך אויסמישן איניינעם, זיי וועלן זיך פאַרשלינגען איי-
נע די אַנדערע, זיך אַרומאַרמען, און זיך אָנצינדן אין אַ רעגנ-
בויגן".

יאָסלען האָט זיך געדאָכטן, אַז דער הימל האָט זיך געעפנט
און זיך אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד. די ערד איז אַ דורכזיכטיקע
בלויקייט געוואָרן, דורכגעשניטן מיט פליסנדיקע זילבער-פּאַסן. פון
דער בלויער דורכזיכטיקער ערד וואַקסן גרינע ביימער און רויטע
דויזן. קיין הייזער זענען נישטאָ. עס זענען אויסגעשטעלט לאַנגע
פּערלמוטערנע טישן און לאַנגע בורשטינענע בענק. אַרום די טישן
זיצן מענטשן, און אַלע זעען אויס, ווי חתנים און כלות אין זייער
חופּה-טאָג. זיי עסן די וויינטרויבן, די עפּל און די באַרנעס, די
פלוימען, די פּאָמעראַנצן, די פייגן, די טייטלען און די מילגרוי-
מען, די מאַנדלען, ניס און נאָך אַ סך אַנדערע טייערע און שמעקנ-
דיקע פּרות, וועלכע הענגען איבער זיי אַראָפּ פון די ביימער הינ-
טער זייערע פּלייצעס. אַ ראָזע ליכטיקייט פלייצט פון אַלע זייטן.
די שטראַלן פון דער זון, וועלכע גיסט און גיסט איר גאָלד, האָט
אַרום דער וועלט זיך פאַרפלאָכטן אין אַ גאָלדענער נעץ און אַלע-
מען אין איר פאַרייניקט. עס לויפן אַהין און אַהער פאַרשידענע
חיות. אָט איז אַ בער צוגעלאָפן צו אַ מענטש, אים געזאָגט עפּעס
אין אויער אַריין און אַלע לאַכן. אַ לייב שפּילט זיך מיט אַ קינד.
אַ טיגער שפּאַצירט מיט אַ שעפּסעלע. די פייגל פליען אַרום און
טשוויטשערן. דאַן, ווען אַלע האָבן אָפּגעגעסן — אויך די חיות און
פייגל — שפּילן אַלע צווישן די ביימער אין יאָגעלעך, אין באַ-

אַנדערש ווי תמיד: זיין פּנים איז נישט לֵיכטיק, נאָר פֿינצטער, און די אויגן גאַנץ פֿאַרנעפּלט. ער גייט נישט, ווי תּמיד, שבתדיק אָנגעטון: אין אַן אַטלאַסענער קאַפּאָטע, אין אַ שטריימל און אין אַ ציינער גאַרטל, נאָר אין אַ צעריסן כאַלאַטל, אין אַ פּויערישׂ היטל און אין אַ פּאָר שוועריע שטיוול. און נישט לֵערנען מיט אים איז ער געקומען, נאָר אים שטראָפן.

יאָסלען האָט זיך געדאַכטן, אַז דאָס שניידערל שרייט צו אים: „דו ביסט אַ גזלן! דו האָסט אין בית המדרש, ווען דו ביסט צוריקגעקומען פון דאָרף, דערוואָרגן דעם מוהל: דעם ייִד מיט דער שוואַרצער באָרד, וועלכער האָט מל געווען אַ קינד! דו ביסט אַ ייִד! בלוט מוז אַ ייִד זיך לאָזן פון יענעם אבר, אין וועלכן דער בורא עולם האָט זיין געטלעכקייט אַריינגעגעבן, דורך דער גרויסער ליבע, זיין וועלט וויטער צו שאַפן! גאָט האָט דעם ייִד — וויל ער האָט זיין שטימע צום ערשט דערהערט -- אויסגעקליבן פאַר זיינס אַ שליח, אַז ער זאָל דער וועלט אָנזאָגן: גאַנץ מוז זי זיין! דורך ליבע פאַרייניקט, נישט געטיילט אין טויזנט טיילן! דעם בונד — אַז ער וועט דידאַזיקע שליחות אויספירן — שליסט דער ייִד מיט גאָט דורכן בלוט פון דעם אבר, דורך וועלכן עס קומט די ליבע אין שאַפונג. דורך ליבע קומען די מענטשן אין אַלץ, וואָס לעבט, — מוזן די מענטשן אין אַלץ, וואָס לעבט — אין ליבע לעבן! אָלע מוזן ארומנעמען זיך אין אייביקער אומאַרעמונג, ווי עס אָרעמט אַרום דער מאַן דאָס ווייב אין דאָס ווייב דעם מאַן. הימל און ערד זענען צוויי: מאַן און ווייב, און דורך גאָט — דורך דער ליבע — אין איינס פאַרייניקט. אָבער עס האָט דער שליח אין זיין שליחות פאַרגעסן און מיאוסקייט און מנוולדיקייט איז אינם שליסן דעם בונד אַריינגעקומען".

עס האָט זיך יאָסלען געדאַכטן, אַז ער הערט, ווי דאָס שניידערל ווייניט און קלאָגט: „פאַרשענדט איז גאָטס בונד מיט זיין שליח — ער זינדיקט מיט מיט די זינדיקע. ווי, ווער וועט איצט די מיליאָנען טיילן, צעריסן אין גאָטס וועלט, אין ליבע צוזאַמענשמעלצן? עס טוען דאָס שוין די אייניקע, די אויפגעוועקטע פון גאָטס שליח; זיי האָבן זייער בונד מיט גאָט, דורכן בלוט פון

נעם, וואָס האָט געוווינט קייגניבער איר און איז פלוצלינג אַוועק געפאָרן קיין וואַרשע, דאַן צוריקגעקומען און געוואָרן אַ סאָציאַ ליסט; ווען ער וועט חתונה האָבן מיט איר, און אויב אירע על־טערן — דער רבי און די רביצן — וועלן זי לאָזן מיט אים חתונה האָבן. דאַן האָט ער זיך מיט אים געזעגנט און איז פאַרשווונדן פון אים. אינדערהיים האָט ער זיך איינגעפאַקט די וואַליזקע, אַריינ־געלייגט די אַלע כתבים, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר גוט, דעם פעדער־האַלטער, מיט וועלכן ער האָט די ערשטע פאָר ליטעראַרישע ווערטער אָנגעשריבן, פאַרמאַכט אַלע לעדן, אָפּגעשלאָסן דאָס גאַנ־צע הויז און איז אַוועקגעפאָרן. יאָסל האָט אינדערהיים געדאַוונט מעריב, זיך געוואַשן, געגעסן וויעטשערע, געבענטשט און דאַן — נאָך אַ פּאָר שעה תהילים זאָגן, ווי יעדע נאַכט — געלייענט קריעת־שמע, און זיך געלייגט שלאָפן. אָבער ער האָט נישט גע־קענט איינשלאָפן: זיינע אויגן האָבן געקוקט אַרויף צום סופיט און ס'האָט זיך אים געדאַכט, אַז ער זעט דעם הימל, די לבנה און די שטערן. ער הערט אַ גערודער: אויבן איז אַ רעש... ס'איז ליכטיק... מלאכים לויפן אַהין און אַהער...

די גאַנצע נאַכט האָט יאָסל נישט געוווסט, אויב ער שלאָפט, אָדער נישט. אָדער: ווען איז ער געשלאָפן און ווען איז ער אויף געווען? ער האָט נישט געוווסט, אויב דאָס אַלץ, וואָס ער האָט אין דער גאַנצער נאַכט געחלומט — האָט ער געחלומט, אָדער געטראַכט. אָדער: וועלכעס האָט ער געחלומט, און וועלכעס האָט ער געטראַכט? ער האָט נישט געקאָנט פאַרגעסן דעם יינגנמאַן — יוספן — וועלכן ער האָט אויפן בית עולם, אַ פאַרחלשטן, גע־טראָפן ליגן אויף אַ קבר און די אויגן, וועלכע יעגער האָט אויף אים אויסגעשטעלט, ווען ער האָט אים דערציילט וועגן שניידערל. נאָר צומיינסט האָט ער נישט געקאָנט פאַרגעסן, ווי יענער האָט אים הינטער דער שטאָט — נאָך אפשר אַ שעה שווייגן איבערן גאַנצן וועג — אויסגעפרעגט וועגן שבעלען. דאַן אָבער איז ער איינגעשלאָפן, נאָר אים האָט זיך געדאָכטן, אַז ער שלאָפט נישט. ס'האָט זיך אים געדאָכטן, אַז דאָס שניידערל איז צו אים געקו־מען — ווי יעדע נאַכט — נאָר ער איז בייז און זעט אויס גאַנץ

— כ׳וועל חתונה האָבן מיטן רבינס טאָכטער, מיט שבעלעו.
כ׳וועל ווערן אַ רבי.
יוסף האָט אים אַנגעקוקט אוּן נישט פֿאַרשטאַנען.

XXXVI.

די אלולדיקע לבנה האָט ערנסט אין קאַלט אַראָפּגעקוקט אויפן שטעטל, ווען יוסף איז מיט יאָסלען געגאַנגען אויפן וועג אַהיים פון בית עולם. יוסלן האָט זיך געדאַכטן, אַז די אייביקע צאַרטקייט פון דער לבנה׳ס פנים איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין א שטרענגקייט, אוּן די גלעטנדיקע בליקן אין אירע טרויעריקע פֿאַרליבטע אויגן זענען פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אומרחמנותדיקן פֿאַרווּרף. עס האָט זיך אים געדאַכט, אז ער הערט, ווי זי זאָגט: „מענטשן׳ אייביקע האָב איך געוועקט אין אייך מדת הרחמים, די שענסטע חלומות פון ליבע אוּן דערלייזונג, אוּן איר — איצט גרייט אייך צום יום הדין!“ די פינקלענדיקע שטערן, וועלכע האָבן פון הימל — ווי אים האָט זיך געדאַכטן — קאַלט אוּן פֿאַסטיק אַראָפּגעקוקט — האָבּ, ווי ערלעכע עדות, באַשטעטיקט די שטרענגע וועלטער פון דער לבנה. נאָר יאָסלען האָט זיך געדאַכטן פונקט כּארקערט: אַז די לבנה קוקט אַראָפּ פון הימל מיט אזוי פיל ליבשאפט אוּן רחמנות, זי אַרעמט אַרום אוּן קושט דאָס גאַנצע שטעטל, די שמאָלע, פינצטערע געסלעך, די אַרעמע הייזלעך אוּן די אַרעמע געפֿיניקטע מענטשן, וועלכע שלאָפן שוין איצט מידע אין זיי פון א גאַנצן טאָג האַרעווען אוּן פלאָגן זיך. די שטערן — פריילעכע אוּן שטיפערישע קינדער — ווינקען אַראָפּ אוּן לאַכן.

זיי זענען געגאַנגען פֿאַמעלעך, אוּן איבערן גאַנצן וועג נישט גערעדט צו זיך קיין וואָרט. עניש אונטער זיך שטאָט, האָט יוסף אַנגעהויבן אויספרעגן יאָסלען וועגן שבעלען: אויב זי האָט אים טאַקע ליב, אויב זי האָט אים קיינמאָל נישט דערציילט וועגן אירע

וועו ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, איז ער געזעסן אויף דער קילער ערד, אָנגעשפּאַרט אַן אַ האַרטן שטיין פון אַ מצבה. צווישן אַדער דריי שטערן, נאָך גאַנץ מאַטע, האָבן אַראָפּגעקוקט פון הימל, וועלכער איז איצט געווען העל־גרין און אויף אַ סך ערטער שוין אָנגעהויבן בלוי ווערן. דער בלאַסער אייזלער יינגערמאַן, מיטן שווארצן בערדל, איז געשטאַנען אייגנגעבויגן איבער אים, געהאַלטן זיינע ביידע הענט אין זיינע אוון מיט אַן איידל קול גע־פרעגט: „איר האָט אייך פאַר וועמען דערשראָקן?"

יוסף האָט אים אָנגעקוקט אוון נאָך אַ לאַנגער שטילקייט אים געפרעגט: „וועי זענט איר?"

— איך הייס יאָסל. מען זאָגט, אַז איך בין געווען אַ גנב אוון אויך מיין טאַטע.

— יאָסל וואָלף דודס? — —

— יאָ, בין טאַטע האָט געהייסן וואָלף דוד. ער איז גע־שטאָרבן. מיך ציט דאָ אַהער. איך בין געווען אין אַ דאָרף, דאָרט האָב איך געהערט דערציילן וועגן אַ שניידערל —

ער האָט אויפגעהערט אין מיטן דערציילן, ווייל יוספס שרעק־לעך אויפגעריסענע אויגן האָבן זיך אַוי אייגנגעגעסן אין אים, אַז ער האָט וויטער נישט געקאָנט דערציילן.

עס איז געווען שטיל. יוסף, מיט אַן אָפּן מויל, האָט זיך אויפגעשטעלט אוון יאָסלען וויידער געפרעגט: „וועי זענט איר? — —"

די שטילקייט איז נאָך גרעסער געוואָרן. דאָן האָט יאָסל יוספן דערציילט, אַז צייט ער איז צוריקגעקומען פונם דאָרף, וווּ ער איז געוואָרן אינגאַנצן אַן אַנדערער, ווי ער איז פריער גע־וועזן, פילט ער, אַז ער דאַרף עפּעס טון, נאָר ער וויסט נישט וואָס. ס'ציט אים אויפן בית־עולם ארויף. ס'דאַכט זיך אים, אַז דאָס שניידערל — וואָס קומט צו אים אַלע נאַכט לערנען מיט אים — רופט אים דאָ אהער. נעכטן האָט ער אים געזאָגט, אַז ער זאָל קומען אויפן בית־עולם ארויף, וועט ער אים איבערגעבן זיין שליחות אויכצופירן.

נעמען, און זאָגן: גענוג זיך שונאים געווען ביז איצט, גענוג גע-
ווען צעריסן צווישן זיך, פאַרפירט פונם טייוול! ס'איז גאָטס ווילן,
אַז אַלע צוזאַמען, אַלע אינייגעם, זאָלן קעמפן פאַר דער גערעכטי-
קייט, פאַרן אמת און יושר, וואָס הייסט סאָציאַליזם!" און געדאָכטן
האָט זיך אים, אַז אַלע קברים האָבן זיך געעפנט, די וואַנט, וועל-
כע האָט אָפּגעטיילט דאָס קריסטלעכע בית-עולם פון יידישן — איז
פאַרשווונדן, און די מתים אַלע — זיי לעבן!... קריסטן און
יידן, אָנגעטון אין פאַרשידענע מלבושים, מיט בערד אָן בערד —
האַלטן זיך אַרום, פרייען זיך, און רופן זיך: „ברידער!... ברי-
דער!..." זיין טאַטע, דער זיידע, דער עלטער-זיידע דאָס שניי-
דערל; זיין מאַמע, די באָבע, און די עלטער-באָבע דאָס הוי-
קערל — זיי זענען געלעגן אָפּגעטיילט פון די מאַנפּערשוינען, זע-
נען צוגעקומען — טאַנצן און זינגען: „אונזערע קינדער האָבן
אונז אויסגעלייזט!... אונזערע קינדער האָבן אונז אויסגע-
לייזט!..."

נאָר פּלוצל נג האָט ער אויפגעוואַכט פון זיין פאַנטאַזיע און
אויפגעציטערט: ער האָט געהערט אַ טרויעריקע שטימע זינגען
און טריט. ער איז אויפגעשפּרונגען, זיך גוט איינגעהערט. די טרוי-
עריקע שטימע און די טריט האָבן זיך אַלע מאָל מער דערנענטערט
צו אים. דאָס האַרץ האָט אין אים אָנגעהויבן שרעקלעך קלאַפּן, און
אַ קאַלטער שווייס איז אַרויסגעקומען אויף זיין שטערן. דערנאָך
האָט ער די שטימע מער נישט געהערט, אָבער ער האָט געזעען
ווי אַ יינגערמאַן, מיט אַן איידל, בלאַם פּנים, מיט גרויסע טרויע-
ריקע אויגן, מיט אַ שיינעם שטערן אין שוואַרץ בערדל, דערנענ-
טערט זיך צו אים און קוקט אויף אים זייער שטאַרק. די פיס
האָבן זיך אים אָנגעהויבן אונטערברעכן, די הענט זענען אים ווי
אין חלשות שוואַך געוואָרן, און די צונג איז אים אין מויל אָפּ-
געשטאָרבן. פאַר די אויגן איז אים אַלע מאָל טונקלער געוואָרן, און
אין די אויערן האָט אים אָנגעהויבן רוישן. דאַן האָט זיך אים גע-
דאַכט, אַז ער שוועבט אין אַ גאַלד-בלויען רוים, ער זעט דעם על-
טער-זיידן דאָס שניידערל... דער זיידע שטרעקט צו אים אויס זיין
ווייסע איידעלע האַנט: „שלום עליכם!..." — — — — — —

שטאַנד פונם גייסט. דאָס באַווייזט, אַז דערדאַזיקער מענטש איז מיט זיינע טייערע און געליבטע מער קערפערלעך ווי גייסטיק פֿ רבינדן. אָדער ער גייט צו זיי, ווי איינער, וועלכער קומט אמאל צו גאַסט צו זיינס אַ ווייטן קרוב אויס חוב".

אָבער אַז ער איז פאַרביגעגאַנגען פֿאַרן טויער פון בית עולם, איז ער וידער שטיין געבליבן, און איז אַרײַנגעגאַנגען. ער איז גלײַך געגאַנגען צום קבר פונם טאַטן, וועלכער איז געווען לעבן די קברים פון זיין זיידן און עלטער-זיידן דאָס שנײַדערל. ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דעם גרינעם, וווּיכן גראָז, געקוקט אויף די דריי מצבות פון די דריי קברים, פון וועלכע צוויי זענען שוין אינגאַנצן נישט געווען צו דערקענען. ס'איז געווען שטיל: קיין בלעטעלע פון אַ בוים, אפילו אַ גרעזעלע, האָט זיך נישט גערירט. די זון איז אונטערגעגאַנגען. אַ טרויעריק געפיל האָט געגאָסן יוספס האַרץ. אין דער שרעקלעכער שטילקייט האָט זיך אים געדאַנקט, אַז ער הערט טויזנטער שטימען... קיין שום באַשטימטער געדאַנק איז איצט נישט געקומען אין זיין קאָפּ אַרײַן, קיין שום בילד. ער איז געזעסן לעבן די קברים פון זיין טאַטן, פון זיין זיידן און עלטער-זיידן און האָט ווען זיי גאָרנישט געטראַכט. און ער האָט געוואַלט דענקען ווען זיי, ער האָט זיך געצוווונגען ווען זיי צו דענקען און געטראַכט בא זיך: „איך זיץ לעבן זייערע קברים, קום פון זייער קינד — פון מרימען. זי לעבט מיט אַ קריסט, זי האָט געהאַט אַ קינד פון אים, אַ ייִנגעלע, און עס נישט געמלעט. און..."

ער האָט אַ שמייכל געטון: „זיי ליידן דאָרט דערפאַר אויף יענער וועלט... אויך ווען מיר מסתמא, ווייל... איך בין דאָך אַ גוי סאַר זיי...". נאָר גלײַך איז זיין פנים זייער שטאַרק ערנסט געוואָרן און ער האָט פעסט צו זיך אַ זאָג געטון: „ניין! דאָס, צווישן די קברים פון די, וואָס לעבן נישט מער, דאָס, וווּ איך מיל זייער אַלעמענס רייניגט גייסט — דאָס פיל איך, אַז בא גאָט זענען אַלע מענטשן גלײַך, אַלע זענען זיינע קינדער! דאָס, וואָס מיין שוועסטער האָט געטון, איז גאָטס ווילן געווען! ס'איז זיין ווילן, אַז אַלע מענטשן — אַלע זיינע קינדער — זאָלן זיך איצט ארום-

נאָר איצט האָט זי אַנגעהויבן לעבן אין אים, ווי זי וואָלט דער-
וואַכט פון אַ לאַנגן שלאָף. זיין נשמה האָט זיך געריסן אין
דאָרף אַריין, זיינע אָרעמס האָבן אַלע פויערן פונם דאָרף איצט
געהאַלט אַרומנעמען. זיין שוועסטער איז איצט אויסגעוואַקסן אַזוי
גרויס אין זיינע אויגן! . . . זיין האַרץ האָט זיך איצט געשראָקן
פאַר איר און איר מאַן: ער האָט געפילט, אז דאָס אומגליק, פאַר
וועלכן זיי באַהאַלטן זיך, וועט זיי טרעפן.

ער איז געגאַנגען ווייטער. באַלד אָבער איז ער ווידער שטיין
געבליבן. אין אים זענען איצט געווען צוויי נשמות: אייגע האָט
אים געריסן און געשלעפט אהיים, און די צווייטע — צוריק אין
דאָרף אַריין. ער איז געגאַנגען הינטערווייליקע: מיטן רוקן אהיים
און מיטן פנים צום דאָרף. ער איז אַלע מאָל שיער געפאַלן, אַנ-
שטויסנדיק זיך אַלע מאָל אָן עפעס אַנדערש: אַמאָל אָן א שטיין,
אַמאָל אָן א בוים. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אז ער האָלט מרימען
מיט איר מאַן אין זיינע אָרעמס. נאָר אז דאָס דאָרף און די מיל
זענען אַלע מאָל מער פאַרשוווונדן פאַר זיינע אויגן — בין ער האָט
זיי שוין מער נישט געזעהן — האָט ער זיך אויסגעדרייט און אַנ-
געהויבן גיין גלייך אהיים, אָבער געדאַנקען אין זיין קאָפ, אַלע גע-
פילן אין זיין האַרץ, האָבן זיך געטומלט צו אים, ווי קינדער צו
א מאַמע און ער צו זיי — ווי א מאַמע צו אירע קינדער. . .

ער איז געווען שוין הינטער דער שטאָט, פאַרן בית עולם.
דאָס האַרץ האָט אין אים א טיאַקע געטון און ער איז שטיין
געבליבן. א געדאַנק אין זיין קאָפ: „באַאַכט פאַר איך צווישן קיין
ווארשע! . . . כ'וועל אַרייגיין מיך געזעגענען מיט די קברים פון
מיינע עלטערן! . . .“ נאָר גלייך איז דער געדאַנק אים אויסגעקו-
מען נאַריש, סענטימענטאַל. „וואָס איז א קבר?“ — האָט ער זיך
געפרעגט און זיך געענטפערט: „דאָרט ליגט דער גוף פונם גע-
שטאָרבענעם, פאַרפוילט שוין, אויפגעגעסן פון וועריעם. דעם טאַטנס
גייסט, זיין נשמה, און דער מאַמעס — זיי זענען פאַר מיר קיינ-
מאָל נישט געשטאָרבן, איך זע זיי אומעטום, איך וועל זיי זעהן
אין ווארשע — וווּ איך וועל זיין!“ און ער האָט געשרוקט: „גיין
אויף די קברים פון געליבטע אין טייערע — איז א גידעריקער צו-

פון זיינע אָרעמס, געוויינט, ווי אַ קליין קינד: „בראַטשע קאַ-כאַני!...“

אויפן וועג צוריק אַהיים איז יוסף אַלע מאָל שטיי: געבליבן און זיך אומגעקוקט. דאַס האַרץ איז אים געווען זייער שווער. ער האָט זיין שוועסטער נאָך קיינמאָל נישט אַזוי ליב געהאַט, ווי ער האָט זי איצט מיט איינמאָל ליב געקריגן, און אויך איר מאַן. דורך אים איז אַ נייער קוואַל פון ליבע איצט אין זיין האַרץ געבוירן געוואָרן, ווייל ער האָט זיך נאָך קיינמאָל אַזוי קלאָר נישט פאַרטראַכט אי-בער דער ליבע צו אַ אַנדער פאָלק, ווי איצט. פאַר זיינע אויגן איז איצט זיין שוועסטערס מאַן מיט איינמאָל עפּעס אַזוי אויסגע-וואַקסן, ווי ער וואָלט אים איצט ערשט צום ערשטן מאָל דערזעען. ער האָט זיך אַלע מאָל מער פאַרטראַכט איבער דעם אָפענעם ער-לעכן פּנים פון דעם געזונטן הויכן פּויער, איבער די בלויע, קינ-דעריש ריינע און נאַיווע אויגן. ער האָט געקוקט צום דאָרף, צו דער אַלטער מיל, וועלכע זענען, ווי איינגעבעט, געלעגן אין דעם ווייכן גרינס פון פעלדער און ביימער אַרום און נישט געקאָנט גיין ווייטער. אַ שטיל מיסטיש געזאַנג איז אין דער פאַרנאַכטיקער שטילקייט פון זיי אויפגעגאַנגען.

נאָר אין דעם שטילן גזאַנג, וועלכעס יוסף האָט פאַרנומען נישט נאָר מיט די אויערן, נאָר ויך מיט די אויגן, מיטן האַרץ — מיט זיין גאַנצער נשמה — האָט ער דערהערט דאָס רייסן זיך פון זיין שוועסטערס קינד. ער האָט דערזעען די צוויי אַלטע פאַר זיך — אַנדזשעיס עלטערן — אויך די אַלטע סטרוזשקע פון דער אַלטער מיל און צוזאַמען מיט זיי אַלע פּויערן פונם דאָרף — אַלע גויים. און צו זיי אַלע האָט די ליבע אין זיין האַרץ, וועל-כע איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאַל לעבן זיין שוועסטער און איר גויישן מאַן, זיך געריסן. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז די ליבע אין זיין האַרץ צו זיי איז שוין לאַנג געווען — תמיד —

— און אַזוי פֿאַרפֿלאָנטערט זיך דער שרעקלעכער פּלאָנטער אַלע מאָל מער און מער. אַ, גאָט!... אַ, זיידע!... אַ, מאַטע!... אַ, מענטשן!... אַ, מענטשן!...

מרים האָט אַרומגענומען איר ברודער, ווי אַ מאַמע איר קינד, און געדריקט זיין קאָפּ צו איר ברוסט. זי האָט געלעזט זיין ברענענדיקן שטערן, אים אַ קוש געטון און געהייסן גיין: „גיי, יוסף, אַרויס פּונדאַנען. כ'האָב געמיינט, אז דו ביסט געקומען צו זיר זיך באַהאַלטן. אַבער דאָ איז נישט זיכער, פֿאַליצייַ קאָן יעדע 'גע אַרײַנפֿאַלן, און צוליב אונז..."

ער האָט זיך א ריס געטון פון אירע אָרעמס: „איך ווילּ מען זאָלּ מיך אַרעסטירן!"

זי האָט אים באַרויקט: „איך פֿאַרשטיי, יוסף. אָבער דאָס איז נאַריש און אַ פֿאַרברעכן. דו ביסט נייטיק פֿאַר די אַרעסטירטע צו זיין פרייַ. פֿאָר אַוועק קיין ווארשע. איך האָב מיך איבערגעצייגט, אז דיין פּלאַץ איז נישט אין דער פּאַרטיי, נאָר ערגעץ אַנדערש. שעם דיך נישט פֿאַר מיר. איך ווייס, אז דו שרייבסט, און דערי־בער מוזסטו זיין אין א גרויסער שטאָט. דאָרט וועסטו האָבן די מעגלעכקייט דיין טאַלענט צו אַנטוויקלען, און מיטן ליכט פון דיין גרויסער נשמה, וועלכע דו האָסט אָנגעצונדן אין דעם אייבּיקן פֿלאַם פון די נביאים און פון אינזער עלטער־זיידן דאָס שניידערל, וועסטו באַלויכטן אונזער וועג און דערמוטיקן אונזערע הערצער אין דעם שווערן קאַמף פֿאַר גערעכטיקייט. קיין בריוו זאָלסטו אונז דער־ווייל נישט שרייבן, ווייל זיי וועלן אַרײַנפֿאַלן אין די הענט פון די שפּיאָנען. זיי געזונט. נישט טרויעריק זיין. א מפּלה אין א קאַמף — הייסט נישט פֿאַרלוירן. מיר וועלן זיגן".

זיי האָבן זיך ביידע געוואָרפן אין די אָרעמס, זיך גלעטן אויף די העלזער. שטילע טערן האָבן זיך געגאָסן פון זייערע אויגן. אַנדזשעי האָט זיי ביידע אַרומגענומען מיט זיינע גרויסע און מעכטיקע אָרעמס. אָלע דריי האָבן זיך אַרומגעהאַלטן, זיך געדריקט צו די הערצער. אַנדזשעי האָט יוספן גאָרנישט געוואָלט אַרויסלאָזן

מער! נישטאָ קיין ביטערער געלעכטער, קיין מיאוסערער ציניזם איצט, ווי אַזעלכע פראַזן!"

די פערד, די קו און די חזירים, זענען געווען שטיל. אַנ־דזשעיען האָט זיך געדאַכטן, אַז ער זעט, ווי זיי האַלטן אויפגע־שטעלט זייערע גרויסע אויערן, קוקן אַריין מיט זייערע גרויסע אויגן. ער האָט געקוקט אויף זיין פרוי מיט גרויס דרך ארץ, גע־האַט חשק זיך אַראָפּצולייגן און אַ קוש טון דעם זוים פון איר קלייד. יוסף האָט דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט אויף דער ברוסט: ער האָט געפילט, אַז זיין שוועסטער איז גערעכט. נאָר באַלד, ווי אין דער היים פאַרן טאַטנס בעט, האָט אויפגעפלאַמט אַ ליכטיקייט פאַר זייגע אויגן, אַ געדאַנק האָט אויפגעפלאַקערט, און בליצנדיק מיט זיינע אויגן איר געענטפערט: „אָבער די רעוואָלוציעס — שוין טויזנטער יאָרן — האָבן אויך גאָרנישט דערגרייכט!"

— נישט אמת! דער אונטערשיד פון איין יאָר הונדערט ביזן צווייטן — כאָטש בלוט הערט נישט אויף זיך צו גיסן — איז געוואַלטיק גרויס! און דאָס איז נישט דורך ווערטער דערגרייכט געוואָרן, נאָר דורך האַנדלונג!

— איך זע נישט דעם אונטערשיד, מרים, פון מיטלאַלטער — פון דער גאַנץ באַרבאַרישער צייט — ביז היינט! דאָס איז איינס. און צווייטנס: מיר דאַכט זיך — ניין, איך גלייב! — אַז דאָס, וואָס ס'איז דערגרייכט געוואָרן — ווי דו זאָגסט — איז דערגרייכט געוואָרן נישט דורך רעוואָלוציע! בלוט שווענקט תמיד אָפּ דאָס גוטע, און לאָזט איבער דאָס שלעכטע!

— נישט אמת, יוסף! און נישט מיר זענען די ערשטע, וואָס פאַרגיסן דאָס בלוט! ס'איז ווייניק פאַר דער בורזשואַזיע די פאַר־מעגנס, וועלכע זיי מאַכן פון דעם בלוט, וואָס צאַפּן אויס פון די אַרבעטער אין זייערע פאַבריקן, אין אַלע זייערע אונטערנעמונ־גען — פאַרגיסן זיי זייער בלוט אין די מלחמות, צווינגען זיי, אַז זיי זאָלן זיך איינער דעם אַנדערן שעכטן, זייערע פאַרמעגנס נאָך גרעסער צו מאַכן! יאָ, זייערע פאַרמעגנס, זייער רייכקייט! און דאַן — ווי דו אַליין, יוסף, זאָגסט: בלוט קאָן נישט שווייגן!

יוסף האָט אויף איר און אויף איד מאַן געקוקט מיט אַזא
מיל ליבע... זיי האָבן זיך אַלע דריי פֿרומגענומען, זיך פּעסט
צוגעדריקט איינער צום אַנדערן. זיי האָבן זיך אַנגעקוקט מיט גלאַנ־
ציקע, פֿייכטע אויגן... דאַן האָט יוסף אַנגעהויבן איבערגעבן זיינע
געדאַנקען, געמאַלט דאָס בילד, וואָס עס האָט זיך אים מיט אַ צווייי
שפּה פֿריער, שטייענדיק פֿאַרן טאַטנס בעט, אַנטפלעקט. נאָר מרים
האָט אים נישט גלאַזט אינגאַנצן ענדיקן, אים אָפּגעשטעלט אין
מיטן אויז איינהאַלטנדיק מיט אַלע כוחות איר פֿייערדיקן טעמפּע־
ראַמענט, אַז זי זאָל נישט רעדן הויך, האָט זי אים געענטפֿערט:
„דאָס אַלץ, יוסף, וואָס דו זאָגסט אונז דאָ, וויסן מיר שוין פֿון
לאַנג. דאָס איז דער ציל, פֿאַר וועלכן מיר אַלע קעמפֿן. אָבער ווי
אַזוי, זאָג, ווי אַזוי קאָן מען דאָס דערגרייכן? דו מישסט איצט
צוזאַמען דעם סאַציאַליזם מיטן קאַמף, וועלכן מיר פֿירן אים צו
דערגרייכן. האָסטו אַנדערע מיטלען, אַנדערע ווענן, דורך וועלכע
מען קאָן דערגרייכן דעם סאַציאַליזם? דו נאַרסט דיך אַליין, יוסף.
שוין טויזנטער, טויזנטער יאָרן הערשט די שרעקלעכע אומגערעכ־
טיקייט. הימל און ערד שרייט ווענן דעם. די נביאים האָבן וועגן
דעם מיט פֿייערדיקע ווערטער געדונערט. אין יעדן דור זענען
נביאים אויפגעשטאַנען, געמאַנט גערעכטיקייט, און כּמעט אַלע האָבן
געהאַט איין סוף: מען האָט זיי אַריינגעוואַרפן אין תּפיסות, געקעפּט,
אָדער פֿאַרטריבן. וועלטער ווילן די רייכע נישט הערן. זיי ווילן
נישט. זיי ווילן זייערע אָנגעזלטע רייכקייטן נישט צוריקגעבן און
ווילן נישט אויפהערן נאָך ווייטער צו גזלן. עוואָלוציע, דערציונג:
זיי געבן צו פֿאַרשטיין, אויפקלערן — כאַ-כאַ-כאַ!... זיי וויסן
דאָך שוין אַלץ, זענען אַלע געבילדעט איידעלע מענטשן, אייראָ־
פּעער, און גוטע... זייערע וועגט זענען פֿול מיט די שענסטע
קונסט־בילדער, עס שטייען שענק מיט ביכער, און אָן די ביבל רירן
זיי זיך נישט. מוזיק און טעאַטער איז כּמעט אינגאַנצן זייער. אין
די בתּי מדרשים און אין די קאָשטשאָלן רעדן די גלחים און די־
רבּיים וועגן ליבע פֿון איינעם צום צווייטן, פֿון יושר און גערעכ־
טיקייט, און — ניין, רעד נישט מער, יוסף, דערפֿון, רעד נישט

דורך אַ ברעט, וואָס ער האָט אַוועקגערוקט — צו מרימען און איר מאַן. דער אַלטער האָט מרימען דערציילט, אַז דאָס קינד רייסט זיך, זי געפרעגט, וואָס מ׳זאָל טון און דאַן מיטן סאָלטיס באַלד צוריק אַרויסגעגאַנגען. אַנדזשעי האָט דעם אַרויסגאַנג באַלד צוריק פאַר־שטעלט מיטן ברעט, ווי ער וואָלט מורא געהאַט בלויז פאַר דער ליכטיקער שיין אַפילו. אַלע דריי האָבן איינגעהאַלטן דעם אָטעם אין דער פינצטערער שטאַל, אין וועלכער די ליכטיקייט פונדרויסן האָט קוים, קוים אַריינגעדרונגען דורך די עטלעכע שפּאַרעס, וועל־כע דער סאָלטיס האָט געמאַכט אין דער וואַנט, וואָס איז אַרויסגע־גאַנגען אויפן פרייען פעלד, כדי ס׳זאָל אַריינקומען עטוואָס לופט. אויף דער ערד איז געלעגן היי — אַ געלעגער פאַר די צוויי פּאָ־ליטיש־פ רפאָלגטע.

באַם אַריינקומען אין דער באַהעלטעניש האָט יוסף קיין שום מענטש נישט געזעען. ערשט שפּעטער, ווען זיינע אויגן האָבן זיך צוגעוווינט צו דער פינצטערניש, האָט ער דערזעען זיין שוועסטער, און דערנאָך אויך איר מאַן. די לופט איז געווען אַ שרעקלעכע — ער האָט קוים געקענט אָטעמען. ער האָט זיך איינגעהערט צו דעם כסדרדיקן מעלה-גירהען פון די בהמות, צו זייער שמייסן זיך מיט די ווייד לען, צום בריקען פון די פערד מיט זייערע שטאַרקע פיס, און צום כליאַפּטשען זיך פון די חזרים אין די קאָריטעס. דאָס אַלץ האָט אויף אים מאָדנע געווירקט. ער האָט געקוקט אויף מרימען און איר מאַן, וועלכע האָבן אין דער געהיימנישפולער פינצטערער באַהעלטעניש אויסגעזעען, ווי צוויי געשפּענסטער. פון זייערע אויס־געריסטע פּנימער אַרויף האָבן געבליצט זייערע ברענענדיקע אויגן, געפינקלט, ווי שטערן אין אַ פינצטערער נאַכט.

יוסף האָט נישט געוווסט, וואָס ער זאָל איצט רעדן צו זיין שוועסטער, כאָטש איבערן גאַנצן וועג אין דער אַלטער מיל אַריין האָט ער געהאַלטן אַ באַגייסטערטע רעדע פאַר איר. איצט האָט ער זי שטום אָנגעקוקט, און זי מיט איר מאַן האָבן געוואַרט אויף דעם, וואָס ער איז זיי געקומען זאָגן. נאָר באַלד איז מרימען איינ־געפאַלן, אַז מסתמא איז ער געקומען זיך באַהאַלטן צו איר און זי האָט אים געפרעגט: „וועגן וואָס ביסטו געקומען צו מיר?“

דאָס? אוי וויי. ווי עס רייסט זיך דאָרט!... אפשר זאָל איך עס איר ווידער אַהינטראָגן צום אָנזייגן? ווי מיינסטו?"

דער אַלטער האָט לאַנג געטראַכט, גוט איבערגעלייגט זיך די זאַך און איר געענטפערט: „כ'וועל איר אַהינפירן דעם ברודער און איר זאָגן, אַז דאָס קינד וויינט. זי איז דאָך די מאַמע."

די אַלטע איז צוריק אַרויסגעגאַנגען. באַם עפנען די טיר האָט יוסף ווידער געהערט דאָס רייסן זיך פון קינד. ער האָט איצט שוין געוווסט, אַז עס איז מרימס און ער איז בלאַס געוואָרן. אָבער דער אַלטער האָט אים גערופן מיט זיך און ער איז געגאַנגען.

מרים איז מיט איר מאַן געווען באַהאַלטן באַם סאָלטיס פונם דאָרף. ער האָט אין דער גרויסער שטאַל, אין וועלכער עס זענען געווען פערד, בהמות און חזירים — אָפּגעטיילט איין מין פון אַנדערן דורך דינע ווענטלעך פון ברעטער — געמאַכט אויך פאַר זיי דורך אַזאַ וואַנט אַן אָפּטיילונג. זיי זענען דאָ געווען זיכער, ווייל די פּאָליציי, וועלכע איז אַלע מאָל געקומען אין דאָרף אַריין זוכן, האָט נישט געוואַגט אַהינצוגיין צום סאָלטיס, וועלכן זיי האָבן געהאַלטן פאַר זייערס אַן איבערגעגעבענעם מיט לייב און לעבן. איינמאָל האָבן שפּיאָנען אפילו יאָ געמאַכט אַ רעוויזיע באַ אים, געזוכט אויך אין דער שטאַל, אָבער, אַז זיי האָבן באַם עפנען די טירן, מער ווי אַ פערד, בהמות און חזירים נישט געזעען, האָבן זיי זיך דערנאָך פאַר אים אַנטשולדיקט, אים איבערגעבעטן מיט דידאָזיקע ווערטער: „עס איז היינט אַזאַ צייט, אַז אפילו באַ די אייגעגע געטרייסטע מענטשן מוז מען אַמאָל אַ קוק טון".

דער סאָלטיס האָט דעם אַלטן סטאַניסלאַוו, צוזאַמען מיט יוספן, אַריינגעפ'רט — צוערשט צו די בהמות און פון דאָרט,

איז געשעען, האָט אָנגעמאַכט דער גלח: ער האָט צוויסן געטון פּאָליציי וועגן אַלץ, וואָס דאָ קומט פאָר. זיין גליק, וואָס ער איז אַנטלאָפן. די כלאָפּעס וואָלטן אים... ווי דעם פריץ פונדאַנען: מען האָט אים אַ לעבעדיקן אַריינגעוואָרפן אין טייך, אָנגעבונדן אַ שטיין באַם האַלז. דעם אַלטן פּאַלאַץ, דעם נייעם, די סטאָדאָלעס — אַלץ אונטערגעצונדן! מיר ליידן געדולדיק, אַזוי לאַנג, ווי מען קאָן".

דאָס ווייב זיינס, אינגאַנצן אַ צעבראָכענע שוין, איינגעהויקערט, איינגעשרומפן, איז אַריינגעקומען פון אַ פינצטערער קאַמער, פון וועלכער עס האָט זיך דערהערט אַ רייסן פון אַ קליין קינד, ווען זי האָט געעפנט די טיר. אַ פאַרצווייפלטע האָט זי זיך פאַרן מאַן געקלאָגט, אַז זי ווייסט נישט, וואָס זי זאָל טון מיט דעם „פּיצעלע": „מאַרוש האָט עס פאַר עטלעכע שעה אָנגעזייגט, ווען איך האָב עס איר אַהינגעטראָגן. אָבער ס'איז שוין ווידער הונגעריק און עס רייסט זיך. ס'ליגט אין דער מילטער, איך וויג עס, אָבער עס הערט נישט אויף צו רייסן זיך. איך בין אַן אַלטע שוין, פאַרשאָלטן. נישטאָ קיין ברוסט, איינגעטרוקנט".

זי האָט מיט די ביינערדיקע הענט זיך אַ טאַפּ געטון דאָס טרוקענע אויסגעדאַרטע האַרץ-ברעטל, ווי זי וואָלט זיך און דעם מאַן געוואָלט איבערצייגן, אַז זי האָט טאַקע נישט קיין ברוסט, קיין סימן פון אַ ברוסט. נאָר זי האָט דערזעען יוספן, אים דערקענט, ווייל זי האָט אים שוין עטלעכע מאָל געטראָפן באַ דער שנור אין דער אַלטער מיל און זיך טיף פאַרבויגן פאַר אים. זי האָט זיך שטיל צעוויינט און, קלאָגנדיק זיך אויף דעם שרעקלעכן אומרעכט, געטענהט: „וואָס איז דאָס פּיצעלע שולדיק? גאָט זאָל זיי נאָר נישט רעכענען די גרויסע זינד, וואָס זיי באַגייען קייגן אָרעמע אומבאַהאָלפענע מענטשן. קריסטן קייגן קריסטן... אַזוי פיל בלוט פאַרגאָסן! — — ווילן אַוועקרייסן אַ מאַמע פון אַזאַ שוועלבעלע! — — — באַ וועמען וועט עס בלייבן? וואָס קאָן איך, אַן אַלטער שאַרבן, מיט אַן אויסגעטרוקנטער הויט, ווי לעדער — געבן דעם קינד? עס וואָלט דאָך אומגעקומען! מעג מען

דערציילט, וואָס די קאַזאַקן האָבן געטון, ווי זיי האָבן די כלאָפּס געשאָסן, געהאַקט מיט די שוערדן און דערנאָך זיי געשלעפּט אין שטאָט אַריין. „און צו וואָס האָט מען דאָס באַדאַרפן? דער כלאָפּ וועט שוין אייביק זיין אין דער בידע, ער דאַרף אַראָפּבייגן דעם קאָפּ — פּאַרפאַלן".

יוסף האָט זיך געלאַזט גיין אין דאַרף אַריין. פון אַלטן סטאַניסלאַוו וויקטאָר איז ער אָבער געווויר געוואָרן, אַז מרים מיט איר מאַן זענען נישט בא אים, נאָר בא א שכן. דער אַלטער פויער האָט יוספן דערציילט, אַז זיין יינגערן זון יענדרעק און די עלטערע טאָכטער קאַשקאַ, האָבן די זשאַנדאַרן אַרעסטירט: זיי זענען צוגעשטאַנען צו זייער ברודער אַנדזשעי און צו זיין וויב מאַרוש — אויך געוואָרן סאָציאַליסטן.

דער אַלטער פויער האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, געשוויגן דאָן האָט ער וויטער דערציילט: „די שפּיאָנען האָבן א-דושע'ן און מאַרושען שוין א סך מאָל דאָ געזוכט. צומיינסט מאַרושע. זיי האָבן מיך געשלעפּט צו זייער נאַטשאַלניק. ער האָט מיר גע בונדן די הענט און די פיס, צוגעלייגט ברענענדיקע פאַפּיראָס צום נאָקעטן לייב, די פינגער געקלעמט צווישן א טיר, אָבער... וואָס הייסט? כ'וועל אים אויסזאָגן וווּ מיינע קינדער זענען! — — און ווען ער וואָלט מיך אפילו צעשניטן אויף שטיקלעך! — — אונזער אייגער — א פויער — אַז ער איז פּאַר עפּעס א זאַך — איז ער איבערגעגעבן מיטן גאַנצן לעבן. ס'איז שווער בײַ מען צו קומט פּאַר עפּעס, וויל ער פּאַרשטייט נישט אַזוי גרינג א זאַך, וו דער שטאָטישער, האָט שווערע הענט און אויך א שווערן קאָפּ. ער בעטרויט נישט אַזוי גיך און נישט יעדן. אָבער, אַז ער האָט מיט זיין כאַמישן שכל עפּעס פּאַרשטאַנען, אייגנזעען, אַז דאָס, וואָס מ'האָט אים געזאָגט, איז אמת, גערעכט — דעמאָלט... אַהא... און אונזער אייגער ווערט זיינס א מענטש, וועלכן ער גלייבט און האָט ליב, נישט אַרויסגעבן, אפילו ווען מ'וועט אים צעשניידן, אָפּשינדן די הויט! מיר וועלן אויספירן אונזערס! ווען נישט איצט — איז אין צען יאָר אַרום, אין צוואַנציק, אָבער אונזערס וועלן מיר אויספירן. נאָר דאָס אַלץ, וואָס דאָ אינם דאָרף

זייער ווייניק. זיי האָט מען געפירט אויף די פּויערישע פּורן. איין קאָזאַק איז געווען טויט און עטלעכע פערד צעשטאָכן פון די ווידלעס. די געהרגעטע פּויערן — זייער אַ סך, און אויך פרויען — זענען ליגן געבליבן פאַר דער סטאָדעלע. זיי זענען געווען שרעקלעך צעלעכערט פון די קוילן, צעהאַקט פון די שווערדן און צעטרעטן פון די פערד. קליינע קינדער זענען נאָכגעלאָפן נאָך זייערע אַרעסטירטע עלטערן, געוויינט און געשריגן: „טאַטוש! ... מאַמוליאַ! ...“ אַ סך קינדער האָבן געקלאָגט איבער זייערע ליגן געבליבענע טויטע טאַטעס און מאַמעס.

אין אַן אַנדער דאָרף זענען די פּויערן, מיט די פרויען און קינדער, צו די קאָזאַקן און זשאַנדאַרן, וועלכע זענען געקומען זיי אַרעסטירן, אַרויס מיט צלמים, אויף וועלכע קריסטוס איז געהאָגגען אַ געקרייציקטער מיט צעשפּרייטע הענט. זיי האָבן מיט טרויעריקע קולות געזונגען הייליקע תפילות, ווי אין קאָשטשאָל, אָבער די קאָזאַקן האָבן זיך אויף זיי אַ לאַז געטון מיט זייערע פערד, זיי געשלאָגן מיט די ראַפּניקעס און מיט די פּריקלאַדן פון די ביקסן. באַלד האָבן זיך די צלמים מיטן געקרייציקטן קריסטוס געוואַלגערט אונטער די אייזערנע פּאָדקאָוועס פון די פערדישע פיס, זענען צעטרעטן און צעבראָכן געוואָרן. האַרצרייסנדיקע געשרייען האָבן זיך געטראָגן איבערן גאַנצן דאָרף, אויסגעמישט מיטן בעטשען פון די קו, מיטן בילן פון די הינט און וויינען פון די קינדער. דערנאָך האָבן די צעיושעטע אויף די פערד געטריבן די אַרעסטירטע צעביילטע און צעבלוטיקטע פּויערן און דערוואַקסענע זין און טעכטער.

אין דאָרף לעבן דער אַלטער מיל האָבן די פּויערים דערשאָסן צוויי זשאַנדאַרן, ווען מ׳איז זיי געקומען אַרעסטירן. די אַלטע מיל איז דערנאָך איבערגעבליבן ליידיק, און ווען יוסף איז געקומען צו זיין שוועסטער, האָט ער דאָרט קיינעם נישט געטראָפן, חוץ די סטרוזשקע, אַן אַלטע גויע, אַן אַלמנה. זי האָט אים געזאָגט, אַז דער מילנער איז מיט זיין יידיש ווייב באַ זיינע עלטערן אין דאָרף. שאָקלענדיק טרויעריק מיטן אַלטן קאָפּ, האָט זי אים

באָגאַ!..." בלאַסע, מיט אַרויסגעזעצטע אויגן, האָבן זיך עטלע־כע אַ וואַקל געטון און זענען אומגעפאַלן. בלוט האָט געשטראָמט פון ווונדן אין קעפּ, ברוסטן און בייכער. די פּויערים זענען ווילדער געוואָרן און זיך געריסן אונטערן האָגל פון די קוילן מיט די ווידלעס און קאָסעס קייגן די אויסגעשטעלטע ביקסן. די פערד הינטער די קאָזאַקן און זשאַנדאַרן האָבן זיך געשטעלט אויף די הינטערשטע פיס. די פּויערים, וועלכע האָבן געהאַט רעוואָלווערן, האָבן צוריקגעשאָסן. אַן אַלטער פּויער, אין בלויזן קאָפּ, מיט אַ גרויסער טשופּרינע ווי באַ אַ לייב, מיט פייער־שפּריצנדיקע אויגן, האָט זיך אויפגעריסן דאָס גרויע לייוונטענע העמד פון פאָרנט, און אַרויסשטעלנדיק די נאַקעטע, האָריקע ברוסט האָט ער געשריגן צו די צעיושעטע אויף די פערד: „שיסט..." אַ פאַלנדיקער האָט דאָס לעצטע מאָל אויסגעשריגן: „ניעך זשיע רעוואָלוציאַ!..." און ווי פון האַרמאַטן, האָט פון הונדערטער באַגייסטערטע פּויערים־ברוסטן אַ זעץ געטון: „ניעך זשיע!..."

דער פּויער, מיט דער נאַקעטער ברוסט אינדרויסן, איז מיט אַ צעשפּאָלטענעם קאָפּ פון אַ שווערד אַנידערגעפאַלן אין אַ קאַלוזשע בלוט. די קאָזאַקן האָבן געפאָכעט מיט די שווערדן, געריטן מיט די פערד אופן המון. אין דער לופט האָבן געבליצט לאַנגע מעסערס, קאָסעס און ווידלעס מיט פיר שפּיצן. עס האָבן זיך אויסגעמישט די געקרעכצן „אָליאַ באָגאַ", מיט די געשרייען „ביטש" „ניעך זשיע רעוואָלוציאַ", צוזאַמען מיט די שוין הייזעריק זינגענדיקע שטימען:

„Na darykady, ludu roboczy,
czerwony sztandar do góry wznieś"

נאָך אַ האַלבער שעה האָבן די זשאַנדאַרן און די קאָזאַקן אויף די פערד, מיט די ראַפּניקעס געטריבן די באַזיגטע פּויערן, וועלכע זענען געגאַנגען פאַרביסענע מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. אַ סך פון זיי זענען געווען פאַרוווּנדעט אין זיך קוים געשלעפּט. צווישן די קאָזאַקן און זשאַנדאַרן זענען אויך געווען פאַרוווּנדעטע, נאָר

וועג גייט זי, זי העלפט צו די פּעטליע צוזאַמענציען! — דאָס איז קלאַסן־קאַמף. אויך ער האָט די גאַנצע צייט, ווען ער איז געווען אין דער פּאַרטיי, געהאַלטן דעם שטריק באַ איין עק און געצויגן! איצט זעט ער אַלץ קלאָר! ווערן די מענטשן געטיילט אין צוויי קלאַסן — איז קאַפּיטאַליזם איין עק פונם שטריק, און סאָציאַליזם — דער צווייטער עק! און ביידע ציען בלינדערהייט!"

אָפן לאָזנדיק פענצטער און טירן, האָט ער זיך געלאָזט לויפן אויפן וועג צו דער אַלטער מיל.

אין די דערפער האָט די פּאָליציי די צעבונטעוועטע פּויערים געהאַלטן אין איין אַרעסטירן. זיי האָבן זיי געשלעפּט פון די כאַטעס אַרויס און מחנותווייז, אַרומגערינגלט פון קאָזאַקן אויף פערד, ווי געפאַנגענע אין אַ מלחמה, זיי געטריבן אין דער קרייז־שטאָט אַריין. אָבער אין אַ סך דערפער האָבן די פּויערים זיך נישט געלאָזט אַרעסטירן. אין איין דאָרף האָבן זיי זיך מיט זייערע פרויען, זין און טעכטער, מיט ווידלעס און קאָסעס אין די הענט, פאַרשאַנצט אין אַ סטאָדעלע. די קאָזאַקן און די זשאַנדאַרן אויף די פערד האָבן זיי אַרומגערינגלט, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף. דער אָפיציר האָט אַ קאָמאַנדע געטון: „פייער!" אַ זאַלפּ פון ביקסן, אַ מהומה צווישן די פרויען, געוואַלטן: „יעזוס מאַריאַ!..." די פּויערים זענען צעיושעטע אַרויס פון דער סטאָדעלע און אָנגעהויבן זינגען:

„O cześć wam panowie magnaci,
za naszą niedolę w kajdanach"

נאָר גלייך איז זייער זינגען געוואָרן איבערגעריסן דורך אַ צווייטן זאַלפּ, שוין נישט אין דער לופט, נאָר אין זיי. די מהומה צווישן די פּויערים איז געוואָרן נאָך גרעסער. געשרייען: „אָליאַ

האָבן באַלויכטן דאָס פנים פון זיין שטאַרבנדיקן טאַטן. פלוצלינג האָבן זיי אויפגעהערט אַן אומבאַוווסטע האַפנונג אין זיין הארץ און עס האָט אַנגעהויבן זייער שטאַרק צו קלאַפן אין אים. ווי אַ שטורם האָט ער זיך אַ ריס געטון און זיך געוואָרפן צו די פענצטער, זיי אויפגעריסן און אויפגעפראַלט די לאָדן. אַ גאַלדענער ים ליכטיקייט אוין שמעקנדיקע בלויע לופט האָט אַ שטראָם אַריין געטון און מיט איינמאָל די טויטע שטוב צוריק לעבעדיק געמאַכט. אַלץ: די וועגט, דער סופיט, די פּאַדלאָגע, די טירן און דאָס מעבל — האָט צוריק אַנגעהויבן אָטעמען. אָטעמענדיק האָבן זיי זיך באַפרייט פון דעם שרעקלעכן דיקן שטויב, וועלכער האָט זיך אויף זיי אַנגעזאַמלט אין די פינצטערע יאָרן.

ער האָט אויפגעריסן די אויגן, געפּפנט דאָס מויל און אויסגעשפרייט די אָרעמס, ווי ער וואָלט די באַנייטע גאַלדענע ליכטקייט אוין די בלויע לופט אין דער שטוב געוואָלט ארומנעמען, אַריינציען אין זיך מיט די אויגן אוין מיטן מויל. ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די קניען פּאַרן טאַטנס בעט אוין צוגעדריקט צו זיין הארץ דאָס איבערבעט מיט די קישנס, זיי געקושט, געווינט אוין געשריגן: „טאַטע! ... טאַטע! ... דערציל מיר איצט אַלץ, וואָס דו האָסט אין דיין שווייגן תמיד מיר געזאָגט, נאָר איך האָב עס נישט אינגאַנצן פאַרשטאַנען! ... דערציל מיר איצט פון דיין זיידן! ... ווייזט מיר ביידע איצט דעם וועג, זאָגט מיר דעם סוד אוין גיט מיר דעם כוח איך זאָל די מענטשן קאַנען אַנעמען בא די הענט אוין זאָגן: שטייט, איר אַלע געטיילטע אין צוויי! זעט! אָט איז אַ שטריק. איר האָלט אים. איינער בא איין עק אוין דער צווייטער באַם אַנדערן אוין ציט. יעדער ציט צו זיך. אין דער מיטן פונם שטריק איז אַבער דאָ אַ פעטלינע, אין וועלכער עס שטעקן אַלע אייערע העלזער! נאָך איין רגע אוין איר אַלע! — „

ער איז אויפגעשפרונגען. אַ געדאַנק האָט אַ זעץ געטון אין זיין קאָפּ, אַז ער זאָל גיך אהינלויפן צו מרימען אוין פאַר איר אויסמאָלן דאָסדאָזיקע בילד. „ער האָט זיך שוין אזוי לאַנג נישט געזעען מיט איר! — — ער וועט איר זאָגן, אַז אויף אַ פאַלשן

אמתע גליק פון דער גרעסטער און הערלעכסטער ליבע! עס וועט צערינען ווערן דעמאָלט ווי אייז קייגן דער זון די שרעקלעכסטע צוויי קולות: געלט און ווערט. און דאָס איז דאָך אַזוי פּשוט, אַזוי פּשוט. דעמאָלט וואָלטן פאַרשווונדן די אַלע טויזנטער פאַר-פּלאָנטערטע געדאַנקען, וועלכע פאַרפּלאָנטערן זיך אַלע מאָל שטאַר-קער און פאַרפּלאָנטערן אין זיך די אַלע, וועלכע ווילן זיי אויפ-פּלאָנטערן, זייגן אויס זייערע געהירן, ווי שפּינען און פּיאַווקעס. אָבער דער מענטש, דער מענטש — — —"

ער איז אַ צוזאַמענגעבראָכענער צוריק אַנידערגעפאַלן אויף דער שטול, געבליבן ליגן אַ באַזיגטער. דאָס האַרץ האָט געוויינט אין אים, די נשמה האָט זיך געקורטשעט. ער האָט זיך צוזאַמענ-נעדרייט, ווי הונדערטער בייטשן וואָלטן אים געשמיסן, זיך גע-וויקלט אַרום זיין גוף, זיך איינגעשניטן אין זיין פלייש. זיינע יסורים זענען געוואָרן אַלע מאָל ברענענדיקער און ברענענדיקער. מיט ביידע הענט האָט ער זיך אַלע מאָל אָנגעכאַפּט באַם קאָפּ, זיך פאַרשטעלט דאָס פּנים, ווי ער וואָלט זיך פאַר וועמען געשעמט, און געבעטן: „גאָט... גאָט..." ער איז ליגן געבליבן ווי אין חלשות און זיינע ליפּן האָבן געשעפּטשעט: „ברידער מיינע... ברידער מיינע... ווי אוממגליקלעך זענען מיר אַלע...

נאָר פּלוצלינג איז ער ווידער אויפגעשפּרונגען, און צום ערשטן מאָל נאָך אַזאַ לאַנגע צייט איז ער ווידער געלאָפן אין יענער שטוב אַריין, ווו דער טאַטע זיינער איז דעמאָלט געשטאָרבן. ס'האָט זיך אים געדאַכט, אַז ער הערט ווידער, ווי ער רופט אים. נאָר ער האָט עפּעס נישט געטראָפן גלייך צו דער ריכטיקער טיר, און איז גאָר אַריינגעלאָפן אין דער שוועסטערס צימער. פון דאָרט איז ער אין דער פינצטער געלאָפן פון איין שטוב אין דער אַנ-דערער, אויפגעריסן און צוגעהאַקט איין טיר נאָך דער אַנדערער, ביז ער איז שטיין געבליבן פאַרן טאַטנס בעט.

די שטראַלן פון דער זון אינדרויסן, וועלכע האָבן זיך דורך די שפּאַרעס פון די לעדן אַריינגעריסן און זיך צעשיט ווי אַ גאָל-דענער שטויב איבער דער שטוב, קעמפנדיק מיט דער שווערער פינצטערניש, האָבן יוספן דערמאַנט אין יענעם פאַרטאָג, ווען זיי

ווען זי האָט די אַנדערע נישט באַפרייט. ער מוז ליידן גלייך מיט זיי!" און ער האָט געוואַרט, אויסגעקוקט די רגע, אַז זיי זאָלן שוין קומען נאָך אים.

ווען ער איז צוריק אַריינגעקומען אין שטוב אַריין פון דער פרישער לופט אינדרויסן, האָט ער די שווערע לופט באַ זיך נישט געקאָנט מער אויסהאַלטן און ער האָט אויפגעפראַלט ביידע פענצטער, אַז די שויבן זענען שיער אַרויסגעפאַלן. פון טיש — ווייל ער איז געשטאַנען באַ אַ פענצטער — זענען אַראָפּגעפלויגן כמעט אַלע פּאַפּירן. אַן אויפגערעגטער האָט ער זיי צוריק אויפגעהויבן. ער איז געווען בייז, אויסגעזעען, ווי צו אַ קאַמף. אַן אויפגעקאָכטער האָט ער געשפרייזט הין און צוריק איבער דער שטוב, נישט געקאָנט זיך באַרויקן. די פראַגע, פאַרוואָס דאָס גרינגסטע און דאָס פּשוטסטע איז פאַרן מענטש אוממעגלעך, האָט ווידער אָנגעהויבן העמערן אין זיין מוח, געפאָדערט אַן ענטפער.

ער האָט געטראַכט מיט דער גרעסטער קלאָרקייט: „עס איז דאָך אַזוי איינפאַך, אַזוי איינפאַך. אַלע מענטשן זאָלן גלייך אַרבעטן, זיך גלייך צעטיילן מיט די פּראָדוקטן פון זייער אַרבעט און געניסן. פון וועלכע פּיין, פון וועלכע קאָפּ-ברעכענישן און פאַרדרייטקייטן ביז צום משוגע ווערן, וועלן די מענטשן דאַן באַפרייט ווערן!... זיי וועלן דעמאָלט שאַפן בלויז נאָר דאָס, וואָס זיי דאַרפן האָבן פאַר זייער לעבן און דאָס, וואָס וועט זיי באַשאַפן פרייד און פאַרגעניגן. יעדער וועט מאַכן די אַרבעט, וואָס זיין האַרץ גלוסט, און נאָך איידער ער וועט פון איר געניסן, וועט ער שוין האָבן זיין לוין. ווי דער יעגער, וועלכער האָט זיין לוין אין דעם פאַרגעניגן פון פאַנגען. און וויפיל שעה וועט דען אַ מענטש דאַן מוזן אַרבעטן, ווען אַלע וועלן שאַפן און נישט צעשטערן, ווען אַלע וועלן שאַפן דירעקט און אויסנוצן די מאַשינען און דערפינדונגען פון זייער געטלעכן שכל פאַר דעם צוועק פון געזונטן לעבן פאַר אַלע? אָ, גאָט! וויפיל גליק איז אין אַזאַ אַרבעט! אַלע מענטשן וועלן דעמאָלט באַפרייט ווערן פון די קייטן, אין וועלכע זיי האָבן זיך אַליין געשמידט. אַלע מענטשן וועלן דעמאָלט דערפילן דאָס אמתע לעבן, די גרויסע פרייד פון דעם לעבן, דאָס

לעך? סאציאליזם — דאס פשוטסטע. אין שוין טויזנטער יאר, אז מען קעמפט דערפאר, אוז מען קאן עס נישט דערגרייכן. אוז אלע, אלע מענטשן קעמפן פאר סאציאליזם, אלע מענטשן זענען אן אימגליקלעך, אוז — א, גאט! אפילו חיות — דער גרעסטער טייל — לעבן בשלום צווישן זיך, עסן צוזאמען דאס ביסל גראז, וואס זיי געפינען, טרינקען צוזאמען דאס וואסער פונם טייך, וואס זיי טרעפן, רוען צוזאמען אויפן פעלד, אדער אין וואלד, אוז העלפן זיך איינע די אנדערע אוז די חיות, וועלכע עסן פלייש, איין טיגער דעם אנדערן הרגעט נישט. דאס טוען די נידעריקסטע חיות: די פיש. אוז אז דער מענטש?... א גאט!... א גאט!..."

אוז ער האט קיין ענטפער נישט געפונען אויף דער פראגע, פארוואס דאס גרינגסטע אוז דאס פשוטסטע איז פארן מענטש אוממעגלעך. פלוצלינג איז ער אויפגעשפרונגען: ס'האט זיך אים געדאכט, אז ער הערט שוערע טריט הינטער דער טיר. ער האט צו זיך א זאג געטון: „איצט גייט מען נאך מיר!"

ער האט גיך געעפנט די טיר, נאר קיינער איז נישט אריינגעקומען. דאס האט אים פארדראסן אוז ער איז ארויסגעגאנגען זעען, אויב ס'איז טאקע קיינער נישטא. נאר אויך אינדרויסן איז קיינער נישט געווען, אוז ער איז בייז געווארן. ער האט זיך געלאזט גיין זיי זוכן, געגאנגען פון איין גאס אין דער אנדערער, געקוקט אין אלע זייטן אוז זיי אלץ נישט געזעען. דאס האט אים שוין זייער שטארק געקרענקט. נאר פלוצלינג איז ער שטיין געבליבן אינמיטן גאס אוז זיך געפרעגט: „אפשר זענען זיי גאר דווקא איצט, וען איך בין געגאנגען זיי זוכן, דארט אנגעקומען?" ער האט זיך גיך אומגעדרייט, געמומען גיין צוריק אהיים. אבער ער האט זיי אינדערהיים נישט געטראפן אוז ביטער א שמייכל געטון: „זיי וילן נישט קומען נאך מיר..."

דאס האט אים זייער שטארק געפייניקט. ער האט א סך מאל שוין געטראכט, אז ער וועט אליין אהינגיין צו זיי, זיי זאלן אים ארעסטירן. „אלע האט מען ארעסטירט, אוז אים נישט. ער וויל נישט, אז די פאליציי זאל אים באפרייען פון זיין שולד קיין איר,

„חי לאַנג ער האָט זי שוין נישט געזעען! — — — ווען ער איז אַוועקגעפאָרן קיין ווארשע אין דערנאָך, ווען ער איז צוריקגע־קומען — — — — — —"

פאַר זייַנע אויגן זענען מיט איינמאָל אַרויסגעשווונ ען די בילדער פון די אַלע צרות, וועלכע האָבן זיך פאַר אים אָנגעהויבן מון יענעם מאָמענט אָן, ווען ער איז צוריקגעקומען פון ווארשע. ער האָט זיך פאַרטראַכט וועגן זיי, אָבער זיי זענען באלד ווידער אַלע צוריק פאַרשוווונדן און ער האָט נאָך שטאַרקער פאַר זיך דער־זען שבעלען. זיין האַרץ האָט אַלע מאָל שטורמישער געקאָפט אין אים. ער האָט זיך פאַרטראַכט און זיך געפרעגט: „האָב איך זי געליבט?"

— מסתמא. דעם גאַנצן וועג פאָרנדיק קיין ווארשע און די גאַנצע צייט, וואָס איך בין דאָרט געווען, האָב איך זי דאָך קיין איין רגע נישט געקאָכט פאַרגעסן, זי תמיד געזעען פאַר מיר, גע־בענקט נאָך איר.

— און זי מיך?

— מסתמא אויך. אַז נישט וואָלט זי דאָך נישט תמיד געווען געשטאַנען בא איר פענצטער און אַרויסגעקוקט, געוואַרט אויף מיר, אַז איך זאָל מיך באַזייַן אין מיין פענצטער.

— און איצט?

זי איז פלוצלינג פאַרשוווונדן פון זייַנע אויגן, אין זיין קאָפ האָט זיך אַלץ אויסגעלאָשן און ער האָט דערזעען הדסהן פאַר זיך. ער האָט זיך דערמאַנט, אַז אויף איר לעצטן בריוו — שוין אפשר דריי חדשים — האָט ער איר נישט געענטפערט. ער האָט דעם בריוו געזוכט זוכן אויפן טיש, אים געפונען אין אָנגעהויבן לייענען: „אייערע לעצטע לידער..." ער האָט דעם בריוו צוריק אוועקגעלייגט, נישט געהאַט קיין חשק אים וויטער צו לייענען. אין קאָפ האָט זיך אים וידער אָנגעהויבן פלאַנטערן א געדאַנק וועגן וועלכן ער האָט וואָכן לאַנג שוין געטראַכט און אים אַלץ נישט געקאָנט פארשטיין.

ער האָט זיך געשטעלט דידאָזיקע פראַגע: „פארוואָס איז דוקא דאָס גרינגסטע אין דאָס פשוטסטע פאַרן מענטש אוממעג־

ס'איז געווען עטלעכע וואָכן נאָך דעם, ווי ער איז אַרויס-
געטרעטן פון דער פאַרטיי. אַ צעבראָכענער איז ער געזעסן באַם
פאַרשטויבטן טיש, אויף וועלכן ס'זענען אויסגעמישט געווען אָנ-
געוואָרפן באַשריבענע און נישט באַשריבענע בויגנס פאַפּיר, ציי-
טונגען, זשורנאַלן, ביכער און פאַרשידענע אַלטע צייכנונגען: אַר-
כיטעקטאָנישע, אָרנאַמענטאַלע, און קינסטלערישע; קלענערע און
גרעסערע זעגעלעך, מעסערלעך, גליטקעלעך און נאָך אַנדער
געצייג; פאַרטרוקנטע שטיקלעך ברויט מיט פּוטער, שטיקלעך קעז,
ווורשט, אויבס און בריוו. און פּונקט אַזוי איז באַ אים געווען
אין קאָפּ: הונדערטער געדאַנקען האָבן זיך אין אים געמישט, גע-
קעמפט איינער מיטן אַנדערן, נאָר איינער דעם אַנדערן האָט נישט
געקאָנט באַזיגן. זיינע שלאַבעריקע אַראָפּהענגענדיקע הענט זענען
ווי פאַרחלשטע געלעגן אין זיין שויס, און זיין שווערער קאָפּ האָט
אַראָפּגעזונקען צו זיין ברוסט. זיין איך האָט צו די הונדערטער
געדאַנקען אין זיין קאָפּ זיך נישט אַריינגעמישט, און נישט געזעען
די הונדערטער בילדער, וועלכע האָבן זיך געצויגן פאַר זיינע אויגן.
ער איז איצט געווען נישט מער, ווי אַן אויטאָמאַט.

נאָר אָט האָט צום ערשטן מאָל — נאָך אַזאַ לאַנגער צייט! —
זיין רעכטע האַנט זיך אַ צי-געטון צו די כלים, מיט וועלכע ער
האָט פריער אַ באַגייסטערטער גאַנצע נעכט געשניצט, געזעגט און
געמייסטערט. ער האָט זיי באַטראַכט איינע נאָך די אַנדערע, און
פאַר זיינע אויגן זענען לעבעדיק אַרויסגעשווומען יענע בילדער,
וועגן וועלכן ער האָט אַמאָל געפאַנטאַזירט, און אַ סך פון זיי מיט
דידאָזיקע כלים געפּרוווט שאַפן. ער האָט זיך דערמאַנט אָן דעם
פּאַלאַץ פון שלמה המלך, וועלכן ער האָט דעמאָלט אין זיין פאַנ-
טאַזיע געזעען, אָן דער גאָלדענער שטול מיט די לעבעדיקע פייגל
און חיות פון גאָלד, אָן דער סאַפירענער קרוין באַזעצט מיט שמאַ-
ראַגדן און טורקוסן. אַן איראָנישער שמייכל האָט זיך באַוויזן אין
אַ ווינקל פון זיין מויל. נאָר אָט האָט ער דערזעען שבעלען פאַר
זיך, וועלכע ער פלעגט תמיד אין יענע צייטן זעען שטיין באַ איר
פּענצטער און אַרויסקוקן, ווען ער האָט אַרויסגעקוקט פון זיין
פענצטער. דאָס האַרץ האָט אין אים אָנגעהויבן שטורמיש צו קלאַפּן.

גיך, גיך, כאפט ער זיך אויף דעם לאנגן שפּינוועבס-פּאדים צוריק ארויף. דאס קיילעכדיקע פּיין אויסגעוועבטע רעדל אינדערהיים האט דאן אנגעהויבן ציטערן, ער האט דערהערט א זומען פון דארט, א צאפלען זיך פון א לעבעדיק וועזן. שעהן לאנג איז ער דאן געשטאנען, געקוקט און געפּראכט: „איז עס דאס געזעץ אינט לענן?" און גלייך: „דאס איז דער נידעריקער צושטאנד פון די אומבאהאלפענע, דער מענטש" — נאר ער האט וויטער נישט געדענקט. וויי פון א נעפּל ארויס איז די גאנצע שטוב פון דער פּינצטערניש מיט איינמאל פּאר אים ארויסגעשוומען, ער האט אויפגעציטערט און די טיר גיך צוגעמאכט.

אבער אויך זיין אייגן צימער האט איצט נישט אויסגעזעהן בעסער. ער האט עס זעלטן צוגערוימט, זעלטן צוגעבעטן דאס בעט. וועז ער איז געווען אין דער פּארטיי, פלעגט אלץ מאל אן אנדערע חברטע קומען צו אים און מאכן ארדנונג: זי האט געפּעגט די פּענצטער, אלץ אפּגעשטויבט, ריין געמאכט, געוואשן די פּאדלאגע, און באם אוועקגיין אים אנגעזאגט, אז ער זאל נישט פּאר-געסן צומאכן די פּענצטער, וועז ער וועט אוועקגיין. דעם אנזאג אירן פלעגט ער תמיד זיך דערמאנען ערשט אינמיטן וועג און דאן צוריקלויפן. דאן האט דאס צימער, אויף פּרישע לופט, שוין געמוזט ווארטן ביז ס'איז וויידער געקומען צו אים א חברטע אויפ-רוימען. זיי האבן אלע געוווסט סארא שלימזל ער איז, און יעדע איינע האט אים געסטראשעט: „וועז איך וואלט געווען אייער פרוי..." „חבר! עס שטייט אין ערגעץ נישט געשריבן, אז צוריקמען געהער נאר דער פרוי. אין דער נייער ארדנונג וועט די פרוי זיין גלייך מיטן מאן. און איר, א סאציאליסט, מוזט אייך בא-צייכנס דערצו צוגעווינען..."

די חברטעס האבן געלאכט, געקוקט אויף אים מיט פּינקלעך-דיקע אויגן... נישט וויילנדיק האט ער זיך דאן געטראפן מיט זייערע בליקן, זיך דערביי פּארשעמט וויי א ייונג מיידל, און שמייכ-לענדיק ארויפגעלאזט די אויגן...

וועלכע איז געלעגן אויפן טיש און געשריבן. דערנאָך האָט ער די זייטלעך פאפיר, וועלכע ער האָט אָנגעשריבן, איבערגעלייענט און זיך געחידושט: „ווען האָב איך דאָס אָנגעשריבן?...“ אָבער גלייך האָט ער זיי אַלע צעריסן און אַוועקגעוואָרפן. דאָן האָט ער זיך געלייגט שלאָפן. אָבער ער האָט זיך באַלד אויפגעכאַפט, צוריק אָנגעצוגדן דעם לאָמפּ, וועלכן ער האָט פּאַרן שלאָפן-גיין אויסגעלאָשן, און אין אַטעם, זיצנדיק אַ נאַקעטער באַם טיש, גיך, גיך געשריבן. דאָן, אינגאַנצן אַ מידער — אינדרויסן האָט שוין געגרויט — האָט ער זיך אַרײַנגעוואָרפן אין בעט, פאַרגעסנדיק שוין אויסצולעשן דעם לאָמפּ און לאַנגדיק ליגן די אָנגעשריבענע זייטלעך פאפיר נישט איבערגעלייענט. ערשט, וען ער איז אויפגעשטאַנען — מיטאָג-צייט — האָט ער, שטייענדיק אין די גאַסקעס, געשלונגען די אותיות פון די וועלכע ער האָט אָנגעשריבן, און נאָכן איבערלייענען זיך זייער שטאַרק פאַרטאַכט. דאָן האָט אַ קינדערישער שמייכל זיך באַווײַזן אויף זײַנע ליפּן און באַלד פאַרשוווּנדן. ער האָט דידאָזיקע אָנגעשריבענע זייטלעך פאפיר ערגעץ באַהאַלטן, זיך אַרומגעוואַשן מיט קאַלט וואַסער, זיך אָנגעטון, עפּעס געגעסן און איז אַוועקגעגאַנגען.

די איבעריקע שטובן פון דער ווינונג, אין וועלכער ער האָט זיך געפונען, האָט ער אינגאַנצן פאַרגעסן, ווי ער וואָלט גאָר קיינמאָל נישט געווּסט פון זיי, ווי זיי וואָלטן גאָר קיינמאָל אויף דער וועלט נישט געווען. אַמאָל האָט ער נאָך געפּענט די טיר אין דער שטוב אַריין, ווו דער טאַטע איז געשטאָרבן, געפּענט די טיר פון עס-צימער, פון דער שוועסטערס צימער, פון גאַסטצימער, נאָר דאָס צימער האָבן בלויז געטון די הענט זיינע אָן זיין וויסן. ער האָט אויפמעטום אַרײַנגעקוקט ווי אַ פרעמדער, דערפילט די שרעקלעך שווערע לופט, אַ געשטאַנק, אַז ער האָט דעם אָטעם נישט געקאָנט כאַפּן, און די הענט זיינע האָבן די טירן צוריק צוגעמאַכט. אָפּמאָל, שטייענדיק אויף דער שוועל פון אַ געפּענטער טיר אין צימער אַריין, האָט ער פון סופּיט, באַלויכטן דורך די שטראָלן פון דער זון, וועלכע האָבן דורך די שפּאַלטן פון די לעדן זיך אַרײַנגעריסן, דערזען, ווי אַ גראָבער שפּין לאָזט זיך אַראָפּ, און דאן

וואַרקעט, ווי אַ פידל וואָלט געשפּילט... נאָר פּלוצלינג דערמאַנט ער זיך ווידער, אַז דער טאַטע איז געשטאָרבן און ער דערזעט מיט איינמאָל אַ פינצטערע שטוב, דאָס בעט איז ליידיק, און אַלץ: די ווענט, דאָס מעבל — וויינט.

נאָכן טויט פון דער מאַמען האָט זיך אים אַ לאַנגע צייט געדאָכטן, אַז ער הערט זי וויינען. זי קלאָגט: „ווי איז מיר, וואָס איך האָב געהאַט אַזעלכע קינדער...“ זיין האַרץ איז צעריסן גע-וואָרן. ער איז ווי אַ משוגענער אַרומגעלאַפן איבער די שטובן, ווייל ס'האָט זיך אים תּמיד געדאָכטן, אַז זי אַנטלויפט פון אים. ער האָט געוואָלט זי טרייסטן, אָבער ער האָט זי קיינמאָל נישט געקאָנט קריגן. איינמאָל האָט ער זי אָנגעכאַפּט באַם פאַרטוך, זיך אַנידערגעוואָרפן צו אירע פיס און פאַרצייפלט געשריגן: „מאַ-מע!... מאַמע!... דיינע קינדער זענען אַמתע יידן!... אַמתע יידן!... פרעג דיין טאַטן!... דיין זיידן!...“ פון דעמאָלט אָן האָט ער זי שוין תּמיד געטראָפן זיצן מיטן טאַטן באַם טיש, ס'איז תּמיד געווען שבת. זי איז געגאַנגען אָנגעטון אין איר זיידן שבתדיק קלייד, אינם צירונג, וואָס דער טאַטע האָט איר געקויפט, ווען זי איז נאָך געווען זיין כלה, און געשיינט ווי דער מאָרגנ-שטערן. אויבנאָן זענען געזעסן: איר טאַטע און איר זיידע, דאָס שניידערל. זייערע פּנימער האָבן געלויכטן ווי די שכינה. אַלע באַם טיש האָבן געזונגען זמירות, געגעסן די טייערע שבתדיקע מאַכלים.

פון דעמאָלט אָן איז יוסף אין די אַנדערע שטובן, אַ חוץ אין זיין צימערל, אין וועלכן ער האָט געוווינט, מער נישט אַריינ-געגאַנגען. ער האָט זיך צוגעוווינט צו דעם געדאַנק, אַז זיינע על-טערן זענען טויט. דערנאָך, ווען ער איז אַריינגעטרעטן אין דער פּאַרטיי און מיט דער גרעסטער איבערגעגעבנקייט אָנגעהויבן אַר-בעטן אין איר, איז ער אין אַלגעמיין זייער ווייניק געווען אינ-דערהיים. ער איז געקומען שפּעט באַנאַכט, אָנגעצונדן דעם טיש-לאָמפּ, עפּעס געגעסן — אַ סך מאָל נישט — און גענומען זיך לייענען. ער האָט געלייענט אַ סך. באַם לייענען - אָפטמאָל אַליין נישט וויסנדיק, וואָס ער טוט — האָט ער גענומען די פעדער,

האָבן אויסגעזעהן קלענער, ווי זיי זענען געווען, ווי די וועגט וואָלטן זיך צוזאַמענגערוקט.

יוסף איז אין די שטובן — פון נאָך זיין טאָטנס טויט אַן — פּמעט נישט אַריינגעגאַנגען. די ערשטע פּאָר וואָכן איז ער אין זיי, ווי אַ לונאַטיקער, אַרומגעקראָכן, פּסדר געזוכט דעם טאָטן, כאָטש ער האָט אויך רגע נישט פּאַרגעסן, אַז ער איז געשטאָרבן. עס האָט זיך אים אָבער תּמיד געדאָכטן, אַז ער הערט אים רעדן אין זיין צימער, ער רעדט דאָרט מיט וועמען אין דער פּאָטאָזיע, ווי תּמיד: מיטן שוועך, וויל ער האָט אים קיינמאָל נישט פּאַרגעסן, אָדער מיטן שוערס פּאָטער, מיטן שניידערל, וועלכן ער האָט גאָרנישט געקענט אפילו. און ער איז צו אים אַריינגעגאַנגען אין אים דערזעען זיצן באָם טיש און חלומען ווי תּמיד... זיין פּנים איז געווען בלאָס. די אויגן האָבן געקוקט ערגעץ ווייט, געזעען עפּעס... מיט אייגנהאָלטענעם אָטעם איז יוסף שטיין געבליבן בא דער טיר, ער זאָל דעם טאָטן נישט שטערן און געזעען דאָס זעלבע, וואָס דער טאָטע האָט געזעען... אזוי איז ער געשטאַנען אפשר צוויי שעה, ביז ער האָט זיך פלוצלינג דערמאָנט, אַז דער טאָטע איז דאָך געשטאָרבן און איז צוריק אַרויסגעגאַנגען. עס האָט זיך אים אָבער גלייך געדאָכטן, אַז דער טאָטע ריפט אים צוריק. און ער איז צוריקגעגאַנגען. דאָן האָט ער אים געטראָפן ליגן גאָר אופן בעט קראַנק און רעדן פּאָרן טויט פון צייבקן לעבן אויף יענער וועלט.

א סך מאָל האָט זיך יוספן געדאָכטן, אַז ער זעט דעם זאָטנס נשמה אַרומשוועבן אין מיטן שטוב... די שטוב זעט אויס ווי א פּאַלאַץ פון וויסן מאַרמאָר, די וועגט זענען באצירט מיט גאָלד און דער סופיט איז דורכזיכטיק: ער זעט דירך אים אלץ, וואָס עס טוט זיך אין הימל... דער טאָטע לויכט פון גליק, זיין פּנים שיינט ווי די זון, די אויגן פינקלען, און די שוואַרצע באָרד איז אזוי שיין... אָנגעטון איז ער אין א וויסער אטלעסענער קאָפּאָטע, אויף די לענדן א בריייטע, בלויע גאַרטל, און א רעגנבויגנדיק שטריימל... ער שמייכלט ווי א קינד, און זאָגט אים: „גאָטס קינדער... טייערע קינדער...“ זיין קול איז, ווי א טויב וואָלט ג-

XXXV.

יוסף האָט פון צייט צו צייט קיין קנעכט נישט גע־
וווינט אײנער אַליין אין דעם אָלצערן הייזל פון זײַנע עלטערן. דאָס הייזל — דאָס אַמאָליקע פאַנטאַסטישע פּא־
לאַצל — האָט איצט אויסגעזעהן, ווי א שרעקלעכער געשפענסט. די פּיין אָפּגעהיבלטע ווענט און אָפּגעפּארבטע בריטלעך, די קאַר־
ניזן, די געזימסן און די קינסטלערישע שניצונגען — דאָס אַלץ איז געהאָנגען, ווי שטיקער אָפּגעשיילטע און פּאַרפוילטע הויט פון אַן אַמאָליקן שיינעם גוף, איז שטיקערווייז אַראָפּגעפּאַלן. די קינסט־
לעריש אויסגעזוכטע און אָפּגעפּארבטע שטאָכייטן פּונם צוים אַרום גאָרטן, האָבן צעבראָכענע זיך אַרומגעוואַלגערט אויף די צעטרע־
טענע בייטן, ווי בייגער פון אַן אומגעקומענעם, וועלכן מ׳האָט אפילו נישט קובר געווען. בא אַ סך מענטשן, וועלכע זענען פאַרבי־
געגאַנגען פאַר דעם הייזל און זיך דערמאָנט אָן ר׳ אברהם דעם וואַלד־סוחר, האָט פאַרקלעמט דאָס האַרץ. אַן אַלטער ייד האָט גע־
שאָקלט מיטן קאָפּ „א שיינער סוף. . . און ווי לאַנג וועלן אַזוי די לעדן שטיין פאַרמאַכט ? פון צייט צו איז געשטאָרבן דער ר׳ אברהם, זכרונו לברכה, האָט מען זיי נאָך נישט געפּנט. דער זון. . . אָט שפּרינגט, דאכט זיך מיר, שוין גרינע גרעזלעך אַרויס פון די פאַרפוילטע בריטלעך, וואָס ער...״

אין די שטובן איז געווען פינצטער. זיי זענען גשמעק־
לעך אָפּגעלאָזט און אויסגעזעהן מער ווי קאַמערן, אין וועלכע מען האָט אוועקגעשטעלט אַלט מעבל, וואָס מען נוצט נישט מער, ווי שטובן, אין וועלכע מען האָט אַמאָל געווינט. א דיקער שטויב און שפּינוועבס האָט אזוי פאַרדעקט, אז מען האָט כמעט מער נישט געקאָנט דערקענען קיין טיש, קיין שטול און קיין שאַנק. די שטובן

נאָר אינם שטעטל האָבן זיך פאַרשפּרייט די שרעקלעכע ידיעות וועגן פאַרמאָנען און באַלד האָבן זיך באַווייזן יידן פון קי־שענעוו, וועלכע זענען ארומגעוואַנדערט איבער די הייף און געזוכט דעם די שחיטות, וואָס אין זייערע שטעט זענען פאַרגעקומען. מען האָט די יידן, וועלכע מען האָט אינם פאַגראָם אויסגעשטאָכן די אויגן און זייערע קליינע קינדער האָבן זיי ארומגעפירט, געוואָרפן נדכות פון אַלע פענצטער ארויס. דעמאָלט האָבן די פרומע יידן אינם שטעטל זיך אַ נעם געטון צו זייער ארבעט. זיי האָבן דעם פריערדיקן אויפגעקלערטן רב פאַרטריבן און צוגענומען אַן אנ־דערן אויף זיין אָרט. דער נייער רב — אַ בייזער ייד — האָט אין בית המדרש געהאַלטן אַ דרשה — געזאָגט מוסר דעם עולם. ער האָט באַלד געשאַפן אַ חברה „שומרי שבת" און אַ חברה „שומרי תורה", זיי זאָלן אַכטונג געבן, אַז אין יעדער יידישער שטוב זאָלן די דינים פון „שולחן ערוך" שטרענג אָפּגעהיטן ווערן. די „שומרי שבתניקעס" האָבן געזעען, אַז פרייטיק זאָלן די געוועלבער פרי צו־געמאַכט ווערן, די פרוין זאָלן פרי צינדן ליכט, און די טשאָלנט־אויחנס זאָלן צוויי שעה פאַר ליכט־בענטשן מיט ליים גוט פאַר־קלעבט ווערן. די חברה „שומרי הדחניקעס" האָבן געזעען, אַז אין די יידישע הייזער זאָלן אויף אַלע טירן הענגען כשרע מזוזות. אין יעדער שטוב האָט געמוזט זיין אַ צדקה־פּושקעלע פאַר ר' מאיר בעל הנס. קיין שום פרוי, אָדער מיידל, האָט נישט געטאָרט ארויס־קומען אין גאַס אַריין אָן אַ פאַרטוך. די פרומע יידן האָבן אַכטונג געגעבן, אַז די יינגע וויבלעך זאָלן זיך גאָלן די האָר, אַז זיי זאָלן פרין אָפּהיטן מצוות נידה. א יינגערמאַן, נישט אין קיין לאַנגער קאַפּאָטע, מיט אָפּגעשוירענע פּאות, געראַזירט — אָדער די באָרד בלויז נאָר אפילו צוגעשוירן — איז שטאַרק גערודפט געוואָרן. א בחור האָט נישט געטאָרט גיין שפּאַצירן מיט קיין מיידל, אפילו ווען זי איז געווען זיין כלה.

מען העלפן דעם אַרבעטער, אים בילדן. אינם שטעטל האָט מען איצט געזונגען די „התקוה", נישט די „שבועה". די ציוניסטישע פּאַרטיי איז געוואָרן אַלע מאָל גרעסער. אַלע האָבן געטראָפן: „מיר יידן מוזן האָבן אַן אייגענע היים, ווי אַלע פעלקער, דעמאָלט וועלן נישט זיין קיין פּאָגראָמען".

די קינדער האָבן איצט וועגן דער קאָנסטיטוציע גערעדט אַן אַנדער לידל, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ווערטער:

„א, ציצאַליסטן, סטרייקער, שקצים, דראַבעס!
קבצנים! איר האָט נישט קיין גראָשן אויף שבת.
מיט באָמבעס האָט איר געוואָלט איבערמאַכן די וועלט —
וועט איר אין סיביר איצט געפרוירן ווערן פון קעלט!"

געענדיקט האָט זיך דאָס לידל מיט דידאַזיקע ווערטער:

„צוגעזאָגט האָט מען אייך קאָנסטיטוציע,
און געגעבן האָט מען אייך א פייג".

די באַלעבאָטים, די קרעמער, די קלענערע און גרעסערע סוחרים, די גרויסע פאַבריקאַנטן און קלייניע מייסטערלעך — זיי האָבן צוריק אויפגעהויבן די קעפ. שטאַלצע, מיט חוזק-שמייכלען אויף די פנימער, זענען זיי אַרומגעגאַנגען איבערן שטעטל. זיי האָבן צוריק אָנגעהויבן גיין אין בית המדרש אריין דאָוונען און צופרידענע, גלעטנדיק זיך די לאַגגע בערד, געשמועסט וועגן דעם, וואָס די „לאָביזעס" האָבן געהאָט.

א יידל אין א הערינג-קאַפּאָטע, מיט א געפּיקעוועט בייכל, האָט אין בית המדרש באַם באַלעמער געטענהט צו זיינע א ידיד, א מעלמ-סוחר: „נו, וואָס האָב איך דיר געזאָגט, הענעך? ... אזעלכע שקצים! ... מיט יענקל פסחס, מיט משה שטיער, מיט יאָן געדי און מיט נאָך אזעלכע זענען זיי געגאַנגען משע-פען! ..."

„נאָר דער ווינט, ער ברענגט אונז גדוסן,
פון דעם קאַלטן לאַנד;
דאָרטן שטייט ער. אַ לאָפּאַטע
האַלט ער אין דער האַנט".

נאָר נאָך טרויעריקער האָט געזונגען וועלוול. אַ פאַרצווייפל-טער האָט ער אָנגעזאָגט:

„אָ, גוטע פריינט · ווען איך וועל שטאַרבן,
טראָגט צו מיין קבר אונזער פאָן —
די פרייע פאָן מיט רויטע פאַרבן,
באַשפּריצט מיט בלוט פון אַרבעטסמאַן!"

נאָר ביירעך שניידער האָט איצט זיינע אַרבעטער נישט דער-לויבט צו זינגען דידאָזיקע לידער, און געשריגן: „אַרבעטן! די קאָנסטיטוציע וועט איר שוין סיי-ווי-סיי נישט באַקומען!"

די אַרבעטער זענען געפאַלן פון די פיס. פאַרביטערטע, פון אַלע זייטן פאַרלאָזטע, האָבן זיי איינזאַמע געבלאָנקעט ווי שאָטנס, און אַריינגעפאַלן אַלע מאָל אין אַ ורעסערן יאוש. זיי זענען גע-ווויר געוואָרן, אַז אַדאַם האָט חתונה געהאַט מיט אַ רייך מיידל און געוואָרן אַ בורזשוי. דאָס האָט זיי געברענט מער ווי אַלץ, ווייל אויך אינם שטעטל האָבן אַ סך פון זייערע פריערדיקע חברים חתונה געהאַט מיט באַלעבאַטישע מיידלעך, גענומען נדן, געוואָרן קליינע סוחרימלעך, דאַן גרעסערע, און זיך מיט זיי שוין אָנגע-הויבן שעמען. דאָס אייגענע האָבן אויך געטון אַ סך חברטעס. די אינטעליגענטע חברים האָבן זיך אָנגעהויבן חנפענען צו זייערע באַ-לעבאַטים, געזעען, אַז זיי זאָלן שטייגן אַלע מאָל העכער, געוואָרן פאַבריקס-אויפזעער, און די אַרבעטער דאַן אָנגעטון גרויסע צרות. זיי זענען מיט איינמאָל גאָר געוואָרן ציוניסטן, זיך אָנגעהויבן חברן מיט די רייכע מיידלעך און פיינע יינגעלייטלעך, וועלכע זענען אויך אַמאָל שוין געווען בונדיסטן — געשטרויכלט געוואָרן, געקו-

צו צוועלף, דרייצען שעה זענען זיי איצט געזעסן בא די וועב-שטולן, און ווי די רעדלעך פון די מאשינע, ווידער געטון זייער געוווינטע ארבעט פון פריער. געדאנקענלאָז האָבן זיי ווידער אין זעלבן טעמפּאָ באַוויגן מיט די הענט, אָן ווילן און אינטערעס צו-זאַמענגעקניפּט די איבערגעריסענע פעדים, אויפגעפּלאָנטערט און אַכטונג געגעבן אויף די שיפלעך, וועלכע זענען געלאָפן, ווי מייז-לעך. נאָר דאָס מאָנאָטאָנע ליד אין דעם רוישן פון די וועב-שטולן, וועלכעס זיי האָבן פריער נישט געהערט, האָט איצט גענאָגט אין זייערע הערצער:

„איינס, צוויי, דריי.
איינס, צוויי, דריי.
דער ווילן איז נישט דיין,
דער ווילן איז נישט דיין".

די באַלמעלאָכעס האָבן איצט באַם נייען מיט דער נאָדל. באַם קלאַפּן מיטן העמערל: באַם צאַצקען זיך ווי פריער מיט גרויס הנאה באַ יעדן שטיקל אַרבעט, און דערינען געפונען אַ באַרוי-קונג אויף די שווערע ליידן אין זייערע צעווייטיקטע נשמות — געזונגען מיט טרויעריקע, פאַרבענקטע שטימען:

„הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן,
פריי באַהערשט די וועלט!
ברעכט די צווייגן, וואַרפט די ביימער,
טוט, וואָס אייך געפעלט!"

און אַלעמאָל יאושדיקער, יאושדיקער, זענען געווען זייערע שטימען. די בלאַסע, איידעלע און פאַרבענקטע מלכהלע האָט באַם אָנגייען קנעפּ אָן אַ וועסטל באַ ביירעך שניידער אַזוי טרויעריק געזונגען, אַז עס האָט זיך געדאָכטן זי וויינט. פון איר פאַרקלעמט האַרץ האָט זי אַרויסגעקלאָגט:

די גאַסן, און פאַרטיעסווייז זיי אַוועקגעפירט גלייך קיין לובלין.

אינם שטעטל האָט זיך אַ מאַך געטון חושך. אין די שטובן פון די אַרעסטירטע איז געווען אַ געקלאָגעריי, עס האָבן געוויינט מאַמעס, כלות, שוועסטער און פרויען. די טאַטעס האָבן געשריגן און געשאָלטן: „גאַנץ גלייך אויף זיי! זאָלן זיי גיין אין דער ערד אַריין! זאָלן זיי פאַרפוילט ווערן אין די טורמעס! מען האָט זיי געוואָרנט, זיך געבעטן באַ זיי: רוצחים! וואָס ווילט עטץ? עטץ ווילט איבערמאַכן די וועלט?... מיטן קייסער טשעפּעט עטץ?!... זיי האָבן נישט געוואָלט הערן. ווער האָט דען נישט געוווסט, אַז זיי וועלן האָבן אַזאַ סוף?" די אומגליקלעכע מאַמעס פון די אַרעסטירטע האָבן זיך געקריגט מיט זייערע מענער און געשריגן: „אָפּגעריסענער נאַר! דאָס קינד איז אין אַן עת צרה און דו... אַז עס זאָל דיך נאָר..." און זיי האָבן זיך צעכליפּעט, דעמאָלט האָבן די בייזע און שטרענגע טאַטעס אויך מיטגעוויינט.

נאָר אַ סך פון די אַרעסטירטע זענען נאָך צוויי וואָכן אָפּזיצן אין לובליגער קרימינאַל צוריק באַפרייט געוואָרן. מען האָט זיי דאָרט אָנגעזאָגט, אַז מער זאָלן זיי זיך נישט לאָזן פאַרפירן, ווייל דאָס צווייטע מאָל וועט מען זיי פאַרשיקן אויף קאַטאָרגע קיין סיביר. די איבעריקע זענען כמעט אַלע, נאָך צוויי, דריי חדשים אויך צוריקגעקומען. בלויז עטלעכע, צוזאַמען מיט באָריסן, זענען פאַרמשפּט געוואָרן אויף צען יאָר און צוויי — וועלכע האָבן געהערט צום „באָיעוואַי אָטריאַד" — האָט מען דערשאָסן. ליפּמאַן און ביילע זענען צוריקגעקומען ערשט נאָך אַ האַלב יאָר, און וועלוול ערשט נאָך אַ יאָר.

די צוריקגעקומענע זענען אַרומגעגאַנגען בלאַסע, איינגעדאַרטע, דערשלאָגענע, מיט טרויעריקע בליקן אין זייערע האַלב אויסגעלאָשענע אויגן און מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. אַ סך פון זיי זענען זיך באַלד צעפאָרן אין די גרויסע שטעט אַריין: קיין וואַרשע, לאָדזש, ביאַליסטאָק, און נאָך ווייטער. די איבעריקע האָבן זייערע פריערדיקע באַלעבאַטים צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן שוין זיין גוט און פרום, און פאַר האַלבע פרייזן צוריק אָנגעהויבן אַרבעטן באַ זיי.

געזעען, אַז באָריס ווייסט נאָך נישט, וואָס עס קומט פאָר און מיט זיינע שאַרפע שטעכעדיקע בליקן אָנגעהויבן אַן אַטאַקע אויף אים, אים נישט צו דערלאָזן לייענען אין זיינע אויגן. אויף אַ זייער כיטרע אופן האָט ער אים שנעל אָפּגעווענדט פון זיין פריערדיקער פראַגע, זאָגנדיק אים, אַז אַ פּראָוואָקאַטאָר האָט אים אויסגעגעבן. דערווייל האָט דער אַנדערער שפּיאָן שוין געהאַט געמאַכט די רעוויזיע און זיי זענען אַוועק מיט אים.

באָריס איז צווישן זיי געגאַנגען, ווי ער וואָלט גאָרנישט געווען קיין אַרעסטירטער. ער האָט גערעכנט, אַז זיי וועלן אים געוויס פירן אין דער קרייז-שטאָט אַריין קיין פּולאַוו, אָדער צו דער באַן, און מיט אַ צוג גלייך קיין לובלין, אָדער קיין וואַרשע. נאָר זיי האָבן אים אַריינגעפירט אין דער גמינע-קאַנצעלאַריע און ער האָט דאָרט דערזעען אַ גאַנצע אָכראַנע, האָט עס אים ווידער אַ זעץ געטון אין האַרץ אַריין. די פראַגע פון פריער: „זאָל האָבן עפּעס באַזונדערס געשעען?" — איז איצט געוואָרן אַ סך שרעקלעכער און פאַרצווייפלטער; דאָס האָט געהייסן: „האָט די רעאַקציע געזיגט?" אַ זשאַנדאַר האָט דידאָזיקע שרעקלעכע און פאַרצווייפלטע פראַגע איבערגעלייענט אין זיינע אויגן און אים געזאָגט: „יאָ, מיין טייערער, אַלץ פאַרלוירן".

אַדאַמען האָבן די שפּיאָנען נישט געטראָפן. זיי האָבן אים אַרומגעזוכט אַ גאַנצן טאָג אין אַ גאַנצע נאַכט, און אים נישט געפונען. זיי האָבן געקריצט מיט די ציין: „וואָט סוואָלאָטש!..." נאָר דאָס האָט זיי נישט געהאָלפן, ער איז שוין אינם שטעטל נישט געווען. זיי האָבן דאַן אַרעסטירט וועלוולען און די אַנדערע, וועלכע זענען געווען אין דער פאַרוואַלטונג פון „בונד", חוץ יוספן און גרשונען. דאָס האָט יעדן פון די אַרבעעער זייער געחידושט, און צומיינסט די נישט אַרעסטירטע אַליין. דאַן האָבן זיך די זשאַנדאַרן, מיט די סטראַזשניקעס און מיט אַלע שפּיאָנען, וועלכע זענען נאָר געקומען אינם שטעטל אַריין, אַ לאָז געטון פון איין הויז צום אַנדערן, און כמעט אַלע אַרבעטער — די באַלמעלאָכעס און די, וואָס האָבן געאַרבעט אין די פאַבריקן — אַרעסטירט. זיי האָבן זיי געשלעפּט באַנאַכט פון די בעטן אַרויס, באַטאָג געכאַפּט אין

לייזקעלע דערלויבט מיר מיטצונעמען. דאָרט איז דאָ וועש, האַמער, זייף, אין אַ ציין-בערשטעלע".

דאָס האָט די שפּיאָנען זייער נישט געפעלן, אוּן ווי בייזע גיפטיק שלאָנגען האָבן זיי געצישעט: „סקאָטינא! אַזוי זענען זיי די אַלע אַריסטאָקראַטן: האָבן תמיד גרייט זייער וואַליזקעלע, וען מ'קומט צו זיי".

— אוּן פּוגוואָנען ווייסט איר שוין, וואָס אין פּעטערסבורג איז געשען? — האָט אייגער אים געפרעגט.

באָריס האָט אים אָנגעקוקט: ער האָט נישט פּאַרשטאַנען זיין פּראָגע. פּאַר אים איז זייער קומען אים אַרעסטירן געווען פּשוט. ער פלעגט צו אַדאָמען אין שפּאַס תמיד זאָגן: „א רעוואָלוציאָנער איז פּטור פון די גרעסטע זאָרגן: פון דירה אוּן עסן. ער מוז נאָר האָבן עקסטרע וועש, האַנטוכער, זייף, אוּן נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס זאָלן תמיד זיין אייגעפּאַקט אוּן אויפּגעשטעלט". ער איז תמיד געווען גרייט, כּמעט יעדער רגע געווארט דערויף, אַז מען זאָל אים קומען ארעסטירן. די פּראָגע אָבער פּונם שפּיאָן איז אים אויסגעקומען זייער מאָדנע, אוּן עס האָט אים אַ זעץ געטון אין האַרץ: „זאָל האָבן עפּעס באַזונדערס געשען?" ער האָט זיך געריכט דערויף, אַז עס וועט נאָך גענוג געדויערן, אַז נישט איין קעמפּער וועט נאָך דערווייל גיין אויף דער תּליה, נישט איין רעוואָלוציאָנער וועט נאָך דערווייל דערשאָסן ווערן, אוּן נישט איין סאַציאַליסט וועט נאָך דערווייל ארעסטירט ווערן. ער איז געווען דער אייגענטלעכער צוויגן חברים אינם שטעטל, וועלכער האָט אַן ווערטער, נאָר בלויז מיטן בליק געוואָגט, אַז נאָך נישט מאָרגן גיט דער רוסישער צאַר קאָנסטיטוציע, פון וועלכער ער איז אייגנטלעך גאָר נישט געווען קיין אָנהענגער. ער האָט געטענהט: „אָדער א סאָציאַליסטישע רעפובליק, אָדער גאָרנישט". אָבער ער איז בא זיך זיכער געווען, אַז די רעוואָלוציע וועט זיגן: עס וועט געדויערן נאָך א חודש, צווויי, דריי — אוּן זי וועט זיגן. ער האָט דעריבער נישט פּאַרשטאַנען די איראָניע פּונם שפּיאָן. מיט זיין קלוגן בליק האָט ער אים אַריינגעקוקט אין זייגע חיהשע אייגעלעך, פון דאָרט עפּעס אַרויסצולייענען. אָבער דער שפּיאָן האָט דערפון גלייך

זי האָט געטרייסט די פעלדער, די ביימער און די פייגל: „זייט נישט אזוי טרויעריק איצט, זייט נישט אזוי טרויעריק און פאר־צווייפלט נישט פאר דעם שוועדן וינטער".

נאָר אַנדערש איז געווען אין שטאָט. צווישן די אַרבעטער איז געווען אַ שרעקלעכע בהלה און פאַרצווייפלונג. ווי אינמיטן אַ שיינעם און העלן טאָג אַ שטורם, אזוי איז געווען די ידיעה, אז דער קייזער האָט אַפגענארט. א סך האָבן געזאָגט, אז ער האָט אומישנע צוגעזאָגט קאָנסטיטוציע, כדי אזוי ארום געווינען צו ווערן פון אלע שטרייקער, אז ער זאָל זיי דערנאָך קענען אלע אויסרוי־מען. דאָס האָבן באשטעטיקט די כאלאסטרע זשאַנדאַרן, סטראָושניקעס און שפיאָנען, וועלכע זענען פלוצלינג אראָפגעקומען אינם שטעטל ארויס און עס באפאלן, ווי היישריקן באזאלן א פעלד. זיי זענען געגאַנגען פון איין הויז צום צווייטן, ווי זיי וואָלטן געהאט בא זיך א צעטל מיט אדרעסן פון די אלע, וועלכע זענען געווען אין דער פאַרטיי, אז זיי זענען צו איינעם ארויסגעקומען, האָבן זיי אים פריער געגעבן אויסגערעכנט, וואָס ער האָט געטון און געריידט און דאָן אים ארעסטירט. און מיט א פלאָן, מיט א קלוגן סדר, האָבן זיי זייער ארבעט געטון.

וועו זיי זענען ארויסגעקומען אין דער שטאָט, האָבן זיי זיך אין די גאַסן נישט געווינן. זיי האָבן זיך באהאלטן באם וואַיט אין דער גמינע, אין זייערע שפיאָנען — צו צווייי — געשיקט פריער צו די פירער פון דער פאַרטיי. דער ערשטער איז געווען באָריס. זיי האָבן אים געטראָפן אין זיין צימער, ווען ער איז געזעסן און געשריבן. זיי זענען ארויסגעקומען צו אים מיט א שמייכעלע, אים געזאָגט, אז זיי זענען געקומען מיט א בריוו צו אים פונם וואַרשע־ווער צ. ק., און קאָנען אים איבערגעבן א גוטע בשורה וועגן דעם זיג פון דער רעוואָלוציע. וועגן דעם איז נעכטן באַנאַכט אָנגעקו־מען א טעלעגראַמע פונם פעטערבורגער צ. ק.

באָריס האָט א ביטערן שמייכל געטון. ער האָט זיי אין זייע־רע שטעכנדיקע אייגלעך און צינישע פנימער גלייך דערקענט. ער איז אויפגעשטאַנען, מאיעסטעטיש זיך אויסגעגליכט און רויק, גע־לאָסן אין שטאָלץ, געענטפערט: „איך בין גרייט. בלויז דאָס וואָ־

האָט זיך געוויצלט: „חיים איצל איז אויך געוואָרן אַ סטרייקער, ער מאַכט אַ רעוואָלוציע קייגן גאָט".

איבער די גאַסן האָבן זיך געטראָגן קולות: „ווידער אַ דע-מאָנסטראַציע!... זיי גייען מיט די רויטע פענער!..."

די קינדער האָבן געזינגען:

„מאָרגן גיט דער קייסער קאָנסטיטוציע...
מאָרגן גיט דער קייסער קאָנסטיטוציע..."

XXXIV.

עס איז געווען שוין נאָענט צו ראש השנה. דער זומער מיט די גרויסע היצן האָט זיך אָנגעהויבן אָפּקילן. די ביימער הינטער דער שטאָט האָבן געקוקט ערנסט און פאַרטראַכט. זייערע גרינע בלעטער, אַראָפּהענגענדיקע, האָבן שטיל תפילה געטון. אַ שטיל רוישן איז געגאַנגען פון איין צווייג צו דער אַנדערער, פון איין בוים צום צווייטן און כסדר דערמאַנט, אַז עס איז אלול... די פייגל זענען אַרומגעפלויגן צערודערטע. זייער צוויטשערן איז גע-ווען מאָדנע טרויעריק: אַ קלאָג-ליד, אַ וויי-געשריי. די ליידיקע פעלדער האָבן זיך עפּעס ווי באַהאַלטן אין זיך... געשענדטע, באַרויבטע — האָבן זיי זיך געשעמט פאַר דער זון, וועלכע האָט פונם זייער קלאָרן און ווייטיקלעך בלוי-פאַרבענקטן הימל אַראָפּ-געקוקט אויף זיי מיט אַן אָפן קלאָר אויג און רויק געטראַכט: „אַזוי איז גאָטס ווילן, אַזוי איז זיין געזעץ פון אייביק אָן און אַזוי וועט זיין ביז אייביק. נישטאָ וואָס טרויעריק צו זיין. עס איז אַוועק דער פרילינג, אַוועק דער זומער — קומט דער האַרבסט. דאַן קומט אַ שווערער, שווערער ווינטער. און דאַן וועט ווידער קומען פרילינג, ווידער זומער. און אַזוי אייביק און אייביק". און

אַז איך בין געווען גענוג פרום. און אפשר ווייסט איר גאָר־נישט אַזוי פיל, ווייל איך האָב דעם גאָט — אין וועלכן איך האָב נישט געוואָלט אויפהערן גלויבן — מער געדינט בסתר, ווי בנגלה".

די יידן האָבן מיט אַן אַיינגעהאַלטענעם אָטעם געשלונגען זיין יעדעס וואָרט, און, צושאָקלענדיק מיט די קעפּ, געענטפערט: „אמת... אמת..."

נאָר די גראָבע פריידע, וועלכע איז געבליבן אין שטוב און זיך געפּאָרעט באַם פייער אין דער קיך — געוואָלט נאָך אַרויסראַטעווען די שוין באַלד אינגאַנצן פאַרברענטע שטיקער לעדער פון די תפילין — האָט אַרויסגעשריגן צו זיי: „עס איז נישט אמת, וואָס ער זאָגט! אַלץ, וואָס ער זאָגט, איז ליגנט! ער איז אַ פּושע ישראל! זעט: שוין אינגאַנצן פאַרברענט! וויי איז מיר..."

זי האָט זיך ווידער צעוויינט. חיים איצל איז געשטאַנען בלאַס, ער האָט מער נישט געקאָנט רעדן. נאָר פּלוצלינג האָט ער אָנגעהויבן שרעקלעך שרייען און לאַכן: „כ'האָב פאַרברענט איר גאָט!... כאַ־כאַ־כאַ!... איר גאָט האָב איך פאַרברענט!... קומט אַריין, יידן, וועט עטץ זען!... אָ, זעט, ווי ער ברענט!.. איר גאָט!... אויך ענקערער!... דער גאָט פון לעדער, פון וואָל, וועלכן מ'קאָן זיך אָנטון אויפן קאָפּ און אויף דער האַנט, זיך איינהילן אין אים און פאַרקויפן באַרכנט פאַר שעוויאָט, צייג פאַר קאַמגאַרן, און זיך שווערן דערויף אויף נאמנות!... גייט אַחיים, און פאַרברענט דעמדאָזיקן גאָט! ווערט ערלעכע מענטשן, פּשוטע, אָן אַ גאָט! מענטשן מיט אַ שער און נאָדל, מיט אַ זעג און היבעל, מיט אַן אַקער־אייזן און קאָסע, נאָר אָן אַ גאָט, ווייל קיין גאָט איז נישטאָ!"

די יידן זענען שווייגנדיקע זיך צעגאַנגען. איינציקע פון זיי האָבן געגלייבט, אַז ער איז טאַקע משוגע געוואָרן, ווי דאָס ווייב זיינס האָט געזאָגט, איינציקע — פאַרשטומטע, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ — האָבן געפילט זיין גערעכטיקייט, און די רעשט האָבן גע־טראַכט באַ זיך, אַז דאָס איז טאַקע שוין משיחס צייטן. איינער

רירן פון די ערטער, אויף וועלכע זיי זענען געשטאַנען. די גע־
וואַלטן אָבער פון דער גראָבער פריידע, און דאָס פרעגן זיך פון
די יידן און וויבער. וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין אָנקומען:
„וואָס איז דאָס?" — האָט זיי אויפגעוועקט. דורך די אָפענע טירן
האָבן זיי זיך געוואַלט אַריינריסן צו חיים איצלען: זיי האָבן אים
געוואַלט אַוועקשלעפן פון דער קיך און העלפן דער גראָבער פריי־
דע אַרויסנעמען די שוין ברענענדיקע תפילין פון צווישן די פלא־
מען. אָבער ער האָט זיי געשראָקן, אַז ער וועט זיי מיט דער
האַק — וועלכע איז געלעגן בא דער קיך — דערהרגענען, אין
זיי האָבן מורא געהאַט צו מאַכן א טריט איבער דער שוועל. נאָר
צומיינסט האָט זיי דערפון אָפגעהאַלטן די גראָבע פריידע אַליין,
שרייענדיק: „גייסט נישט! ער קאָן דאָס מאַקע טון! אַז ער האָט
געקאָנט אַריינוואַרפן טלית און תפילין אין א ברענענדיקער קיך —
וועט ער אַלץ קאָנען טון, אפילו דערהרגענען א מענטש! ער
איז משוגע געוואָרן! געוואַלט, יידן, ער איז משוגע געוואָרן! ער
איז א גזלן!"

די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צוריקרוקן. נאָר חיים איצל,
אינגאַנצן שוין אַן אַנדערער, איז אַרויסגעגאַנגען צו זיי און, אוועק־
שטעלנדיק זיך אויף דער הויכער שוועל פונם הויז, האָט ער צו
זיי געריעדט: „יידן. שרעקט אייך נישט פאַר מיר. איך בין נישט
משוגע געוואָרן, איך בין נישט קיין גזלן, און אויך נישט קיין
אפיקורס. איך בין נאָר אַן אַנדערער, ווי איך בין געווען ביז איצט.
איך בין אַלט פיר און פינפציק יאָר. א קינד בין איך געווען בלויז
דעמאָלט, ווען די מאַמע האָט מיך געזייגט. בא דריי יאָר האָב איך
אָנגעהויבן גיין אין חדר אריין. בא פינף יאָר האָב איך שוין גע־
לערנט חומש. בא דרייצען יאָר האָב איך גוט געקאָנט גמרא און
תוספות. בא זיבצען יאָר — אין טאָג פון מיין חתונה — האָב
איך מסים געווען ש"ס. בא צוואַנציק יאָר בין איך געווען
קלאָר אין קבלה, און פון דעמאָלט אָן ביז היינט — פיר און
דרייסיק יאָר — האָב איך געוזכט א קלאָרן ענטפער אויף די
ספקות ווען גאָט, וועלכע דאָס לערנען אַליין האָט אין מיר
אויפגעוועקט און פאַרצערט מיין האַרץ. איר אַלע וויסט,

האָט געטון! זעט, ווי גאָטס הייליקייט ברענט! ער האָט אַריינגע-
וואָרפן דעם טלית און תפילין אין פייער!"

זי האָט אויסגעבראָכן מיט אַ הויך געוויין, זיך געבראָכן די
הענט, זיך געהאַקט אין קאָפּ אַריין מיט ביידע פויסטן, און מיט אַ
שרעקלעך צעקרומט פּנים געכליפּעט: „אַ בראָך איז-צו מיינע
יאָרן!... אַזאַ וויסטער גזר!..."

די טרערן פון אירע קליינע אייגעלעך האָבן זיך געגאָסן אי-
בער איר גראָב שמאַלציק פּנים, וואָס האָט איצט אויסגעזעען צע-
פּיערגעט און צעבראָכן, ווי פון אַ קלאָון, ווען ער מאַכט זיך וויי-
נען. זי האָט זיך אַריינגעקאָליערט אין דער שטוב, אַוועקגעשטופּט
דעם מאַן פון דער קיך, אין וועלכער ס'האָט געפלאַקערט, און
אַרויספלאַצנדיק מיט נאָך אַ שטאַרקער געוויין, האָט זי געוויזן:
„זעט, יידן! זעט, אָט ברענען נאָך די תפילין!... דער טלית
איז שוין פאַרברענט! לאָז!... לאָז!..."

זי האָט געוואָלט מיט די צוויי קורצע און פעטע הענט אַריין
אין פייער און פון צווישן די פלאַמען אַרויסשלעפּן די תפילין,
וועלכע מ'האָט נאָך בולט געזעען, נאָר אַרומגענומען שוין פון
פייער-צונגען. די תפילין האָבן זיך געסמאַזשעט, און דאָס שטינקעכץ
פון דער כמאַזשענדיקער לעדער האָט געשלאָגן דורכן געעפנטן
טירל פון דער קיך.

חיים איצל, אין בלויזן קאָפּ, אָן דער קאַפּאָטע און אָן דעם
וועסטל, דאָס העמד פאָרנט צעכראַשטשעט און די נאַקעטע האָריקע
ברוסט אינדרויסן, דאָס פּנים בלאַס, די באָרד צעפלאָשעט און די
אויגן, ווי באַ אַ גזלן — האָט זיך געריסן מיטן ווייב, זי נישט צו-
געלאָזט צו דער קיך. זיינע ווייסע און פאַרקראַמפטע ליפּן האָבן
געשעפּטשעט: „זאָל ברענען... אינגאַנצן זאָל פאַרברענט ווערן...
אינגאַנצן..."

די יידן — געשטאַרטע — האָבן אין דער ערשטער רגע
נישט געוווסט, ווו זיי זענען, און וואָס זיי זעען. די האָר אויף די
קעפּ האָבן זיך באַ זיי קאַפּויער געשטעלט און די אויגן זענען זיי
אַרויסגעקראָכן פון די לעכער. זיי זענען פאַרשטומט געוואָרן, נישט
געקאָנט אַרויסברענגען קיין וואָרט פון זיך און נישט געקאָנט זיך

מענדל — איר — כע־כע־כע... און וואָס וועט איר טון, ר' משה איסר? ... איר ווייסט דאָך, יידן: אויס קייסער! ... קאָנסטיטוציע ... אזוי ווילן גימפּל יאַקערס, דער הויכער נתן — וועלכער ארבעט בא מיר — און די אַלע אַנדערע, די גאַנצע חברה לאָבוזעס! ... זיי וועלן אָבער, דאַכט זיך מיר, באַקומען א קאָנסטיטוציע... איי, א קאָנסטיטוציע... איר וועט זען, וואָס איך האָב געזאָגט!"

דער יינגער סטודענט און זיין קוזינע האָבן געפילט, אַז דער זיידע מיינט מיט דעם חוזק זיי צו טרעפן, זענען זיי אַרויסגעגאַנגען.

אין מאַרק, פאַר חיים איצלס שניט־געוועב, זענען ג'ישטאַנען א סך יידן און וייבער. זייערע אויפגעריסענע אויגן האָבן געקוקט צו דער היגטער־טיר פונם הויז, וועלכע האָט געפירט דירעקט אין דער ווינונג אַריין, וען מען האָט נישט געקאָנט גיין דורכן געוועלב. געצויגן פון די בליקן פון זייערע אויפגעריסענע אויגן, האָבן זיי זיך געשטופט און געפאַקט אין א שמאָל געסעלע אַריין, וועלכעס האָט צו דערדאָזיקער הויז־טיר געפירט. זי איז געווען אינגאַנצן אויפגעפראָלט, און אויך די אַנדערע, וועלכע האָט געפירט אין דער קיך אַריין.

אויף דער שוועל איז געשטאַנען די גראָבע פריידע. זי האָט אויסגעזעען ווי משוגע: דאָס שייטל אַרויפגעוויקט ביז דער העלפט פון איר גרויי געגאָלטן קאָפּ, די בלויע צעבראָכענע ברילן אויפן שטערן, די הענט צעשפרייט אין געשריגן: „יידן! קומט אַהער! זעט מיין ברוך! זעט! ער איז משוגע געוואָרן, געשטראָפט געוואָרן פאַר זיינע אפיקורסישע געדאַנקען, מיט וועלכע ער האָט זיך תמיד אַרומגעדרייט! קיינער האָט נישט געוווסט, ווי טיף דאָס פייער ברענט אינעווייניק! א שיינער יד געוען, צווישן מאָל אין דער וואָך געפאַסט, יום ולילה געזעסן און געלערנט, און זעט, זעט, וואָס ער

חיימל, א יינגערמאן, ערשט נישט לאנג נאך דער חתונה, א שטאמלער, האט געוואלט זאגן, אז דאס זענען אפשר די יידן, וועלכע האבן געזאלט קומען, נאר בשום אופן דאס נישט געקאנט ארויסזאגן. ער האט זיך זייער שטארק פארשעמט פאר זיין שיין יינג ווייבל, וועלכער ער האט זייער שטארק געוואלט געפעלן. אין צו ראטעווען זיך, האט ער אלע באוויזן, אז ער האט קיין מורא נישט און איז ארויסגעלאפן אין קארידאר ארײן זעען, ווער דארט איז. באלד איז ער צוריק ארײנגעקומען אפשר מיט א מנין יידן, צוזישן וועלכע עס זענען געווען: משה גוי — אדער הער שטיער — דער פאבריקאנט מיטן פארזשמורעטן אויג, מענדל שטשערב — דער פריערדיקער בעלפער און איצט ר' מענדל — דער רייכער שניט־סוחר, משה איסר — א שמן־זית־יד, א צע־בראכענער נעבעך, א שאטן פון א מענטש, וואס איז געזעסן יום ולילה און געלערנט, נישט געהאט קיין קינדער אויך מיט דער צווייטער פרוי, און א גרויסער פראצענטניק. ער האט נישט גע־בארגט אן א משכון און דאס משכון קיינמאל נישט צוריקגעגעבן, ווייל יענער האט עס שוין מער נישט געקאנט צוריק אויסלייזן. דאס האט ער אבער געטון על פי דין, לויט א היתר עסקי, ווייל ער איז געווען אן ערלעכער און פרומער ייד, אן אפגעהיטענער, אפילו אין דער קלענסטער עבירה. אלע לויטער שיינע יידן, נגידים, רייכע סוחרים, פאבריקאנטן — זענען געקומען צו ר' יענקל פסחס זיך שואל עצה זיין, וואס צו טון קיגן די שטרייקער, די ציצאליסטן.

די פרויען האבן געגומען זייערע קינדער, און זענען גלייך פארשוווندן פון זאל. די מאנספערשוינען — אלע לויטן יחוס — האבן זיך אוועקגעזעצט ארום א לאנגן און ברייטן דעמבענעם טיש. דער באלעבאס האט זיך געזעצט אויבנאן. ווי א מעכטיקער קעניג אויף זיין טראן, האט ער זיך געווענדט צו די חשובע גאסט ארום טיש און זיי געפרעגט: „נו, ווי מיינט איר, יידן? וועלן מיר, הייסט דאס, פון איצט אן זיצן בא די וועב־שטולן, און אויזערע ארבעטער... כע־כע־כע... איר, ר' משה, וועט הייצן די קעס לען... איך וועל ארבעטן אין דער פארבערי, און איר, ר'

משה! ... אַלזאָ: זאָל זיין מאַיסעי, דאָס קלינגט אַמבעסטן... הער מאָיסעי פינקעלשטיין! איר שטודירט דאָך אינזשיניער — גייט, אין הייצט איין די קעסלען!"

דאָס אייניקל, אַ שיינער יינגערמאַן אין רוסישער סטודענטן-אוניפאָרם, האָט זיך נישט געירט פון אָרט. ער איז שטיין געבליבן קאַלט, ווי אַ יינגער דעמב, ווי אַ געהיימנישפולער געשפענסט פון אַלעמענס פחד, און לאַקאַניש, מיט אַ באַהאַלטן שמיכעלע, גענט:טפערט: „צו וואָס הייצן? אַז די אַרבעטער, די גאַסן-יינגען, די קבצנים..."

ער האָט אַ זייטיקן בליק געוואָרפן אויף אַ קוזינקע, אַ מיידל פון אַ יאָר נייַנצען, וועלכע איז אַ רויקע געשטאַנען צווישן די זיידענע גאַרדינען בא אַ פענצטער. זי איז געווען זייער שיין. מיט אירע בלויע אויגן, ווי אַ פרעמדע איצט אין דער שטוב, האָט זי געקוקט אויף די אומבאַהאַלענע. איר בליק איצט איז געווען אַ שניידנדיקער, אַ קאַלטער, ווי דער בליץ פון אַ חלף. זי האָט באַמערקט דעם זייטיקן בליק פון איר קוזין, אָבער זי האָט אים נישט געענטפערט אויף אים. דערווייל האָבן זיך דערהערט טריט פון אַ סך מענטשן אין קאָרידאָר, און אַלע, חוץ דער סטודענט און זיין קוזינקע, זענען אויפגעשפרונגען.

— מ'גייט צו אונז! — — —

די ווידער צעשראָקענע פרויען און מענער האָבן נישט געוווסט, וואָס זיי זאָלן טון. אין דער ערשטער רגע האָבן זיי ווידער געוואָלט אַנהייבן לויפן, עס איז שיער ווידער נישט געוואָרן אַ בהלה, נאָר אַלץ איז באַם אַנהייב גלייך פאַרגליווערט געוואָרן: זיי האָבן דערזען די בליקן פונם סטודענט און זיין קוזינע און זענען שטיין געבליבן. אין זייער שטיין בלייבן איז איצט געלעגן געמאַכטער שטאַלץ קייגן דעם שונא פון אייגענעם בלוט, און אַ באַהאַלטענע האָפנונג, אַז זיי וועלן זיי דאָך שיצן, זיי זענען דאָך פאַרט אייגן לייב.

דן האָט געפרעגט: „אפשר פארלייגן די שטאבעס? — —"

— דאָ—אַ—ס ז—ז—ענען אפ—פ—שר די י—י—יידן, ו—ו—ו—אָס...

זיידן, און די פרויען — די טעכטער און די שנירן, האָבן ווידער פריילעכע אַלעמאָל אין אַ הילכיק געלעכטער אויסגעפּלאַצט.

נאָר די מאַנספּערשוינען — די זין און די איידעמס — זע־נען נאָך ווייטער געשטאַנען טרויעריקע, און מער פון זיי אַלע דן, דער עלטסטער זון. ער איז אינגאַנצן פאַר מרהשחורהט געווען, געגלאָצט מיט די אויגן, געדרייט זיך, ווי אַ קראַנקער אין בעט, געגאַנגען פון איין ווינקל אין צווייטן, אַלע מאָל צוגעגאַנגען צו אַ פענצטער, אַרויסגעקוקט — נישט געקאָנט זיך באַרויקן. עפּעס האָט ער נישט געקאָנט שלום מאַכן מיט דער איצטיקער פריילעכקייט אין שטוב, עפּעס האָט זי אים גאָר נאָך מער געשראָקן, ווי דער פּחד אַליין. „דאָס איז אַ פריילעכער פּחד" — האָט ער באַ זיך געטראַכט. און נישט קאָנענדיק זיך באַהערשן, האָט ער צוגערופן דעם טאַטן אין ווינקעלע אַריין, ווו ער איז געשטאַנען, און סודות־דיק שטיל אים געפרעגט: „וואָס איז געווען פריער אין יענער שטוב?"

יענקל פּסחס האָט אים לאַנג אָנגעקוקט, ווי ער וואָלט נישט פאַרשטאַנען, וואָס ער פרעגט אים. ער האָט אָן אַלעם שוין גע־האַט פאַרגעסן. נאָר באַלד האָט ער זיך דערמאַנט און אין איין רגע איז ער געוואָרן אַן אַנדערער: פון דעם פריילעכן, צעשטראַלטן, רייכן זיידן איז ווידער צוריק געוואָרן דער פון פּחד פאַרפאָלגטער פאַבריקאַנט, ווען אויף דער גאַס בושעוועט די רעוואָלוציע. אָבער דער שטאָלצער סוחר און פאַרהאַרטעוועטער הערשער אין אים האָט זיך איצט נישט געוואָלט אונטערגעבן, און ער האָט באַפוילן: „עפענען די פאַבריקן! פאַרקויפן סחורה פאַר פינפציק פּראָצענט! אַן אויספאַרקויף! די רעקלאַמע לאָזן אין גאַנג! געבן אויף וועקס־לען! ווו זענען די בוכהאַלטאָרן? די קאַסירער?"

די פרויען און די קינדער זענען זיך צעקראָכן אין די ווינק־לען אַריין, און די מאַנספּערשוינען האָבן געקוקט מיט אויפגערי־סענע אויגן. אָבער דער מעכטיקער פאַבריקאַנט האָט ווייטער — און אַלע מאָל מיט אַ זונערנדיקער קול — באַפוילן: „משה! אָדער, ווי דו הייסט איצט שוין: מאַקס... מיכאַל... מעדוויעדאָוו... וואָרים, אַז מען איז אַ סטודענט, פּאַסט דאָך שוין מער נישט צו הייסן

זיי חס ושלום ? וואָס האָבן זיי דען צו אונז ? שלעכטס זיי גע־
טון ?".

כמעט אלע האָבן גלייך געוואָלט א פרעג טון : „פארוואָס דען קומען זיי נישט צו דער ארבעט ? די פאבריקן..." אָבער זיי האָבן די ווערטער אראָפגעשלונגען, געזעגן, אז דער טאַטע — אוּן אויך די מאַמע — האָבן זיך אליין דאָס שוין געפרעגט. אלע זענען מיט אראָפגעלאָזטע אויגן געשטאַנען פאַרשעמטע. נאָר אן איניקל פון א יאָר זיבן, א מיידעלע, האָט די שטיקייט איבערגעריסן, פרעגנ־דיק : „פאר וועמען האָט זיך פריער דער זיידעשי אין יענער שטוב דערשראָקן ?"

— א בער, אָט אזא גרויסער בער, איז ארויסגעקראָכן פון דער וואַנט ! ... — האָט די באָבע דעם איניקל געפרוווט מאכן א מורא.

— נישט אמת, נישט אמת ! — האָבן די קליינע אלע גע־שריגן. — דער זיידע האָט דאָך נישט קיין מורא פאר א בער, אוּן פון דער וואַנט ארויס — כאַ־כאַ־כאַ ! ...

דאָס הילכיקע געלעכטער פון די קינדער האָט דעם פחד ווי־דער פאַרטריבן. דאָס פריילעכע לעבן פון תמיד אין דעם רייכן הויז האָט זיך מיט אינמאָל ווידער צוריק אומגעקערט. די אייניק־לעך — קליינוואַרג, מער ווי אין א חדר — האָט ווידער אָנגע־הויבן ארומשטיפן. זיי האָבן זיך א לאָז געטון צום זיידן, אז ער זאָל מיט זיי ווידער, ווי תמיד, שפילן. א געפילדער : „זיידעשי ! ... זיידעשי ! ..." קינדערייש גליק האָט זיך ווי זילבער אוּן גאָלד צעקלונגען. דער טרויעריק איבערגעשראָקענער זיידע איז ווידער פריילעך געוואָרן, אוּן די שיינע אוּן יינגע שנירן האָבן ווידער אָנגעהויבן זייערע „ליבעס" מיטן שווער... די פלה מיידלעך האָבן אָנגעהויבן שטיפן מיטן אלטן. עטלעכ האָט געקליבן נחת. ס'האָט זייער ווייניק געזאלט, אז דעם מאַדזשיציערס רבינס א זמר, זיינס א מאַרש, אַדער א וואַלץ, זאָל זיך צעקלינגען אין דעם גרויסן רייכן זאָל, ווו די וועגט זענען אויסגעשפילטע פידלען געוועזן פון דעם שטענדיקן זינגען דאָרט. די אייניקלעך האָבן געטאַנצט ארום

צו זיך, און אָנגעהויבן שרייען אויף די וואַנזיניק געוואָרענע: „וואָס איז ? ! וואָס איז געשעען מיט ענק ? !"

— געשאָסן ... געשאָסן ! ...

— ווער האָט געשאָסן ? ווו האָט מען געשאָסן ? — האָט יענקל פּסחס, איצט שוין בייז, ווידער געשריגן. — אינדערפרי האָט מען געשאָסן, אָבער איצט —

עס האָט קיינער נישט געענטפערט. די בהלה איז אַריבער. אויך די אַלטיטשקע, יענקל פּסחס פרוי, איז שוין געווען באַרויקט. ביסלעכווייז זענען אַלע געקומען צו זיך, און איינער דעם אַנדערן האָט זיך שוין געשעמט צו קוקן אין די אויגן אַריין. באַ אַ סך האָבן זיך שוין אָנגעהויבן ווייזן בלאַסע שמייכלען אויף די נאָך בלאַסע ליפּן. זיי האָבן אַראָפּגעלאָזט די אויגן צו דער ערד. יינג-וואַרג האָט אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער און די עלטערע האָבן אין פאַרלעגנהייט אויך שוין אָנגעהויבן לאַכן. דער גאָר עלטסטער זון, דן, האָט אַרומגענומען דעם טאַטן און אים געקושט.

— געלויבט השם יתברך...

עטעלע — ר' יענקל פּסחס פרוי — האָט אירע קינדער, די שנירן און די איידעמס, די איינקלעך און אוראייניקלעך, וועל-כע האָבן זיך איצט שוין געשעמט פאַר זיך אַליין, אָנגעהויבן פאַר-ענטפערן: „אַז טאָג און נאַכט גייט מען אַרום מיט געדאַנקען — אַז דער רבונו של עולם זאָל זיך נאָר מרחם זיין. און וואָס איז דער חידוש ? אַז נאָר זיי שיסן !"

מיטאַמאָל האָט דער פּחד, וועלכער איז מיט אַ פּאָר מינוט פריער דורכן געלעכטער פאַרטריבן געוואָרן, צוריק אָנגעהויבן אַרויס-שלייכן פון זיין באַהעלטעניש. יענקל פּסחס האָט אים דער ער-שטער דערפילט און גלייך אָנגעהויבן קעמפן קייגן אים: „אָבער נישט אונז מיינט מען דאָך". ער האָט אָבער באַלד דערפילט, אַז ער האָט געזאָגט אַ ליגנט און זיך פאַרשעמט. באַזונדערס, ווייל אַלע האָבן אָנגעהויבן קוקן אויף אים. עטעלע האָט אָבער געוואָלט, אַז דאָס, וואָס איר מאַן האָט געזאָגט, זאָל זיין אמת, און כלומרשט אַ בייזע האָט זי געפרעגט די קינדער: „נאָר וואָס דען, אונז מיינען

צייכן אין דער ברוסט. ער האָט בשום אופן נישט געקאָנט פאַר־
שטיין: „א מאַשין איז דאָך ווי א מע.טש, א פאַבריק — א
שטאָט מיט מענטשן, אין ווי האָבן זיי אַלע מיט איינמאָל, אין
מיטן לעבן, געקענט שטאַרבן? — — א מענטש מוז דאָך פריער
קראַנק זיין! — —" ער האָט זיך פלוצלינג דערמאָנט: „די קעס־
לען זענען דאָך נישט געהייצט! . . ." נאָר באַלד: „צו וואָס הייצן,
אז די אַרבעטער. . . אוין זיי זענען דאָך די נשמות פון די מא־
שינען. . ."

ער איז אַוועקגעגאַנגען פינם פענצטער, צוריק פאַרוואָקט די
זיידענע גאַרדינען, גוט פאַרוואָקט, אז קיין איין שפּאַרעלע זאָל
נישט אָפן בלייבן. דער פּחד האָט אים אַלע מאָל שטאַרקער באַ־
הערשט. ער איז מיט איינמאָל גיך אַרויסגעלאָפן פון זיין חדר אוין
צוגעוואָרפן די טיר הינטער זיך. א בלאָסער איז ער אַריינגעגאַנ־
גען אין גרויסן זאַל, וווּ די קינדער אַלע, אוין אויך די פרוי, זע־
נען געווען צוזאַמען. אַלע האָבן זיך שרעקלעך דערשראָקן, דערזע־
ענדיק אים אַרייַנלויפן א בלאָסן, זענען שטיין געבליבן ווי געלייַם־
טע, נישט געקאָנט קיין וואָרט פון מויל אַרויסברענגען. בלויז די
פרוי איז צוגעלאָפן צו אים אוין, ציטערנדיק אינגאַנצן, געפרעגט:
„וואָס איז, יענקל? — —"

ווי משוגע האָבן דאָן אַלע אַנגעהויבן שרייַען: „וואָס איז
געשעען? . . . וואָס איז געשעען? . . ."

פאַרפאַלגטע פון אימהדיקע בילדער, וועלכע האָבן נישט
אויפגעהערט צו מאַלן זיך אין זייערע צעשראָקענע פאַנטאַזיעס, האָבן
זיי אַלע איניינעם זיך אַנגעהויבן צו שטופּן צו דעם בלאָסן
אַריינגעלאָפענעם טאַטן זייערן אוין געמאַכט קולות: „מ'שיסט. . .
מ'שיסט! . . ."

עס איז געוואָרן א שרעקלעכע בהלה. די פרויען מיט די
קינדער אוין אויך די מאַנסטפאַרשוינען, האָבן זיך געדראָפעט אויף
די וועגט, געוואָלט אַנטלויפן אויפן סוּפּיט אַרויף, אומגעוואָרפן
דאָס מעבל. די גאָר צאַרטע פרויען זענען פאַרלשטעט אַרויפגע־
פאַלן אויף זייערע מענער. די קליינע קינדער האָבן געווויינט אוין
געליאַרמט. דער צעשראָקענער יענקל פסחס איז דערפון נעקומען

האָט געלאַכט, זיך איבערגעשטיגן אין חכמות און לצנות, אַ רעש, א געפילדער: „זיידע!... שווער!... טאַטע!...“ דעמאָלט איז ער געווען גליקלעך.

יעדן שבת אין יום-טוב זענען אַלע מאָדזשיצער חסידים פון דעם שטעטל צו אים געקומען צום טיש, ווי צו אַ רבין, געזונגען זמירות, גענומען צו ביסלעך משקה און געמאַכט אַ טענצל. דאָס איינע איז באַ אים געווען אין געשעפט: לעבעדיק!... ער האָט געחלומט פון אָפקויפן אַלע פאַבריקן אינם שטעטל, לאָזן שטעלן נאָך אַנדערע, גאָר גרויסע, ווי אין די גרעסטע שטעט פון דער וועלט — באַשאַפן אַ נייע וועלט. און אַז מ'האָט אָפּגעשטעלט באַ אים די פאַבריקן — דעם גאַנצן הוראַ פון לעבן — איז ער אַרומ-געגאַנגען אַ צעמישטער, זיך דערפילט איינזאַם.

דאָס מאָדנע סודותדיקע ביטערע שמייכעלע אויף זיינע ליפּן האָט זיך פאַרצויגן ביז אין די ווינקלען פון זיין מויל און זיך פאַרוואַנדלט אין אַ האַרטקייט. דער פאַרצויגענער דינער שלייער איבער זיינע אויגן איז דיקער געוואָרן, און דאָס פּנים נאָך טרויעריקער. ער האָט אָנגעהויבן ווערן אַלע מאָל אומרויקער, געגאַנגען אַרויף און אַראָפּ — פריער אין זיין עקסטרע חדר, און דערנאָך פון איין שטוב אין דער אַנדערער. ער האָט אַריינגע-שלייכט אין ביוראָ, ווידער צוריקגעקומען אין די שטובן אַריין, און ווידער אין זיין עקסטרע חדר געגאַנגען אַרויף און אַראָפּ. דאַן איז ער צוגעגאַנגען צו דער שויבן-טיר, געשטאַנען אין געקלערט, אַרויסגעקוקט אין מאַרק אַריין, געעפנט די טיר, געשטעלט אַ פוס איבער דער שוועל, געוואָלט דעם צווייטן פוס אַריבערשטעלן און זיך פּלוצלינג מישב געווען: ווו וועט ער גיין? אַזוי שטיל אין מאַרק, אַזאַ טויטקייט... איז ער צוריק אַריינגעגאַנגען און צו-געמאַכט די טיר. ער האָט צוגעשלייכט צום ברייטן פענצטער מיט אַכט שויבן, צערוקט די צווייערליי זיידענע גאַרדינען און געקוקט אויפן פאַרמיטאָגדיקן לויטערן הימל. ער האָט געבענקט נאָכן רוישן פון די מאַשינען אין די פאַבריקן און זיך אָנגעשטרענגט דאָס צו הערן, ווי אַ דאָקטאָר, וועלכער גלייבט זיך נישט, אַז זיין פּאַציענט איז טאַקע טויט און זוכט נאָך מיטן אויער אַ לעבנס-

פֿאַרנומען נאָר די אָרעמע דייטשן, זייענדיק אַליין די באַלעבאַטים אין די אַרבעטער.

ער איז דעמאָלט אַוועקגעפֿאָרן צו זיין רבין אין אים דאָס דערציילט, אין באַקומען פון אים אַזאָ ענטפער: „נו, וואָס וויל סטו? דער קייסער איז דאָך אַן אוהב ישראל! אוודאי איז גלייכער, אז ייִדן זאָלן מאַכן געוואַנט אויף סוקמאַנעס פאַר ערלעכע פויערים, ווי בראָנפן פאַר שיכורים". אין ער האָט אים מבטיח געווען, אז דער קייסער וועט בא אים באַשטעלן געוואַנט פאַר זיין חיל, אין ער וועט ווערן א גרויסער עושר.

אין דעם רבינס ווערטער זענען מקויים געוואָרן: נאָך דער שרפה אינם שטעטל האָט ער דער ערשטער אָנגעהויבן שטעלן א פאַבריק, באַלד דערנאָך האָט ער אויפגעשטעלט די צוייטע, אין ער פלאַנט שוין אויפצושטעלן די דריטע. ער קאָן גאָרנישט צושטעלן אַזוי פיל סחורה, וויפיל קאָזנאַ באַשטעלט בא אים.

דער גרויסער אין רייכער חסיד יענקל פסחס האָט ליב געהאַט פריילעכקייט. ער האָט צו זיין פרוי, וועלכע ער האָט זייער ליב געהאַט, געהאַט א טענה, פֿאַרוואָס זי האָט געהאַט נאָר פערצען קינדער. „פֿערצלע יענטלס האַלט שוין באַם איין אין צוואַנציקסטן!" — האָט ער פֿאַרגעוואָרפן — „און זי איז ערשט אַלט צוויי אין פערציק יאָר!..." אויך צו די טעכטער אין צו די שנירן האָט ער געהאַט טענות, פֿאַרוואָס זיי קינדלען אַזוי ווייניק. ער האָט געהאַלטן אין איין צוויאָגן, אז מ'זאָל חתונה מאַכן די אייניקלעך. אַלט געוואָרן פינפצען, זעכצען יאָר — חתונה האָבן! ער האָט יעדן טאָג געוואַלט האָבן עפעס א שמחה: א תנאים, א חתונה, א ברית, א מזל טוב. „וואָס עפעס אַזוי שטיל?" — האָט ער אַלע מאָל די קינדער געפרעגט. „פֿאַרוואָס זאָל נישט זיין אין איין טאָג צוויי חתונות, דריי בריתן?" די מאַנספּערשוינען האָבן געלאַכט, די פרויען זיך געשעמט, אין ער האָט צו זיי געשריגן: „דראַבעס! וואָס לאַכט עטץ? אין חציפות — וואָס באַהאַלט עטץ ענק אַזוי?" באַלד איז ער אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַלע קינדער, שנירן, אייִדעמס, אייניקלעך אין אוראייניקלעך, אין ער איז א צעשטראַלטער פון פרייד אין נחת געשטאַנען צווישן זיי. אַלע

און צעשראָקענע האָבן זיך איך אַרומגעדרייט די זין, די טעכטער, די איידעמס און די שנירן, די אייניקלעך און די אור-אייניקלעך. ס'האָט זיך יעדן געדאַכט, אַז אין די שטובן איז עפּעס מיט איינמאָל פינצטער געוואָרן, כאָטש דורך די אַזוי פיל גרויסע פענצטער האָבן די שטראַלן פון דער פרילינג-זון, ווי אַ גאָלדענער רעגן, זיך אַריינגעגאָסן.

אין דעם רייכן פרומען הויז האָט זיך אַלץ געפירט אויף אַ פאַרצייטישן יידישן שטייגער. ניין זין און פינף טעכטער זענען אין די רייכע שטובן געבוירן געוואָרן, אַלע האָבן רייך חתונה געהאַט. מיט קינדערהאָבן געווען אַריינגעראָטן אין זייערע על-טערן, און אַלע — מיט זייערע אויסגעגעבענע טעכטער און זין, מיט די שנירן און איידעמס פון די שנירן און איידעמס, מיט זיי-ערע אייניקלעך — האָבן געוווינט אַלע דאָ, געהאַנדלט איניינעם, געפירט צוזאַמען די פאַבריק און געלעבט צוזאַמען. צוזאַמען מיט די נאָענטע און ווייטע קרובים און סתם ידידים, האָבן צום טיש — תמיד כמעט — זיך געזעצט הונדערט און פינפציק נפשות. יענקל פּסחס האָט געפירט אַ בוך פון הכנסה, ווייל ער האָט אָפּגעהיטן דעם דין פון מעשר. פון דעם מעשר האָט ער איין דריטל יער-לעך געצאָלט דעם רבין זיינעם, איין דריטל האָט ער צעטיילט צדקה און איין דריטל האָט ער צעבאָרגט יידן צום האַנדל אוי באַלמעלאָכעס צום איינאָרדנען זיך. אַזוי האָט זיך געפירט זיין טאַטע, זיין זיידע און עלטער-זיידע, און אַזוי האָט ער זיך גע-פירט.

יענקל פּסחס האָט פון זיין טאַטן איבערגענומען בירושה די גרעסטע גאָזשעלניע פון בראָנפן אין גאַנץ פּוילן דעמאָלט, און דערנאָך, אַז עס איז פון קייסער אַרויס אַ גזירה באַ יידן אַוועקצו-נעמען דידאָזיקע פּרנסות — האָט ער אין דער זעלבער גאָזשעל-ניע אַוועקגעשטעלט וועב-שטולן אויסצואַרבעטן גראָב געוואַנט אויף פּויערישע סוקמאַנעס, און די זעלבע פערד, וועלכע זענען פריער אין הויף געגאַנגען אויפן טאָפּטשאַק, זענען דערנאָך ווייטער גע-גאַנגען. און דער ריווח איז געווען נישט קיין קלענערער, ווי באַם בראָנפן ברענען, כאָטש דערמיט האָבן זיך דעמאָלט אין דעם שטעטל

ביבליאטעק און לעז צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד.

LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers

וועלכע האָבן אויסגעזעען ווי צוויי גבורים, וואָס ציען מיט קייטן די שעהן און מיט די אויסגעשניצטע פייגל, וועלכע זענען אין גרי־נעם געשניצטן וואַלד פון אויבן אַרומגעפלויגן און די שעהן אַזוי אויסגעטרילערט, אַז מ׳האָט דערקענט יעדע צייט פונם טאָג און פון דער נאַכט; די געשליפענע שפּיגלען פון דער פּאָדלאָגע ביז צום סופיט, און די קאָמאָדן פון פידל־האָלץ — דאָס אַלץ האָט אויסגעזעען, ווי אין אומאָרדנונג.

יענקל פּסחס, דער תּמיד פריילעכער און זינגענדיקער מאָדזשיצער חסיד, דער גרעסטער עושר און גרויסער בעל צדקה — איז אַרומגעגאַנגען אין זיינע צימערן אַ טרויעריקער, און מיט עפּעס אַ מאָדנע סודותדיק ביטער שמייכעלע אויף זיינע ליפּן. זיינע גרויסע מילדע אויגן, דורך וועלכע זיין נשמה האָט תּמיד קינדעריש אַרויס־געשמייכלט, זענען ווי מיט אַ דינעם שלייער פאַרצויגן געוואָרן און דאָס תּמיד שטראַלנדיקע זיידע־פּנים מיט דער זילבערנער באָרד האָט זיך געבראָכן אין יסורים.

די פרוי זיינע, אַ גרויסע בעל יחסנטע, אַ פרומע און אַ גוטע נשמה — האָט איר מאַן, מיט וועלכן זי האָט אָפּגעלעבט אַזוי פיל יאָרן, נישט געקאָנט דערקענען. זי האָט אים כסדר גע־וואָלט פרעגן, פאַרוואָס ער זעט עפּעס אַזוי אויס, אָבער זי האָט זיך נישט געטרויט, ווי אַ מאַמע, וואָס טרויט זיך נישט צו פרעגן איר ערשט אויסגעגעבענעם זון, ווען זי דערזעט אים פּלוצלינג אַ טרויעריקן און פאַרשטייט, אַז זיין פרוי, וועלכע ער האָט אַזוי ליב, האָט זיך מסתּמא שוין אָנגעהויבן קריגן מיט אים. איז די באָבע פון זעכציק אייניקלעך, מיט פינקלענדיקע אויגן נאָך, און נאָך שיין און געזונט, אַרומגעגאַנגען אַ צעבראָכענע איצט אין אירע רייכע צימערן. זי האָט געקוקט אויף די ווענט און אויפן מעבל, אויף איר מאַן, און געדאָכטן האָט זיך איר, אַז זי איז גאָרנישט אין איר היים. זי האָט זיך דערמאַנט, אַז ווען זי איז אַלט געווען פערצען יאָר האָט זי חתונה געהאַט מיט אים, ער איז נאָך געווען אַ קליין בחורל און דאָ, אין די שטובן אַריין, האָט מען זי אַראָפּגעברענגט. זי איז געווען זיינס אַ קליין שוועסטערל, און ער אירס אַ קליין ברודערל.

שאַס איז געקומען. זיי האָבן אין אַ קאלוזשע בלוט דערזעען ליגן אויסגעצויגן אין מיטן גאַס יענקל חנהס, אַ יינגערמאַן מיט אַ קליין רויט בערדל אין אַ לאַנגן כאַלאַט. ער איז געלעגן מיט צע־שפרייטע הענט, די פיס אויסגעצויגן גלייך און די אויגן נאָך אָפן; פאַרגלייזט, האָבן זיי מיט פחד און געבעט געקוקט. איבערן שטעטל האָט באַלד זיך פאַרשפרייט די פרישע נייעס, אַז די שטרייקערס האָבן דערשאָסן דעם מסור.

— מ'האָט אים שוין לאַנג געמעגט שיסן, — האָבן אַ סך יידן, דאָס דערהערנדיק, געזאָגט. — ווייפיל מענטשן האָט ער אומ־גליקלעך געמאַכט? אפשר צען מאָל איז ער שוין געזעסן אין קרי־מינאַל: דאָ פאַר פאַלש געלט מאַכן, דאָ פאַר פאַלש עדות זאָגן, פאַר פאַלשע וועקסלען, פאַר האַנדלען מיט גנבות. ער האָט זיך תמיד אַרויסגעדרייט, ווייל ער האָט געדינט דער פאָליציי. דערנאָך איז ער געוואָרן כלומרשט אַ „ציצאליסט", כדי ווידער די אַרבע־טער צו מסרן: אַ שפּיאָן!...

אין די רייכע שטובן באַ יענקל פסחס, דער מאָדזשיצער חסיד און דער גרעסטער טוך־פאַבריקאַנט אינם שטעטל, האָט זיך גע־פילט אַ צערודערונג און צעשראָקנקייט, וואָס איז געווען אַ גרויס נייעס דאָרט. די תמיד פריילעכע, און מיט וואַרעמע פאַרבן באַמאָל־טע ווענט, האָבן אויסגעזעען פאַרציטערט, און דאָס אַלטע אַנטיקן־מעבל — ירושה פון זיינע עלטערן, וועלכע האָבן דאָס געהאַט בירושה פון זייערע עלטערן — האָט זיך איבערגעקוקט פאַר־חידושט.

די גרויסע און מאַסיווע דעמבאָווע שענק, אָנגעלאָדן מיט גרויסע און שווערע ספרים אין לעדער געבונדן, האָבן נישט גע־וווסט, וואָס דאָס זאָל באַדייטן. די לאַנגע אַרויסרוק־טישן מיט די געבעטע פאָטער־שטולן אַרום, האָבן אויסגעזעען יתומדיק. דער גרויסער פאַרצייטישער זייגער, מיט די שווערע זילבערנע וואַגעס,

— טאַקע אַ וווילע זאַך. אַ וווילע זאַך! — האָבן די יידן, אַלע גרויסע קבצנים, זיך געריבן די הענט פאַר פרייד.

— הייסט דאָס, אַז אויך די יידן?...

— אוודאי, אַלע אומות, וועלכע וווינען אין זיין מלוכה. און אין זיין מלוכה וווינען דאָך — איך ווייס — אפשר הונדערט אומות! זיי וועלן אַלע זאָגן אַ דעה אין דער פירונג פון דער מלוכה!... מיר וועלן נישט מער זיין אַזוי הפקר...

— און דאָס האָבן טאַקע די שטרייקער? — —

— אוודאי! אַז צווישן זיי זענען איצט דאָ אַזעלכע גרויסע קעפ, ווי... נו, כ'וועל גלייכער נישט זאָגן, מען טאָר דאָך נישט... איי קאָכט זיך איצט אין די „גרויסע פענצטער"...

— און ווען וועט מען זי שוין געבן די... קאָנ—סטי—טוציע? ווי איר זאָגט

— אָט היינט, מאָרגן, און אפשר איז זי שוין אונטערגעשריבן!...

— טאַקע משיחס צייטן...

דאָס וואָרט „קאָנסטיטוציע", האָבן אינם שטעטל אַלע געהאַט אויף דער צונג. די קינדער האָבן געזונגען אַ לידל:

„מאָרגן גיט דער קייסער קאָנסטיטוציע...
מאָרגן גיט דער קייסער קאָנסטיטוציע..."

צווישן די אַרבעטער האָט זיך געקאָכט וועגן דעם גרויסן גענעראַל-שטרייק אין גאַנץ רוסלאַנד און מ'האָט דערוואַרט, אַז אַ ליאַדע רגע וועט אָנקומען די פריילעכע בשורה, אַז די קאָנסטיטוציע איז שוין אונטערגעשריבן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט פון דערוואַרטונג איינגעהאַלטן דעם אָטעם. נאָר פלוצלינג האָט אַ שאָס פון אַ רעוואָלווער — ווי פאַר עטלעכע וואָכן — ווידער אָפּגעהילכט איבער די גאַסן. די יידן, וועלכע זענען געשטאַנען אין רעדלעך און דערציילט וועגן דער קאָנסטיטוציע, האָבן אָנגעהויבן לויפן ווי משוגע, אַ סך זענען אַריינגעלאָפן אין די טויערן און זיך פאַרהעמערט און אַ סך — נייגיריקע — זענען געלאָפן דאָרט אַהין, פונוואַנען דער

שטובן! זיי איז איצט ערגער, ווי די אַרעמע לייט! דער קייסער האָט זיך ערגעץ באַהאַלטן, אָדער ער איז ערגעץ אַנטלאָפן אין אַן אַנדערע מדינה אַריין: קיין ענגלאַנד. אָדער קיין האָלאַנד, וויל בא זיך אין דער היים איז ער מער נישט זיכער מיט זיין לעבן!"

א ייד, וואָס איז געשטאַנען פאר זיין שיר אַרומגערינגלט פון זייַנע שכנים, האָט דערציילט: „מ'האָט געוואָרפן א באָמבע אויפן קייסער, נאָר זי האָט נישט געטראָפן! מ'האָט באַשיינפערלעך געזעגן, אַז דער שר זייַנער אין הימל האָט זיך אַראָפגעלאָזט אויף דער ערד, און זיך געשטעלט פאַר אים! דאָס איז א סימן, אַז די שטרייקער וועלן שלעכט אָפשניידן, זיי וועלן האָבן א מיאוסן סוף!"

— יאָ... אָבער עפעס שמועסט מען — האָט אַן אַלטער ייד, א גרויסער אַרעמאַן, זיך אָנגעריפן — אַז קאָנסט... כ'געדענק שוין נישט אינגאַנצן דאָס וואָרט. קאָנ-סטי-טוציע! יאָ, קאָנסטיטוציע! דאָס וועט דער קייזער געבן די מענטשן. דאָס באַדייט, אַז ער וועט שוין מער נישט אַליין רעגירן, נאָר מ'וועט אויסקלויבן מענטשן, גרויסע קעפ, וועלכע וועלן אַזוי מאַכן, אַז ס'וועלן מער נישט זיין קיין אַרעמע לייט. אַלע וועלן זיין גלייך, ווי אין אַמעריקע. דאָס הייסט קאָנסטיטוציע.

— א פרעזידענט מיינט איר? — האָבן אַלע, וועלכע האָבן אויפגעשטעלט די אויצרן, דעם ייד א פרעג געטון.

— ניין, דאָס נאָך נישט. וויל דער קייזער וויל דאָך אויך נאָך בלייבן, — האָט דער ייד די פאַליטישע טיפקייט פון דעם, וואָס ער האָט דערציילט, דערקלערט, און צוגעגעבן: — נאָר בייסלעכווייז, אַלעמאָל מער, ביז... אַזוי האָט מען געזאָגט. דעמאָלט וועט איר, ר' ישראל, און איר, ר' שמואל, אויסקלויבן אייערס א מענטש — וועלכן איר וועט וועלן — אין אים אוועקשיקן קיין פעטערסבורג צום קייזער אין סענאַט אַריין, אַז ער זאָל דאָרט זאָגן א דעה, אייער דעה, ווי אַזוי מ'זאָל פירן די מלוכה. איר פאַרשטייט?...

דערציילט, אז זיי האָבן אַליין געהערט קולות פון בוידעם אין דער שול, און געזעסן ברענען שוואַרצע ליכט אין בית-המדרש.

כּמעט אַלע געוועלבער זענען געווען צו. פֿאַר דער דעמאָנסטראַציע איז אַן ארבעטער געלאָפֿן איבער די גאַסן און געשריגן: „צומאַכן די געוועלבער!" זענען דידאָזיקע דריי ווערטער, וויקאַלן פון ביקסן, געבליבן זיצן אין די אויערן פון די קרעמער, אין זייערע הענט האָבן זיך שוין מער נישט געלייגט די געוועלבער וויידער צו עפענען. א שרעק האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע שטעטל. יעדער האָט געוואַרט אויף עפּעס, וואָס דאַרף געשען.

מען האָט געשמועסט, אז אויף דער גאַנצער וועלט קומט פֿאָר אַן איבערקערעניש. ס'איז געווען נאָך פּסח. די יינגע זון, א פרישע, א פרייליכע, האָט פון קלאָרן הימל אַראָפּגעקוקט אויפן שטעטל, און געוואַרעמט גאָטס באַשעפענישן. אין דער צערודערונג האָבן אַלע — חוץ די רייכע — אויסגעזעהן, ווי מחותנים פאַר א חתונה, וועלכע זיי דערווארטן, נאָר מיט שרעק. אויך דאָס טשווישטערן פון די פייגל, ווי זיי זיצן האָט זיך געדאַכטן, איז געווען אַנדערש ווי תּמיד, ווי יעדעס יאָר אין דער זעלבער צייט: ס'איז געווען אי זייער פרייליך, אי עפּעס שרעקנדיק, וואָס זאָגט אַן שלעכטס. אזן עפּעס זענען זיי צערודערטע ארומגעפלויגן. מען האָט געשמועסט, אז די באַן, וואָס איז שוין איינמאָל וועגן די שטרייקן דריי וואָכן געשטאַנען, וועט ווידער שטיין בלייבן. א סך צוגן האָבן שוין טאַקע אַלע מאָל פּארשפּעטיקט אויף פּיר, פינף שעה. די וועלכע האָבן געלייענט צייטונגען, האָבן אויף די גאַסן, אין רעדלעך, דערציילט, אז אין רוסלאַנד גייט שוין נישט די באַן אַכט טאָג, און אפילו קיין דראָשקעס און טראַמווייען פאָרן נישט.

צו איין רעדל איז א ייד צוגעקומען מיט א נייעס: „די באַן פון וואַרשע גייט שוין נישט ווייטער, ווי בין קאָוועל!"

א צווייטער איז צוגעקומען צו אַן אַנדער רעדל, און איבערגעגעבן: „די מיניסטאָרן האָבן איצט מורא ארויסצוגיין פון זייערע

קירצער. דער קאמף פאר יושר מיט אומווירדיקע מיטלען וועט ברענגען שלעכטע פירות".

אים איז נאכגענגען גרשון.

XXXIII.

אינם שטעטל האט זיך געפילט, וי אויף א שלאכטפעלד, נאך אין פאר א שלאכט. אלע פאבריקן זענען געשטאנען, קיין שום באלעמלאכע האט נישט געארבעט. די ארבעטער זענען געגאנגען איבער די גאסן, וי שטאלצע זיגער, האבן שטארק פארנומענע געאיילט. דער קאשטשאל אין מיטן מארק האט אויסגעזעהן, וי אן אי־בעריקע זאך, וי א ליגן־געבליבענער, אפגעשמיסענער נאר. דער גלאנ־ציקער מעשענער צלם, וועלכער האט מיט זיין שפיץ זיך ארייגע־שטאכן אין הימל, האט אויסגעזעהן געפלעפט. אזוי האט אויך אויס־געזעהן די שול, וועלכע איז געשטאנען נישט אזוי שטארק אין מיטן מארק, וי דער קאשטשאל, נאר פארוואקסן אין א קליין בעסעלע. זי איז די גאנצע וואך געשטאנען פארמאכט, וייל מען איז געקומען אין איר דאהנטן בלויז משבת לשבת, און אויך זייער וויניק יידן. א סך האבן מורא געהאט זיך ארויסצוירן פון שטוב, און א סך — די, וועלכע האבן פריער צוליב פארשידענע טעמים געמוזט גיין דאוו־נען — האבן זיך איצט דערפילט אינגאנצן באפריים. אין בית המדרש ארייז האבן אויך אויפגעהערט קומען אפילו יענע, וועלכע זענען געקומען הערן נייעס. פאר דער שול און פארן בית המדרש האבן באנאכט די פחדנים שוין מורא געהאט פארבייצוגיין, געזאגט, אז עס קומען זיך דארט צוזאמען מתים, אז נאך צוועלף נעמען זיי ארויס די ספרי תורות פון די ארון קודשם, און רופן זיך אליין אויף צו די עליות. דער לאמער סופר, וועלכן מען האט געגעבן מגיע צו זיין א ספר תורה, האט טאקע געפונען אן אפגעשפרונגען קאפעלע פון א „ש׳ אינם ווארט „שדי". א סך האבן דאן שוין

יוסף האָט נאָך קיינמאָל נישט פון זיך אַראָפגעוואָרפן קיין מאָרא־לישע פּראָנטוואָרטונג".

אַ פּאָרקלעמטער האָט יוסף צו זיך שטיל געזאָגט: „איך בין אַרײַנגעטרעטן אין דער פּאַרטיי, דערנאָך אין דער פּאָרוואָלטונג — כּדי די, וועלכע איך לײב דאָך מער וי די אַנדערע, וויל זיי זע־נען די גערעכטערע — אַרויפצופירן אויף דעם ריכטיקן וועג, אויף וועלכן זיי ווילן גיין, נאָר זיי בלאָנדזשען. און איצט גיי איך פון זיי אַוועק מיט אַ שווער האַרץ און אומריינע הענט. איך וועל טראָגן אויף מיר די פּראָנטוואָרטלעכקייט פאַר די מעשים, וועלכע זענען דאָ אָפּגעטון געוואָרן אין דער צייט, וואָס איך בין דאָ גע־וען, כאָטש — גאָט איז מײַן עדות — — — איך וועל אויך טראָגן אויף מיר די פּראָנטוואָרטלעכקייט פאַר די מעשים, וועלכע וועלן דאָ שפּעטער ווערן אָפּגעטון, וען איך וועל דאָ מער שוין נישט זײַן, ווי איך טראָג אויף מיר די פּראָנטוואָרטלעכקייט פאַר די מעשים פון יענע, וואָס זענען דאָ פאַרבליבן נאָך מיר. ס'איז יעדער פּראָנטוואָרטלעך פאַר די מעשים פון די אַנדערע. אָבער מענטשן זענען שולדיק, אין אָבער זע־נען אומשולדיק".

מער האָט ער נישט געקאָנט רעדן. מיט גיכע טריט האָט ער זיך געלאָזט גיין צו דער טיר. נאָר אַדאַם האָט אים פּאַרהאַלטן אין מ־ט חוזק אים געפרעגט: „אפשר ווילט איר נאָך בלייבן אַ האַלבע שעה, ביז איבערן משפט פון יענקל חנהס, דעם פּרא־וואָקאַטאָר? איר וועט קאָנען זיין אַ מליץ יושר פאַר אים, רחמנות האָבן אויף אים, וויל ער האָט נעבעך אַזוי שטאַרק גע־ליטן: פאַר הונדערט און פופציק רובל אַ חודש, וואָס ער האָט באקומען פון דער אָכראָנע, האָט ער זיי געמוזט איבערגעבן אַזוי פיל אַרבעטער..."

נאָר באָריס האָט אויף אים אַ בייזן בליק געוואָרפן און אים אויפמערקזאם געמאַכט: „איך בעט אייך, חבר אַדאַם, נישט צו בא־לײדיקן דעם חבר יוסף!"

יוסף איז אָבער מאָל וווייסער געוואָרן, שיער נישט אומגע־פאָלן. נאָר ער האָט זיך געשטאַרקט און אַוועקגעגאַנגען. זייגע לעצטע ווערטער זענען געווען: „דער וועג פון די רשעים איז א

סאָציאַליזם איז אַ מאַטעריעלע: די מאַטעריעלע נויט. און איך — אַז די סיבה איז אַ ריין גייסטיקע און זעלישע: דער הינגער באַ יעדן מענטש נאָך גערעכטיקייט. למשל: צען מענטשן געפינען זיך אויף אַן אינזל. אַלע אַרבעטן גלייך און צעטיילן זיך גלייך אויף גלייך מיט די פּראָדוקטן, וועלכע זיי באַקומען אַרויס פון דער ערד. די ערד גיט אָבער מער נישט אַרויס, ווי פינף פונט ברויט און פינף פונט עפּל אַ טאָג. קען דעמאָלט אויסברעכן אַ רעוואָלוציע? אוממעגלעך! און וועלכער אַרבעטער — אַפילו אַן אָרימאַן, וועלכער גייט אין די הייזער — עסט נישט אויף יעדן טאָג אַ האַלב פונט ברויט מיט אַ האַלב פונט עפּל? די רעוואָלוציע קומט אָבער דערפון, וואָס אַנדערע באַקומען מער, און דווקא די, וועלכע אַרבעטן ווייניקער, אָדער גאָרנישט. און דעריבער אויך די אַלע אַנדערע אומגערעכטיקייטן. דעריבער מוזן אויך די מיטלען פון קאַמף זיין די זעלבע, ווי דער ציל.

— אָבער איר, חבר, האָט פריער געזאַגט, אַז מיר זענען מערדער, רוצחים? — האָט אַדאַם, זייער ערנסט און פאָרזיכטיק, ווי אַשלעדאָוואַטעל, געפרעגט יוספן.

יוסף איז פון אַדאַמס קאַלטער ערנסטקייט איצט און כיטרעקייט ווידער אויפגעקאָכט געוואָרן, און ווידער אָנגעהויבן שרייען: „יאָ, איר זענט רוצחים, מערדער!"

— אויב אַזוי, זענט איר דאָך דער זעלבער רוצח, דער זעלבער מערדער, ווייל איר זענט געווען באַ דער זיצונג, ווען מ'האָט די צוויי סטראַזשניקעס...

— איך האָב געשטימט קעגן!

— דאָס איז אַלציינס. אַז איר זענט אין דער פאַרוואַלטונג — מיט אונז מיטגעאַרבעט — זענט איר פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַלע מעשים, גלייך מיט אונז. מיר מיינען מאָראַליש. ווי מיינט איר, חברים?

קיינער האָט נישט געענטפערט. נישט אויפגעהויבן אפילו די אויגן, חוץ וועלוול, וועלכער האָט זיך גלייך אָנגערופן: „געוויס!" באָריס, אַביסל אַ דערשלאָגענער, האָט באַמערקט: „דער חבר

איז אַ קלאַסן־באַוועגונג און דעריבער מוזן מיר פירן אַ קלאַסן־קאַמף! און ווילט איר, אַז דער אַרבעטער, דער אונטערגעדריקטער קלאַס, וועלכער קעמפט איצט פאַר זיינע רעכט און באַצאָלט אַזוי טייער, זאָל שווייגן? זיי ווערן אין די הונדערטער יעדן טאָג געהאָנגען און דערשאָסן, אין די הונדערטער ווערן זיי דורך די גרויזאַמע צאַרישע זשאַנדאַרמען, אָן אַ משפט אפילו, אין דער ווייסל און אין שוואַרצן ים אַריינגעוואָרפן! צענער טויזנטער ווערן געמאַטערט אין די שרעקלעכע טורמעס! זיי ווערן פון די בעטן, פון די גאַסן און פון די פאַבריקן געשלעפט, דורך די שפּיאָנען אין די אָכראַנעס מיט דער שרעקלעכער טיראַניי געפּייניקט און איר וואָלט געוואָלט, אַז זיי זאָלן שווייגן?!

ווידער איז געווען שטיל. אַלע, אַ חוץ גרשונען, וועלכע האָבן געוואַרט אויף אַן ענטפער, האָבן אים געהאַט, און געווען צופרידן מיט אים. דאָס האָט מען געזעען אין זייערע אויגן, וועלכע האָבן זיך אָנגעצונדן. זיי האָבן די פויסטן צוזאַמענגעדריקט, געקריצט מיט די ציין. איצט האָט יוסף זיך געפילט אינגאַנצן אַ פרעמדער אויף דער זיצונג. אַ פרעמדער צווישן זיינע פריערדיקע חברים. ער האָט געוואָלט שוין אַרויסגיין, אָבער ער האָט זיך איבערגערעכנט און באַשלאָסן באַ זיך, אַז ער מוז זיי נאָך זאָגן עטלעכע ווערטער. אינגאַנצן אַ באַרויקטער שוין, האָט ער אָנגעהויבן: „מיינע געוועזענע חברים".

אַלע האָבן אים אָנגעקוקט. ער האָט איבערגעחזרט: „יאָ, מיינע געוועזענע חברים, ווייל איך טרעט איצט אַרויס פון דער פּאַרטיי. אונזערע וועג צעשיידן זיך. פאַר אייך איז סאָציאַליזם קלאַסן־קאַמף, איר קעמפט פאַר אַ קלאַס, און איך — פאַר דער גאולה פון אַלע מענטשן, ווייל אַלע ליידן, אַלע, אויך דער אומגערעכטער. ער אפשר נאָך מער ווי דער גערעכטער, איך קעמף פאַר דער גערעכטיקייט, פאַרן אמת און יושר, און נישט פאַר מענטשן. דער יסוד פון סאָציאַליזם איז יושר, און נישט קלאַס. איר שלעפט אייך נאָך נאָך אַ טויטן, נאָך טויטע בוכשטאַבן פון טויטע ביכער, וועלכע מ'טייטשט אויס אויף פאַרשידענע אופנים, יעדער לויט זיין שכל און געפיל. איר זאָגט, אַז די סיבה פאַרן

ברוסט, לייפמאן האָט גצקיקט אויף אַלע, וואָס זיי וועלן זאָגן אין אויף בייַלען, וועלכע האָט געזוקט אויף אים. ער האָט געמאַלט הערן אַ וואַרט פון וועמען, אַבער אַדאַם האָט גיך געשריבן מיט דעם בלייַשטיפט אויף אַ בלאַט פאַפיר, און באָריס איז געווען בלאַס. זיין איידל און אַריסטאָקראַטיש פנים פון אַ קעמפער איז אַבער געווען רויק. נאָך אַ לענגערער שטילקייט, האָט ער אַ גלאַסענער, אַן איבערגלייגטער — אין אויך נישט מיט חיי־ניק צער און רחמנות אויף יוסקן — אָנגעהויבן: „לייבער פריינט. איך זע, אַז אייערע נערוון זענען אין דער לעצטער צייט זייער שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן. זעצט אייך אַנידער. איך בעט אייך, בארויקט אייך אַ ביסל. טרינקט אַ ביסל קאַלט וואַסער".

דריי מענטשן: בייַלע, גרשון און לייפמאן — האָבן זיך גע־פּאָרעט באַם דערלאַנגען יוסקן אַ גלאַז וואַסער. אָבער יוסף האָט זיי גענדאַנקט — נישט געוואָלט טרינקען.

— טרינקט, חבר, פאַלגט אַ האַלבן דאַקטאָר... — האָט באָריס, שמייכלענדיק איראָניש איבער זיך אַליין, יוסקן וויידער גענעטן. — איר ווייסט דאָך, אַז איך האָב שטודירט מעדיצין, נאָר נאָך צוויי סעמעסטערס האָט מען מיך ארויסגעוואָרפן פון דער אוניווערזיטעט. די פראָפעסאָרן זענען געווען אין דער מיינונג, אַז אַ סאָציאַליסט קאָן נישט היילן קיין קראַנקע. איר זענט אפשר אויך אין דער זעלבער מיינונג, ווייל איך זע, אַז איר האַלט מיך גאָר־נישט פאָר קיין דאָקטאָר... נאָר צו דער זאַך. לייבער פריינט. איר וייסט גאָנץ גוט, אַז מיר אַלע דאָ זענען נישט אזעלכע, וי איר האָט פריער אונז אָנגערופן. סאָציאַליזם איז פאָר אונז דאָס זעלבע, וואָס פאָר אייך, דאָס איז אונזער הייליקסטער אידעאַל, פאָר וועלכן מיר אַלע דאָ זענען גרייט זיך מקריב צו זיין און מיר זענען זיך מקריב. אָבער איין זאַך: איר ווילט בשום אופן נישט פאַרשטיין, אַז יעדער אידעאַל ועדת תמיד אויסגעקעמפט דורך בלוט. און שולדיק אין דעם זענען דאָך נישט די, וועלכע קעמפן פאָר אים, נאָר די אַנדערע, וועלכע שטעלן זיך אים אַקיגן. און מיר זאָגן אייך איצט נאכאמאל: דער סאָציאַליזם, זאָלט איר וויסן,

באָריס, באַקומענדיק מיט איינמאָל גאָר אַן אַנדערן אויסזעען: שטרענג, ווי אַ ריכטער — האָט יוספן איבערגעריסן: „חבר, איך בעט אייך נישט שטערן!"

אַדאַם האָט ווידער אָנגעהויבן: „אַלע פאַבריקן שטייען. איין פאַבריקאַנט, הער שטיער, אָדער ווי אַנדערע רופן אים: משה גוי — איז באַשטראָפט געוואָרן צו באַצאָלן פינף הונדערט רובל פאַר באַליידיקן די דעלעגאַטן, וועלכע מען האָט צו אים געשיקט. ער האָט נישט געוואָלט באַצאָלן, נאָר אַז ער האָט געזעען, מען וויל אויפרייסן דעם קעסל, האָט ער באַצאָלט. דאָס געלט איז אַריינ-געטראָגן געוואָרן אין דער קאַסע פון „באָיעוואָ אָטריאַד". איצט האָבן אַלע מורא. די פאַרזאַמלונג פון די „פּועלי ציון" האָט מען נישט דערלאָזט. דער משפּט איבער די צוויי סטראַזשניקעס —"

ווי געביסן פון אַ שלאַנג איז יוסף ווידער אויפגעשפּרונגען. ער האָט זיך בשום אופן נישט געקאָנט באַהערשן, כאָטש ער האָט דאָס מיט אַלע כוחות געוואָלט. ער האָט נישט געוואָלט שטערן אַדאַמען, אָבער פון זיין האַרץ האָט זיך אַרויסגעריסן און ער האָט אַ געשריי געטון: „שווייגט!" דערנאָך איז ער שטיין געבליבן ווי אין אוממאַכט, דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט אויף דער ברוסט, און די ווייס געוואָרענע הענט האָבן אים אָנגעהויבן ציטערן. ער האָט גע-שעפּטשעט צו זיך; „ניין, איך קאָן נישט מער, לאָזט מיך גיין". נאָר באַלד האָט ער אויסגעבראָכן ווי אַ שטורם: „מערדער זענט איר אַלע! רוצחים! דאָ איז נישט דער מקום קדוש, ווי איך האָב געמיינט, ווו עס וועלן זיך צוזאַמענקומען די כוהנים, די פון גאָט אויסדערוויילטע, זיין וואָרט פאַרן אמת און יושר צו שמידן, פאַר דער גערעכטיקייט צו קעמפן! דאָ איז אַ שעכט-הויז אונטער אַ פאַלשער שילד! איך וויל נישט רעדן וועגן די אַלע קליינלעכ-קייטן, וועלכע עס טוט אָפּ אונטער די פּלייצעס דאָ איין חבר פון אַנדערן, אָבער... סאָציאַליזם... ברודערלעכקייט... זאָגט מיר! וואָס איז באַ אייך סאָציאַליזם?! וואָס פאַרשטייט איר אונטער דעם וואָרט?!"

ס'איז געוואָרן שטיל, ווי אַלע וואַלטן דעם אָטעם איינגע-האַלטן. ווי אַן אבל האָט גרשון אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ אויף דער

לעבן זיך, אבער יוסף האט זיך גלייך אויפגעוועקט אויף זיין שטענ־
דיק ארט לעבן בילען. ער איז געווען זייער רויק, נאר שטארק
אפגעצערט. זיין פנים איז געווען בלאס און מאגער. אין די לעצ־
טע וואכן איז ער פין טאג צו טאג אלץ נערוועזער געווארן, און
דער קלארער און וויטער בליק אין זיינע ליכטיקע אויגן אלץ
נעפלדיקער. מ׳האט קלאר געזעהן, אז די לעצטע צייט לעבט ער
זייער שווערס איבער, אז זיין געוויסן פיניקט אים זייער שרעק־
לעך.

אדאם האט געמאלדן, אז די זיצונג הייבט זיך אן און גלייך
אנגעהויבן אפגעבן א באריכט, ווי די באשלוסן פון די פריערדיקע
זיצונג זענען אויסגעפירט געווארן: „אלע ארבעטער שטרייקן. די
באלעבאטים האט מען צוגעשטעלט די פאדערונגען צו העכערן
דעם ארבעטס־לוין אויף הונדערט פראצענט, אכט־שעהדיקער ער־
בעטס־טאג, נישט אפווארפן קיין ארבעטער אן דעם וויסן פון דער
פארטיי, און מענטשלעכע באהאנדלונג. בא קלמן בעקער האט מען
געטראפן שטרייק־ברעכער, האט מען דעם אויוון פארלאשן, דער־
נאך אריינגעגאסן נאפט אין אים און די צוויי ארבעטער, וועלכע
מען האט געטראפן ארבעטן, האט מען די ביינער צעבראכן. גאנץ
שוסטער האט פון זיין מייסטער אהיימגענומען ארבעט, ארבעט־
ברענגט ארבעטער פון אנדערע שטעט, און מיט איינמאל אליין
געהאלטן א גאנצער מייסטער. ער האט אנגערעדט נאך אנדערע, אז
זיי זאלן אויך אזוי טון. כ׳האב אהינגעשיקט צו אים עטלעכע
הבֿרים, און צום באדויערן — וויל ער האט זיך זיי אקיינגעג־
שטעלט, און זיי האבן קיין אנדערע בריה נישט געהאט — האבן
זיי געמוזט באנוצן געווער. אבער זיי האבן אים בלויז נאר פאר־
וונדעט אין א פוס״.

יוסף איז אויפגעשפרונגען, און אנגעהויבן שרייען: „וואס
הייסט, זיי האבן געמוזט? ! ערעמע ארבעטער — זיי האבן נישט
קיין עסן, האבן פרויען און קינדער — וואס זאלן זיי טון? פון
דעם, וואס זיי קריגן דא, קאנען זיי נישט לעבן! וואס הייסט שיס׳,
הרגענען, אריינגיסן נאפ: אין אן אויוון, אז דער בעקער זאל דער־
נאך מער נישט קאנען באקן אין אים?!״

נאָר אויך אַ צערודערטער, וויִ בּאָריס. ער האָט זיך אָבער באַהערשט מיט אַלע כּוחות, נישט געוואָלט, אַז ס׳זאָל ווער באַמערקן זיין צע־רודערטקייט, און זיך גלייך אַוועקגעזעצט אויף זיין פּלאַץ לעבן פּמאַנען. אַדאַם האָט אים פרייַנטלעך און חבֿרישׁ געפרעגט: „חבֿר גרשון, האָט איר נישט געזען דעם חבר יוסף?״

— ניין. אָבער ער קומט, דאַכט זיך מיר, באַלד אַהער.

אַ שטילקייט.

בּאָריס האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן, און מער צו זיך ווי צו די אַנדערע, געזאָגט: „אַ מאַדנער מענטש דער יוסף. איך אַכטע אים זייער שטאַרק״.

— און ווער אַכטעט אים נישט? — האָט אַדאַם, מיט גרויס דרך ארץ פֿאַרן אָפֿוועזנדיקן, באַמערקט בּאָריסן. — אָבער ער פֿאַרשטייט נישט די באַוועגונג, דעם סאָציאַליזם, און קאָן לגמרי נישט באַגרייפן דעם מהות פון אַ פּאַרטיי. ער איז געפערלעך פאַר אונז! איך זאָג אייך, חברים, נאָכאַמאָל: ער איז געפערלעך פאַר אונז!

פון דידאַזיקע שאַרפע ווערטער אַדאַמס איז באָריס געקומען צו זיך, און ווי אַ שווערער שטיין וואָלט פון זיין הארץ אַראָפּגע־פאַלן, האָט ער געזאָגט צו זיך: „דאָס איז אמת״.

מיט אַ טאָן, וועלכער האָט געקלונגען אויפריכטיק, האָט אַדאַם וויטער געזאָגט: „גלייבט מיר, חברים, אַז פערזענלעך האָב אים צום חבר יוסף גאָרנישט. אָבער די אינטערעסן פון דער פּאַר־טיי, וועלכע מיר פאַרטרעטן און פּאַרשטייען בעסער פון אים, אַלי־דערן דאָס פון אונז. אָט איז דער בעסטער באַווייז: „וואָס פון אונז בוקט זיך כּמעט נישט צו זיין שוועסטער?״

בּאַ די ווערטער איז יוסף אַרייַנגעקומען. אַלע זענען געבליבן אַ ביסל אין פאַרלעגנהייט, חוץ אַדאַם און וועלווֹל. כּמעט אַלע, ווי געצוווּנגען דורך עפעס אַ כּוח, האָבן זיך נישט שיער אויפגעהויבן פון זייערע בענקלעך, ווען זיי האָבן אים דער־זען. בּאָריס האָט אים אויסגעשטרעקט די האַנט, אים איצט בא־גריסט מיט עפעס אַ באַזונדערער וואַרמקייט. זייַנע אויגן זענען פייכט געוואָרן... אין צעטומלטקייט האָט ער פאַר אים געמאַכט אַן אָרט

הענט, האָט געלאַכט: „איך האָב אויך געזעען. איך בין פּונקט געגאַנגען פון דער אַרבעט. דער ערשטער האָט געקריגן אין קאָפּ אַריין, איז ער באַלד אַנידערגעפאַלן. דער צווייטער האָט געקריגן אין האַלז אַריין, האָט ער נאָך געקאָנט אַרויסכאַפּן דעם רעוואָל־ווער, און געוואָלט שיסן. אָבער ער האָט שוין מער נישט געוווּסט, וואָס עס טוט יך מיט אים, מסתמא אויך נישט געזעען, ווייל ער איז באַלד שטיין געבליבן און זיך אָנגעהויבן וואַקלען. דעמאָלט האָט מען אים אַריינגעקנאַלט נאָכאַמאָל און... וואָס ציטערט איר אַזוי, חברטע? כע־כע־כע... איר זענט אַ שיינע רעוואָלוציאָנע־רין... מיר זענען נאָר אַ שאָד געווען די פרישע זעמל און דער צוקער, וואָס האָט זיך צעשיט אין דער בלאַטע. און איר זעט, חבר ליפּמאַן? קיין פּיפּס נישט. עס זענען דערנאָך אַראָפּגעקומען פון פּולאַוו אַ גאַנצע חברה: דער שלעדאָוואַטעל, דער נאַטשאַלניק סטראַזשעמסקי און זשאַנדאַרן. אַזעלכע נאַראָנים... זיי האָבן גע־מיינט, אַז גלייך וועט מען זיי אַלץ דערציילן... וואָס מיינט איר, חבר ליפּמאַן, וואָלטן מיר געטון מיט אַזעלכן, וואָס וואָלט דערציילט ווער ס'האָט געשאָסן?"

ליפּמאַן האָט נישט געענטפערט, ווייל אין דעם מאָמענט איז צוריק אַריינגעקומען אַדאַם, פירנדיק באָריסן אונטערן אָרעם. ער האָט געמאָלדן, אַז גרשון קומט אויך שוין — ער האָט אים פונ־דערווייטנס געזעען אַהערגיין. ער האָט זיך געווענדט צו וועלוולען, אַז ער זאָל דערווייל שוין אַלץ צוגרייטן. אַלע האָבן זיך אַוועקגע־זעצט באַם קליינעם טישל, וואָס איז געשטאַנען אינמיטן שטיבל. אויבנאָן איז געזעסן באָריס — דער פאָרזיצער. ער האָט אויסגע־זעען צערייצט. זיין פּנים איז געווען בלאַסער ווי תמיד, און דער שטערן זייער שטאַרק גערונצלט. לעבן אים האָט זיך אַוועקגעזעצט אַדאַם — דער וויצע־פאָרזיצער, וועלכער איז אויך געווען סעקרע־טאַר דערווייל. וועלוול האָט לעבן אים אַוועקגעלייגט באַשריבענע און נישט באַשריבענע בויגנס פּאַפּיר, אַ פעדער, אַ בליישטיפט, און אַוועקגעשטעלט אַ טינטאָרן. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעזעצט רעכטס פון אַדאַמען. ליפּמאַן האָט זיך געזעצט לינקס, און ביילע קעגנ־איבער דעם פאָרזיצנדער. באַלד איז טאַקע אַריינגעקומען גרשון,

ק׳עוֹ, אין וואַרשע — כּמעט אין יעדער גרויסער שטאָט, און אפילו אין קלענסטן שטעטל — לייגן אויפֿזערע טאָג-טעגלעך אַוועק הונדערטער חזירים! ... הערש לעקערט — דעם וויליגער גויבערנאַטאָר, מ. — דעם אַדעסער פּולקאָווניק זשאַנדאַרמסקי, און — ווער קאָן דען אויסרעכענען אַזויפיל? און ווי אַזוי מיר קריגן אַרויס אויפֿזערע חברים פון די טורמעס! ... איר וייסט דאָך מסתמא, וואָס מען האָט אין וואַרשעווער פּאַוויאַק און אין ציטאַדעל אויפגעטון? — —"

אַדאַם האָט זיך צעלאַכט מיט א דראַבּנע געלעכטערל. זיין בלייך מאָגער פּנים איז עפּעס מיט איינמאָל נאָך בלאַסער געוואָרן וויִ ס׳איז געווען, די נאָז איז געוואָרן פֿאַרקאַמט, און צישטערדיק מיט די דאַרע הענט האָט ער ליפּמאַנען געפרעגט: „איר האָט געזעגן פֿאַר דריי וואָכן, ווי ס׳זענען אין מיטן מאַרק זיך געלעגן די צוויי סטראַשניקעס, וועלכע מ׳האָט פון לובלין דאָ אַהער אַראָפּגעבּרענגט היטן דעם מאָגאָפֿאָל, אַז מ׳וואָל אים נישט נאָך אַמאָל צעהאַקן?"

מיט איינמאָל זענען אַלע שטיל געוואָרן. אַדאַם האָט זיך אויסגעדרייט מיט די פּלייצעס אויף דער שמוב און ארויסגעקוקט דורכן פענצטער. נאָר באַלד האָט ער זיך צוריק אומגעדרייט און אומגעדולדיק געפרעגט: „זיי זענען נאָך נישטאָ?"

ער איז אַרויסגעגאַנגען. בייַלע האָט דאַן דערצייַלט, ווי זי האָט אַליין געזעגן, ווען מ׳האָט געשאָסן די צוויי סטראַשניקעס: „זיי זענען ארויסגעגאַנגען פון רוידע געוועלב, מיט פּעקלעך, וואָס זיי האָבן אינגעקויפט. איינער האָט געלאַכט, עפּעס דערציילט דעם אַנדערן. יענער האָט אַלעמאָל אָפּגעביטן א שטיק פּוגם ווורשט, וועלכן ער האָט געהאַלטן אין דער האַנט אזן אויך געלאַכט. און פּלוצלינג — טראַך!... טראַך!... איינער איז גלייך אַנידערגעפאַלן, נאָר דער אַנדערער האָט נאָך ארויסגעכאַפט דעם רעוואָלווער, געוואָלט שיסן. אָבער ער האָט באַלד געקריגן נאָך צוויי מאָל, גלייך אין הארץ אריין און ער איז אַנידערגעפאַלן".

זי האָט ארומגענומען ליפּמאַנען, זיך געטוליעט צו אים און געשוידערט. א דריקנדע שטילקייט. נאָר וועלווּל, רייבנדיק זיך די

זייער ווייניק פון פּאָליטיק. די מענטשן, וועלכע דערציילן אייך דאָס, זענען בּורזשויען! סוחרימלעך, פאַרקויפטע הינט, צו פאַר-שפּרייטן אַזעלכע נייעסן, כדי אָפּצושרעקן די אַרבעטער. כאַ-כאַ-כאַ!... זענט איר..."

— אינגאַנצן גלייב איך זיי אויך נישט, — האָט דער חבר ליפּמאַן זיך אָנגעהויבן צוריקציען פון דעם, וואָס ער האָט דער-ציילט — אָבער... איך האָב אייגנטלעך נאָר געוואָלט דערציילן דאָס, וואָס אַרבעטער דערציילן, און וואָס כ'האָב געלייענט אין די אַרבעטער-צייטונגען.

אַדאַם האָט גענומען לערנען מיט אים: „איר מוזט וויסן, חבר ליפּמאַן, אַז נישט אַלץ, וואָס אפילו חברים דערציילן, קאָן מען גלייבן. איינס, ווייל אַ סך חברים דערציילן דאָס, וואָס זיי האָבן איינפאַך געהערט רעדן, נישט וויסנדיק, וואָס עס איז אמת און וואָס נישט, ווי איר: איר האָט דערציילט, וואָס איר האָט גע-הערט דערציילן פון מענטשן. ווער די מענטשן זענען, האָט איר אייך אפילו קיין רעכנונג נישט אָפּגעגעבן. און צווייטנס מוזט איר וויסן, אַז צווישן די חברים זענען דאָ אַ סך פּראָוואָקאַטאָרן — ווי דער חבר וועלוול האָט שוין פריער געזאָגט — פאַרשפּרייטן אַזעל-כע נייעסן אָפּצושוואַכן דעם פּראָלעטאַריאַט. כאַ-כאַ-כאַ... לויט די בירגערלעכע צייטונגען קומט אויס, אַז עס איז שוין מער נישטאָ קיין איין אַרבעטער אויף דער פריי".

— געוויס, געוויס! — האָט ליפּמאַן זיך שוין אָנגעהויבן פאַרענטפערן. אָבער נישט ווילנדיק אינגאַנצן בלייבן קיין ליגנער, האָט ער זייער פאָרזיכטיק איצט שוין געזאָגט: — איך מיין די סטודענטן און די אַרבעטער, וועלכע מען האָט יענע וואָך אַרעס-טירט אין פּולאַוו, און די פּויערן פון קלימענטאָוויעץ און פּאָזשיק. אָבער...

אַדאַם האָט נערוועז געביסן די נעגל און וועלוול, דער צו-קינפטיקער סעקרעטאַר, האָט פאַרן וויצע-פאָרזיצנזער געענטפערט: „כע-כע-כע... איר, חבר ליפּמאַן, וואָלט געוואָלט, אַז דער רוסי-שער קייסער און די פּאָליציי זאָלן אונז געבן אַ שיינעם דאַנק פאַר דעם, וואָס מיר טוען זיי אָן? אין מאָסקווע, אין פּעטערסבורג, אין

אַדאַם איז געווען צופרידן מיט דעם העלדישן טאַט פון זיינע בראַווע סאָלדאַטן, די אמתע רעוואָלציאָנערן. ער האָט אַרויסגע-געבן אַ באַפעל, די זאַכן אַלע גלייך אַריבערצוטראָגן אין דער נייער דירה אַריין, און דער באַפעל איז אין זעלבן טאָג געוואָרן אויסגעפירט.

אין קליינעם שטיבל פון דער נייער דירה האָבן אַדאַם, וועלוול, ליפמאַן און ביילע געוואַרט אויף באָריסן, וועלכער האָט אויפן וועג אַהערגייענדיק געזאָגט, אַז ער מוז פריער אַ לויף טון צו זיך אַ היים, און וועט באַלד צוריקקומען. יוסף און גרשון האָבן זיך צו די זיצונגען תמיד פאַרשפּעטיקט מיט אַ שעה. די וואַרטנדי-קע האָבן דערווייל גערעדט צווישן זיך וועגן פאַרשידענע נייעסן. מיט אַ באַהאַלטענער שרעק האָט ליפמאַן דערציילט, אַז אין אַ סך קלענערע און גרעסערע שטעט, אפילו אין דערפער, אַרעסטירט איצט די פּאָליציי זייער אַ סך אַרבעטער. „וועגן דעם דערציילן אַ סך מענטשן, און די צייטונגען זענען פול מיט אַזעלכע נייעסן. צום ערגסטן איז אין די גרויסע שטעט: מען שלעפּט באַנאַכט פון די בעטן אַרויס. די טורמעס זענען פול מיט אַרבעטער".

אַדאַם, דערזעענדיק, ווי אַלע זיצן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, האָט פון דער זייט אויף ליפמאַנען אַ שטאַרקן בליק געוואָרפן, וועלכן ער און אויך די אַנדערע האָבן באַמערקט, און אים גיפ-טיק געפרעגט: „פון וועמען, חבר ליפמאַן, האָט איר די אַלע נייעסן געהערט?"

— פון אַ סך מענטשן, וועלכע קומען צו פאָרן פון פאַרשי-דענע שטעטלעך, — האָט ליפמאַן, אָנשטויסנדיק זיך אויף דעם מיין פון אַדאַמס פראַגע, אַ ביסל צעמישט געענטפערט.

וועלוול אַ קוק טוענדיק אויף אַדאַמען, און אינם מאָמענט באַגרייפנדיק אַלץ, האָט זיך צעלאַכט און מיט חברישן חוזק זיך געווענדט צו ליפמאַנען: „חבר ליפמאַן! איר פאַרשטייט נאָך

— דריטנס האָבן מיר מער קיין מורא נישט ! — האָבן
א סך פון די אַרבעטער אים אַרויסגעכאַפט די ווערטער פון
מויל.

און גלייך האָבן זיך עטלעכע פון זיי — מיט דער הסכמה
פון אַדאַמען — א לאַו געטון איבערן שטעטל זוכן א ווינקל פאַר
זייער פאַריין. קיין שום באַלעבאַס האָט אַבער נישט געוואָלט פאַר-
דינגען קיין שטובן, ווו די „ציצאַליסטן" די „סטרייקער" זאָלן זיך
צוזאַמענקומען און געזאָגט פאַרשידענע תירוצים. (דעם אמת האָבן
זיי מורא געהאַט צו זאָגן) דעמאָלט זענען צוּ א רייכן און אַנגע-
זענעם באַלעבאַס אריינגעגאַנגען צוויי אַרבעטער מיט רעוואָלווערן
אין די הענט און צו אים געזאָגט : „די גרויסע שטוב און די קלע-
נערע, וועלכע שטייען בא אייך ליידיק אויפן ערשטן שטאָק, נע-
מען מיר צו פאַר א פאַריין פון אונזער פאַרטיי ! זאָגט, וויפיל איר
ווילט, נאָר מיט יושר, וועלן מיר אייך באַצאָלן. קיין איין ווארט
נישט ! . . . איר זעט ? . . . אז מען טוט דאָ א רירן מיטן פינגער —
שפרינגט דאָ אַרום אַרויס דער מלאך המוות, און איר באַווייזט
נישט צו זאָגן — נישט אַזוי קיין ווידוי — נאָר אפילו דאָס אי-
נע ווארט „אוי" נישט ! דאָס איז אייגס. און נאָך איינס : קוים
ווערן מיר גצוווער, אז איר האָט וועמען דערציילט פון אונזער צו-
זאַמענקומען זיך דאָ. . ."

דער ייד, ווייס ווי קאַלך, נישט קאַנעדיק זיך קיין ריר טון
פון אָרט און נישט אַפריסן דעם פאַרגליווערטן בליק פון די
קאַלטע בליצנדיקע רעוואָלווערן אין די פעסטע הענט פון די אַר-
בעטער, וועלכע זענען געווען אַנגעשטעלט מיט די לופעס קייגניבער
זיין פנים, האָט געשטאַמלט : „זאָל גאָט אַפהיטן".

— גיט זשע אַהער די שליסלען פון די צווייי שטובן און א
שטיקל פאַפיר אויפגעשריבן, אז איר האָט זיי אונז פאַרדונגען
און גענומען געלט. דאָ האָט איר א פינף און צוואַנציקער.

זיי האָבן זייער אויפטו דערציילט א סך חברים, און צוגע-
געבן: „אַנדערש גייט עס נישט". די חברים האָבן זיי געקלאַפט אויף
די פלייצעס, און גזאָגט : „איר זענט רעוואָלוציאָנערן !" אויך

די כניאָקעס, מיט די איינגעבויגענע רוקנס — זיי וועלן באַ מיר ווערן אינטערנאַציאָנאַלע סאָציאַליסטן! רוסן זאָלן זיי זיין, פּאָ-ליאַקן, אַמעריקאַנער, ענגלענדער, פראַנצויזן!

דער פּאַריין פון דער בוגדישער אָרגאַניזאַציע, איז איצט מער נישט געווען באַ דעם אַלטן ר' משה לייב שוסטער הינטער דער שטאָט, נאָר אין סאַמע מיטן שטאָט אויפן ערשטן שטאָק אין אַ געמויערט הויז. די אַרבעטער האָבן זיך אַלץ זיכערער אָנגע-הויבן פילן אין זייער לאַגע, ביז זיי האָבן כמעט אינגאַנצן אויפגע-הערט מורא האָבן פאַר דער פּאָליציי. פאַר וועלכער זיי האָבן פרי-ער געציטערט. אַ סך פון זיי האָט זיך איצט שוין געדאָכטן, אַז די פּאָליציי האָט גאָר מורא פאַר זיי, און זיי האָבן דעם בעסטן באַ-ווייז דערצו געהאַט: זיי טוען אַלץ, וואָס זיי ווילן, און מען שטערט זיי כמעט נישט. זיי האָבן באַ זיך געטראַכט, (און דאָס אויך גאַנץ אָפן געזאָגט): „אַ סטראַזשניק — און אפילו עפּעס גרעסערס פון אים — אַז ער האַלט נישט דאָס מויל — באַקומט ער אַ קניידל אין קאָפּ אַריין". עס האָט זיי דעריבער איצט שוין מער נישט געפּאַסט זיך נאָך צוזאַמענצוקומען צו דעם אַלטן ר' משה לייב שוסטער, ווי זיי זענען זיך פריער צוזאַמענגעקומען, ווען זיי האָבן נאָך מורא גע-האַט אפילו פאַר אַ קאַץ. דאָס האָט באַזונדערס באַ זיי אויפגע-וועקט זייער פירער אַדאַם.

אַדאַם האָט דעם אַלטן פרומען ייד, דעם הייליקן צדיק — אַזוי האָט ער אים גערופן — זייער פיינט געהאַט, ווי יוספן, צוליב דעם זעלבן טעם. ער האָט צו די אַרבעטער געטענהט: „מען מוז איצט זעען אַן אַנדער אָרט, ווו זיך צוזאַמענצוקומען. דאָ טויג נישט מער, ווייל די גאַנצע שטאָט ווייסט שוין. אַז מיר קומען זיך דאָ צוזאַמען. דאָס איז איינס. צווייטנס טויג זיך נישט דאָ צו-זאַמענצוקומען, ווייל דאָס הייזל שטייט אויפן פרייען פעלד — דאָס איז נאָך ערגער ווי אין שטאָט. און דריטנס —"

חתן, האָט איצט אויפגעהויבן איר חנעוודיק הענטל, וואָס האָט גע-
הייסן: „איך בין מיט ליפּמאַנען". דער איינציקער, וועלכער האָט
זיך גאָרנישט אָנגערופן און זיך אויך קיין ריר נישט געטון, נאָר
אַ בלאַסער געטראַכט וועגן אַ זייער טרויעריקן געדאַנק, איז גע-
ווען גרשון. ער האָט צוערשט, ווי תמיד, געוואָלט אים פאַרטיידיקן,
נאָר גלייך האָט ער זיך איבערגערעכנט, אַז ס'לוינט נישט מער:
ער וועט סיי ווי שוין לאַנג נישט בלייבן דאָ, ער וועט גיין צוזאַמען
מיט יוספן.

אַדאַם האָט פריער זייער גוט געהאַט אויסגערעכנט, אַז ער
וועט האָבן גענוג שטימען פאַר זיין פאָרשלאַג, אויסצושליסן יוספן
פון קאָמיטעט און פון דער פּאַרטיי. ער האָט גאַנץ גוט געוווסט,
אַז באָריס — דער געוועזענער אַסימילאַטאָר, וואָס האָט פּלוצלינג
ליב געקריגן יידישקייט, און קוקט ווי אַ פאַרליבטער אויף יוספן —
וועט פונדעסטוועגן נישט זיין קייגן זיין פאָרשלאַג אים אויסצו-
שליסן, ווען ער וועט זאָגן — און אויך באַווייזן — אַז יענער איז
נישט גענוג קאָנספּיראַטיוו. וועגן וועלוולען האָט ער דאָך אַפילו
נישט באַדאַרפט טראַכטן, געוווסט, אַז ער וועט זיין פאַר זיין פאָר-
שלאַג, ווען ס'וועט זיך אַפילו האַנדלען אין דערשיסן זיינס אַן
אייגענעם ברודער. וועגן ליפּמאַנען האָט ער אויך קיין מורא נישט
געהאַט, כאַטש ער האָט געוווסט, אַז ער האָט פאַר יוספן גרויס
דרך-ארץ. ער האָט אָבער געוווסט, אַז יענער איז אַ שוואַכער אין
כאַראַקטער, און וועט זיך אים נישט אַקייגנשטעלן. ביילע ווידער,
האָט ער געוווסט, וועט האַנדלען, ווי דער, וועמען זי ליבט. בלייבט
דער איינציקער גרשון, וועלכער וועט נישט שטימען פאַר זיין פאָר-
שלאַג.

— איצט, אַז כ'וועל יוספן מער נישט האָבן אינם קאָמיטעט
און אין דער פּאַרטיי — האָט אַדאַם באַ זיך געטראַכט — וועל
איך פריי קאָנען טון, וואָס איך וועל וועלן. איך וועל אין „בונד"
פון יידישקייט, פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, איבערלאָזן בלויז די
געשריבענע אותיות אין פּראָגראַם. אויס יידישקייט! גענוג געליטן
דאַדורך! באַ מיר וועלן די יידישע אַרבעטער: די בית המדרשני-
קעס, מיט די לאַגגע קאַפּאָטעס, מיט די טלית-קטנס און גאַרטלען;

שפּאַס. די מאַסע איז נאָך נישט אַנטוויקלט, זי איז נאָך נישט אינגאַנצן אַרויסגעקראָכן פון טלית־קטן און פון דער לאַנגער קאַ־פּאָטע. דער גרעסטער טייל פון זיי מוז צום באַדויערן נאָך וווינען באַ די עלטערן אונטער די מזוזות, און זיי זענען געצווונגען צו דאַוונען — ווען נישט אין צוויי פּאָר תפילין — איז אין איין פּאָר. און דעריבער מוזן מיר מיט דער גרעסטער שטרענגקייט פירן אַ קאַמף קייגן יעדער אָרט פון פרומקייט און מיסטישקייט. די מאַסע מוז וויסן איין זאַך נאָר: „קלאַ סן־קאַמף!"

— נאָר קלאַסן־קאַמף! — האָט וועלוול, אויפשפּרינגענדיק פון בענקל, אָנגעהויבן שרייען. — קלאַסן־קאַמף איז דער איינציקער וועג, אויף וועלכן דער פּראָלעטאַריער מוז גיין! קלאַסן־קאַמף פירט צו דער סאָציאַלער רעוואָלוציע!

מיט אַ באַהאַלטענער צופרידנקייט און פאַרצויגענעם שטערן האָט אַדאַם ווייטער גערעדט: „כ'האָב מיט אים גערעדט וועגן קאַרל מאַרקס, וועגן ענגעלס און לאַסאַל, וועגן דער ענגלישער פּאַרטיי־באַוועגונג, וועגן דער אַמעריקאַנישער, דייטשישער און עסט־רייכישער, וועגן דער רוסישער — האָט ער מיר אויף אַלעם גע־ענטפערט זיין באַקאַנט לידל: די נביאים, יידישע מיסיאָן, קריסטנ־טום. ער האָט מיר דערציילט וועגן עפּעס אַ שניידערל, זיינס אַן עלטער־זיידע, און וועגן נאָך רביים. לאַכט נישט, חברים. די חברטע ביילע איז פריער גערעכט געווען מיט איר לידל... ער איז אפשר אַ פּאָעט, אַ שרייבער, אָבער נישט קיין סאָציאַליסט".

וועלוול האָט זיך ווידער קאָנווולסיוו געוואָרפן אויפן בענקל, און היסטעריש געשריגן: „אוי, מיינע זייטן!.. איך ווער צע־קנאַקט פון געלעכטער!... כאַ־כאַ־כאַ!... כאַ־כאַ־כאַ!..."

גרשון האָט געשוויגן, אויך ליפּמאַן און ביילע. באָריס, זיי־ער ערנסט, אָנגעשראָקן פון אַדאַמען וועגן יוספן, האָט שמערצלעך געזאָגט: „אוודאי... אויב אַזוי... אַז ער קען נישט זיין קאָנס־פּיראַטיוו..." „אויסשליסן אים פון קאָמיטעט און פון דער פּאַר־טיי!" — האָט וועלוול, ווי אַ צוקונפטיקער סעקרעטאַר, רעזומירט. איצט האָט אויך שוין ליפּמאַן זיך אָנגערופן, נאָר זייער שטיל: „אַוודאי". ביילע, קוקנדיק מיט אַ שמייכעלע אויף איר צוקונפטיקן

קלײנבירגער עכער פסיכאלאגיע, צוקונפטיקע באלעבאטימלעך, פרו־
מע יידעלעך!"

ער האט זיך צוריק אנידערגעזעצט, מיט די צעפלאמטע
אויגן געקוקט אויף אלע, וועלכע האבן געשוויגן און צומיינט אויף
אדאמען, וועלכער האט מיט עטלעכע וואכן צוריק געהאט פארג־
לייגט, אז בא דער קומענדיקער פארזאמלונג זאל מען אים ווייל
פאר א סעקרעטאר. בייל, א גרויסע שטיפערקע (זי האט וועלען
שטארק נישט געקענט לייד). האט שטיל אנגעהויבן זיך אונטער־
זינגען:

„מאכט דאס חסידל בים־באם,
מאכט דאס חסידל בים־באם. . .

גרשון האט זי אנגעקוקט און געשמייכלט. אויך באריס, קוקנ־
דיק צו איר, האט געוואלט אנהייבן שמייכלען, נאר ער האט זיך
צוריקגעהאלטן און געמאכט אן ערנסטע מינע. וועלוול האט זי אנ־
געקוקט מיט זיינע גרויסע קעלבערנע אויגן, וועלכע האבן געזאגט:
„וואס, איך וועל זיין סעקרעטאר..." זי איז רויט געוואָרן און
אראפגעלאזט אירע מחשבות אויגן דאן האט זי זיי צוריק אויפ־
גהויבן, געקוקט צו ליפמאנען, מיט וועמען זי האט געארבעט צו־
זמען אין א פאפירן־פאבריק און נישט געוואוסט גלייכגילטיק צו
אים. אלע האבן דאס געוווסט, געזעהן אירע בליקן, ווי זי קוקט
צו אים — האבן זייערע אויגן אנגעהויבן ברענען. אדאם אבער
האט געוואלט, אז די שטימונג זאל זיין אן ערנסטע, און ער האט
געזומען קנייטשן דעם שטערן, אנכמורען דאס פנים. אז אלע זע־
נען ווידער געווען שטיל און ערנסט, האט ער זיך צוריק אומגע־
קערט צו זיין פ׳יערדיקן געשפרעך:

„יא, דאס איז זייער אן ערנסטע פראגע, חברים! אזא
מענטש, ווי דער חבר יוסף, קאן נישט זיין קאנספיראטיוו און די
גאנצע ארגאניזאציע, מיט אונז צוזאמען, קאן דורך אים דורכ־
פאלן. און דער חבר וועלוול איז געראטן. די ווירקונג פון זיינע
דרשות אין דער פארטיי איז זייער שעדלעך. דאס איז נישט קיין

אַזוי פאַרשטעלט האָט ער פאַרגעלייגט די חברים אים אויסצושליסן פון קאָמיטעט און פון דער פאַרטיי.

אַדאַם האָט צו זיינע חברים געטענהט: „יוסף איז אַ גרויסער אידעאַליסט, זייער אַ פיינער יינגערמאַן, אָבער זייער אַ נאַיווער. ער פאַרשטייט נישט דעם סאָציאַליזם, האָט קיין אַנונג נישט וועגן קלאַסן-אונטערשיד, אָרגאַניזאַציע, פּאָליטיק און נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס איז דער א. ב. פון דער באַוועגונג. פאַרטיי און דיסציפּלין האַסט ער. כ'פאַרשטיי נישט, ווי אַזוי מ'האָט אים אַריינגענומען אין דער פאַרטיי און נאָך געוויילט אים פאַר אַ פאָרשטייער אין קאָמיטעט. אין זיין וועזן איז ער אייגנטלעך גאָר אַ חסיד".

און זייער ערנסט האָט ער געפרעגט: „וואָס, איר לאַכט. חברים? איך מיין נישט קיין שפּאַס, און דאָס איז נישט צום לאַכן. דאָס איז אפשר זיינס אַ טראַגעדיע, ער קאָן נישט אַרויס פון זיין הויט, הגם ער וואָלט דאָס אפשר געוואָלט".

וועלוול דער צושניידער האָט זיך געוואָרפן, ווי אין קאָנווולסיע און היסטעריש געשריגן: „אוי, מיינע זייטן!... אַז כ'דערמאַן מיך אָן זיינע דרשות, ווער איך צעקנאַקט פון געלעכטער!.. כאַ-כאַ-כאַ!... כאַ-כאַ-כאַ!..."

ער האָט זיך געטון אַ הייב אויף פונם בענקל און מיט זיין דונערדיקער שטימע, ווי ער וואָלט גערעדט פאַר אַ גרויסער מאַסע, אָנגעהויבן: „חברים! באַ דער איצטיקער געלעגנהייט מוז איך טאַקע איבערגעבן סאַראַ שעדלעכע ווירקונג עס האָבן זיינע דרשות אויף די אַרבעטער! אָט אין וואַרשטאַט, ווו איך אַרבעט — באַ ביירעך שניידער — דאָרט וועט איר פון די אַרבעטער נישט הערן קיין איין רעוואָלוציאָנער ליד! מ'זינגט פאָלקס-לידלעך, שטיקלעך פון ראש השנהדיקע און יום כפּורדיקע תפילות, הלל און חסידישע ניגונים! און וואָס איז דער רעזולטאַט דערפון? זיי ווערן מיטן באַלעבאָס גוטע פריינט, אייגענע מענטשן, און ער נוצט זיי אַזוי אַרום נאָך מער אויס פאַר זיינע בורזשואַזע קאַפּיטאַליסטישע צוועקן! אָט אַזוי איז דאָס! און דער סוף איז: זיי בלייבן אַלע מיט אַ

היטלמאַכער. די אַלע פיר, צוזאַמען מיט באָריסן און יוספן — די פירער פון „בונד" אין דעם שטעטל — זענען אַלע, מיט זייער ווילן אָדער נישט, געפירט געוואָרן פון אַדאַמען.

אַדאַם האָט נאָך יענער פאַרזאַמלונג, נאָכדעם, ווי ער האָט פון וואַרשע, אונטער אַלעמענס וויסן — אָפּנאַרנדיק אפילו באָריסן — אַראָפּגעברענגט דעם גרעסטן טעאָרעטיקער קייגן נאַציאָנאַליזם אינם סאָציאַליזם און יענער האָט גאָרנישט געקאָנט אויפטון, באַשלאָסן צו גיין מיט אַן אַנדערן וועג. ער האָט כלומרשט אויפגעגעבן זיין קאַמף אין דער פּאַרטיי קייגן יידיש, און אויף אַ פרידלעכן אופן געטון דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט. ער איז צוליב זיין נייער טאַקטיק, וועלכע ער האָט אָנגענומען, געוואָרן מער פאָרזיכטיק, איבערגעלייגטער און צוריקגעהאַלטענער אין זיין טעמפּעראַמענט. און ער האָט דאָס אַזוי געמאַכט, אַז עס איז קיינעם נישט איינגעפאַלן זיך צו פאַרחידושן אויף זיין פּלוצלינגדיקן פאַרענדערן זיך. כמעט אַלע האָבן זיך איצט שוין אינגאַנצן פאַרלאָזט אויף אים, אים גערימט, אַז ער איז אַ יינג מיט אַ קאָפּ אויף זיך און האָט אַ מויל אויף שרויפן. דער איינציקער, וועלכער האָט געקוקט אינגאַנצן אַנדערש אויף אים, אים געזעען דורך אין דורך. איז געווען יוסף און ער האָט אויף די זיצונגען געקעמפט קייגן זיין יעדן פאָרשלאַג. אָבער ער איז געווען אוממעכטיק קייגן אים, כאָטש באָריס האָט צו אים געהאַט אומגעהייער פיל סימפּאַטיע. גרשון האָט מיט אים געהאַלטן און ליפּמאַן, אויך ביילע, האָבן געקוקט מיט גרויס דרך ארץ אויף אים.

די שנאה פון אַדאַמען צו יוספן איז אַזוי אַרום פון טאָג צו טאָג געוואָרן אַלץ שטאַרקער. ער האָט אים שרעקלעך געהאַסט, נאָר געזעען, אַז קיינער זאָל דאָס נישט באַמערקן. געפירט קייגן יוספן האָט ער זיך אויף אַזאַ אופן: ווען קיינער האָט נישט געזעען, האָט ער פון אַ זייט געקוקט אויף אים מיט אַ באַהאַלטענעם שטעכעדיקן בליק, אין דער קעגנוואַרט פון די חברים האָט ער גערעדט צו אים זייער פריינדלעך און מיט דעם גרעסטן דרך ארץ געקוקט אים אין די אויגן אַריין און ווען יוסף האָט געקוקט אויף אים, האָט ער זיך געמאַכט, אַז ער זעט אים נישט. און פּונקט

XXXII.

באַלד נאָך דער דעמאָנסטראַציע זענען די פאָרשטייער פון „בונד" אַוועק צו דער זיצונג, וועלכע זיי האָבן נאָך פריער גע־האַט באַשטימט. דאָרט האָבן באַדאָרפן באַשלאָסן ווערן זייער וויכ־טיקע זאַכן. צווישן זיי אויך וועגן יוספן, אים אויסצושליסן פון קאָמיטעט, און אפשר גאָר אינגאַנצן פון דער פאַרטיי. זיי האָבן צו דער זיצונג זיך געאיילט, ווייל זיי זענען געווען אויפגעקאָכט אויף זיין כסדרדיקן ברעכן די פאַרטיי־דיסציפּלין, באַזונדערס אין אַזאַ וויכטיקן מאָמענט, און אין אַזאַ וויכטיקער אָנגעלעגנהייט: עס איז געווען באַשלאָסן, אַז ער זאָל נישט רעדן באַ דער דעמאָנ־סטראַציע, און ער האָט יאָ גערעדט.

צו דער זיצונג איז אויך געגאַנגען יוסף. ער האָט נישט גע־וווסט, אַז אין סדר־היום איז אויך דאָ אַ פונקט וועגן אים, מ'האָט אים דאָס נישט געזאָגט. די פאָרשטייער האָבן וועגן דעם אונטער זיין וויסן געהאַט באַשלאָסן און עס געהאַלטן בסוד צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל זיי האָבן אים נאָך געוואָלט האָבן באַ דער איצטיקער זיצונג, און צווייטנס — כדי ער זאָל זיין באַ זיין משפט. זיי האָבן געוווסט, אַז ער וועט זיין קייגן דעם, וואָס זיי האָבן איצט צו באַשליסן, אַז ער וועט, ווי תמיד אין אַזעלכע פאַלן, באַ־שולדיקן די גאַנצע באַוועגונג, און דאָס האָבן זיי געוואָלט: זיי האָבן געוואָלט, אַז דער באַשולדיקונגס־אַקט קייגן אים זאָל זיין וואָס גרעסער.

אין קאָמיטעט זענען חוץ יוסף, אַדאַם און באָריס, געווען נאָך פיר מיטגלידער: וועלוול דער צושניידער, וועלכער האָט גע־אַרבעט באַ ביירעך שניידער — אַ בליאַכאַזשס אַ זון, ליפמאַן — אַ געוועזענער בית המדרשניק, אַ תבואה־מעקלערס אַ זון, ביילע — אַ סאַדאָווניקס אַ טאָכטער, און גרשון — אַ שפּיליטערס אַ זון, אַ

זיך אויך געפונען צווישן דער מאַסע, האָט אַ שטראַלנדיקער אין דער שבתדיקער קאַפּאָטע, צום ווייב אַלע מאָל אַ געשריי געטון: „ציפּע! ... דו הערסט? ... ער איז גערעכט! ... דעם שניי־דערלס אייניקל! ...“

האַרט באַ דער קלויסטער־וואַנט, וועלכע איז אויך געווען אין מאַרק, האָט אויף מענערישע אַקסלען זיך געהאַלטן יאַן שווי־דער, דער באָיאָוויעץ, פאַר וועמען יעדער איינער אין דער שטאָט האָט געציטערט. ער האָט אין פּויליש גערעדט צו די אַרבעטער, וועלכע האָבן אים אַרומגערינגלט אונטער דער רוי־טער פאָן, אויף וועלכער עס זענען געווען דריי גאָלדענע בוכ־שטאַבן: P. P. S. זיין פּנים האָט אויסגעזעען ווי פון אַ לייב, די אויגן ווי פון אַן אָדלער, און דערמאַנט האָט ער אָן אַ טיגער. ער האָט געדראָט: „מיט באָמבעס און דינאַמיט וועלן מיר זיי! ...“

אויף אַ הויכן שטיין באַם ראָטהויז, וואָס איז אויך געווען אין מאַרק, איז געשטאַנען מרים און גערעדט צו די פּויערים פון די דערפער, וועלכע האָבן צו איר אַרויפגעקוקט, ווי צו אַ הייליקער. איר מאַן, דער הויכער און געזונטער אַנדזשעי וויקטאָר, האָט שטאָלץ געהאַלטן דער רויטער פאָן, אויף וועלכער ס׳איז געווען אויפ־געשריבן: „niech żyje jedność“.

די יידן און די ווייבער אין די טויערן האָבן געקוקט אויף יוספן און מרימען, און איינער צום אַנדערן האָט געזאָגט: „ר׳ אברהם דעם וואַלד־סוחרס קינדער, ר׳ מלכס אייניקלעך, דעם שניי־דערלס אוראייניקלעך“.

„הורא! ... זאל לעבן דער סאציאליזם! ... niech żyje Jedność! ... זאל לעבן די רעוואלוציע! ...“

ביידע האבן זיך אומגעקוקט און פארחידושט אין מארק דערזעען די געוואלטיקע מאסע ארבעטער מיט די רויטע פענער, ווי זיי וואלטן זיי פריער גארנישט געהאט געוועזן. איצט זענען אויך געשטאנען — פונדערווייטנס אוך נייגיריק געקוקט — די יידן און די וויבער, וועלכע זענען פריער פאר שרעק געלאפן אין בהלה. זיי זענען, ווי מיין טאטע פון די לעכער ארויס, ביסלעכווייז צוריק ארויסגעקראכן פון די פארהעמערטע טויערן. ביידע וואלשווער — פריער באריס און דערנאך אדאם — האבן זיך רעדעס געענדיקט מיט די זעלבע אויסרופן: „נידער מיט דער בורזשואזיע! ... זאל דער סאציאליזם! ...“

דערנאך האט געריידט יוסף. ער האט געריידט, כאטש דער קאמיטעט האט געהאט באשלאסן, אז ער זאל נישט רעדן. ער האט זיך נישט געקענט באהערשן, טרערן זענען געשטאנען אין זיינע אויגן, ווען ער האט געקוקט אויף די ארבעטער און אויף די רויטע פענער. ער איז ארויף אויפן פלויט פונם גאנצן ארום דעם אלצערנעם הייזל, אויף וועלכן ס'האבן ווי שטיקלעך שאטן נאך געשוועבט די חלומות פון זיין פריערדיקער נשמה, און צוגעהויבן: „קעמפער פאר דער גרויסער אידעע פון אונזערע גרויסע זיידעס די נביאים, מיינע ברודער אין שוועסטער!“

די הונדערטער יידישע ארבעטער, אונטער דער רויטער פאן, וואס גימפל יאגערס האט געהאלטן, אויף וועלכער ס איז מים יידישע אותיות געווען אויפגעשריבן: „יידישע סאציאליסטישע פארטיי בונד“, האבן געקוקט אויף אים, און נישט פארשטאנען, וואס ער רעדט. זיין הויכער שטערן און אידל פנים איז געווען בלאס. און דער בליק פון זיינע אויגן האט געשוועבט אין אין סוף. בלויז עטלעכע האבן אים פארשטאנען. צווישן זיי דער אלטער ר' משה לייב שוסטער און שבעלע, וועלכע האט אויף אים געקוקט און אים נישט דערקענט. סענדרל בעבער, וועלכער האט

געצויגן פון א געוואלטיקער מאגנעטישער קראפט, האט ער זיך א דרייצום געטון, און דערזעען פאר זיך אינם טויער פונם רבינס הויז שבעלזען. זי האט אויף אים געקוקט, אים אריינגעצויגן אין אירע ימים-אויגן. ער האט זי אין דער ערשטער רגע נישט דערקענט, און זי אנגעקוקט תמוואטע. אויך זי אים האט נישט דערקענט, אבער זי האט געפילט, אז ער איז עס און אים נישט ארויסגעלאזט פון אירע טיפע אויגן. ביידע האבן זיך איבער דער צייט, וואס זיי האבן זיך נישט געזעהן, אזוי פארענדערט, אז זיי האבן זיך נישט מער דערקענט. יאסל איז פון א גנב געווארן א היילי-קער, און שבעלע — פון א צארט רבניש טעכטערל, פון א קינדע-רישער נשמה, פון א וויסער שטילער ליליע — א דערוואקסענע, מיט א גיהנום פון ליבע אין איר הארץ.

יאסל, געצויגן פון אירע בליקן, איז צו איר צוגעגאנגען אין זיי האבן זיך גלייך דערקענט. קיין ווארט... אין די פייערדיקע ימים פון זייערע אויגן, זענען זיי — ער אין אירע, און זי אין זיינע — דערטרונקען געווארן... זיי זענען שטיל געשטאנען, גע-קוקט אייגער אויפן אנדערן, מיט די בליקן פון זייערע אויגן זיך דערציילט וועגן היימישע וועלטן און זיך געטובלט אין גליענדיקן ים פון זייער הייליקער ליבע.

יאסל האט דערזעען פאר זיך דאס בילד פון יענער נאכט אינם דארף, וועו ער איז איבערגעבליבן אליין אין דער יום-טוב-דיקער שטוב פונם ייגנן פויערישן פארפאלק. ער האט דערזעען פאר זיך דעם ברענענדיקן גרינעם בוים, באפוצט מיט די גאלדע-נע און זילבערנע פעדים, און דערהערט די מלאכים שפילן אויף די הארפן און די ארגלען. ס'האט זיך אים געדאכט, אז ער שטייט מיט איר אין הימל אונטער דער חופה, ער הערט, ווי דאס שניידערל זאגט אים, אז ער זאל איר אנטון דאס גאלדענע פינגערל און זאגן: „הרי... את..." ער האט אויסגעשטרעקט צו איר ביידע הענט.. נאר פלוצלינג איז זייער שטום-הימליש גליק איבערגע-ריסן געווארן דורך די הילכיקע אויסגעשרייען, וועלכע האבן ווי שאסן פון הארמאטן געדונערט:

די פּנימער צעשטראַלט — האָבן מאַרשירט. די זון — אַ פאַר-פרילינגדיקע — האָט איר יינג גאָלד געגאָסן פון בלויען הימל, און די פייגעלעך זענען אַרומגעפלויגן און געצוויטשערט. עס האָט אויסגעזעען, אַז די נאַטור אַליין איז באַגייסטערט פון דעם נייעם יום טוב.

יאָכל האָט נישט געוווסט אויף וועלכער וועלט ער איז. דאָס געלויף איבער די גאַסן איז געוואָרן אַלע מאָל שטאַרקער. פון דריי זייטן: פון שאָסיי, פון דער קאָרווער גאַס, און פונם וועג, וועלכער האָט געפירט אין דער אַלטער מיל אַריין, זענען די קינדער שוין צוריקגעלאָפן און געליאַרמט: „זיי גייען שוין!... זיי גייען שוין!...“

פון שאָסיי האָט זיך אַ גאָס געטון:

...krew naszą długo leją katy — —

יאָכל האָט דערזעען רויטע פענער זיך וויגן אין דער לופט. אַ מחנה, מאַרשירנדיק, האָט ווי אַ שטראָם זיך אַריינגעגאָסן אין מאַרק. פונם וועג, וועלכער האָט געפירט אין דער אַלטער מיל אַריין, האָבן די ווערטער: „bo na nim robotnicza krew“, געדראָט. אויך פון דאָרט האָט אַ מחנה, מיט רויטע פענער, גע-מאַרשירט. פון דער קאָרווער גאַס זענען אָנגעקומען יידישע אַר-בעטער, אויך מיט רויטע פענער, זינגענדיק יידישע רעוואָלוציאָנערע לידער. אַלע פּאַרטייען, אָנקומענדיק פון דריי זייטן, זענען שטיין געבליבן אין מאַרק.

יאָכל האָט זיך דערמאַנט, וואָס ער האָט אין דאָרף צווישן די פּויערים געהערט רעדן, אויך וואָס ער האָט געזעען אין דער נאַכט, ווען ער איז פונם דאָרף צוריקגעקומען: ווי מענטשן מיט פּעקלעך, די פּנימער באַהאַלטן, זענען ווי שאָטנס, אָדער ווי גייס-טער, אַלע אין איין ריכטונג פאַרשווונדן. ער האָט אָנגעהויבן זיך אָנשטויסן וועגן דעם, וואָס ער האָט אין שטאָט איצט געזעען, גע-וואָלט וועגן דעם נאָכדענקען, אָבער דאָס געלויף איבער די גאַסן איז געוואָרן אַלע מאָל גרעסער, און ער איז געוואָרן אַ מבולבל-דיקער. ער האָט געקוקט, געקוקט און געקוקט. נאָר פּלוצלינג, ווי

פלוצלינג האָט ער דערהערט עפּעס אַ רוישן, ווי אַ מורמלען און קלינגען פון כוואַליעס אויף אַ ים. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער הערט טענער פון טראָמפּייטן, זיי וויגן זיך אַזוי ווייך, גיסן זיך און קאָלערן זיך אין דער לופט. און אַלע מאָל זענען די טענער געקומען נענטער. ער האָט אויפגעשטעלט זי אויערן, נאָך ברייטער אויפגעריסן די אויגן, געעפנט דאָס מויל... עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז די טענער הערט ער קומען פון שאָסיי. באַלד אָבער — ניין, פון דער קאָרווער גאַס! דאַן ווידער — ניין, פון יענעם וועג, וועלכער [illegible] אין דער אַלטער מיל אַריין! און אַלע מאָל אַלץ שטאַרקער האָט ער געהערט דאָס רוישן, דאָס וויגן זיך אין דער לופט, דאָס קאָלערן זיך און קלינגען ווי כוואַליעס אויף אַ ים. און מיטאַמאָל — ער הערט פון אַלע דריי זייטן, יאָ, פון אַלע דריי זייטן! ער הערט פוילישע ווערטער:

...a sztandar jego jest czerwony

און אויך יידישע!

...ברודער און שוועסטער —

איבער די גאַסן האָט זיך דאָס געלויף אָנגעהויבן נאָך שטאַרקער. מענטשן זענען געלאָפן פון אַלע זייטן, פון אַלע גאַסן און געסלעך, איבערן מאַרק און אויפן שאָסיי. ער איז געשטאַנען און געקוקט. די ווייבער און די יידן, וועלכע זענען נאָך אַלץ געלאָפן איבער די גאַסן, איצט אַזוי צעשראָקן, אַז די אויגן זענען זיי אַרויסגעקראָכן פון די לעכער האָבן פאַרצווייפלט גערופן: „בערעלע... פייגעלע... יענקעלע... שיינדעלע...“ נאָר די קינדער זענען איצט אַזוי אַנטלאָפן פון זייערע טאַטעס און מאַמעס, אַז זיי האָבן זיי בשום אופן נישט געקאָנט כאַפּן מער. זייערע קינדערישע אייגעלעך האָבן געגלאַנצט און געלויכטן פון פרייד און באַגייסטערונג. זיי זענען געלאָפן אויפן שאָסיי אַרויף, אין דער קאָרווער גאַס אַריין און צום וועג, וועלכער האָט געפירט אין דער אַלטער מיל אַריין. די אַרבעטער: קריסטלעכע און יידישע, בחורים און מיידלעך — אַלע איצט מיט רויטע שלייפן פאָרנט,

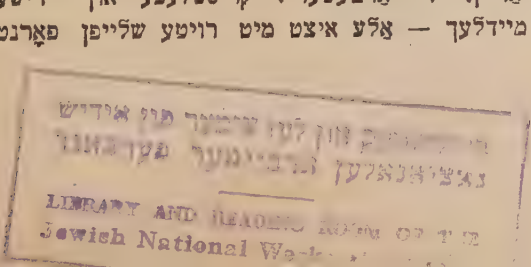

[illegible] און לעז [illegible] פון אידיש
נאַציאָנאַלען [illegible] פערבאַנד
LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Wo[illegible]

ווידער האָט ער אַ קלער געטון: אפשר איז זונטיק, אָדער אַן אַנדערער יום טוב? די אַרבעטער, וועלכע זענען איילנדיק גע גאַנגען דורך די גאַסן, האָבן אויסגעזעען יומטובדיק: די אויגן האָבן געלויכטן באַ זיי, געפינקלט, כאָטש די פּנימער זענען באַ זיי אַלע כמעט געווען בלאַסע. פיבערנדיקע, אין רייען צו פינפצען, צוואָנציק, האָבן זיי געשטראַמט דורך אַלע גאַסן. עלטערע יידן און ווייבער זענען געלאָפן ווי צעשראָקענע מייז, זענען אַנטלאָפן אין לעכער אַריין זיך באַהאַלטן. אַ סך פון זיי האָבן געשריגן, גע-ליאַרמט — גערופן זייערע זין און טעכטער, וועלכע האָבן זיך אויף זיי אפילו נישט אומגעקוקט. אויך חדר-קינדער זענען געלאָפן, אָבער די צעשראָקענע טאַטעס און מאַמעס האָבן זיי נאָכגעיאָגט, געכאַפּט, און זיי געשלעפּט אין די טויערן אַריין פון די הייזער. וועלכע האָבן זיך באַלד פאַרהעמערט.

יאָסלען האָט זיך געדאָכטן, אַז עפּעס אַ שטורם רוקט זיך אָן. יענער שטורם, וואָס דער ווינט האָט אין יענער נאַכט, ווען ער איז געקומען פון דאָרף, פון צייט צו צייט אָנגעזאָגט. אין די אויגן פון די אַרבעטער האָט ער געזעען דעם שטורם, און אין די צע-שראָקענע מויזן-אויגן פון די ווייבער און יידן, וועלכע זענען גע-לאָפן אין בהלה מיט זייערע קליינע קינדער, האָט ער געזעען דאָס אַנטלויפן פאַר אים. ער האָט נאָכגעקוקט די אַרבעטער, נאָכגעקוקט זיי מיט זיינע גרויסע איצט אויפגעריסענע אויגן, און אינסטינקטיוו זיך ווידער אַ לאָז געטון לויפן. אין מיטן מאַרק איז ער אָבער באַלד ווידער שטיין געבליבן, ווי עס וואָלט אים ווידער ווער פאַרהאַלטן. ס'האָט זיך אים געדאָכטן, אַז עס רופט אים ווער. ער האָט זיך אומגעקוקט אין אַלע זייטן, און צום דריטן מאָל, צייט ער איז צוריקגעקומען פון דאָרף, געבליבן הענגען מיט די אויגן אויפן רבינס הויז. דאָס האַרץ אין אים האָט איצט געקלאַפּט נאָך שטורמישער, ווי אין די פריערדיקע ביידע מאָל. זיינע אויגן האָבן זיך איינגעזויגן אין יענעם פענצטער, וואָס איז אים געווען גוט באַקאַנט. . . מיט צעשראָקענע בליקן האָט ער געזוכט דערינען יענץ פּנים, וואָס האָט איצט געשוועבט פאַר זיינע אויגן. . .

וען זי הייבט אָן צווייפלען, אויב דאָס קינד, וואָס זי האָט אַקאָרשט געהאַט, איז פון איר מן, האָט זי צוריקגעהאַלטן. אַ ווייל האָט זי זיך געעגבערט אין אים מיט אירע אויגן און אַ געשריי געטון: „יאָסל! — — —"

יאָסל האָט אויפגעציטערט. ער האָט זיך געוואָלט וואַרפן צו אירע פיס, זי אַרומנעמען, האַלטן, נאָר עפעס האָט אַ בלענד געטון פאַר זיינע אויגן, און ווי עס וואָלט אים וועַ־ אַרויסגעטראָגן איז ער פאַרשוווּנדן. גאָלדעלען דער יונהציקינס האָט אַ בליץ געטון אַ געדאַנק אין קאָפּ, אַז איר מאַן איז צו איר געקומען און, זי האָט אים נאָכגעשריגן: „הייליקער וואָלף דודשי!..."

— — — — — — — — — — — —

זי האָט לאַנג נאָכגעדענקט וועגן דעם, וועלכער איז בא איר געווען און פארשווינדן ווי אַ בליץ. יאָסלס איידל פנים און די גוטע אויגן, ווי בא אַ מלאך, זענען איר גוט געבליבן אין געדאַנק, און זי האָט באשלאָסן בא זיך, אַז דאָס איז זיכער געווען וואָלף דוד, איר מאַן. ער איז צו איר אַראָפגעקומען פון הימל — פון יענער וועלט — איר דערציילן, אַז כאָטש ער איז געווען אַ גנב, איז ער דאָרט אין ליכטיקן גן־עדן צווישן אַלע צדיקים, ווייל ער האָט געטון מענטשן טובות, געגעבן אַ סך צדקה.

יאָסל איז נישט געגאַנגען, נאָר געפלויגן. וווהין האָט ער נישט געוווסט. פלוצלינג איז ער שטיין געבליבן, ווי ס׳וואָלט אים ווער פארהאַלטן. ער האָט געקוקט מיט זיינע גרויסע אויגן, און נישט געקענט פארשטיין, וואָס ער האָט אין דער שטאָט איצט געזען. מענטשן זענען געלאָפן ווי וויילדע. די געוועלבער אַלע זענען נאָך געווען צו, כאָטש ס׳איז שוין געווען אפשר עלף אַ זייגער. די פאַבריקן זענען געשטאַנען שטיל, זייערע גרויסע טויערן פאַרהעמערט. די זון האָט געלויכטן, אַנגעזאָגט, אַז דערווינטער איז שוין באַם סוף.

זיי ס׳וואָלט דערויף אַ קופּע שטיינער געלעגן אוּן עס געפֿרעסט. וועָן ער וואָלט געמוזט אין דער רגע עפּעס זאָגן — איין וואָרט אפֿילו — וואָלט ער נישט געקאָנט. ס׳איז אים נאָך קיינמאָל אַזוי שוועָר אויפֿן האַרץ נישט געוועָן. באַלד אָבער — וויי פֿריער אונ־טער דער טיר — אַן אומבאַוווּסטע פֿ־ייר, אַ האָפֿנונג, אַז אַלץ וועט זיין גוט, אוּן די שטיינער זענען אים אייניציקווייז צוּריק אַראָפֿגעפֿאַלן פֿון הארץ. ער האָט אַ טאָפּ געטוּן בּאַ זיך אוּנטער דער מאַרינאַרקע, אוּן טיף אָפּגעאָטעמט. פֿאַר די אויגן איז אים מיט איינמאָל לייכטיק געוואָרן: ער האָט דערזעען גאָלדענע פּלאַ־מען, פֿריער זייער ווייט, נאָר גלייך האָט ער זיי אָנגעהויבן זען אין זיך. ער האָט זיך אָנגעהויבן פֿרייען, וואָס מ׳האָט דעם טאָטן זיינעם דערהרגעט. באַלד אָבער, ווי ער וואָלט באַקומען אַ זעץ אי־בערן קאָפּ, איז ער ווייס געוואָרן, אוּן טרערן האָבן זיך אים אָנגע־הויבן גיסן פֿון די אויגן. ער איז צוריק אַרויסגעלאָפֿן אינדרויסן, אוּן זיך צעווויינט. ער האָט זיך אַנידערגעוואָרפֿן אויף דער ערד, ווי ער וואָלט דעס טאָטן פֿון איר גיוואָלט צוריק אַרויסרייסן. דער־נאָך איז ער צוריק אויפֿגעשטאַנען, מיט ביידע הענט זיך פּאַר־שטעלט דאָס פּנים. דאַן האָט ער זיי, פֿירנדיק איבער, שטערן אוּן איבערן קאָפּ — ווי ער וואָלט געוואָלט עפּעס אָפּוויישן, פֿון עפּעס זיך באַפֿרייען — צוריק אַראָפֿגעלאָזט. ער האָט שוועָר אָפּגע־זיפּצט, אינסטינקטיוו צוגעגאַנגען צום לאָדן אוּן אים געעפּנט.

וועָן ער איז צוריק אַרײַנגעקומען אין שטוב, האָט דער טאָג דורך די קליינע פענצטערלעך, ווי אַמאָל אַרײַנגעשיינט. ער האָט געוואָלט אַרומנעמען די מאַמען אוּן זי קושן. ער האָט זי ליב געקריגן. ער האָט איר געוואָלט עפּעס זאָגן, אָבער זי האָט אים דורכגעשפּיזט מיט אירע איצט שטאַרע גלעזערנע אויגן, אוּן ער האָט געמאַכט אַ טריט צוריק. ווי פֿריער, וועָן ער איז דאָס ערשטע מאָל אַרײַנגעקומען -- וועָן אין שטוב איז געוועָן פינצטער — האָט זיך איר איצט נאָך שטאַרקער אָנגעהויבן דאַכטן, אַז ער איז יאָסל. אויך דאָס געפֿיל אין איר הארץ האָט איז איצט שוין דייטלעכער געוואָרן, אַז ער איז איר קינד, אוּן זי האָט שטאַרק אָנגעהויבן קוקן אויף אים. אַ צוויי גפּיל אָבער, וואָס טרעפט אַמאָל בּאַ אַ חיה,

רענדער פונם אַריינרעגענען — אַלץ, וואָס האָט פון תמיד אַ קלאָ-
געדיקן אויסזעען געהאַט און איצט נאָך צרהדיקער אויסגעזעען.
די מאַמע האָט ער געטראָפן זיצן אין די זאָקן אויף אַ קליין בענ-
קעלע און אויפן פענצטער האָט גערויכערט אַ קאַגאַניקל.

ווען די טיר האָט זיך געעפנט, האָט גאָלדעלען דער יונה-
ציקנס אַ קלאַפּ געטון אין האַרץ. זי האָט געוואָלט אַ געשריי טון:
„יאָסל!", נאָר זי איז געבליבן מיט אַן אָפן מויל אַנטוישט, ווייל
זי האָט זיך באַלד איבערגעצייגט, אַז דער, וואָס איז אַריינגעקומען,
איז נישט יאָסל. אויך ער האָט די מאַמע זיינע אין דער ערשטער
רגע נישט דערקענט. זי האָט אויסגעזעען שרעקלעך: דאָס פּנים
צעקנייטשט, פינצטער, פ[illegible]גליווערט — ווי אָפּגעשטאָ־בן. זי האָט
אויסגעזעען אפשר מיט צוואָנציק יאָר עלטער: אַ צעבראָכענער
שאַרבן. דאָס פלייש פון די דיקע אָרעמס פון פּנים און דער בו-
זעם, האָט ווי איבעריק — אַן איבערגעבליבענע משא — נאָכגע-
האָנגען. די אויגן זענען איר נאָך שטאַרער געוואָרן, ווי זיי זענען
פריער געווען. יאָסלען האָט שרעקלעך פאַרקלעמט באַם האַרץ.
ער האָט זי גאָרנישט געקאָנט פרעגן און אויך גאָרנישט געהאַט,
וואָס זי צו פרעגן. זי אָבער האָט באַלד, ווי פון אַ הויל פאַס
אַרויס, מיט אַ געבראָכן דומפּיק קול, שווער אָפּזיפצנדיק אַלע מאָל,
אָנגעהויבן דערציילן:

„די פּאַראָבקעס פונם הויף באַ מאָדזשיץ האָבן אים דער-
הרגעט, צעהאַקט אויף שטיקלעך. זיי זענען געלעגן באַהאַלטן אין
לעכער, מיט קלאָניצעס, שטיקער אייזן, העק. געכאַפּט אים באַם
וואַסער. די פערד האָבן נישט געוואָלט אַריבערגיין. דער שקאַפּ
איז מיט דריי פערד אַנטלאָפן. יאָ, יאָ. נישט אויפן בית עולם האָט
מען אים באַגראָבן. די שטיקער פלייש אַריינגעלייגט אין אַ זאַק,
און אונטערן פּלויט — — קיינער נישט געוואָלט זאָגן קיין קדיש
נאָך אים. אַ בראָך זאָל זיי טרעפן אַלע יידן אין מאָדזשיץ. און דער
זון — כדאי געווען אויפצוכאָווען אַזא ממזר. נישט געווען אפילו
באַם באַגראָבן דעם טאַטן. אַז ער זאָל זאָגן קדיש. ווער ווייסט ווו
ער איז, ווו ער שלעפּט זיך ערגעץ אַרום."

יאָסל האָט דערפילט אַ שרעקלעכע שווערקייט אויפן האַרץ,

וואַסערל פאַרן צעבראָכענעם הייזל פון זיין היים — און דאָס האַרץ אין אים האָט נאָך שטאַרקער אָנגעהויבן קלאַפּן. ער איז אָנגעקומען אויפן הויף אַרויף, געקוקט אויף די גרויסע פורן, וועלכע זענען געשטאַנען פאַר די אָפענע שטאַלן. ער האָט אין די שטאַלן גע־זוכט די פערד, נישט געזעען זיי. עס זענען דאָרט געזעסן הינער, זיי האָבן אים אָנגעקוקט טרויעריק, עפּעס דערציילט. די קאָזעס האָבן שרעקלעך געשריגן. ער האָט זיך דערמאַנט אָן דער ווייסער קאָזע, וועלכע האָט פון אַלטן בית עולם דורך אַ פענצטער צו אים אַריינגעקוקט אין בית המדרש, און פונקט אַזוי געשריגן. אויף די ביידעמער פון די שטאַלן האָט ער געזוכט די יינגען, נאָר זיי זענען נישט געווען. די לעדן זענען נאָך געווען צו, און עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז דאָס הייזל וויינט. ער איז צוגעגאַנגען צו דער טיר זי עפנען, נאָר ער איז באַלד צוריק אַוועקגעגאַנגען. אַ שרעקלעכער געדאַנק איז אים דורכגעלאָפן דורכן קאָפּ. ער האָט האָט דערפילט, אַז מיטן טאַטן איז עפּעס שרעקלעכס געשעען. נאָר גלייך האָט ער זיך דערויף געענטפערט: „ער זיצט אוודאי אין קרימינאַל, אוודאי אים געכאַפּט באַ עפּעס". אָבער דער שרעקלעכער געדאַנק איז אים ווידער געקומען אין קאָפּ אַריין: „געשטאָרבן!"

פּלוצלינג איז ער גאָר פריילעך געוואָרן. פאַר אים איז ווי־דער געשטאַנען דאָס שניידערל, געשמייכלט צו אים און אים געזאָגט: „דו וועסט זיין גליקלעך, איך בין דיין טאַטע..."

אין דער שטוב איז געווען פינצטער און יאָסל האָט אין דער ערשטער רגע גאָרנישט געקאָנט זעען. ערשט שפּעטער האָט זיך ווי פון אַ נעפּל אַרויס פאַר אים אַלץ אָנגעהויבן אויסשיילן: דער צעבראָכענער טיש — אַלע גראַטעס און די גאַנצע שרעקלע־כע פאַרחושכדיקטע שטוב מיט די איינגעפאַלענע שוואַרצע ווענט פול מיט שפּינוועבס, מיט דעם נידעריקן סופיט פול מיט ברוינע

אותיוחלעך אין זיי, איז אינגאנצן געווען אויסגעלאשן. ער האט געבלאנדזשעט איבערן שטעטל, געוואלט צוריקגיין צום הויז, וווּ דער רבי וווינט, אוּן נישט געטראפן דעם וועג. ער האט געוואלט הערן די וייטע שימען, וועלכע ער האט פריער געהערט, אוּן נישט געקענט. די זילבערנע טעפיכער פון דער טונקל-געפארבטער פאדלאגע זענען געווען פארשוווּנדן, אויך די טיפע בלויקייט פון אויוון אוּן די וייכע פיאלעט-גאלדענע ליכטיקייט, וועלכע האט זיך פון דארט געגאסן. א פלוצלימדיקע פינצטערניש. די מחיהדיקע לופט, וועלכע ער האט פריער אריינגעצויגן אין זיך, וויי ער וואלט געטרונקען טיערן וויין, איז פלוצלינג שווער געוואָרן, שטיקנדיק. ער האט געשטרויכלט איבער האַרטע גרודעס פון דער געפרוירענער ערד, וויי איבער אָנגעשיטע שטיינער. אלע מאל איז ער פארקראכן אויף א קופע שניי, אוּן שיער נישט געפאלן. איצט איז די היים אים ארויסגעשוווּמען פאר די אויגן, אוּן ער האט שטארק אָנגעהויבן בענקען נאך איר. אבער ער האט נישט געוואלט אהיימגיין אינמיטן דער נאכט, אוּן צוגעוואָרט ביז ס'האט אָנגעהויבן גרויען.

ס'איז געווען שוין טאג. ער איז פארבייגעגאנגען פאר א פאבריק, אבער ער האט נישט געהערט דארט ארבעטן, אוּן נישט געזעען קיין רויך פון די היכע קוימענס. ער איז פארבייגעגאנגען פאר א צווייטע, פאר א דריטע, אוּן אלץ דאס אייגענע. דאס האט אים געהידושט. אוּן ער האט אריינגעקוקט דורך א פענצטער. ער האט געזען, אז די מאשינען שטייען, די ארבעטער זענען דארט נישטא — א מויטקייט. ער האט זיך אָנגעהויבן דערמאנען סארא טאג ס'איז. אפשר איז זונטיק? אבער דאס איז געווען אוממעגליך. דינסטיק איז ער ארויסגעגאנגען פון דארף — איז היינט דאנערשטיק.

דאס הארץ אין אים האט זיך פאר עפעס, וואס ער האט נישט געוווסט, אלע מאל מער אָנגעהויבן שרעקן, אוּן ער האט אָנגעהויבן גיין אלע מאל מיט שנעלערע טריט. די פארפרוירענע וואטערלעך פונם לייכטן פרעסטל, וואס עס האט זיך פארטאג געמאכט, האָבן זיך וי גלאז געבראכן אונטער זייַנע שוהערע שטיוול. ער האט פונדערווייטנס דערזען די זשיקע — דאס שטייענדיקע

מיט אַ גרויסער פרייד אין האַרץ האָט ער זיך געלאָזט לויפן צוריק אין בית־המדרש אַריין. ער איז געלאָפן דורכן שטשאָנקעלע, פון וועלכן ער האָט דעמאָלט געזעען שלמהלע חיהלע בוזשעס אַרויסקומען, נישט קיין מורא געהאַט, אַז דאָרט זענען דאָ שדים. צוקומענדיק אָבער צום בית־המדרש, האָט ער פלוצלינג מורא גע־קריגן אַריינצוגיין. דורך די פענצטער האָט אַרויסגעקוקט אַ פינצ־טערניש און אים האָט זיך געדאָכטן, אַז ער זעט דאָרט ווידער די אַלע בילדער, וועלכע ער האָט דאָרט געזעען די גאַנצע נאַכט נעכטן. ער האָט זיך דערמאַנט, וואָס דער משוגענער פישל האָט געזאָגט: „אַז די גאַנצע שטאָט דרייט זיך איבער, די גאַנצע וועלט — אַלץ וועט דערנאָך זיין אַנדערש". ער האָט געוואָלט אונטערצינדן דאָס בית המדרש, געזאָגט, אַז מען דאַרף עס נישט מער. שלמהלע איז געשטאָרבן. אַ ייד איז אַריינגעקומען און געזאָגט, אַז עס איז גלייכער, וואָס ער איז שוין טויט. דערנאָך זענען געקומען יידן, האָבן נישט געדאַוונט, נאָר אין טלית און תפילין דערציילט וועגן עפּעס, גערעדט און גערעדט. דערנאָך איז יוסף אַריינגעקומען און זיי האָבן זיך באַהאַלטן אונטער די טישן, איינציקווייז זיך אַרויס־געגנבעט.

ס'האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז ער הערט וויינען אַ אַ קימפּעט־קינד, ס'רייסט זיך. דאָס געוויין קומט פונט בית המדרש אַרויס, טראָגט זיך אין דער נאַכט, וועקט אויף אַלע הימלען און זיי וויינען מיט. די לבנה און די שטערן וויינען — די לופט שפּאַלט זיך פונם קינדס רייסן זיך. ער האָט אָנגעהויבן ציטערן, ס'איז אים קאַלט געוואָרן. גלייך אָבער האָט ער זיך דערמאַנט, אַז אינדער־פרי איז אין בית המדרש געווען אַ ברית, ער האָט געזעען, ווי אַ ייד מיט אַ שוואַרצער באָרד האָט געהאַלטן אַ פאַרבלוטיקט מעסערל אין דער האַנט, דאָס קינד האָט געקייכט.

מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ, שוידערנדיק, איז ער צוריק אַוועק־געגאַנגען פון בית־המדרש. אין זיין קאָפּ האָבן זיך געמישט הונ־דערטער געדאַנקען, פון וועלכע ער האָט קיין איינעם נישט גע־קענט פאַרשטיין. די פריערדיקע ליכטיקייט, ווען ער האָט געזעען אַ סך אָפענע גמרות און געקענט לייענען די קליינע לויכטנדיקע

אים וואָלט ער געפלויגן און גרייט געווען צו הערן, וואָס ער וועט אים זאָגן. אָבער דער מלאך מיט די גאָלדענע פליגל איז פאַר־שווונדן און יאָסל האָט דערזעען, אַז ער שטייט קייגניבער דעם געשטאָרבענעם ר׳ אברהם דעם וואַלד־סוחרס האָלצערן הייזל, וואָס איז אַמאָל געווען אַזוי שיין. ער האָט געקוקט דערויף, דערקאָנט סמנים פון די באַצירונגען אַרום דעם הייזל: די אַרומגעשלאָגענע פיין אָפּגעהובליעוועטע ברעטלעך, די אָפּגעבליאַקעוועטע ווייסע פאַרב פון די געזימסן אין די ווינקלען, די קאַרניזן פון שוואַרצן עבן־האָלץ, די קינסטלעכע שניצונגען און דער גאָרטן אַרום. דאָס אַלץ איז געווען קוים נאָך צו דערקענען, טויט, אָפּגעשטאָרבן, ווי אַלץ, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דעם הייזל. דאָס האָט יאָסלען דערמאָנט אָן דעם מייסטער דערפון, וואָס האָט אים דערמאַנט, אַז ערשט מיט עטלעכע שעה צוריק האָט ער אים געזעען. געהערט אים רעדן וועגן שניידערל און וועגן נאָך עפּעס, וואָס ער האָט נישט פאַרשטאַנען. דאָס האָט אים ווידער דערמאַנט, אַז ווען יוסף איז אַוועקגעגאַנגען האָט ער דערזעען שבעלען פאַר זיך און זיך געכאַפּט, אַז קייגניבער דעם הייזל ווינט דער רבי.

מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ און מיט אַן אָנגעשטרענגטן בליק האָט יאָסל געזוכט דעם רבינס הויז, און דערזעען דאָס פענצטער, אונטער וועלכן ער האָט זיך נאָך יענעם שמחת תורה אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעדרייט. דאָס האַרץ האָט געוואָלט אַרויסשפּרינגען פון אים, און דורכן פענצטער אַריינפליען צו איר. „דאָרט שלאָפט זי איצט!... און אפשר שלאָפט זי גאָרנישט?...“ ער איז צוגע־גאַנגען צום הויז, אויסגעשפּרייט זיינע אָרעמס עס אַרומצונעמען. ס׳האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער האַלט עס אַרום און פעסט גע־דריקט זיין שטורמישע ברוסט צו דער קאַלטער וואַנט און זי גע־קושט. נאָר גלייך האָט ער זיך דערמאַנט, אַז ער מוז דאָך פריער קאָנען גוט בעטן, לערנען, ווי דאָס שניידערל; אַזוי האָט ער דאָך באַשלאָסן — וועט זי וועלן מיט אים חתונה האָבן. און ער האָט דערזעען אַ סך גרויסע און אָפענע גמרות פאַר זיך, מיט קליינע אותיותלעך, וואָס לייכטן אַזוי, און ער קאָן לייענען: „רב שמעון אומר...“

XXXI.

ס'איז געווען אַ שיינע נאַכט. דער שוואַכער ווינט, וועלכער האָט פון צייט-צו-צייט אַ נעם געטון און אָנגעהויבן רייסן, געשראָקן מיט אַ זאַווערוכע, מיט אַ פראָסט און אַזוי אָפּגעהאַלטן קנאַפּע צוויי מעת-לעת — האָט אינגאַנצן כמעט פאַרטריבן דעם ווינטער און אָנגעזאָגט, אַז דער פרילינג איז שוין נאָענט. די לבנה האָט פונם הימל אַראָפּגעקוקט ווי אַ בת-מלכה. איר פרום פּנים האָט גע שיינט.

יאָסל איז געגאַנגען פון איין גאַס אין דער צווייטער, נישט געוווסט וווהין. זיין היים, פון וועלכער ער איז אייגנטלעך נאָך גאָרנישט אַזוי לאַנג געווען אַוועק, איז אים איצט גאָרנישט געקומען אויפן געדאַנק: ס'איז אים גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז ער קאָן גיין צו זיך אַהיים, ווי אַזאַ באַגריף — „צו זיך אַהיים" — וואָלט גאָר קיינמאָל אויף דער וועלט נישט געווען. ער איז געווען אינדערהיים... ער האָט געקוקט אויף דער טונקל געפאַרבטער פּאָדלאָגע, אויף וועלכער עס זענען געלעגן אַזוי פיל זילבערנע טעפּיכער, אין דער טיפער בלויקייט אַריין אויבן, פון וועלכער עס האָט זיך געגאָסן אַ ווייכע פיאָלעט גאָלדענע ליכטיקייט און פינקלענדיקע אויגן האָבן געקוקט און גערעדט צו אים... עס איז אים געווען אַזוי גוט אויפן האַרץ... ער האָט טיף געאָטעמט: אַריינגעצויגן אין זיך די קאַלטע מחיהדיקע לופט, ווי ער וואָלט געטרונקען טייערן וויין. ער האָט וועגן גאָרנישט געטראַכט. אים האָט זיך געדאָכטן, אַז ער הערט שטימען, אַזעלכע ווייטע שטימען, און ער פאַרשטייט זיי...

אַ גרין פינקלדיקער שטערן האָט אויסגעשפּרייט זיינע גאָלדענע פליגל און ווי אַ מלאך, אויסציענדיק זיך ווי אַ פייערדיקער שנור, זיך אַ לאָז געטון אַראָפּ. יאָסל איז שטיין געבליבן, ווי צו

— אמן.
— ויקרא שמו בישראל!
— יוגה בר'...
— מזל טוב!... מזל טוב!...

* * *

חען יאָסל איז וויידער איבערגעבליבן איינער אליין אין בית-המדרש, האָט ער געוואָלט נאָכדענקען וועגן דעם אלעם, וואָס ער האָט דאָ אלץ געזעען, אבער דער קאָפּ איז אים געווען אזוי פול און שווער, אז ער איז שטייענדיק כמעט איינגעשלאָפן. ער האָט זיך אויסגעטיגן אויף דער לאַנגער באַנק און אָנגעהויבן שנאַרכן. אויפגעכאפט האָט ער זיך, וועז ס'האָבן געברענט עטלעכע חלבנע ליכטלעך פאַרן עמוד און א גרויסער לאָמפּ אינמיטן בית-המדרש. די אייגענע יידן פון דער פרי זענען ווידער געווען, האָבן ווידער געדרישט צווישן זיך, געשומעט, ווי בינען אין א בינשטאָק. ער האָט זיי אָבער נישט געזעען, ווייל זיי זענען געווען איינגעהילט אין דעם שוואַרצן וואלקן-רויך פון די פאַפּיראָסן און לויל-קעס, וואָס זיי האָבן איצט געויכערט. דער רויך האָט אים געגעסן אין די אויגן, געקרעלט אין האלז, און געלאָשן די שוואַכע פיי-ערלעך פון די חלבענע ליכטלעך. ער האָט געפילט, אז ער ווערט דערשטיקט, און איז אַרויסגעגאַנגען.

דער! . . . זי האָט נאָך היינט גאָרנישט געהאַט אין איר מויל, גע. וואָלט פאַסטן ביז נאָכן יידישן! . . . עס איז איר שוין בעסער! . . . שוין בעסער! . . .״

יאָסל האָט מער נישט געדענקט, וו ער איז אין וואָס עס איז געשען. פאַר זיינע אויגן האָט אויפגעבליצט אַ האַק, אַ קינד אויף אַ קלעצל, צוויי הינט. נאָר גלייך איז דאָס אלץ פארשוווונדן, זיך אויסגעלאָשן. אים האָט זיך געדאַכטן, אז ער האלט באַם גאָרגל אַ ייד מיט א שוואַרצער באָרד, וועלכער האָט קאָלטע פייערלעך אין די אויגן, אוּן ער ווערגט אים. דער יינגער טאַטע, אַ צעטומלטער, האָט מיט אַ ציטערנדיקער שטימע, נישט קאָנענדיק ארויסקריגן איין וואָרט פונם האלז, נאָכגעזאָגט די שטימען, וועלכע האָבן אים אונטערגעזאָגט: ״להכניסו . . . בבריתו . . .״ דער עולם האָט פרוּם אין הויך געענטפערט: ״לתורה ולחופה ולמעשים טובים״.

דער מוהל, איבערגעדענקט מיטן טלית, איינגעוויקלט, דעם קאָפּ צווישן דעם קינדס צאַפּלענדיקע פיסלעך, האָט מיט אַלע כוחות זיך איינגעזויגן אין דער בלוטנדיקער וונד פונם קינדס געשלעכט. זיינע אַקסלען האָבן געצוקט, זיין אונטערשטער טייל גוף האָט זיך אַלע מאָל מער איינגעצויגן. ער האָט זיך אויסגעגלייכט, אויסגעשפּיגן דאָס בלוט אין אַ טעלערל זאַמד אַריין, וואָס דער שמש האָט געהאַלטן פאַר אים, אוּן אין וועלכן ס׳איז געלעגן אַ וויס שטיקעלע פלייש מיט אַ בלוטיקן ראַנד. ווידער האָט ער זיין קאָפּ איינגענוּמען צווישן דעם קינדס צאַפּלדיקע פיסלעך, זיינע אַקסלען האָבן ווידער געצוקט, אוּן דער אונטערשטער טייל גוף האָט זיך אַלע-מאָל מער איינגעצויגן. אזוי עטלעכע מאָל, ביז ער איז שטיין געבליבן מיט פארבלוטיקטע וואָנסעס, מיט רויטן גאַווער אויף דער שוואַרצער באָרד, אוּן מיט וואַסער זיך געשוענקט דאָס מול פונ מיט בלוט. די פרומע קאַצן-אויגן האָבן געברענט מיט אַ קאַלט פייער, וועו ער האָט ריין געמאַכט דאָס פארבלוטיקטע חלפל. דערנאָך האָט ער, שאָקלענדיק זיך פרום, מיט אַ כוס ווייַן אין דער האַנט איבערן שלוכצנדיקן קינד אויפן אָרעם פון א ייד אין אַ טלית, אַנגעהויבן מיט אַ ניגון: ״ברוך אתה. . .״

הויבן פּלאָנטערן שרעקלעכע געדאַנקען. ער האָט זיך דערמאַנט אָן יענעם שבת, ווען ער האָט געשטאָכן שמואל זיינוולען. אַ סך יידן און ווייבער, שבתדיק אָנגעטון, זענען דעמאָלט געלאָפן און געשריגן...

— ברוך אתה...

באַ יאָסלען האָבן זיך די הענט צוזאַמענגעפּרעסט אין פויסטן. ער האָט זיינע אויגן נישט געקאָנט אָפּרייסן פונם בליצנדיקן חלפל, וואָס דער מוהל, איינגעבויגן איבערן קינדס אַנטבלויזטן געשלעכט, האָט געהאַלטן גרייט אַ פיר צו טון. די יידן, מיט די שרעקלעכע אויגן אַרום דער שטול און דעם מוהל, און איבערן בית המדרש, האָבן זיך געשטעלט אויף די שפּיץ־נעגל און געעפנט די מיילער. זייערע שרעקלעכע אויגן האָבן געשיט פונקען, זייערע פינגער האָבן זיך געקראַמפט, זייערע גופים האָבן געברענט. עטלעכע על־טערע און אויך אַ פּאָר אַנדערע יידן, האָבן געקנייטשט די ווייסע שטערנס, מיט כוונה געדענקט וועגן דער גרויסער מצווה פון מילה, און אין האַרץ זיך מתדבק געווען מיטן רבונו של עולם. טייל יידן זענען בלאַס געוואָרן און אַראָפּגעלאָזט די אויגן, זיי זאָלן נישט זעען.

— על המילה!...

דאָס קינד האָט זיך פאַרקייכט. די יידן מיט די אָפענע מיי־לער און גרין־ברענענדיקע אויגן אַרום דער שטול און איבערן גאַנצן בית המדרש, האָבן זיך פ סטער צוגעדריקט איינער צום אַנדערן, ווען זיי האָבן דערזעען בלוט און זיך געבריט מיט די שרפהדיקע לייבער. די עטלעכע יידן, וועלכע האָבן זיך אין האַרץ מתדבק געווען מיטן רבונו של עולם, האָבן הייס תפילה געטון. די יידן האָבן אַראָפּגעלאָזט די אויגן, אַז זיי זאָלן נישט זעען, וואָס עס געשעט, האָבן זיך איינגעקורטשעט פון דער קעלט, וואָס איז זיי דורכגעגאַנגען דורך די לייבער. זיי האָבן באַהאַלטן די קעפּ צווישן די פּלייצעס, זיי זאָלן נישט הערן דאָס רייסן זיך פון קינד. די יינגע מאַמע האָט הויך אַרויסגעוויינט, נאָר זי איז גלייך שטיל גע־וואָרן. צווישן די ווייבער איז געוואָרן אַ טומל: „זעצטץ זי אַני־

האָט איצט ווידער זיך אַנגעהויבן רייסן, געשאָקלט אין עס איינגע־
שטילט: „ש־ש־ש... ש־ש־ש...“ ווידער האָט דער שמש, מיט
זיין דומפיק הייזעריק קול פון אַ סך טרינקען אין טאַבאַק שמעקן,
גערופן: „קוואַטער!...“ אין אַ יינגערמאַן — דער מאַן פון דער
יינגער פרוי — האָט געניומען דאָס קינד, אין עס ווייטער געגעבן.
דאָס קינד, וואָס האָט בלויז שוין געהעשעט נאָר, האָט זיך ווידער
אָנגעהויבן רייסן.

דער מוהל האָט מיט אַ מלאך המותדיק קולעכל אָנגעהויבן:
„וכרות עמו הברית...“

דאָס קינד האָט געהעשעט אין זיך גערישן. די יינגע מאַמע
האָט געווויינט. בּאַ די וויבער האָבן זיך די מיילער צעקרומט, אוּן
די פנימער צעבראָכן.

— מורה מורינו... מכבד מיט סנדק!

ווידער האָט דאָס מלאך המותדיקע קולעכל, נאָר פרומער אוּן
קוויטשנדיקער נאָך, אָנגעהויבן: „זה הפסא של אליהו זכיר לטוב...
לישועתך קויתי...“

מיט אויהיימלעכע בליקן אין די שרעקלעכע אויגן האָבן אַ
סך יידן זיך אַרומגעשטעלט אַרום דער גרויסער פאָטערשטיל, אויף
וועלכער ס׳איז געזעסן אַ ייד מיט אַ גרויער באָרד אוּן גלעזערדיקע
אויסגעלאָשענע אויגן, וועלכע האָבן בייז געקוקט. ער איז געווען
איינגעהילט אין אַ טלית. די פּ־ס האָט ער געהאַלטן אויף אַ בענ־
קעלע, אוּן אויפן שויס דאָס קינד, וואָס האָט שוין מער נישט גע־
וויינט. די שטילקייט איז געווארן אַלע מאָל עסנדיקער. די יידן
מיט די אומהיימלעכע בליקן אין זייערע שרעקלעכע אויגן, האָבן
ציטערנדיקע, מיט קלאַפנדיקע הערצער אוּן מיט שווערע קניען, גע־
קוקט אויפן קאַלט־בליצנדיקן חלפל, וואָס דער מוהל האָט געהאַלטן
אין דער האַנט, געפרוווט די שארף, אוּן מיט כוונה געענדיקן:
„בטוב ביתך...“

יאָסל, אַליין אין ווינקלע בּאַם אויוון, איז אויפגעשטאַנען
אוּן נייגעריק געקוקט. ער איז בלאַס געוואָרן, דערזעענדיק דאָס
שארפע קאַלט־בליצנדיקע מעסער. אין קאָפּ האָבן זיך אים אָנגע־

נישט ווערן קיין ייד? דאָס אייגענע האָט מען געטון אַלע אונזע־
רע הייליקע אבות, דיין זיידן און דיין טאַטן און אַלע יידן! ס'וועט
ווי טון! נו, וואָס איז? אַנדערש קען מען נישט זיין קיין ייד!"

די יינגע וויבלעך זענען רויט געוואָרן. זיי האָבן זיך גע־
שעמט און צוגעמאַכט די שמייכלענדיקע אויגן. נאָר אייגע אין
די מיטלע יאָרן, מיט שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, אַ גרויסע
קינדלערין, האָט געלאַכט, און געגעבן רעכט דער אַלטער פרומער
פרוי. בליצנדיק מיט אירע שוואַרצברענענדיקע אויגן, האָט זי גע־
טענהט: „אַוודאי, וואָס איז ער אַ גרעסערער יחסן פון זיין טאַטן
פון אַלע מאַנספערשוינען? אַלע האָט מען אָפגעשניטן..."

אַרום מוהל, אויף מזרח־וואַנט, זענען געשטאַנען עטלעכע
פרומע יידן און זיך געשפּאַרט וועגן אַ דין אין הלכות מילה. אַ
סך יידן פונם ברית־עולם, האָבן זיך מיט פאַרבאָרגענע תאוה־צייר־
לעך אין זייערע פרום־פאַרלאַצטע אויגן, צוגעהערט צו דער תורה
פון די פרומע. עטלעכע יידן פון די, וועלכע זענען אייגנ קוויז
פאַרשוונדן פון בית־המדרש אַרויס, ווען יוסף האָט גערעדט, זענען
מיטן ברית־עולם צוריק אַרייגעקומען. זיי זענען געשטאַנען בא
דער זייט, פּין תענוג זיך געריבן די הענט, געשלונגען שפייכץ,
און וואַרפּדיק מיט גיריקע אויגן אין אַלע זייטן, האָבן זיי מיט
בעטלערישער פרייד אייגער צום אַנדערן געזאָגט: „נו, מאָטל? ...
האָב איך נישט געזאָגט, אז היינט איז אַ ברית, מען דאַרף נישט
זאָגן קיין תחנון? ... טאַקע, טאַקע..."

— קוואַטער! ...

ס'איז געווען אַ סודותדיקע שטילקייט. בא אַ סך פונם עולם
האָבן די הערצער אַנגעהויבן זייער שטאַרק צו קלאַפן. די קניען
האָבן זיך זיי אַנגעגאָסן מיט אַ מאַטקייט, די פנימער זענען בא זיי
בלאַס געוואָרן, און די בליקן אין זייערע ברענענדיקע אויגן זענען
געוואָרן שטעכעדיק. אַ יינגע פרוי האָט צוגענומען דאָס קינד פון
דער יינגער בלאַסער מאַמע, וועלכע האָט עס, ציטערנדיק אינ־
גאַנצן פון וויינען, מיט אַ שווער האַרץ אַוועקגעגעבן. די יינגע
פרוי האָט דאָס קינד, וואָס איז פריער שוין שטיל געווען אין

נאָר יוסף איז מער נישט געווען, א לייזיק בית המדרש, אזוי פּוסט. פּלוצלינג אָבער האָט יאָסל דערהערט טריט פון א סך מענטשן אין פּאָליש, שטימען, און וויינען פון א קימפעט־קינד. ער האָט דערהערט וויבער רעדן, זיי זענען שוין געווען בא דער טיר, און ער — וואָס האָלט ער אין דער האַנט? דאָס איז דאָך... און ער האָט גיך צוריק באַהאַלטן די סטאָטע פון קריסטוסן אונטער דער מאַרינאַרקע, וועלכע ער האָט געהאַט אַפּערגענומען, און דאָס גאָרנישט געווסט אפילו.

— נו, מייער... כע־כע־כע... לייבּיש... מאָטל... איך האָב ענק געזאָגט, אז מען זאָל זיך באַהאַלטן דאָ... איצט וועט זיין א ביסל בראָנפן, א שטיקל לעקעך, און אפשר אויך אַן אייערקיכל... כע־כע־כע...

— מא... מא...

— דעקט עס צו דאָס פּנימל, וועט עס נישט ווינען... שאָקלט עס... גיט עס דאָס טוכל מיטן צוקער אין מיילעכל אַרײַן...

ס'זענען אַרײַנגעקומען יידן אין שבתדיקע קאַפאָטעס און פּרויען אין שבתדיקע קלײדער. צווישן די פרויען — זיי זענען געגאַנגען הינטער די מאַנספּערשוינען און זענען שטיין געבליבן בא דער טיר — איז געווען די קימפעטאָרין. זי האָט געזומען דאָס קינד פון אַן עלטערער פרוי מיט גרויע פרומע אויגן, וועלכע האָט עס אין א וויס קישעלע, איבערגעדעקט מיט א בלוי זיידן קאַפּאָטל, געטראָגן ביזן בית המדרש אַריין. די ייִנגע, נאָך בלאָסע און שוואַכע מאַמע, מיט מאַטע ערנסטע אויגן, וויא הייליקע, האָט מיט צער געקוקט אויף איר קינד, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין רייסן. דאָס איז געווען די אַרעמע יתומה, שרהלע תּרצהס טאָכטער, וועלכער וואָלף דוד האָט פאַר צוויי יאָר געהאַלפן צו דער חתונה: צו חיים איצלס דריי הונדערט רובל, צוגעלייגט זיינס דריי הונדערט.

די פרוי מיט די גרויע פרומע אויגן האָט זיך געבייזערט אויפן קינד, וואָס האָט זיך אַלע מאָל מער געריסן: „נו, שא, שא, ווייַן נישט אזוי! זע נאָר ווי דער שגץ רייסט זיך! ווילסט אפשר

אים האָט זיך געדאָכטן, אַז דאָס שניידערל זעט אויס ווי דעם יינגנמאַנס אַ זיידע... דעם יינגנמאַנס מויל און די ליפּן זעען אויס, ווי דעם שניידערלס, און די אויגן — יאָ, די אייגענע, נאָר אַ ביסל גרעסער און טרויעריקער. עס דאַכט זיך אים, אַז ער האָט די אויגן שוין ערגעץ געזעען אַמאָל, נאָר ער קאָן זיך נישט דערמאַנען ווו און ווען. און גלייך האָט ער זיך דערמאַנט: אין דאָרף, דאָרט ווו ער איז געווען איידער ער איז אַהיימגעגאַנגען, יענער, וועלכער איז געשטאַנען אויפן רויטגעפאַרבטן טישעלע — יענער האָט געהאַט אַזעלכע אויגן. יענער... ער איז דאָך מיטגעגאַנגען מיט אים, גערעדט מיט אים איבערן גאַנצן וועג!... אָט שטייט ער דאָך אויך לעבן שניידערל!... ער זעט אויס ווי דעם שניידערלס אַ זון... ווי ער קוקט אויפן טאַטן מיט זיינע גרויסע און טרויעריקע אויגן!... נאָר דאָס שניידערל איז פריילעך, ער נעמט ביידע אַרום, דעם זון און דאָס אייניקל, און דריקט זיי ביידע צו זיין ברוסט...

נאָר באַלד האָט זיך יאָסל דערמאַנט, אַז דעם יינגנמאַן, וועלכער האָט פריער גערעדט, האָט ער שוין אַמאָל געזעען, נאָר שוין זייער לאַנג. ער האָט אפילו געוווסט וויאַזוי ער הייסט, נאָר ער האָט פאַרגעסן. באַלד אָבער האָט ער זיך דערמאַנט: דער אייגענער, וועלכער האָט דאָס האָלצערנע הייזל קייגניבער דעם רבין אַזוי שיין אויסגעפּוצט — יוסף הייסט ער! — —

דאָס האַרץ אין יאָסלען האָט אָנגעהויבן זייער שטאַרק קלאַפּן. ער האָט דערזעען שבעלהן פאַר זיך און דעם יוספן מיט איינמאָל פיינט געקריגן, אַלע מאָל מער — אים אָנגעהויבן שרעקלעך האַסן. נאָר גלייך האָט ער דערויף זייער שטאַרק חרטה געקריגן, באַקומען גאָר אַ פאַרלאַנג אים צו קושן. ער האָט אָנגעהויבן מיט זיינע אויגן אים אַרומזוכן איבערן בית המדרש: אפשר זיצט ער באַם טיש איבער אַן אָפענער גמרא, ווי ער האָט אים אַ סך מאָל דאָ אַזוי געזעען. ער וועט אים איצט בעטן, אַז ער זאָל מיט אים לערנען. ער וועט זיך אים אַנידערוואַרפן צו די פיס, זיך בוקן צו אים און וויינען. ער וואָלט איצט אַזוי געוואָלט וויינען, ליגן פאַר וועמענס פיס און וויינען, צודריקן זיך צו יענעמס האַרץ...

און נשמה אין פאַרשידענע פאָרמען, און ענדערן זיך אַלע מאָל, אין אַנדערע פאַרשידענע פאָרמען. און יעדע נייע פאָרם איז לעבן און די אַלטע טויט. דער גייסט און די נשמה פון די גמרות און פונם תנך לעבט איצט אין אַ נייער פאָרם, און די אַלטע דאָ הינען איז טויט. איר זענט אויף אַ בית הקברות, אין אַן אוהל, און ווי ווערים צעלויפט איר אייך אין די לעכער אַריין, ווען עס קומט אַ לעבעדיקער אַריין.

און אַלע מאָל מיט מער פייער האָט ער גערעדט, גערופן צום נייעם לעבן, צום אמתן יידישן לעבן — צו דער תורה פון די נביאים. נאָר ווען ער האָט געהאַט שוין געענדיקט און זיך אומ־געקוקט, האָט ער געזעען, אַז ער איז איינער אַליין אינם בית המדרש. . . ער איז אַוועקגעגאַנגען דערדריקט, מיט אַ געזונקענעם קאָפּ און מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ.

די גאַנצע צייט, וואָס יוסף האָט גערעדט, האָט יאָסל פון אים קיין אויג נישט אַראָפּגענומען. מיט אויפגעריסענע אויגן און אַן אָפן מויל האָט ער זיינע ווערטער אויסגעהערט, זיי אַרויסגענומען אים פון מויל נאָך איידער ער האָט זיי אַרויסגערעדט, זיי דור־שטיק געטרונקען, ווי קאַלט וואַסער פון אַ קוואַל. און ווידער, ווי אין דאָרף, פון וועלכן ער איז ערשט די נאַכט געקומען, ווו ער האָט געהערט דערציילן אַזויפיל מעשיות וועגן שניידערל און דער־נאָך אים דערזעען פאַר זיך, ווי ער וואָלט געלעבט: אַ קליין יידע־לע מיט אַ קליין ווייס בערדעלע, מיט אַזעלכע קלוגע און גוטע אויגן, וועלכע האָבן מיט אַזויפיל ליבשאַפט געשמייכלט צו אים — האָט ער איצט ווידער דערזעען: ער שטייט קייגניבער דעם יינגנ־מאַן, וועלכער האָט פריער גערעדט, זאָגט אים עפּעס, פרייט זיך מיט אים, נעמט אים אַרום און טוט אים אַ קוש אויפן שטערן. . .

יאָסל האָט זיינע אויפגעריסענע אויגן נאָך מער אויפגעריסן.

זיך געשטופּט אויף די ווענט, זיך באַהאַלטן, ווי מייז אין די ווינקלען. צוערשט האָט זיין פּנים אַ צוק געטון, זיך אויסגעקרומט, באקומען אַן אויסזעען פון עקלען זיך, נאָר באַלד איז עס פול מיט רחמנות געוואָרן, צעבראָכן, ווי עס וואָלט געוויינט. נאָך אַ בליק האָט ער געוואָרפן איבערן בית המדרש און זיך אויסגע-גלייכט. ער איז שטיין געבליבן מאַיעסטעטיש. גלייך האָט ער ווידער אויסגעזעען ווי אַ העלד, ווען ער וואַרפט זיך מיט מסירת נפש אין אַ סכנה מענטשן צו ראַטעווען. ער האָט אָנגעהויבן, צוערשט מיט עטוואָס אַ ציטערנדיק קול, דאַן פעסט און מו-טיק:

„יידן! איך בין איצט ווידער אין מיין עלטער-זיידנס בית המדרש. ווו איך האָב געלערנט. דאָ האָט מיין נשמה די ערשטע טריט געשטעלט, די ערשטע שטראַלן פון דער איינער גרויסער זון, וועלכע מען רופט גייסט, דערזעען. דאָ באַ די טישן בין איך געזעסן, איבער די זעלבע גמרות, איבער וועלכע מיין עלטער-זיידע, דאָס שניידערל, איז געזעסן. איך האָב געשניצט מיט אַ קליין מעסערל אין האַרטן האָלץ פון די טישן, ווי מיין טאַטע, ווען ער איז אַזוי אַלט געווען ווי איך. עס האָט מיין נשמה דורך ברעטער זיך געריסן. איך וואָלט איצט צוגעפאַלן צו דער פּאָדלאָגע און זי געקושט, צו די ווענט און זיי געהאַלזט, צו די גמרות און זיי געדריקט צו מיין האַרץ, צום ארון קודש און געוויינט, ווייל שלעכט איז, שלעכט, זייער שלעכט. מיין עלטער-זיידע, דער גרוי-סער צדיק, דער פאַרבאָרגענער גאון, האָט די רעוואָלוציע אָנגע-הויבן, די רעוואָלוציע, צו וועלכער די נביאים האָבן מיט פייער-דיקע ווערטער גערופן. ער איז אַרויס פון בית המדרש און אַ שניידער געוואָרן. און צו די אָרעמע אין די דערפער אַריין איז ער געגאַנגען און געהאָלפן, צו גויים, ווייל קיין נפקא מינה איז נישט — אַלע מענטשן זענען גאָטס קינדער, אַלע באַשעפענישן. עס זענען די גמרות שוין פאַרשימלט דאָך. זיי האָבן געלעבט אַמאָל און זענען געשטאַרבן, ווי אַלץ, וואָס לעבט, מוז שטאַרבן, אָדער זיי זענען נישט געשטאַרבן, ווייל קיין שום זאַך שטאַרבט נישט. אַלץ לעבט אייביק, ווייל אַלץ איז גייסט און נשמה, גייסט

צווישן זיך. זיי זענען אַלע געקומען צו דער מיינונג, אַז מען וואָלט באַדאָרפן פאָרן קיין לובלין צום גובערנאַטאָר און אים זאָגן, אַז אין די שולן לערנט מען ציצאַליזם — וועט ער זיי אַלע פאַר־מאַכן. „מען האָט דען באַלד נישט געוווסט, אַז אַזוי וועט זיין, אויב עס וועלן זיין „שקאָלעס", אָדער „שולן", ווי זיי רופן דאָס!"

— און אין איינוועגס אויך איבערגעבן די צוויי וואַר־שעווער, און אויך יוספן! מעג ער זיין דעם שניידערלס אַן אייניקל!

— און אויך די משומדת!

נאָר פלוצלינג האָט זיך די טיר געעפנט, און יוסף איז אַריינ־געקומען. אין ערשטן אויגנבליק האָט זיך קיינער נישט געגלייבט, וואָס זיינע אויגן זעען. נאָר, אַז יוסף איז ווי אַ וויכער, מיט איין שפרייז, געשטאַנען אויפן בעלעמער, האָבן אַלע זיך איינגעקורטשעט, זיך גערוקט אויף די ווענט — ווי מייז, געזוכט לעכער זיך אַריינ־צובאַהאַלטן אין זיי.

יוספס פנים איז געווען בלאַס און אָפּגעצערט. ער האָט אויס־געזעען עטוואָס מיד און אויפגערעגט, אָבער ער־סט און ענערגיש. די שטריכן איבער ביידע קינבאַקן, באַזונדערס באַם מויל, זענען געווען טיף און בולט — צייכנס פון קראַפט צו מעשים. דער בליק אין זיינע אויגן איז איצט געווען אינגאַנצן געענדערט: קאַלטע קלאָרקייט, בליק פון פ־אָסט און שטערן, צוזאַמען מיט וואַרעמ־קייט פון ערד. דער שטערן — נאָך שטאַרקער געפורמט - איז נאָך גרעסער געוואָרן ווי ער ער איז געווען, העכער און עקשנותדיקער. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש האָבן זיך באַ אים אין די לעצטע טעג אויסגעפורמט ביידע זייטן צווישן קין און האַלז: ווי די אייבערשטע מוסקולן פון די לאַפּעס באַ אַ לייב, האָבן די צוויי ערטער אויסגעזעען. נאָר גלייך דאָט זיין פּנים זיך געענ־דערט: דער ערנסט און אָנגעצויגנקייט האָט זיך פאַרוואַנדלט אין געפאַלנקייט באַ זיך, די צעשראָקנקייט אין כעס און די מידקייט אין דערוואַכונג. מיט איין בליק, ווי אַ בליק, האָט ער אַרומגענו־מען דאָס גאַנצע בית המדרש מיט די צעשראָקענע, וועלכע האָבן

זייער לאַנד אַריין — האָבן געוואָלט פאַרטיידיקן דעם לערער, נאָר זיי האָבן מורא געקריגן און זיך בעסער אָנגעהויבן אָפּרוקן פון אים. האָט דער לערער אַליין זיך פאַרטיידיקט, געטענהט מיט אַ בעטנדיקער שטימע: „דאָס, וואָס איר זאָגט, איז דאָך טעראָר, נישט קיין סאָציאַליזם. סאָציאַליזם איז דאָך עפּעס אַנדערש, און אויך רעוואָלוציע איז עפּעס אַנדערש און שטרייק. נאָר דערווייל זענען נאָך די סאָציאַליסטן אַליין נישט אייניק צווישן זיך, ווייסן נאָך אַליין נישט, וואָס סאָציאַליזם איז. דעריבער רייסן זיי זיך נאָך טאַקע דערווייל אַליין אַרום צווישן זיך, זענען געטיילט אין אַ סך פּאַרטייען: אין רעוואָלוציאָנערן, אַנאַרכיסטן, בונדיסטן — אין הונדערטער פּאַרטייען. יעדע פּאַרטיי האָט איר אייגענעם פּראָגראַם, און זיי —"

— אָט דאָס איז דאָך טאַקע! — האָט אַ יינגערמאַן, שוין שטייענדיק באַ דער טיר אַוועקצוגיין, זיך אָנגערופן. — און דעריבער...

— יאָ, אָבער דאָס איז שוין אַ זאַך פאַר זיך — האָט דער לערער, זיך ווענדנדיק צום יינגנמאַן, דערווייל זיך אַרויסגעדרייט פונם רעדל. עס האָט אים שוין באַנג געטון, וואָס ער האָט אינם בית המדרש גאָר לגמרי אָנגעהויבן רעדן וועגן סאָציאַליזם און געענדיקט: — יעדער מענטש האָט זיך זיין מיינונג, זיין טעאָריע, און זיין פּאַרטיי. וואָס אָנבאַטרעפט מיך — גלייב איך אין דאַרווינען, אין עוואָלוציע.

— אין „וועלוציע"?! לייגט אים אַרויף אויפן טיש! אַרויף אויפן טיש!

נאָר די יינגעלייט זענען גיך צוגעלאָפן, אַרויסגעריסן דעם לערער פון זייערע הענט און געשריגן: „ער האָט געזאָגט „עוואָלוציע"! דאָס איז נישט „רעוואָלוציע"! דאָס איז פּונקט פּאַרקערט, דאָס הייסט: וואַרטן, ביז די צייט וועט קומען!"

— אַזוי איז עפּעס אַנדערש.

די יינגעלייט מיטן לערער זענען אַרויסגעגאַנגען. די יידן האָבן אָפּגעלייגט טלית און תפילין און ווידער אָנגעהויבן רעדן

נישט זײַן קײַן אַרבעטער. „אָט זעט איר דאָך" — האָט ער צו זיי געטענהט — „אז כּמעט אַלע, וועלכע האָבן דעם סאָציאַליזם געשאָפן, דאָס הייסט, די טעאָריע, זענען גאָר קײַן אַרבעטער נישט געווען!" דערביי האָט ער זיי אויך באַמערקט, אז מע זאָגט נישט „ציבאַליזם", נאָר „סאָציאַליזם".

די צוגעקומענע האָבן זיך צעלאַכט: „נאָר וואָס דען זענען זיי געווען, די, וועלכע האָבן געשאַפן דעם ציבאַליזם, אָדער וויאיר זאָגט: „סאָציאַליזם", אויב נישט קײַן שנייַדער-ייִנגען, סמאָלע-קעס? זיי זענען אפשר געווען צדיקים?..."

— יאָ, טאַקע צדיקים — האָט דער לערער זיך אַנגעכאַפט אָן דעמאָזיקן וואָרט, וואָס יענע האָבן געזאָגט מיט חוזק, נאָר גלייך צוריקגעכאַפט, מורא געקריגן — און דאָס וואָרט „צדיקים" אַנגעהויבן פאַרטיטשן. ער האָט אַנגעהויבן קיטלען מיט זיי: — צדיקים איז דאָס מער-זאָרט פון צדיק. „צדיק" איז דער טייטש דער גערעכטער, פונם וואָרט „צדק", געראַכטיקייט. און אַזוי וויאַלע כּמעט, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיטן סאָציאַליזם, זענען קיין אַרבעטער נישט געווען, נאָר זענען אויסן געווען די גערעכטיקייט, ווי ישעיהו הנביא, יחזקל און אַלע אַנדערע נביאים. משה רבינו —

ס'איז געוואָרן א געשרייערי: „שוואיג!... שוואיג!... אזא שגץ!... „גערעכטיקייט"... מען קומט זיך צוזאַמען מיט גויים, מיט מיידן, מיט שיקסעס!... מען דרייט זיך אַרום בקלות ראש, מען רעדט דבר־ים בטלים!... אַזעלכע סמאַרקאַטשעס. לאָבוסעס... טשעפען מיט אַנגעזעענע באַלעבאַטים, שטעלן אַפ פאַבריק', מאַכן בדיל הדל מענטשן, וואָס פאַרמאָגן אין די צענער אוּן הונדערטער טויזנטער, זענען גבירים אדירים!... באַמאַלן מלוכה קאַסעס, באַראַבעווען פאָטשטן, צעהאַקן מאַנאַפאַלן, שיסן, וואַרפן באַמבעס אויף גובערנאַטאָרן, אויף מיניסטאָרן!... וויַלן דעם קיסר... טשעפען מיט יידישקייט, מיט גאָט!..."

די ייִנגלייט, די האַלבע אפיקורסים, וועלכע האָבן געהאַלטן, אז יידן מוזן ווערן ערד-א־בעטער, פאַרן קיין אַרגענטינע אוּן די ציוניסטן, וועלכע האָבן געהאַלטן, אז יידן מוזן זיך אימקערן אין

בליבן פון חיימל פאָטשטערס עטלעכע ווערטער. עס האָבן אויפגע־טייעט די פאַרגליווערטע פון שרעק, ווי עס שמעלצט דאָס גרויע אייז פון פאַרקאָוועטע שויבן אין אַ שטוב, ווען מען הייצט איין. אַלע מאָל האָט אַן אַנדערער זיך אָנגעהויבן באַוועגן, ווי אַ פליג, וועלכע האָט זיך קוים אַרויסגעקריגן פון קאַלטן וואַסער, געמאַכט אַ טריט, זיך אומגעקוקט און ווי אַ פאַרפרוירענער טאַקע, וועלכער ציט זיך צו אַן אָנגעלייגט פייער, זיך געצויגן צום רעדל אַרום ליי־זערל זדעכליאַק. זיי האָבן אָבער באַלד באַמערקט, אַז אין אַ צווייט ווינקל שטייט דער העברעישער לערער, הער הימלבלוי, אַיינגער־מאַן מיט שוואַרצע ברילן און מיט אַ בלאָנדן קיילעכדיק אַרומגע־שוירן בערדל, וועלכער לייענט יעדן טאָג אין די גאַזעטן, און זיי זענען בעסער צוגעגאַנגען צו אים.

אַרום דעם העברעישן לערער זענען געשטאַנען יינגעלייט, שוין האַלבע אפיקורסים, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז יידן מיזן ווערן ערד־אַרבעטער, פאָרן קיין אַרגענטינע, און נישט קיין פאַ־לעסטינע. עס זענען אויך געשטאַנען אַנדערע ציוניסטן, וועלכע האָבן געהאַלטן פונקט פאַרקערט, אַז יידן מוזן זיך צוריקקערן אין זייער לאַנד אַריין, קיין פאַלעסטינע, אויפבויען צוריק זייער היים. זיי אַלע האָבן זיך צוגעהערט צו דער פאָליטיק, וועגן וועלכער דער העברעישער לערער, הער הימלבלוי, האָט גערעדט. באַלד זענען אויך צוגעקומען די שוין געזעטיקטע פון לייזערל זדעכליאַקס מעשות, און אויך אָנגעשפּיצט די אויערן. לייזערל זדעכליאַק ווי־דער, שוין אינגאַנצן בלוי פון דערציילן און הוסטן, מיט שרפה־דיקע און שטעכנדיקע בליקן איצט אין זיינע פיבערישע אויגן, איז אַהיימגעגאַנגען.

דער העברעישער לערער, הער הימלבלוי, האָט געוואָלט באַווייזן, אַז נישט אַלע שטרייקער זענען סאָציאַליסטן. אָבער דאָס האָט אים קיינער נישט געגלייבט, און געטענהט: „וואָס דען איז אַ שטרייקער, אַז נישט קיין ציצאַליסט?" „יאָ" — האָט דער לע־רער, מיט דעם זעלבן טאָן און געדולד, מיט וועלכן ער ענטפערט זיינע שילער אין דער שולע, געענטפערט זיינע צוהערער און זיי געגעבן צו פאַרשטיין, אַז מען קאָן זיין אַ סאָציאַליסט און גאָר־

נאַשערייען און שטיקלעך סחורה אויף פאַרטוכער און בלוזקעלעך, וואָס ער האָט באַם טאַטן אין גרויסן שניט-געשעפט געגנבעט. ער איז אַלע מאָל אַוועקגעפאָרן — געזאָגט צו אַ דאָקטאָר, וועגן גע-שעפט — אָבער די פרוי האָט אים דאָס נישט געגלייבט און אין שטעטל האָט מען געזאָגט, אַז אין יעדער שטאָט, ווו ער פאָרט, האָט ער אַ פרוי מיט קינדער. אָבער מען האָט פאַר אים דרך ארץ געהאַט, און אַלע, וועלכע זענען אַרום אים געשטאַנען — מיט וואַסערדיקע גלאַנציקע אויגן, מיט פאַרפלאַמטע פנימער, וועל-כע זענען תמיד באַ זיי ווייס געווען — האָבן פאַרכלינעטע גע-שלונגען זיין יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט דערציילט. זיי האָבן אַלע געוווסט, אַז אַלץ, וואָס ער דערציילט זיי — תמיד די זעלבע מעשיות — איז ליגנט, אויסגעטראַכט, אָבער אַלע האָבן געוואָלט, אַז ער זאָל זיי דערציילן וואָס מער. און תמיד, ווו זיי האָבן אים געטראָפן, האָבן זיי זיך אים אַרומגעשטעלט, אַז ער זאָל זיי דער-ציילן מעשות, און ער האָט תמיד זיי דערציילט. אַ צעהיצטער, אינגאַנצן אַ דערפלאַמטער, האָט ער זיי איצט דערציילט, ווי אַזוי די שטרייקערס קושן זיך מיט די מיידן און מיט די שיקסעס, וועלכע זיי רופן חברטעס, און ווי אַזוי די מיידן און די שיקסעס קושן זיך מיט זיי. באַ זיך אינדערהיים און אויך דאָרט ווו זיי קומען זיך צוזאַמען, גייען זיי אינגאַנצן נאַקעט און זיי זיצן נישט אויף קיין שטולן, נאָר —

— נאָר ווו דען? — האָבן אַלע איניינעם אַ פרעג גע-טון.

— איינער אויפן אַנדערנס שויס, אַזוי פירט זיך באַ זיי, — האָט לייזערל זדעכליאַק, אינגאַנצן ברענענדיק פון קראַנקער תאווה, געענטפערט. און...

— וואָס? ... וואָס? ... — האָבן ווידער אַלע פאַרצאַפּלטע איניינעם געפרעגט.

— עטץ ווייסט דאָך שוין...

און ווי פונקען פון אַן אָנגעלייגט פייער אין אַ קאַלטער נאַכט, ערגעץ אין אַ וואַלד ווו עס שרעקט, האָבן די ווערטער פון ליי-זערל זדעכליאַק צעטריבן די שווערע אימה, וועלכע איז שטיין גע-

מער זיי האָבן זיך אָט דידאַזיקע שרעק געוואָלט אויסרעדן, אַלץ מער איז זי בּאַ זיי געוואָקסן. עפּעס האָט דאָס געשטאָלט פון פּאָשטער אין זייערע אויגן זיך פאַרענדערט, געוואָרן סודותדיק. זיי האָבן מורא געקריגן אויף אים צו קוקן, אַראָפּגעלאָזט די אויגן, בּאַבער דאָס האָט נישט געהאָלפן: זיי האָבן אים אַלץ מער געזען, ער איז מיט זיין שרעקלעך סודותדיק פּנים איצט פון דער פאַדלאָגע אַרויס פאַר זיי אויסגעוואָקסן. ווי געפּענטעט זענען זיי איצט געשטייפט אַרום אים געשטאַנען.

די, וועלכע האָבן צו ייִנגע אָנגעהויבן שלייכן פון די אַנדערע רעדלעך, זענען אינמיטן ווערג שטיין געבליבן, ווי פאַר אַן אייזבאַרג, וועלכער לאָזט נישט צו זיך צו מיט זיין פראָסטיקן אָטעם. אין בית המדרש האָט מיט אינמאָל זיך דערפילט דער אָטעם פון טויט. בלויז אין איין ווינקעלע, וווּ עס איז געשטאַנען לייזערל זדעכליאַק און מיט פיבערישע אויגן, פאַרהוסטנדיק זיך אַלע מאָל און אויסשפּייענדיק אַ שטיק לייכטער דערציילט, אַז בּאַ די שטרייקער וויסט מען נישט, וואָס עס הייסט חתונה האָבן, מיין וויב און דיין וויב — וויל אַלע לעבן אַנייגעם — בלויז דאָרט האָט זיך נאָך געקאָכט און גערוישט.

לייזערל זדעכליאַק איז געווען אַ ייִנגערמאַן פון שיינעם יחוס. זיין טאַטע, מענדל שטשערב, וועלכער איז בחורוויי געווען אַ בעלפּער, האָט נאָך דער חתונה, פון האַנדלען מיט גנבישע סחורות, זיך געמאַכט אַ גרויס שניט־געשעפט, אַנגעטון זיך אַ לאַנגן טלית קטן. זיך איבערגעלאָזט מגושימדיקע גראָבע פּאות — געווען אַ שיינער ייִד. מען האָט פאַר אים אַנגעהויבן דרך ארץ האָבן, אויך פאַרן זון לייזערל זדעכליאַק, כאָטש ער איז נאָך געווען אַ ייִנגערמאַן, אין יעדער אייגער האָט געווּסט סאָראַ תּכשיט ער איז. יעדער אייגער האָט געווּסט, אַז ער, אַ טאַטע פון דריי קינדער — אַלע קראַנק — לויפט נאָך יעדן מיידל און יעדן ייִנגן וויבל. יעדער האָט געווּסט, פאַרוואָס עס האָט זיך בּאַ אים לאַנג נישט געקאָכט האַלטן קיין דינסט, אין אַז זיין פרוי האָט אַלע צוויי חדשים צוגענומען אַ וועשין — אַלע מאָל אַן אַנדערע און אַלע מאָל אַן עלטערע — איז ער צו איר געקראָכן, איר געפּרענגט

געשוויגן, און ווו מען האָט באַדאָרפ זיך אָנגערופן מיט א וואָרט.

און דערציילט האָט חיימל פּאָטשטרעגער גאַר עפּעס וויכ־טיקס, אַז מ׳וועט מאָרגן דערשיסן דעם... גובערנאַטאָר אין וואַר־שע! אַלע אַרום אים זענען בלאַס געוואָרן, די הענט האָבן זיך זיי ווי אין אָנמאַכט אַראָפּגעלאָזט, די קעפּ געזונקען. יעדער איז שטיין געבליבן, ווי ער וואָלט אַ שלעכטע בשורה וועגן זיינס אַ נאָענטן קרוב דערהערט. באַ אַ סך האָבן זיך אָנגעהויבן בילדער מישן פאַר די אויגן: גרויסע און ברייטע רוישיקע גאַסן, הויכע און שיינע הייזער, מענטשן רויען, דראָזשקעס פאָרן, טראַמווייען לויפן, קלינגען; אַ קאַרעטע, געשפּאַנט מיט זעקס פערד נאַשפּיץ, פליט שנעל פאַרביי, יעדער בלייבט שטיין און קוקט נאָך מיט דרך ארץ, מיטן היטל אין דער האַנט, און פּלוצלינג — קראַך!... די מענטשן אַלע פּאַקן זיך איינער אויפן אַנדערן, מען אַנטלויפט, אַ בהלה... פּאָליציי מיט גוטע שווערדן אין די הענט, קאָזאַקן מיט פּיקעס אויף פערד... אַ געשיסעריי... בלוט גיסט זיך... געשרייען און געוואַלטן...

די יידן אין די אַנדערע רעדלעך, קייגניבער חיימל פּאָטש־טער, האָבן אין זייער גאַנצער צעקאָכטקייט דערפילט די שטיל־קייט, וועלכע איז דאָרט געשעען, און אָנגעשפּיצט די אויערן צו הערן דעם סוד אין דער פּלוצלינגדיקער שטילקייט. אויטאָמאַטיש און ווי לונאַטיקער האָבן זיי זיך פון זייערע רעדלעך אָפּגעטיילט און זייער פאָרזיכטיק, מיט געציילטע נישט זיכערע טריט, זיך גע־לאָזט צו חיימל פּאָטשטער. די יידן אָבער אַרום אים האָבן געזכט ערגעץ אַ ווינקל זיך צו באַהאַלטן. יעדער איינער פון זיי האָט מיט אַלע כוחות זיך געריסן פונם רעדל, אין וועלכן ער איז גע־שטאַנען, געוואָלט אַוועקגיין און נישט געקאָנט.

חיימל פּאָטשטער, נאָכדעם, ווי ער האָט די עטלעכע וועד־טער זייער שטיל און געלאַסן דערציילט, איז שטיין געבליבן ווי אַ שטימע מויער. אַלע, וועלכע האָבן אים אויסגעהערט, האָבן זיך אָנגעהויבן שרעקן פאַר אים און פאַרשטאַנען, אַז עס איז זייער נאָריש אָט דאָסדאָזיקע שרעקן זיך זייערס פאַר אים. נאָר וואָט

זאָגט מען! פֿאר דער ציים געפֿרעגט די מאַמען אין דער ערד אַריין, אַדער דער שׂרף — דער מאַן אירער — האָט זי דער־הרגעט! און דעם טאַטן —"

— דער טאַטע איז מסתמא קיין בעסערע קינדער נישט חערט געווען! האָט דער, וועלכער האָט צוערשט אָנגעהויבן ברו־מען, זיך צעלאַזט. — ער איז טאַקע געווען ר' מלכס אַן איידעם, געהאַט דעם שניידערלס אַן אייניקל פֿאר אַ וויב, אָבער ווער איז זיין טאַטע געווען? געריניקט אָפּטריטן, געטראָגן אַ פּאַק גרעט פֿאר אַ דרייַער צום טייך, וווּ וויבער און גויעס שטייַען מיט די נאַקעטע פֿיס אינם וואַסער!

מייער גלעזער, וועלכער האָט קיין עולה נישט געקאָנט לייַדן, האָט זיך אָנגעהויבן בייזערן: דערמאַנט כאָטש נישט, ווען עטץ רעדט ווענן דער משומדת — צי זי האָמ זיך יאָ געשמדט אָדער נישט, נאָר אַז זי לעבט מיט אַ גוי — איז גלייכער, ווען מען רעדט ווענן איר, נישט צו דערמאַנען דאָס שניידערל, זכותו יגן עלינו, און אויך נישט ר'מלכן און ר' אברהמען, זכרונם לברכה.

אַלע האָבן דעם הויכן מייער גלעזער געגעבן רעכט וועגן שניידערל און וועגן ר' מלכן, אָבער נישט וועגן ר' אברהמען דעם וואַלד־סוחר.

אויף מזרח־וואַנט לעבן אַ לאַנגן טיש, בּא וועלכן מע פלעגט אמאָל זיצן יומם ולילה און לערנען, איז געשטאַנען חיימל פּאָטש־טער, אַ בּכבודיקער ייד, וועלכער האָט בלויז נאָר אַרויסגענומען דאָס גמרא, אויב עס איז אין וועלכן בריוו גלעגן אוך די ברית אַלע פריער איבערגעלייענט איידער ער האָט זיי אָפּגעגעבן אין איבערגעמאַכט די ציפערן, וווּ מען האָט באַאַרפן. ער האָט אַלע מאָל געהאַט אַ פראָצעס, אָבער עס האָט זיך תמיד אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אומשולדיק און וויטער געבליבן בריוו־טרעגער. ער האָט גערעדט זייער שטיל, פאמעלעך, חשובדיק, און יעדעס וואָרט אַזוי אַרויסגעזאָגט, אז עס האָט אויסגעזעען זייער ערנסט און קלוג. אויך אַרום אים זענען געשטאַנען יידן, וויַ אַרום מרדכיילע בעז־גאָמבקע, נאָר מער מיושבדיקע, האָבן אַלץ אויסגעהערט מיט קאָפּ,

תפילין, גייען נישט אין קיין ציצית אָנגעטון, וואַשן זיך נישט צו קיין עסן, עסן טריפות און זענען מחלל שבת. „און וואָס זענען זיי? שניידער־יינגען, שוסטער־יינגען, און אויך דאָס נישט אפילו. פאַבריק־יינגען מיט אויסגעשמירטע פּנימער. און ווער זענען זייערע טאַטעס, זייערע זיידעס? לויטער יחוס! ... משה שטיי־נערקלאַפּערס אַ יינג, אהרן וואַסערטרעגערס אַ מויד, אַ גע־וועזענע דינסט, און איצט אַ שניידערקע! און די פירער זייערע, די צוויי וואַרשעווער מיט די אויסגעדרייטע שיך, וואָס האָבן נישט קיין פינף קאָפּיקעס זיך אָפּצושערן? און יוסף?—"

נאָר דאָ זענען אַלע מיט איינמאָל ווידער שטיל געוואָרן, די ווערטער זענען זיי שטיין געבליבן אין די העלזער. נישט מורא, נאַנץ עפּעס אַנדערש. איינער דעם אַנדערן האָט אָנגעקוקט, גע־וואַרט, אַז יענער זאָל זאָגן. אָבער קיינער האָט נישט געוואַגט, נישט געקאָנט זאָגן, וואָס ער האָט געוואָלט: דאָס מויל האָט זיך נישט געעפנט, די צונג האָט זיך נישט געלייגט דערצו. אַלע האָבן אַראָפּגעלאָזט די אויגן און געשוויגן. אַזוי אַ לאַנגע צייט, ביז איינער, וועלכער איז געשטאַנען באַ דער זייט, אַז מען האָט אים כמעט נישט געזעען, האָט אָנגעהויבן ברומען עפּעס אונטער דער נאָז, וואָס נישט ער און נישט די אַנדערע האָבן געקענט הערן, אָדער פאַ שטיין. ביסלעכווייז אָבער איז זיין ברומען געוואָרן אַלץ העכער, דייטלעכער. דאַן האָט אַ צווייטער שוין אָנגעהויבן רעדן, און אַ דריטער האָט געשריגן: „זיין טאַטע — ר' אברהם דער וואַלד־סוחר, זכרונו לברכה — אוודאי איז [illegible] געו[illegible] אַן ערלעכער ייד, ר' מלכס אַן איידעם! זיין ווייב איז געווען דעם שניידערלס אַן אייניקל, אָבער דער זון, יוסף, דער פירער איצט באַ די שטריי־קערס — וואָס איז ער? טאַקע געלערנט דאָ אַמאָל אין דעם בית המדרש, אין זיין עלטער־זיידנס בית המדרש, אָבער איצט..."

אַ פערטער, באַ וועמען דאָס מויל האָט אַ מינוט פריער זיך נישט געעפנט אַ וואָרט אויף ר' אברהם דעם וואַלד־סוחרס קינדער צו רעדן, האָט איצט שוין חוצפּהדיק געליאַרמט: „און די טאָכ־טער? לעבט מיט אַ גוי, מיט אַ פּויערס אַ זון! זי זמיקעט שוין,

שטעלע! ... דריי קערבלעך אַ וואָך, דירה, און יעדן פרייטיק באָד-געלט! — דאָס מאַכט אויס אפשר זעקס רובל אַ וואָך! ... און וויפיל פאַרקויפט ער האָלץ? ...

מרדכילע בעזגאַמבקע האָט ווייטער נישט געקאָנט דער ציילן. נאָר פלוצלינג זענען אַלע מיט איינמאָל שטיל געוואָרן, זיך דערשראַקן פאַר זייערע אייגענע ווערטער, וואָס זיי האָבן אויף די שטרייקערס גערעדט, אַז זיי וועלן אַהינגיין צו יאַקער בעדער און אים אַרויסוואַרפן פון באָד. אַ שרעקלעכער פחד איז זיי אַלע באַפאַלן, די הענט און די פיס זענען באַ זיי ווי געלעמט געוואָרן, די צונג אין מויל אָפּגעשטאָרבן. ס'האָט אַלע אַ קאַלטער שווייס באַדעקט. „יאַקער בעדער האָט פיר זין!" — איז יעדן דער שרעקלעכער געדאַנק דורכגעלאָפן דורכן קאָפּ. „אַלע זענען שטרייקער! ג מפּל — אַז ער האָט פאַר וואָלף דודן קיין מורא נישט געהאַט! ..." שוין האָט זיך יעדן פון זיי געדאָכטן, אַז אָט גייט אַ סטרייקערס צו אים צו, אין איין האַנט האַלט ער אַ רעוואָלווער און אין דער צווייטער אַ באָמבע, און... נאָר אַז זיי האָבן געשוויגן, האָט מרדכילע בעזגאַמבקע ווייטער דערציילט: „די שטרייקער פאַרנעמען זיך אויף די חדרים, זיי וועלן אַלע חדרים אָפּשאַפן, איינפירן בלויז אַזעלכע שקאָלעס, ווי די, וועלכע די וואַרשעווער...

— וואָס, שקאָלעס? ...

אַלע, וועלכע האָבן מיט איין מינוט פריער מורא געהאַט אפילו זיך אַ ריר צו טוי, הארי ווידער אָנגעהויבן שרייען. ווי פייער, נאָכדעם ווי מען מיינט, אַז ס'איז שוין אינגאַנצן אויסגעגאַנגען, נאָר אַז מען טוט אַ גיס אַרויף דערויף אַ ביסל נאַפט, פלאַקערט עס ווידער אויף.

דער טומל איז מיט איינמאָל ווידער גרויס געוואָרן. אַלע האָבן געשריגן, געליאַרמט, געגוואַלטעוועט, און שוין אָנגעהויבן זיך קריגן איינער מיטן אַנדערן. יעדער האָט געוואָלט דערווייזן, אַז נאָר ער האָט רעכט, אַז נאָר דאָס, וואָס ער זאָגט אויף די שטרייקער, איז דאָס ריכטיקע. נאָר אין איין פּונקט האָבן זיי זיך אַלע פאַרייניקט: אַז די אַרבעטער זענען קיין יידן נישט, פּשוטע גויים, דאַוונען נישט — קאָנען קיין עברי נישט. זיי לייגן נישט קיין

און תמיד זיך געשווירן, אַז ער זאָגט דעם ריינעם אמת. לעבן אים איז געשטאַנען מייער גלעזער, אַ הויכער און בייזער ייד, לייביש יאָקטן, מאָטל פיפציקער, יעקב יוסף דער שדכן, און נאָך אַזעלכע יידן. אַלע זענען זיי געשטאַנען מיט אויפגעשטעלטע אויערן, מיט אָפענע מיילער און אויפגעריסענע אויגן און געשלונגען יעדעס וואָרט, וואָס מרדכילע בעזגאָמבקע האָט דערציילט. ער האָט דערציילט, אַז די אַרבעטער — אַזוי זאָגט מען — האָבן באַשלאָסן אין... ווי הייסט עס? דאָרט, ווו זיי קומען זיך צוזאַמען —

— קאָמיט...!

— ניין, קאָמעט...!

— אויך נישט! ס'הייסט... באַלד, עס ליגט מיר אויף דעם צונג — קאָמיטעט!

— יאָ, קאָמיטעט, קאָמיטעט!

— זאָל זיין קאָמיט, קאָמעט, קאָמיטעט — האָט מרדכילע בעזגאָמבקע, איילנדיק זיך, ווייטער אָנגעהויבן דערציילן און גיך פריער געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז דאָרט, ווו זיי קומען זיך צוזאַמען, די יינגען מיט די מיידן. איינער האָט דערויף באַמערקט: „זיי וואָלטן זיך שוין בעסער געמעגט צוזאַמענקומען אין דער אדמה". נאָר מרדכילע בעזגאָמבקע האָט נישט געהערט, וואָס יענער האָט געזאָגט און ווייטער דערציילט: „דאָרט האָבן זיי באַשלאָסן, דעם עריב..."

ס'איז געוואָרן אַ טומל: „דעם עריב?... ווער האָט באַשלאָסן?... די שטרייקער?... ווער זענען זיי דאָס?... יאָקער בעדערס זין, די גויים גמורים, שוסטער-יינגען, קאָוואַליעס, געוועזענע גנבים!... און די מויד, די שוועסטער זייערע, די גאַנצע מאַכערקע — שלעפּט זיך אַרום מיט שקצים, מיט לאָבוסעס, טליקעט זיך אַרום מיט יעדן שיכור!... און דער טאַטע איז בעסער?... דאָס עפּעלע פאַלט נישט ווייט פון ביימעלע!... און מ'לאָזט אים נאָך האַלטן דאָס באָד!... מ'דאַרף אַהינגיין צו אים, און אים אַרויסוואַרפן דערפון!... ס'זענען דאָ גענוג ערלעכע און פרומע יידן, וואָס וואָלטן זיך מחוה געווען מיט דער

„ברוך ד׳ המבורך . .“ בא „קדושה“ זענען זיי אויך געווען שטיל, און אונטערגעשפרונגען: „קדוש, קדוש, קדוש. . .“ בא „עלינו“ האָבן זיי אויסגעשפּיגן: „שלא עשנו כגויי הארצות. . .“

די יידן, וועלכע זענען געקומען טאַקע דאַוונען, אויסגיסן זייערע הערצער פאַרן רבונו של עולם, זענען גלייך, ווי זיי האָבן אָפּגעדאַוונט, אַוועקגעגאַנגען. דאָס האַרץ האָט זיי וויי געטון, צו-זעענדיק, ווי דאָס בית המדרש ווערט פאַרשוועכט. זיי האָבן באַם אַוועקגיין צוגעוואָרפן די פאַרשוועכער פונם מקום קדוש בייזע און צעווייטיקטע בליקן. אין בית-המדרש זענען איצט איבערגעבליבן אַליין די, וועלכע האָבן זיך געקאָכט און דערציילט, און יאָסל וואָלף דודס. זיי האָבן אים נישט געזעען, ווייל ער איז געזעסן אין אַ ווינקעלע אויף דער באַנק באַם וואַרעמען אויוון, אויף וועלכער שלמהלע חיהלע בוזשעס איז פאַרטאָג געשטאָרבן.

באַם באַלעמער איז געשטאַנען מרדכילע בעזגאָמבקע, אַ באַשעפעניש מיט דריי אויערן, מיט אַ בערדעלע מיט דריי האָר, תמיד אַ זיך איילנדיקער. ער האָט קיינמאָל נישט געהאַט קיין צייט. אַז ער האָט גערעדט, האָט מען אים קוים געקאָנט נאָכיאָגן מיטן אויער. אויסגעזעען האָט ער, ווי ער וואָלט ערשט נעכטן חתונה געהאַט — אַ יינגערמאַנטשיק מיט אַכט קינדער. ער האָט מיט אַלץ געהאַנדלט, געמעקלערט, געהאַט אַ געוועלבל, און דריי מאָל אין טאָג, מיט ווייב און קינדער, געשטאָרבן פון הונגער. אַרום אים זענען געשטאַנען אין אַ רעדל: משה חכם, אַ ייד מיט אַ שוואַרצער באָרד און מיט אַ תמעוואַטע פּנים, אַ הויכער, מיט רויטע אויגן, ווי באַ אַ בהמה, וועלכע האָבן געקוקט און גאָרנישט געזעען און אויסגעזעען, ווי זיי וואָלטן גאָר געהאָרכט. . . ער האָט געהאַנדלט מיט אייער, און פון צען קאָפּיקעס — אַז מען האָט אים באַ-דאָרפן באַצאָלן דריי — האָט ער אַ רעשט געגעבן דרייצען. לעבן אים איז געשטאַנען יחזקל פּשוט, אַ מלמד, וועלכער האָט תמיד זיינע תלמידים, אַז זיי האָבן אים עפּעס געפרעגט באַם לערנען, געענטפערט; „נו, דאָס איז דאָך פּשוט!“ דאַן איז געשטאַנען הערש קירע, אַ ייד, וועלכער האָט געבאַקן קיכלעך מיט בוימל, געהאַט אויגן, וואָס האָבן אויסגעזעען בוימלדיקער ווי די קיכלעך

צאָך גאָרנישט געהאט אַנגעטון. טייל האָבן פון צוויי שעה אַן נע־
האַלטן א תפילין אין דער האַנט, אויפ־עוויקלט די רציעות, אין
וידער צוריק צוגעוויקלט. אַנדערע וידער האָבן זיך ארומגעטראָגן
מיט טלית, אים אויפ־עלייגט און צוגעלייגט, ווי זיי וואָלטן נישט
געוווסט, וואָס זיי דאַרפן מיט אים טון. דאָס אייגענע האָבן אויך
געטון די, וועלכע האָבן שוין געהאט אָפגעדאַוונט. טייל יידן
זיך האָבן ארומגעדרייט בלויז מיטן תפילין של ראש אָנגעטון, אַנדערע
וידער בלויז מיטן תפילין של יד. די יידן אָבער, וועלכע זענען
געקומען דאַוונען, האָבן זיך אַוועקגעשטעלט בא דער זייט, אָפגע־
רוקט פון יענע, און פרום געדאַוונט: זיי האָבן זייערע פּולע הער־
צער אויסגעגאָסן פאַרן רבונו של עולם, פאַר זייער פאָטער אין
הימל, זיי זענען אָבער אַלע מאָל געשטערט געוואָרן דורך די,
וועלכע האָבן נישט געדאַוונט, נאָר גערעדט צווישן זיך.

באַם עמוד איז געשטאַנען שוין דער פערטער חזן: דאָס
פערטע מאָל האָט מען אין בית המדרש שוין געדאַוונט. אונטערן
חזנס פלייצעס האָבן זיך אָבער די „מתפללים" געקאָכט, דערציילט
ווען דעם, וואָס עס טוט זיך אין דער שול, אין וואַרשע, אין
רוסלאַנד, און אים נישט געלאַזט דאַוונען. אַלעמאָל האָט אַן אַנ־
דערער דערציילט, וואָס עס איז געשען, אין וואָס סיועט ערשט
געשען. דער חזן, א צעמישטער פון דעם גערעדערייַ הינטער זיי־
נע פלייצעס, האָט אַלע מאָל א מורמל געטון: „הודו לד' קראו
בשמו... ברוך שאמר והיה העולם... הללוי הללו את ד'...
פון די דערציילער האָבן א סך, ווי זיי וואָלטן זיך אויפגעכאַפט
פון שלאָף, אָדער אין היץ זיך דערמאַנט ווען עפּעס, אָנגעהויבן
נאָכמורמלען: „הודו לד' קראו בשמו... ברוך שאמר והיה העולם...
הללויה הללו את ד'..." נאָר גלייך האָבן זיי וידער אָנגעהויבן
דערציילן, זיך געקאָכט און געשפּאַרט. די, וועלכע זענען געשטא־
נען בא דער זייט און פרום געדאַוונט, האָבן דאָס שרייען און
קאָכן זיך פון יענע יידן מער נישט געקאָכט אויסהאַלטן און גע־
שריגן צו זיי: „נו, אָ!... במקום קדוש!..." אָבער יענע האָבן
זיי נישט געהערט, און ווייטער געקאָכט זיך. בלויז בא „ברכו"
זענען זיי שט׳ געוואָרן, זיך א בייג געטון, און אַפּגעשטעפּערט:

ער זעט יידן, סרומע יידן, זיי וועלן לערנען דאוונען. דער גרעסטער טייל פון יידן אבער, זענען שוין פון א לאנגער צייט אן נישט געקומען אין בית המדרש אריין, ווי פריער: לערנען אדער דאוונען — בעטן מיט הארץ צו גאט — נאר וויל זייערע פיס, פון לאנג שוין געווינט צוויי מאל אין טאג — אינדערפרי און סאמכט — צו גיין אין בית המדרש אריין, האבן זיי, אן זייער וויל, וווייטער דארט אהינגעבראנגט. זיי האבן מיטגעבראנגט טלית און תפילין, וויל זיי זענען געווינט צוזען, או ווען די פיס טראגן זיי אינדערפרי אין בית המדרש אריין, זאלן זיי האבן עפעס אונטערן ארעם. זיי האבן אנגעטון טלית און תפילין, וויל זיי זענען געווינט געווען, או יעדן אינדערפרי פארן סון זאלן זיי האבן ליגן אויפן מוח עפעס הארטס פון לעדער, די לינקע האנט זאל זיין מיט א רימען פעסט ארומגעווויקלט און זיי זאלן זיין איינגעהילט אין אזעלכעס. וואס זאל זיך פילן פון אנגעפיקטן פארשמאלצענעם דוך אויף ברוד, דורכגעזאפט מיט שווייס. זיי האבן געדאוונט, וויל זייערע ליפן זענען געווינט געווען דריי מאל אין טאג, תמיד אין דער זעלבער צייט, צו פליסטערן די זעלבע וערטער, ווי א פערד, וואס איז געווינט בלינדערהייט צו טאפטשען אויף אן אויסגעטרעטענעם וועג, אדער ווי א קליין קינד — נאכדעם, ווי מ'האט עס שוין לאנג אנטווייניט — מאכט עס פונדעסטווענען תמיד נאך אלץ מיט די ליפעלעך אינם שלאף, ווי ס'וואלט געזייגט, כאטש ס'האט שוין לאזג נישט מער די וואלצל פון דער מוטערס ברוסט אינם מיילעכל. אדער ווי א שיכור, וועלכער מוז תמיד האבן א ביסל ברענפן און או ער האט נישט, מאפט ער זיך ווי ער וואלט געטרונקען און ווערט שיכור. נאר דער עיקר, וועגן וואס זיי זענען געקומען אין בית המדרש, איז געווען, וויל זיי האבן געוואלט ווערן נייעס, סודות.

יאסל האט געקוקט מיט זייגע גרויסע, איצט פארחידושטע און צעשראקענע אויגן. ס'איז געווען שוין אפשר צען און די יידן, וועלכע האבן אפשר זיבן שוין געהאט אנגעטון טלית און תפילין, האבן זיי נאך אלץ נישט געהאט אויסגעטון, און נאך גאר נישט אנגעהויבן צו דאוונען אפילו. טייל האבן טלית און תפילין

געבליבן אַ צעמישטער, נישט געקאָנט קיין וואָרט אַרויסרעדן. קוים האָט ער געפרעגט: „שלמהלע? — — —"

שלמהלע האָט נישט געענטפערט, נישט געקאָנט ענטפערן. ער האָט זיך בלויז נאָך שוואַך גערירט, געוואָלט זיך אויפזעצן, אָדער אַנטלויפן פונם געלעגער אַראָפּ, זיך ראַטעווען פונם מלאך המותס הענט, אָבער נישט געקאָנט. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ צי־טערנדיקע האַנט אין דער לופט, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט קייגן וועמען שיצן אין אָנגעהויבן כאָרכלען מיטן האַלז, שטיקן זיך. יאָסל האָט מיט דער צווייטער האַנט, וועלכע ער האָט געהאַט פריי, גע־וואָלט העלפן דעם גוסס און אים אַרומגעכאַפּט, אויפגעזעצט און גערופן: „שלמהלע! ... שלמהלע! ..."

נאָר שלמהלע האָט זיינע אויגן שוין געהאַט פאַרגלייזט, די פיס אויסגעצויגן, אויסגעשטרעקט. יאָסל האָט אים צוריק אַנידער־געלייגט, און דער מת איז געבליבן ליגן מיטן קאָפּ אַרונ־טערגעהאָנגען. באַלד איז אַריינגעקומען אַ ייד, און, שטייענדיק נאָך אין דער טיר, האָט ער געפרעגט: „פישל. נו, וואָס מאַכט ער?"

— שוין טויט, טויט.

— ברוך דיין אמת. שוין גענוג זיך געמאַטערט, גלייכער פאַר־אים, אַז ער איז געשטאָרבן.

דער ייד האָט מיט פישלען אַרויסגעטראָגן דעם מת אין פּאָ־ליש אַריין, און דאָס צו וויסן געטון די חברה קדושה. יענע האָבן אים באַלד צוגענומען, געברענגט אויפן בית עולם אַרויף אין מטהר־שטיבל אַריין.

יאָסל איז געבליבן איינער אַליין אין בית המדרש. אינדרויסן האָט שוין געגרויט. ער האָט אַרויסגעקוקט, געזעען, ווי ס'הייבט שוין אָן טאָג ווערן. באַלד האָבן יידן, מיט תלית און תפילין אונ־ערן אָ־עם, אָנגעהויבן אָנקומען און יאָסל האָט זיך דערפרייט:

ער איז אפשר גאָר־נישט געווען משוגע, אָבער דאָס גאַנצע שטעטל האָט אים געהאַלטן פאַר משוגע. ער האָט נישט געריידט, אָדער אַז מען האָט אים עפּעס געפרעגט, האָט ער געענטפערט, אין קלוגער פון א געזונטן מענטש. ער האָט ליב געהאַט צו שמייכלען, און דערפאַר האָט מען אים געהאַלטן פאַר א משוגענעם. אוין נאָך פאַר איין זאַך: ער האָט אויפגעהערט גיין אין בית המדרש אריין לערנען, נאָר אויף דער גאַס, אין מאַרק — אומעטום האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אוין געלערנט. ער האָט געקאָנט גאַנץ ש"ס פון אויסנווייניג. עסן — אַז עס האָט אים ווער געגעבן עפּעס — איז געווען גוט, אין אַז נישט — איז נישט. אויך אַזוי ווען אָנטון. איז ער טאַקע תמיד אַרומגעגאַנגען א נאַקעטער, בלויז אין א פאָר צעריסענע הויזן, אין א שוואַרץ ברוידיק העמד, אוין געשוואָלן פון הונגער.

יאָסל האָט אים אָנגעכאַפּט בא דער האַנט אוין אים געפרעגט, ווָאס ער ווילל טון מיטן ליכט.

— כ'ווילל אונטערצינדן דאָס בית המדרש, פאַרברענען! צו ווָאס דאַרף מען עס?

יאָסל האָט אים אַרויסגעכאַפּט דאָס ליכט פון דער האַנט, אוין אים געוואָלט אַרויסווארפן. אָבער דער משוגענער האָט זיך מיט אים גערישן אוין אים געבעטן, אַז ער זאָל אים נישט אַרויסווארפן, אינדרויס: איז קאַלט — האָט אים יאָסל צוריק אָפּגעלאָזט. דאָ האָט אים דער משוגענער דערציילט, אַז די גאַנצ' שטאָט דרייט זיך איבער, די גאַנצע וועלט — אַלץ וועט דערנאָך זיין אַנדערש. יאָסל האָט אים אָנגעקוקט, נאָר גלייך א טראַכט געטון: „א משוגענער!"

— דאַרט ליגט א טויטער! — האָט דער משוגענער א וויזן געטון אויף א לאַנגער ב נק באַם אויוון.

יאָסל האָט אויפגעריסן די אויגן, אָנגעשטרענגט די אויערן, אוין דערהערט זייער שטיל קרעכצן. מיטן ברענדיקן ליכט אין דער האַנט איז ער צוגעגאַנגען צום אויוון, אוין דערזעען איינעם ליגן אויף דער לאַנגער באַנק. ער האָט באַלויכטן דאָס פּנים פונם ליגנדיקן אוין דערקענט... שלמהלע חיהלע בוזשעס! ער איז שטיין

קולות, אַדער לאַכן. עס האָבן זיך אים אויפגעשטעלט די חאָר אויפן קאָפּ. ער האָט דערהערט, ווי איינ מת שרייט צו אים אַריין מיט אַ קול פון אַ ציג: „מע-ע-ע...

ער האָט דערזעען, אַז דער מת, מיט אַ ווייסער באָרד און הערנער, ווי ל צו אים אַריינשפרינגען... ער האָט געוואָלט אַ גע-שריי טון, נאָר ער האָט נישט געקאָנט: די צונג איז אין דער זעלבער רגע אים אין מויל ווי אָפּגעשטאָרבן... גלייך אָבער האָט ער דערזעען פאַר זיך דאָס שניידערל, דער, וועלכן ער האָט גע-האלטן אונטער דער מאַרינאַרקע און ער איז צוריק געקומען צו זיך. דאָס שניידערל האָט צו אים געזאָגט: „האָב קיין מורא נישט, מיין קינד, שרעק דיך נישט".

יאָל האָט אויף די וועגט און אויפן סופּיט שוין מער קיין שדים נישט געזעען. ער האָט זיך געכאַפּט, אַז דאָס זענען אוודאי געווען שאָטנס פונם קלייעם פייערל, וואָס האָט פאַרן אויסגיין גע-צאַנקט אין געראַנגלט זיך. באַלד האָט ער זיך אויך איבערצייגט, אַז דער מת, וועלכער האָט צו אים אַריינגעקוקט דורכן פענצטער און אַריינגעשריגן צו אים ווי אַ ציג — איז טאַקע געווען אַ ציג, זייער ווייסע ציג. ער האָט נאָכאַמאָל אַרויסגעקוקט דורכן פענצ-טער און זי ווידער דערזעען. „יאָ, די ווייסע ציג, וועלכע דער טאַטע האָט געבראַנגט פון קוראָוו, די אייגענע!" ער האָט זיך שוין מער נישט געשראָקן. ער האָט זיך נאָכאַמאָל אומגעקוקט אי-בערן בית-המדרש און איבערצייגנדיק זיך, אַז עס איז טאַקע קיי-נער נישטאָ, האָט ער זיך פאַרנומען צוריק אַ־ויסצוגיין. אין דעם זעלבן מאָמענט האָט ער אָבער דערהערט עפעס אַ קול פון אַ ווינקל. ער האָט זיך אומגעקוקט און דערזעען, אַז אין אַ ווינקל אויף אַ באַנק שטייט אַ ברענענדיק ליכט און איינער שפּילט זיך מיטן פיי-ער דערפון. ער איז צוגעגאַנגען נענטער און דערזעען דעם משוגע-נעם פישל.

דער משוגענער פישל איז געווען אַ יינגערמאַן פון אַ יאָר עטלעכצע און דרייסיק. ער איז משוגע געוואָרן פון צופיל לערנען. אינם שטעטל האָט אים יעדער גוט געקענט און אפילו ליב געהאַט.

נאכט נאָך שמחת תורה, ווען ער האָט זיך אַרומגעדרייט אונטער שבעלעס פענצטער. דעמאָלט איז פאַרטאָג שלמהלע צוריקגעגאַנגען פון בית־המדרש דורכן שטשאָנקעלע, ווו קיינער איז קיינמאָל נישט געגאַנגען, וויל דאָרט האָלטן זיך אויף שדים. ער האָט זיך דערמאָנט אויך אין יענעם שבת בראָטאָג, ווען ער האָט זיך מיט שבעלעס בליקן צוזאַמענגעטראָפן אין אויך מיט שלמהלעס. אוּן ער האָט דערפילט אַזאַ שטאַרקע בענקשאפט נאָך אים, אַזאַ צוזאַמענגעבונדנקייט מיט אים, אַזאַ צוזאַמענגעהאָקסנקייט — — —

עס האָט זיך אים פלוצלינג אַנגעהויבן דאַכטן, אַז די שאָטנס אויף די וועגן אוּן אויפן סופּיט זענען טאַנצנדיקע אוּן שפּרינגענדיקע שדים... ער האָט מורא געקריגן פאַר זייער קרימען זיך, פאַר זייער מאַכן פאַרשידענע קונצן, פאַר זייער וויקן צו אים... ער האָט אַנגעהויבן פילן, אַז דאָס פנים ווערט בּאָ אים שטייף, די הויט אויף זיין לייב ציט זיך צוזאַמען, עס ווערט אים הייס אוּן קאַלט. פלוצלינג איז דאָס פייערל אינגאַנצן אויסגעגאַנגען. ער איז שטיין געבליבן אין דער פינצטער. ער האָט אַנגעהויבן גלאַצן מיט די אויגן, געוואָלט צוריק אַרויס אַנטלויפן פון בית־המדרש, אָבער ער האָט זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט. דורך די פענצטער, וועלכע זענען געגאַנגען אין אַלטן בית־עולם אַריין, האָט ער דערזען, ווי די הויכע, בּרייטע אוּן אַלטע ביימער, פאַרשנייעטע, ווי מתים איינגעהילטע אין טליתים, שטייען אוּן שאָקלען זיך... זיין מורא איז נאָך גרעסער געוואָרן. ער האָט געוואָלט אויפריסן די אויגן פון די פענצטער, אָבער ווי צוגעשמידטע, האָט ער זיי נישט געקאָנט רירן... דער וויגט האָט אויף דעם אַלטן בית עולם — ווען ער האָט זיך צעבייזערט — אַנגעהויבן פייפן אוּן וואַיען: ווו־אוּ־אוּ... ער האָט גערופן די ביימער, די טרוקענע צווייגן האָבן זיך געבראָכן ווי ביינער פון שקעלעטן, געקנאַקט. יאָלען האָט זיך געדאַכט, אַז ער זעט ווי־דער די איגענע מתים, וועלכע ער האָט פריער געזען ליגן אין מארק: זיי זענען אין זייערע וויסע פאַרפלאָמטקע תכריכים צוריקגעקומען אויפן בית־עולם ארויף. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אַז די ארויסגעקראָכענע מתים פון די קברים שרייען מיט זייערע טויטע

געצאפלט. איז דאָס פייערל מיט איינמאל גרעסער געוואָרן, אויס־געצויגן זיך, ווי אַ גוסס, ווען ער ציט אויס דעם האַלז פאַרן מלאך־המות, שטרעקט זיך אויס — האָבן זיך די שאָטנס אויף די וועגט און אויפן סיפּיט אויסגעצויגן און זיך אויסגעשטרעקט. איז דאָס פייערל קלעגער געוואָרן, ס׳האָט זיך איינגעקורטשעט, אָדער ס׳האָט אַנגעהויבן טאַנצן, שפרינגען, וואַרפן זיך, ווי עס וואַרפט זיך אַ גוסס אין דער לעצטער רגע, ווען ער שטאַרבט — האָבן זיך אויך די שאָטנס אויף די וועגט און אויפן סיפּיט איינגעקורטשעט, זענען קלעגער געוואָרן, האָבן אַנגעהויבן טאַנצן, שפרינגען, קרימפן זיך מיט מיאוסע משוגהדיקע העוות.

אַ פאַרציטערטער האָט יאָסל געטראַכט: „איז קיינער נישטאָ אינם בית־המדרש? וואָס זאָל דאָס באַדייטן?“ ער האָט זיך דער־מאַנט, אז ווען ער האָט אמאָל געהערט יידן רעדן צווישן זיך, האָט אייגער דעמאָלט געוואָגט, אז אמאָל איז דאָס בית־המדש פול געווען מיט לערנער און פון נאָך דער שרפה אָן, פון צייט מען האָט אויפגעשטעלט די פאַבריק, האָבן אַלע מאָל וויניקער יידן אַנגעהויבן קומען אין בית־המדרש אַריין לערנען. אָבער ער האָט זיך וויטער דערמאַנט, אז נאָך יענעם שמחת תורה, ווען ער האָט זיך אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעדרייט אונטער שבעלעס פענצטער, האָט ער אַליין געזעגן יינגעלייט און עלטערע באַדי טישן איבער גרויסע גמרות אינם בית־המדרש. די לאָמפן האָבן געברענט, עס איז געווען ליכטיק. ער האָט דעמאָלט אַריינגעקוקט דורך אַ פענצ־טער. עס האָט אים געצויגן, אז ער זאָל אַריינגיין, אָבער ער האָט דעמאָלט שוין געווסט, אז ער טאָר דאָרט אַהין נישט אַריינגיין, ווייל ער איז אַ גנב. איצט אָבער — ער וויל דאָך לערנען, ווערן אַזוי פרום ווי דאָס שניידערל איז געווען.

ער האָט זיך דערמאַנט וועגן שלמהלע חיהלע בושעס און ער האָט זיך אַנגעהויבן אַרומקוקן: „ווו איז ער? ער איז דאָך תמיד געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט. ווו איז ער איצט?“ ער האָט אים געזוכט מיט זייע פאַרעקשנטע און אַנגעשטרענגטע בליקן, וועלכע האָבן די פינצטערניש געוואָלט דורכבויערן. געזוכט און אים נישט געפונען. ער האָט זיך וויידער דערמאַנט אין יענער

יאָסלען האָט זיך אָנגעהויבן דאכטן, אז ער דערקענט נישט דאָס שטעטל און שוין אָנגעהויבן קלערן, אויב ער איז אין זיין היים. ער האָט זיך אָבער באלד פעסט איבערצייגט, אז ער איז אין דער היים, ער זעט דאָך די פאבריקן, דערקענט דאָס ראָטהויז, דעם קאָשטשאָל און דאָס הויז ק׳׳גנאיבער אים — דא׳׳ט ווינט דאָך דער רבי!... אָט איז דאָס פענצטער!... יענץ פענצטער!...

דאָס האַרץ אין אים האָט אָנגעהויבן ציטערן, קלאפן, וואַרפן זיך און שפרינגען, ווי עס וואָלט זיך געוואָלט פון אים אַרויסרייסן און אַריינפליען דאָרט, אין יענעם פענצטער... נאָר ער האָט זיך גלייך דערמאָנט אין דעם, וואָס ער האָט באשלאָסן, אז ער מוז פריער ווערן גוט פרום, קענען לערנען, און ער איז אוועק אין בית המדרש אַריין.

יאָסל איז שטיין געבליבן צעמישט. ער האָט זיך פאַרגעשטעלט אין בית־המדרש צו טרעפן אַ וואַרעמען אויוון, לאָמפן ברענען, ס׳וועט זיין ליכטיק... ער וועט טרעפן ייִנגלייט און עלטערע זיצן איבער גרויסע גמרות און לערנען, ער וועט זיך איינהערן, ווי אין יענע יאָרן, וען ער איז מיט חברה פאַר א „שטיקל אַרבעט״ אַריינגעגאַנגען זיך וואַרעמען. געטראָפן האָט ער אָבער פינצמער־נישׂ, קעלט, פוסטקייט. דאָס קלייניע פייערל פון נר־תמיד האָט נאָך קוים־קוים גענליישטשעט און אויסגעזעהן, אז אָט־אָט גייט עס אויס. ווי עס צאַפלט אין עס ראַנגלט זיך די נשמה פון א מענטש, וען ער שטאַרבט, האָט זיך געצאַפלט און גערַאַנגלט דאָס קלייניע פייערל פון נר־תמיד, וועלכער איז א האַלב פאַרוויכערטער אַראָפ־געהאָנגען פונם שווארצן סופיט איבערן באַלעמער. און פונקט אזוי, ווי דאָס קלייניע פייערל האָט זיך געצאַפלט און גערַאַנגלט אין גסיסה — האָבן זיך די שאָטנס אויף די וועגט און אויפן סיפיט, וועלכע דאָס פייערל האָט ארום זיך פאַרשפרייט, גערַאַנגלט און

פּעמען, וועלכן ער, דער ווינט, ברענגט צו טראָגן. די מתים, אין זייערע וויסע פּאַרבלאָטיקטע תכריכים, האָט ער צוריקגעיאָגט אין זייערע קברים אַריין. די שלאָפּנדיקע הייזלעך האָבן זיך אלעמאָל א צאָפּל געטון, אוון יאָסלען האָט זיך געדאָכטן, אז זיי האָבן עפּעס מורא, זיי חלומען שרעקלעכע חלומות, קוּרטשען זיך, וויי זיי וואָלטן זיך געמאָלט איינס אין אַנדערן אַרײַנבאַהאַלטן. . . די הויכע קוי־מענס פון די פּאַבריקן האָבן אין דער פּינצטערער נאַכט אויסגע־זעען ווי שוואַרצע ריזן, וועלכע נעמען אויף דעם קאָמף מיטן שטורם, וועלכן דער ווינט זאָגט אָן. יאָסלען האָט זיך אָבער געדאַכט, אז דער שטורם, וועלכן דער ווינט זאָגט פון צייט צו צייט אָן, ליגט באַהאַלטן אין די שרעקלעך גרויסע פאַבריקן, אין די פינצטערע איצט, מיט די הונדערטער אויסגעלאָשענע פענצטער־אויגן. די עלעקטרישע און גאַז־לאָמפּן, וועלכע זענען פאַר די פאַבריקן גע־האָנגען אוון געברענט, האָבן זיך אַלע מאָל צעשאַקלט, געוואָלט אַנטלויפן פאַרן שטורם־ווינט, וועלכער האָט זיי געוואָלט אָפּרייסן פון די סלופּעס, אויסלעשן אוון א וואַרף טון צו דער ערד, אז זיי זאָלן צעשמעטערט ווערן.

יאָסלען האָט די שרעק אַלע מאָל אַלץ שטאַרקער באַהערשט. ער איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק, געקוקט אויפן ראָטהויז מיטן בלעכערנעם האָן, וועלכער האָט אימהדיק גערוישט מיט זיין שנעלן דרייען זיך אויבן, געקוקט אויפן קאָשטשאָל, וועלכער האָט בייז אוון טויט געקוקט אויף אים. ער האָט געקלערט וווּ ער זאָל גיין: אַהיים? זיין האַרץ האָט א ציטער געטון.

פלוצלינג האָט ער דערזעען ווי מענטשן שאַרן זיך, אייל־ן זיך, קוקן זיך אַלע מאָל אום, ווי זיי וואָלטן זיך פאַר וועמען גע־היטן. זיי האָבן געטראָגן פעקלעך. טייל האָבן די פעקלעך געטראָגן אָפן, אַנדערע באַהאַלטן אונטער די מלבושים. די מאַנספערשוינען האָבן זייערע פנימער אַרײַנבאַהאַלטן אין די אויפגעשטעלטע קעלנער פון זייערע פאַלטנס אוון די פרויען — אין די פאַטשיילעס, אין וועלכע זיי זענען געווען איינגעהילט. ווי שאָטנס, אָדער ווי גייסטער, זענען זיי אַלע אין איין ריכטונג פאַר־שווונדן.

וועלכער איז אַנדערש פון אים: אַ הייליקער, וועלכער איז אַמאָל פון אים אַוועק, שוין לאַנג, לאַנג... און ער רעדט צו אים, זאָגט אים עפּעס, נאָר ער פאַרשטייט אים נישט...

דעם גאַנצן וועג האָט יאָסל די סטאַטוע אַלץ שטאַרקער באַהאַלטן אונטער דער מאַרינאַרקע. ווי ער וואָלט מורא געהאַט, אַז ער זאָל פון אים ווידער נישט אַוועק, אָדער עס זאָל אים ווער אויפן וועג באַ אים נישט אַוועקנעמען. ווידער אים איינשליסן אין אַ קאָשטשאָל, ווי ער איז ביז איצט געווען איינגעשלאָסן, אים ווידער צוקלאַפּן מיט טשוועקעס צו אַ צלם. נאָר אַז ער איז געווען שוין נאָענט פון זיין היים, איז אַ נייער געדאַנק אין זיין קאָפּ געבוירן געוואָרן: אַז דער, וועלכן ער דריקט אַזוי צו זיין ברוסט איצט — איז דאָס שניידערל!...

ס'איז געווען אין מיטן דער נאַכט. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען פאַרזונקען אין אַ טיפן שלאָף און אויסגעזעען, ווי ס'וואָלט געווען טויט, די מענטשן אַלע אויסגעשטאָרבן. אַ שטילקייט, פינצטער, קאַלט. דער שניי אויף דער ערד איז אויף טייל ערטער געווען צעגאַנגען, ווייל ס'זענען געווען עטלעכע לינדע טעג, און אויף אַ סך ערטער אויסגעטרעטן. ס'זענען געלעגן קופּקעלעך שניי, וואָס האָבן אויסגעזעען ווי מתים, וועלכע זענען אָקאָרשט אַרויסגעקראָכן פון זייערע קברים, וואַלגערן זיך אין זייערע ווייסע פאַרבלאָטיקטע תכריכים. דאָס האָט דעם טויטן שטעטל איצט אין דער טיפער נאַכט צוגעגעבן אַן אומהיימלעך אויסזעען, און אויף יאָסלען אָנגעוואָרפן אַ פּחד. דער הימל איז געווען באַדעקט מיט שווערע דיקע וואָלקנס. דער ווינט, וועלכער האָט קוים געבלאָזן, האָט אָבער פון צייט צו צייט אַ נעם געטון, אָנגעהויבן רייסן, ווי ער וואָלט דאָס גאַנצע שלאָפנדיקע שטעטל אין זיינע שרעקלעכע אָרעמס געוואָלט אַוועקטראָגן, אָדער עס אויפוועקן, צעטרייסלען און אָנזאָגן, אַז עס זאָל גרייט זיין דעם שווערז שטורם אויפצו-

XXX.

אויפן וועג אַהיים איז יאָסלען געווען פריילעך אויפן האַרץ. ער איז געגאַנגען איבער פאַרשנייעטע פעלדער, אויף אויסגעטרעטענע וועגן, אויף שמאַייען און דורך וועלדער. די גיפסענע סטאַטוע פון קריסטוסן, וועלכע ער האָט אינם דאָרף געגנבעט, האָט ער געטראָגן אונטער דער מאַרינאַרקע. ער האָט זי שטאַרק געדריקט צו זיין האַרץ, ווי זי וואָלט געווען זיין געליבטע. מאַגאָשען האָט ער אינגאַנצן פאַרגעסן, ווי ער וואָלט זי גאָר קיינמאָל אין זיין לעבן נישט געקענט. ער האָט אויך מער נישט געדענקט, וואָס מיט אים איז פאַרגעקומען אין זיין לעבן. אלץ, וואָס ער האָט איבערן וועג געטראַכט — און דאָס, וואָס ער האָט געטראַכט, האָט ער גענזען פאר זיך, געפילט און איבערגעלעבט — איז געווען דאָס, וואָס ער האָט באשלאָסן וויטער צו טון. און דאָס האָט זיך אים פאַרגעשטעלט אין א בילד: אין שבעלען, וועלן ער איז איר מאַן און זי זיין פרוי. דאָס שניידט ל, האָט זיך אים געדאַכטן, גייט מיט אים צוזאַמען, טרעט נישט אַפ פון אים איין רגע.

אין יעדן וואָלד האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אָפרוען. פון אונטער דער מאַרינאַרקע האָט ער אפער־גענומען די גיפסענע סטאַטוע פון קריסטוסן און זיך שטאַרק איינגעקוקט אין דעם הייליקן. צוערשט איז אים דאָס לענגלעכע טרויעריקע פנים, מיט די גרויסע וויכע און פרומע אויגן, מיט דעם וויכן בלאָנדן בערדל, לאַנגע זייכע האָר, די הענט צוזאַמענגעלייגט אין א תפילה — אויסגעקומען באַקאַנט, היימיש: ער האָט אים שוין אַזוי פיל מאָל געזעהן... נאָר באַלד האָט ער זיך איבערגעצייגט, אַז דער, וועלכן ער האָלט אין דער האַנט, איז גאָר אַן אַנדערער. און עס האָט זיך אים אָפגעהויבן דאַכטן, אַז נישט קיין שטיינערנע סטאַטוע האָלט ער אין דער האַנט, נאָר עפעס א לעבעדיקן, זיינס א פריינט, א ברודער,

שמדן. אויך דער גלח איז צו אים געקומען און אים צוגערעדט, אז ער זאָל ווערן אַ קריסט. נאָר יאָסל האָט זיי אָנגעקוקט מיט זיינע גרויסע נאַיווע און קינדערישע אויגן, נישט פאַרשטאַנען, וואָס זיי זאָגן אים. וועגן זיך האָט ער זיך שוין מער נישט געחידושט, נישט געפרעגט זיך מער ווער ער איז, וואָס ער איז, וועגן זיין לעבן און וואָס ער וויל. ער האָט דאָס אַלץ שוין גע-וווסט, זיך שוין אַלץ קלאָר געהאַט פאַרענטפערט און קלאָר געוווסט זיין ווייטערן וועג. ער האָט געוווסט, אַז איצט מוז ער צוריקגיין אין שטאָט אַריין, צו זיך אַהיים, אין בית-המדרש אַריין און דאָרט ווערן אַ פרומער: ער וועט לערנען ווי אַלע. שלמהלע חיהלע בוזשעס, מיט וועלכן ער האָט אַמאָל געלערנט אין איין חדר, וועט מיט אים לערנען.

יאָסל האָט דערפילט אַ גרויסע בענקשאַפט צום בית-המדרש. עס האָט אים אָנגעהויבן ציען צו די שטימען, וועל-כע ער האָט אַמאָל געהערט, ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען דערפאַר, אָדער ווען ער איז דאָרט אַריינגעגאַנגען. נאָר די גיפסענע סטאַטוע, וועלכע איז געשטאַנען אויפן רויט-אָפּגע-פאַרבטן טישעלע, האָט אים קיין רו נישט געגעבן. ער האָט זיינע אויגן פון דעם פרומען, וועלכער האָט פאַר אים אויס-געזעען ווי דאָס שניידערל, נישט געקאָנט אָפּרייסן און אין אַ שיינעם פראָסטיקן פרימאָרגן, ווען די זון האָט געשיינט, האָט ער די סטאַטוע צוגעגנבעט. ער האָט זי באַהאַלטן אונטער דער מאַרינאַרקע אַרונטער און זיך געלאָזט מיט איר אויפן וועג אַהיים.

די תפילות פון די דריי מתפללים האָבן זיך געמישט אינייגעם, זענען געוואָרן אַלע מאָל העכער און שטאַרקער, אַלע מאָל פרומער האָבן זיי זיך פון זייערע הערצער געריסן, אַלע מאָל שטורמישער פון זייער טיפקייט אַרויס, אַלע מאָל מיט מער זיסקייט און פאַרכשופטקייט.

פלוצליגג איז יאָסל אויפגעשפרונגען. ער האָט נישט געוווסט ווו ער איז... אַזוי העל... אַזוי ליכטיק... מוזיק... מען בעט... זיינע אויגן זענען שרעקלעך גרויס געוואָרן, דער בליק טיף, ווייט... די יינגע מאַמע האָט אויסגעזעען ווי אַ הייליקער מלאך... זי האָט געזונגען שירה צו גאַט.. אַלע מאָל העכער... אַלע מאָל באַגייסטערטער... דער מאַן לעבן איר — דער שר איבער אַלע מלאכים — איז געווען אין ווילדער התפעלות... יאָסלען האָט זיך געדאָכטן, אַז דאָס איז שבעלע, זי שטייט אויף די קניען און זינגט... ער איז מיט איר אין וואַלד... די גרינע ביימער זענען מיט גאָלד באַהאָנגען... עס שטייען גאָלדענע ביימער... ביימער ברענען... מלאכים זינגען... אָרגלען שפילן... נייך, נישט אין וואַלד איז ער מיט איר... אין הימל... ער שטייט מיט איר אונטער דער חופה... אַ גאָלדענע חופה... לעבן אים שטייט דאָס שניידערל, ער הייסט אים, אַז ער זאָל איר אָנטון דאָס פינגערל און זאָגן: „מה!... טו — בו!.. א — ה — לי — ך!"

. . . . . .

*

*

בלויז פיר וואָכן איז יאָסל נאָך געווען אין דעם דאָרף און די גאַנצע צייט באַ דעם יינגן פויערישן פאָרפאָלק. זיי האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ הייליקן און יאָסל האָט זיך טאַקע אַזוי שוין געפירט. אינם דאָרף האָט מען וועגן אים גערעדט, אַ סך פויערן און פויערטעס זענען געקומען צו אים אים צורעדן, אַז ער זאָל זיך

וואָלף דודס, אַ גנב, געשטאָכן אַ ייד, אָפּגעדרייט פֿון עופות די קעפּלעך, געשלאָפֿן מיט אַ שיקסע, וועלכע האָט געהאַט אַ קינד פֿון מיר אוּן עס דערהרגעט, מיר דערציילט דאָס אוּן איך בין נאָך וויטער מיט איר געשלאָפֿן — איך בין אַ הילי ער ? ! — — —"

זיינע גרויסע אויגן האָבן זיך פֿאַרגליווזט. עס האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז דאָס בילד פֿון קריסטוסן, וואָס איז געשטאַנען אויפֿן טישעלע, שטייט שוין מער נישט דאָרט. עס איז אַריין אין זיינע אויגן, ער זעט עס אין זיך... ניין, ער זעט עס אינם ברענענדיקן ביימל, עס שוועבט אַרום אין שטוב, אומעטום וווּ ער קוקט... דאָס איז דאָס שניידערל... ער רעדט צו אים, שמייכלט... אוּן שבעלע, וועלכע האָט געהאָנגען אויף דער וואַנט — שטייט לעבן אים!... ניין, ער איז נישט אין קיין שטוב. ער זעט נישט קיין וועגט... ער איז אין אַ וואַלד... די ביימער ברענען... גאָלדענע פייערן... גאָלד... ער איז מיט שבעלען אינם הימל... דאָס שניידערל — — — — — — — — — — — — — — —

— —

וועו דאָס פּאָר־אָלק איז שפּעט אין דער נאכט צוריקגעקומען פֿונם קאַשטשאָל, האָבן זיי יאָסלען געטראָפֿן שטיין אויף די קניען, די הענט צעשפּרייט אוּן אויסגעשטרעקט, אייגע צו דער הייליקער מאריע אויף דער וואַנט, אוּן די צווייטע צו קריסטוסן אויפֿן טישעלע. ביידע זענען דערציטערט געוואָרן, דערזעענדיק דאָס. זיי זענען שטיין געבליבן אין הייליקער פּורכט פֿאר דעם הייליקן, וועלכער האָט אויף די קניען געבעטן צו די הייליקע. גלייך זענען זיי געבאָלן אויף די קניען, אויסגעשטרעקט זייערע הענט צו דעם הייליקן, געבעטן צו אים אוּן זיך געצלמט. תחילת האָבן זיי שטיל געבעטן, דערנאָך העכער, אַלעמאָל העכער, געזונגען מיט טרויעריקע שטימען: „פֿאָטער אונזער..."

יאָסל האָט געבעטן: „מה!... טו — בו!.. א — ה — לי — ך!...

דער פון יעזוס און מאַריאַ. עס זענען אים באַפאַלן געדאַנקען און געפילן, וועלכע ער האָט נישט געקענט פאַרשטיין. ער האָט זיך שטאַרק איינגעקוקט אינם בילד פון דער הייליקער מאַריאַ און דערקענט אין איר שבעלען! ... אינם בילד פון יעזוסן האָט ער דערזעען דאָס שניידערל... ער האָט דערפילט, אַז ער וויל זיי ביידע אַרומנעמען, ער וויל צו זיי בעטן, ווי עס האָבן פריער געבעטן צו זיי דאָס פויערישע פאָרפאָלק, און ער האָט זיך געשטעלט פאַר זיי אויף די קניען, ווי ער האָט זיך פריער געשטעלט פאַרן קינד. ער האָט אָבער נישט געקענט בעטן ווי יענע, און די הענט האָבן זיך אים נישט געהויבן צום צלמען זיך. ער איז אויפגעשטאַנען צוריק, אָבער זיינע בליקן זענען געבליבן הענגען אויף די צוויי בילדער, ווי צוגעוואַקסן.

געדאַנקען זענען אים געקומען אין קאָפּ אַריין און ער האָט זיך פאַרטראַכט. דער ערשטער געדאַנק איז געווען: „וואָס איז דאָס אַלץ, וואָס מיט אים געשעט? ער איז אַ גנבס אַ זון, אַליין אויך אַ גנב און ער האָט זיך פאַרליבט אין אַ רבינס אַ טאָכטער, וועלכע זעט אויס, ווי די הייליקע, וואָס הענגט אויף דער וואַנט, צו וועלכע אַלע גויים בעטן... „איז ער טאַקע יאָסל וואָלף דודס, דער גנב, אָדער?... פון צייט ער געדענקט זיך... ער ווייסט נישט... ער האָט געלערנט אין אַ חדר... דער טאַטע האָט אים געשלאָגן... ער איז געוואָרן אַ גנב... אַנטלאָפן אַלעמאָל אין אַ וואַלד אַריין... אין אַ דאָרף אַריין... זיך פאַרליבט אין מאַלגאָשען... דער טאַטע האָט אים מיטגענומען צום רבין..

דער פאָדעם פון די ווייטערע געדאַנקען האָט זיך אים איבערגעריסן. דאַן האָט ער זיך ווידער דערמאַנט אינם שניידערל, וועגן דעם, וואָס ער האָט געהערט וועגן אים דערציילן. עס האָט זיך אים אָנגעהויבן פלאָגטערן אין קאָפּ, אַז אַ פויער האָט אים געזאָגט, אַז ער זעט אויס ווי דאָס שניידערל... די פויערן אינם דאָרף קוקן אויף אים עפּעס אַזוי... אפשר?... אפשר איז גאָר ער טאַקע דאָס שניידערל?... אַ הייליקע?...“ נאָר באַלד איז ער בייז געוואָרן אויף זיך און זיך געזידלט: „איך, יאָסל

אויך זי, אוּן זענען געפאַלן אויף די קניען פאַר די הייליקע בילדער פון יעזוס אוּן מאַריאַ. זיי האָבן געבעטן, אַבער דאָס קלינגען איז געווען אַלעמאָל שטאַרקער אוּן רוישיקער — האָט זיך זיי אָנגעהויבן דאַכטן, אַז דאָס מיינט מען זיי, מ׳רופט איצט בלויז זיי נאָך אין קאָשטשאָל אַריין אוּן זיי מוזן גיין. זענען זיי באַלד אויפגעשטאַנען, ער האָט זיך אָנגעטון די סוקמאַנע, א היטל מיט פיר שפיצן. זי האָט זיך איינגעהילט אין דער גראָבער, וואַרעמער מאַטשייל, אוּן זענען ביידע אַוועקגאַנגען.

יאָסל איז איבערגעבליבן אייַנער אַליין מיטן קינד, וואָס האָט אין שלאָף אויסגעזעען, ווי א מלאכל. ער איז אינסטינקטיוו דערצו צוגעגאַנגען, ווי ס׳וואָלט א מאַגנעט אים אַהינגעצויגן. זיינע גרויסע אויפגעריסענע אויגן האָבן געקוקט אויף דעם קייַלעכדיקן וויסן פנימל, אויף די צוגעמאַכטע אייגעלעך אוּן אויף די ליפעלעך. ער האָט געשמייכלט דערצו. נאָר פלוצלינג האָט ער אויפגעשוידערט: פאַר זיינע אויגן איז אַויסגעשווימען דאָס שרעקלעכע בילד, וואָס מאַלגאַשע... „דאָס איז געווען זיין קינד!" — האָט דער גענדאַנק, וועלכער האָט שוין געהאַט אויפגעהערט, ווידער אָנגעהויבן לעכערן זיין מוח ער האָט זיך געשטעלט אויף די קניען פאַרן קינד, אוּן געבעטן דערצו: „קינד... כ׳ווייל אויך זיין ווי דו.. אידי קליין... ליגן אין א מילטער באַם אויוון אוּן אַזוי שלאָפן..."

ער האָט געוואָלט קושן די קליינע וויסע הענטלעך, די צוזאַמענגעפרעסטע פויסטלעך, אָבער ער האָט נישט געוואָגט זיך צוצובייגן דערצו. ער איז צוריק אויפגעשטאַנען אוּן אַוועקגאַנגען דערפון.

דאָס הייליקע פייערל פונם קליינעם אייל־לעמפל האָט זיך אראָפגעגאָסן אויפן קאָפּ פון קריסטוסן. די פייערלעך פון דער כאַינקע האָבן געפלייצט אויף דער הייליקער מאריא, אויף יאָסלען, אויפן קינד — אבער דער גאַנצער שטוב. יאָסלען האָט זיך געדאַכטן, אַז דאָס גרינע פאַנטאַסטישע ביימל ברענט אינגאַנצן. זיינע בליקן זענען איצט צוגעשמידט געוואָרן צו די הייליקע בילדער

געהאָנגען פאַרן קליינעם פענצטערל. די וואַזעניקעס — די טעפּ אַרומגעוויקלט מיט בלוי פּאַפּיר — זענען געשטאַנען אַלע אויף דער לאַנגער האָלצערנער באַנק, וועלכע איז געווען אָפּגעוואַשן און גע־בלאַנקט פון ריינקייט. הינטער דער באַנק, אינם ווינקל אויבנאָן, איז אויף אַ רויט אָפּגעפאַרבט טישעלע געשטאַנען די אָפּגעפאַרבטע גיפּסענע סטאַטוע פון קריסטוסן, ווען ער בעט צו גאָט פאַר אַלע מענטשן, אַז ער זאָל זיי מוחל זיין די עבירות איבער זיין קאָפּ האָט פרום געבלישטשעט דאָס הייליקע לעמפּל, וועלכעס איז גע־האָנגען אויף מעשענע גלאַנציק אָפּגעריבענע קייטעלעך. אויף דער וואַנט איז געהאָנגען דאָס בילד פון דער הייליקער מאַריע.

די שטילקייט אין דעם שטיבל האָט מען געקאָנט הערן. נאָר וואָס שפּעטער עס איז געוואָרן אין דער נאַכט, אַלץ שטילער איז די שטילקייט געוואָרן. דאָס קינד איז געשלאָן אין דער מילטער באַם וואַרעמען אויוון און דער טיפער, בלוי־סודותדיקער הימל פון אַ שטאַרק פראָסטיקער ווינטער־נאַכט, האָט דורכן פענצטער אַריינ־געקוקט.

יאָסל איז געווען פאַרזונקען אין געדאַנקען.

די גלאָקן פון קאָשטשאָל, נישט ווייט פונם דאָרף, האָבן אָנ־געהויבן קלינגען, און דאָס יינגע פּויערישע פּאָרפאָלק האָט אָנגע־הויבן אומרויק ווערן. זיי האָבן נישט געוווּסט, וואָס זיי זאָלן טון: גיין אין קאָשטשאָל אַריין, אָדער נישט? פאַראַיאָרן איז זי גע־לעגן אין קימפּעט, און ער איז צוליב איר אויך נישט געגאַנגען, אָבער דאָס יאָר? — זיי זענען געווען אין פאַרלעגנהייט וועגן דעם הייליקן, נישט געוווּסט, וואָס זיי זאָלן טון: אים מיטרופן, אָדער נישט? זיי האָבן געטראַכט: „ער הערט דאָך דאָס קלינגען, ווי זיי. וואָס זשע מאַכט ער זיך נישט וויסן? איז ער טאַקע אַ ייד? אָבער וואָס הייסט· אַ ייד, אַ קריסט. אַ הייליקער איז אַ הייליקער! אָבער אַ הייליקער גייט דאָך אין קאָשטשאָל אַריין, נאָך דערצו אין דער הייליקער נאַכט!"

דאָס קלינגען איז געוואָרן אַלע מאָל רוישיקער, און דאָס פּאָר־פאָלק אַלע מאָל אומרויקער. זיי האָבן זיך אָנגעקוקט, געקוקט אויף יאָסלען, און יאָסל אויף זיי. דער פּויער האָט זיך אָנגעהויבן צלמן,

גלאַנציקע תמימותדיקע לאַכנדיקע אויגן — האָבן באַגעגנט יאָסלען באַ זיין אַראָפּקריכן פון פּיעקאַלעק, ווי מען באַגעגנט אַ הייליקן, אָדער גאָט. ביידע זענען זיי גשטאַנען אין קינדערישער פאַרלעגנהייט, נישט געוווסט, וואָס זיי זאָלן צו אים רעדן און ווי אַזוי. האָבן זיי מיט דרך ארץ געוואַרט, אַז דער הייליקער זאָל דער ערשטער אָנהייבן רעדן. נאָר יאָסל האָט געשוויגן. ער האָט אַלע מאָל ברייטער אויפגעריסן די אויגן, אַרומגעקוקט זיך אין דעם קליינעם, אָבער זייער חנעוודיקן שטיבל, אין וועלכן ס'איז געווען ליכטיק, וואַרעם, און פריש-געבעקענע פּוטער-קיכנס האָבן געשמעקט.

די יום-טובדיקע שטימונג האָט אים איבערראַשט. די סודותדיקע הייליקייט פון דער אָנגעצונדענער כאָינקע האָט אים פאַרכישופט. ער האָט געקוקט אויף דעם גרינעם סאָסנע-ביימל, וועלכעס איז געווען באַצירט מיט גאָלדענע און זילבערנע פעדים, באַהאָנגען מיט אַלערליי פרוכטן און צוקערוואַרג: מיט ניס, מאַנדלען, עפּל, פּאָמעראַנצן און באַרגעס, מיט שאָקאָלאַדקעס און פאַרשידענע געבעקסן. דאָס אַלץ איז געווען באַמאָלט אין פאַרשידענע קאָלירן, איינגעוויקלט אין פאַרשידנפאַרביקע פּאַפּירלעך. כמעט אויף יעדן צווייגעלע איז געשטאַנען אַ קאָלירט ליכטעלע און זיך געברענט. די שטילע הייליקע פייערלעך האָבן אויסגעזעען, ווי זיי וואָלטן מתפּלל געווען!

יאָסל איז געווען ווי צעמישט. זיין פּנים האָט זיך געענדערט, באַקומען אַ סודותדיקן אויסזעען, אַ מיסטישן. דאָס יינגע ווייבל, וואָס האָט נאָך אינגאַנצן אויסגעזעען ווי אַ מיידל, האָט געגאַפט קוקנדיק אויף יאָסלען, וועלכער האָט שוין צוריק אויסגעזעען ווי אַ הייליקער. דער מאַן האָט נישט געוווסט אויף וועמען ער זאָל קוקן: אויפן הייליקן, אָדער אויפן יינגן ווייב, וועלכע איז אין דער באַגייסטערונג געווען אַזוי שיין און איידל, אַז זי האָט אויסגעזעען ווי די הייליקע מאַריע.

דאָס יינגע ווייבל האָט לכבוד דעם הייליקן יום טוב און דעם הייליקן דאָס שטיבל אויסגעפּוצט גאָר באַזונדערס שיין. אומעטום זענען געשטאַנען בוקעטן פון פאַרשידנפאַרביק פּאַפּיר, וועלכע זי האָט אַליין געמאַכט. ווייסע פוירהענגלעך זענען געווען אויפ-

ביבליאטעק און לעז צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד
LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

שלאָפן. אָפּגעטון די הייליקע אַרבעט, האָט דאָס פּאָרפּאַלק זיך איבערגעקוקט מיט פרומע בליקן. נאָר דאָס קינד, אין דער מיל־טער באַם אויוון, האָט אָנגעהויבן וויינען — איז די מאַמע צו־געגאַנגען דערצו, אַרויסגענומען פונם בוזעם אַ העלעבאַסטע ווייסע פולע ברוסט, און עס געגעבן צו זייגן. דער מאַן איז אַרויסגע־גאַנגען ווייטער טון זיין אַרבעט, באַ וועלכער ער איז פריער געווען באַשעפטיקט.

דאָס יינגע פּויערישע פּאָרפּאַלק האָט דעם גאַנצן טאָג נישט געוווסט אויף וועלכער וועלט זיי זענען. אַ גאַנצע נאַכט זענען זיי כמעט נישט געשלאָפן, האָבן זיך פעסט אַרומגעהאַלטן אין בעט — חרטה געהאַט אויף זייערע זינד, וואָס זיי האָבן אַמאָל גע־טון.

יאָסל איז אויפגעשטאַנען אויפן אַנדערן טאָג פאַרנאַכט, ווען אין שטוב איז שוין געווען דער יום טוב. אין דער ערשטער רגע, אַזוי ווי ער האָט זיך נאָר אויפגעכאַפּט, האָט ער נישט געוווסט ווו ער איז, וואָס מיט אים איז פאָרגעקומען און זיך משער געווען, אַז דעם פּיעקאַלעק האָט אים אוודאי אָנגעוויזן דער פּויער, באַ וועלכן ער האָט געבעטן, אַז ער זאָל אים לאָזן ערגעץ שלאָפן. אַז מ׳האָט אים דאָרט אַרויפגעלייגט, און אַז ער איז געשלאָפן צוויי מעת לעת, האָט ער נישט געוווסט. אַן אויסגערוטער, אַן אויסגע־שלאָפענער, אַן אויסגעוואַרעמטער און אַ דערפרישטער, איז ער אַראָפּגעקראָכן פון פּיעקאַלעק.

ער האָט אייגנטלעך שוין מער נישט אויסגעזעען דער זעל־בער הייליקער, ווי ער האָט מיט צוויי טעג פריער אויסגעזעען. אָבער דאָס יינגע פּויערישע פּאָרפּאַלק, יום־טובדיק אָנגעטון: ער אין אַ פּאָר נייע שוואַרצע יוכטאָווע שטיוול אין אַ גראָב ניי לייוונטן העמד, אונטערגעבונדן באַם האַלז מיט אַ רויט סטענגעלע און זי ברוסט אויסגענייט מיט בלויע קנעפּעלעך, אין אַ צייגענער מאַרינאַרקע און הויון; זי אין אַ ניי קרעטן קלייד, מיט רויטע, גרינע און געלע פּאַסן, מיט פאַרשידנפאַרביקע בלימעלעך און קראָפּקעלעך, מיט ראָזע סאַמעטענע סטענגעס באַפּוצט און אין אַ ניי פאַרטוך; ביידע גליקלעכע, מיט יום־טובדיקער קינדערישער פרייד אין זייערע

געקלערט אוּן באַשלאָסן, אַז ער וועט אים נאָכאַמאָל פרעגן, ווער ער איז. אָבער ער האָט מורא געהאַט, אוּן מיט א קלאָפּנדיק האַרץ אים געפרעגט: „ווער ביסטו?"

יאָסל האָט ווידער נישט געענטפערט.

— יעזוס קריסטוס...

יאָסל האָט די אויגן שוין אינגאַנצן צוגעהאַלטן. דער פויער איז אַוועק צום ווייב אין דער סטאָדאָלע אַריין, אוּן איר געזאָגט: „דאַכט זיך מיר, אַז קריסטוס..."

די יינגע פויערטע איז געוואָרן א פארצאפלטע, שיער נישט אומגעפאַלן. זי איז באַלד מיט איר מאַן אַריינגעלאָפן אין שטוב. בייד האָבן אָבער שוין יאָסלען געטראָפן פעסט שלאָפן: דעם קאָפּ אַנגעשפאַרט אינם קאַנט פונם טיש, אוּן געכראָפּעט. די יינגע פויערטע האָט זיך איבע־געצלמט אוּן אַרויסגעזאָגט איר מיינונג, אַז א הייליקער איז ער געווים, אוּן אפשר טאַקע... קריסטוס! זי האָט דעם הייליקן געוועקט, ער זאָל זיך ליגן אין א בעט אַריין, אין אירס אַדער אין איר מאַנס, אַדער זי וועט אים אויסבעטן א גוט געלעגער אויפן פיעקאַלעק, אוּן דאָרט וועט ער זיך קאָנען: אי גוט אויסלאָפן, אי גוט אויסוואַרעמען. נאָר יאָסל האָט נישט געענטפערט -- ער איז געשלאָפן ווי א געהרגעטער.

די יינגע פויערטע האָט זייער שטאַרק רחמנות געהאַט אויף דעם הייליקן, אויף דעם אַרעמען קריסטוס, וועלכער האָט שוין מסתמא א סך טעג נישט געגעסן, א סך נעכט נישט געשלאָפן — טוט תשובה פאר אַלע מענטשן. דער מאַן אירער האָט אין דעם זעלבן מאָמענט אויך דאָס אייגענע געטראַכט, ווייל ביידע האָבן זיך זייער שטאַרק אָנגעקוקט מיט זייערע תמימותדיקע פרעגנדיקע בליקן. דאַן איז די יינגע פויערטע גלייך פאַרשוווּנדן, אוּן איידער דער מאַן אירער האָט זיך אומגעקוקט, איז זי שוין געווען צוריק מיט א גרויסן סנאָפּ שטרוי, פון וועלכן מען האָט זי קוים אַרויס־געזעען. זי האָט דעם סנאָפּ שטרוי צעשפרייט איבערן גאַנצן פיעקאַלעק, איבערגעדעקט מיט א קלאָר ווייס לייַלעך, אַוועקגע־לייגט צוויי גרויסע קישנ אוּן אַן איבערבעט. ביידע — זי מיטן מאַן — האָבן אויסגעטון דעם הייליקן, אוּן אים אַרויפגעלייגט

בלוט פונם געהרגעטן חזיר. פון די שטובן אַרויס האָט געשלאָגן דער ריח פון די פריש־געבאַקענע פּוטער־קיכנס, פון די באַבעס. שקצים און שיקסעס האָבן זיך געפּאָרעט מיט די כאָינקעס, וועל־כע זיי האָבן געשלעפּט פונם וואַלד. זיי האָבן די כאָינקעס אַרומ־געהאַקט, אַז זיי זאָלן אויסקומען שיין, קיילעכדיק און זיי אַריינ־געפּאַסט אין ברעטלעך און קלעצלעך, אַז זיי זאָלן קאָנען שטיין. טייל גויים האָבן אָנ־עהאַקט האַלץ, צוגעגרייט עס זאָל זיין מיט וואָס צו ברענען איבערן גאַנצן יום־טוב. מען האָט געפילט, אַז קריסטוס דאַרף געבוירן ווערן...

יאָסל איז פאַר דעם אַלעם פאַרבייגעגאַנגען, געקוקט, און דאָס אַלץ געזעען בלויז נאָר ווי אין חלום. ער איז געווען זייער בלאַס און אָפּגעצערט. די פּויערן האָבן אים נישט דערקאָנט. און אַז ער איז צוגעגאַנגען צו אַ יינגן פּויער און אים געבעטן, אַז ער זאָל אים געבן עפּעס עסן, בלויז אַ שטיקל ברויט, ווייל ער האָט שוין דעם דריטן טאָג נישט געגעסן, ער האָט קיין געלט נישט און קיין היים — האָט דער פּויער צוערשט אים אָנגעקוקט מיט חשד, דאַן מיט גרויס דרך ארץ, ווי מען קוקט אויף אַ הייליקן, און אים אַריינגערופן צו זיך אין שטוב. ער האָט אים געגעבן אַ שטיק ברויט, אָנגעשמירט גראָב מיט פּוטער, מיט אַ שטיק האַרטן קעז, וועלכן ער האָט אַראָפּגענומען פונם פּיעקאַלעק, און אים געפרעגט אויב ער וויל נישט נאָך עפּעס. נאָר יאָסל האָט נישט געענטפערט, געקייעט ווי אַ בהמה, אָן טעם, מיד, האַלב שלאָפנדיק. דער יינגער פּויער האָט פון אים קיין אויג נישט אַראָפּ־גענומען, נישט געקאָנט פאַרשטיין, פאַרוואָס ער האָט זיך פאַרן עסן נישט געצלמט, און נאָך מער זיין אַרט עסן, נאָכדעם, ווי ער האָט אים לאַנג באַטראַכט, האָט ער אים געפרעגט: „דו ביסט אַ ייך?"

יאָסל האָט נישט געענטפערט. ער האָט נישט געהערט, וואָס דער פּויער האָט אים געפרעגט, ער איז כמעט שוין געשלאָפן. דער פּויער איז געשטאַנען פאַרהידושט און געקוקט אויף אים. נאָר וואָס לענגער ער האָט אויף אים געקוקט, אַלץ מער האָט ער זיך געחידושט. ער האָט געקלערט וואָס ער זאָל טון, געקלערט און

ס'איז שוין געווען טאָג. יאָסל האָט דערזעען די חורבה, דאָס האַלב איינגעפאַלענע הייזל און אין זיין קאָפּ האָט אַ זעץ געטון: „דאָרט איז זי דאָ, וועלכע האָט פון אים אַ קינד געהאַט און עס דערהרגעט! זי שלאָפט נאָך איצט, אָבער באַלד וועט זי אויפשטיין, זי וועט אַרויסקומען צו אים, אָדער זי וועט אים דער-זעען דורך דעם קליינעם פענצטערל און וועט אים אַריינרופן. זי וועט אים אַריינשלעפּן צו זיך אינם בעט, וועט אים אַרומנעמען, לעקן מיט דער נאַסער צונג, ווי אַ פּליכעוואַטע קאַץ, וועט אים קושן, און ער וועט מוזן...“

מיט אַ פאַראַכטונג צו דער חורבה און מיט אַ פעסטן באַ-שלוס מער זיך דאָ אַהער שוין נישט אומצוקערן, ווען ער זאָל אפילו געפרוירן ווערן און שטאַרבן פון הונגער, איז ער אַרויסגע-לאָפן פון הויף.

און ווידער האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבערן דאָרף, אַ־ומ-געבלאָנדשעט. די פראָסט איז געווען קלענער, דער ווינט האָט אויפגעהערט. אָבער ער האָט קוים נאָכגעשלעפּט די פיס, איז קוים נאָכגעגאַנגען.

דאָס דאָרף איז פון לאַנג שוין וואַך געווען. די פּויערים און די פּויערטעס האָבן געטון זייער דאָרפישע באַלעבאַטישקייט: גע-מאָלקן די קו, געפּויעט די פערד, געגעבן צו פרעסן די חזירים — אָנגעשיט פאַר זיי אין די קאָריטעס אַריין שאָלן פון קאַרטאָפליעס מיט קלייען — און צוזאַמענגע ומען די אייער פון די קאַמערן אַרויס, וואָס די הינער האָבן געלייגט. צומיינסט אָבער האָבן זיי זיך געפּאָרעט וועגן זייער יום־טוב. די פּויערטעס האָבן געוואַשן, גערייניקט און גערוימט, און די פּויערים האָבן געהרגעט חזירים. (כמעט יעדער פּויער האָט פאַר זיינע בני־בית געהרגעט אַ חזיר.) דאָס קוויטשעריי פון די חזירים האָט זיך געטראָגן איבערן גאַנצן דאָרף. כמעט פאַר יעדער כאַטע איז געשטאַנען אַ שעפעלע מיט

אַ שטאַרקער ווינט האָט אָנגעהויבן רייסן. יאָסל האָט געציטערט. דאָס האָט אים צוריק אויפגעוועקט פון זיין פאַרגלייוערטקייט, אין ער האָט נאָך שטאַרקער אָנגעהויבן שוידערן, קלאַפן אַ צאָן אָן אַ צאָן.

ער איז אויפגעשטאַנען מיט אַ טעמפן קאָפּ, געגלאָצט אין דער פינצטערער נאַכט אַרײַן און נישט פאַרשטאַנען: איז די נאַכט נאָך פינצטערער געוואָרן, ווי זי איז געווען, אָדער אים איז בלויז פינצטער פאַר די אויגן? קוים וואָס ער האָט זיך געקאָנט רירן, שלעפּן מיט אַ פּוס. ער האָט געמאַכט צוויי טריט און איז וויידער אומגעפאַלן. ער איז געלעגן אויף דער קופּע צעהאַקט האָלץ, גלייך אייגנשלאָפן, ווי אַ געהרגעטער. נאָר ער האָט שווער געאָטעמט, גשקרעכצט, ווי ער וואָלט געווייגט, אָדער ווי אַ קליין קינד זיך געבעטן באַ דער מאַמען, געפּיעפּשטשעט זיך פאַר איר. אַזוי אפשר אַ האַלבע שעה, אָדער אַ שעה. דאַן האָט ער זיך אויפגעכאַפּט אַ דערשראָקענער, געציטערט, געוואַרפן זיך, ווי אַ ייגנ בייטל פון אַ שטאַרקן ווינט. ער האָט זיך געשראָקן פאַר זיך אַליין, מורא גע האָט צו קוקן אויף זייגע הענט, אויף די פּיס. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אַז די הענט זענען באַ אים רויט, אויסגעשמירט מיט בלוט, ווי ער וואָלט אָקאָרשט אַ מענטש געשאָכטן. ער האָלט נאָך דאָס מעסער אין דער האַנט, האָט זיך אים געדאַכטן, עס איז אים צוגעוואַקסן געוואָרן צום פלייש, ער קאָן עס נישט אַפּרייסן... מיט די פּיס שטייט ער אין אַ טייך בלוט, ער הערט, ווי די ב׳ נער פון דעם, וועלכן ער האָט איצט דערהרגעט, קנאַקן אונטער זייגע שטיוול... ער הערט שרייען...

ער איז אַ לאַנגע צייט, זייער אַ לאַנגע צייט, געשטאַנען אויף איין אָרט און זיך נישט געקאָנט רירן, כאָטש ער האָט זיך פון דעם אָרט געריסן מיט אַלע כוחות, געוואָלט אַנטלויפן. ער האָט געוואָלט שרייען, אָבער אויך דאָס נישט געקאָנט. נאָר שלוצלינג, ווי ער וואָלט זיך ערשט פונם שלאָף אויפגעכאַפּט, האָט ער זיך אַ שטאַרקן טרייסל געטון, און אַרויסגעלאָפן פון שטאַל מיט א געשריי: „מאַמע!" — — —

העלפט, און צוויי גרויסע הינט... עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער הערט ביינער קנאַקן, גריזשען... ער האָט צוגעמאַכט די אויגן, אַז ער זאָל דאָס בילד נישט זעען, זיך פאַרשטאָפּט די אויערן ער זאָל נישט הערן, אָבער דאָס האָט אים נישט געהאָלפן. אדרבא, ער האָט דאָס בילד מיט צוגעמאַכטע אייגן נאָך שטאַרקער דערזעען און געהערט — ס'האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז ער הערט ווי דאָס קינד רופט אים: „טאַ..."

אין דער ערשטער רגע האָט ער נישט געוווּסט, וואָס ער זאָל טון. ער האָט צוריק אַרויסגענומען די פינגער פון די אויערן, צוריק געעפנט די אויגן. אָבער דאָס איז איצט שוין געווען נאָך ערגער, ווייל דאָס קלעצל מיט דער האַק, באַגאָסן מיט דער רויטקייט פון דער לבנה, האָט זיך אים געדאַכט, אַז ס'איז באַגאָסן מיטן בלוט פונם קינד. ער איז ווי משוגע געוואָרן, האָט אָנגעהויבן מאַכן מיט די הענט, פינטלען מיט די אויגן. ס'איז אים ענג געוואָרן באַם האַרץ, אין די אויערן טעמפּ. ער האָט זיך אָנגעהויבן וואַקלען און איז זיצן געבליבן אויף דער שוועל, רייטנדיק ווי אויף אַ פערד. און אַז ער איז עטוואָס צוריקגעקומען צו זיך, איז דער ערשטער געדאַנק געווען: „וואָס זאָל איך טון?"

ער האָט זיך געביסן די פינגער פון די הענט, זיך געשלעפּט באַ די אויערן און זיך געריסן די האַר פונם קאָפּ. וויינען האָט ער נישט געקאָנט. ער האָט נאָר געפילט, אַז אַ קנויל הייסער בליי הייבט זיך אים פון אונטערן האַרץ, און שפּאַרט זיך אים אין האַלז אַריין. שטום, אַן איין געדאַנק און געשטאַרט, איז ער לאַנג, לאַנג געזעסן אויף דער שוועל, איינגעקורטשעט געטוליעט זיך אין זיך אַליין, ווי ער וואָלט געוואָלט, אַז זיין געפרוירענער גוף זאָל זיך אין זיין אייגענעם גוף צוריק אָנוואַרעמען. ער האָט געקיקט אין הימל אַריין, געגלאָצט מיט די אויגן און גאָרנישט געזעען. די לבנה איז שוין געווען ווי מיט אַ שלייער פאַרהילט, זי איז אַלע מאָל מער פאַרשווונדן פונם האָריזאָנט. ס'האָט אַלע מאָל אָנגעהויבן ווערן פינצטערער, ווי ס'וואָלט ערשט נאַכט געוואָרן. די שטערן זענען אַלע ווי מיט איינמאָל אויסגעלאָשן געוואָרן. די קעלט איז פּלוצלינג מיט איינמאָל געוואָרן נאָך שטאַרקער, ווי זי איז געווען,

אָפּגעגאָסן מיט קאַלט וואַסער. באַלד איז צו אים ווידער צוריקגע-קומען דער געדאַנק, אַז ער מוז חתונה האָבן מיט שבעלען, ווערן איר מאַן, און זי זיין ווייב. דער געדאַנק האָט איצט פאַר אים אויפגעלויכטן ווי אין אַן אָנגעצונדענעם סנאָפּ שטרוי, אין אַ פלאַם פייער. ער האָט דערזעען, ווי ער שטייט מיט איר אונטער דער חופּה... ס'האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז זי ציט אים פונם שטאַל אַרויס. שלעפּט אים, רופט אים:

— קום, יאָסל!... איך האָב דיך ליב!... מיר וועלן ביידע חתונה האָבן!... דו וועסט זיין מיין מאַן!... איך וועל זיין דיין פרוי!... דו ביסט אַ פרומער, אַ הייליקער!... דו וועסט ווערן אַ רבי!... אַלע חסידים, וועלכע זענען יעדן שבת געקומען צו מיין טאַטעשי, וועלן קומען צו דיר!... מיין טאַטע איז נישט געווען קיין אמתער רבי!... דו...

ער האָט דערזעען דאָס שניידערל פאַר זיך: אַ קליין יידעלע, מיט: קליין בערדעלע, שמייכלט צו אים, און זאָגט אים: „גיי, יאָסל, גיי..."

יאָסל האָט אָנגעהויבן אַרומלויפן אין שטאַל ווי צעמישט, נישט געוווסט, וואָס ער זאָל טון: זאָל ער אַרויסלויפן און שרייען פון פרייד, אַרומלויפן איבערן דאָרף און טאַנצן, אָדער גאָר... גלייך אַהיימלויפן. אַריינלויפן צו שבעלען, זי אַרומכאַפּן און קושן... און ער האָט אָנגעהויבן אַרויסלויפן פון דער שטאַל, נאָר מיט איין פוס איז ער שטיין געבליבן אינעווייניק, ווייל אין דער רגע איז אַ געדאַנק אים געקומען אין קאָפּ אַריין און אַ זאָג געטון: „פריער, יאָסל, מוזסטו דאָך ווערן פרום, אמתדיק פרום, ווי דאָס שניידערל איז געווען".

דער שניי און די רויטע לבנה, וועלכע איז געווען שוין אַראָפּגעלאָזט אויף איין זייט הימל, האָט אַריינגעלויכטן אין שטאַל. יאָסל האָט אין ווינקל דערזעען די האַק, וועלכע איז געווען אַריינ-געהאַקט מיט דער שאַרף אינם קלעצל. שנעל ווי אַ בליץ זענען אים אַלע געדאַנקען און אַלע בילדער פון איין מינוט פריער צע-ריסן און צעשוווּמען געוואָרן, און ער האָט דערזעען פאַר זיך אַזאַ בילד: אַ קינד ליגט אויפן קלעצל איבערגעהאַקט אויף דער

„וועגן וואָס בין איך איצט אַנטלאָפן פון דער היים? וויל איך וויל ווערן אַן אַנדערער. און וויאַזוי? איך בין געקומען אין דאָרף אַריין, און ווידער אָנגעהויבן דאָס זעלבע לעבן, וואָס פריער: איך בין אַרומגעגאַנגען איבער די שכנישע דערפער און געגנבעט הי־נער, גענג, זיי אָפּגעדרייט די קעפּלעך און געברענגט צו טראָגן דער שיקסע. איך בין אַרומגעפאָרן אויף ירידים, אין שטעטלעך, אין געגנבעט בּאַ יעדן, וואָס כ׳האָב נאָר געקאָנט. אָבער איך וויל דאָך ווערן אַן אַנדערער, אַן אַנדערער, ווי כ׳בין בּיז איצט גע־ווען! א פרומער וויל איך ווערן, אַז כ׳זאָל קאָנען חתונה האָבן מיט שבעלעך, אמתדיק חתונה האָבן מיט איר, נישט ווי כ׳האָב פריער געדענקט: אַז פאַר א ווייב וועל איך מיר נעמען א שיקסע, א מויד עפּעס, א דינסט, א קעכין, אָדער איינע פון א הייזל אַרויס, נאָר ליב האָב, אמתדיק ליב האָבן און אייביק — וועל איך ליבן שבעלעך, וויל זי איז א היליקע, איך טאָר זי נישט אָנרירן. זי וועט חתונה האָבן מיט א רבין, מיט א הילקן, ווי זי איז אַליין. און איך וואָלט נישט בייז געווען אויף איר דערפאַר, אדרבא, איך וואָלט תמיד פאַר איר געבעטן, אַז זי זאָל זיין גלילקלעך. אזוי האָב איך דעמאָלט געטראַכט. נאָר דערנאָך, ווען כ׳האָב געשטאָכן שמואל זיינוולעך, האָב איך דערפילט, אַז ווען זי וואָלט חתונה געהאַט מיט אַן אַנדערן, וואָלט איך דעם מאַן אירן געשטאָכן, ווי כ׳האָב שמואל זיינוולעך דערשטאָכן, אפילו, ווען ער וואָלט געווען א רבי, א הייליקער".

ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט געשטאָכן שמואל יינוולעך, איז אים מיטאַמאָל וויידער זייער שטאַרק קאָלט געוואָרן אין ער האָט דערזען פאַר זיך דאָס בילד, ווי אזוי מאַלגאַשע האָקט איבער אויף דער העלפט דאָס קינד. וויידער האָט אים אָנגעהויבן שוידערן. ער האָט אויפגעהערט אינגאַנצן שוין דענקען, און ווי פריער, האָט עס אים וויידער אָנגעהויבן ציען, אַז ער זאָל אַריינ־גיין אין שטוב. „דאָרט איז וואַרעם... דו וועסט דיך לייגן שלאָפן אין בעט אַריין... זי..." דאָס האָט אים אָבער באַלד וויידער אויפגעוועקט, ווי פריער. ער האָט א ציטער געטון, ווי ער וואָלט איבערן קאָפּ מיט א שטיק איזן באַקומען, אָדער ווי מ׳וואָלט אים

קיסר, מאַכן, אַז אַלע זאָל גוט זיין, ס זאָל זיין בלויז גערעכטיקייט. נאָר ס׳האָט אים ווידער אָנגעהויבן קאַלט ווערן, איצט שוין אין שטאַל. ער האָט אָנגעהויבן שוידערן. ס׳האָט זיך אים געדאַכט, אַז אין די ביינער לויפט אים אַרום עפּעס אַ קאַלטער ווינט, אַ פראָסט. באַם האַרץ האָט אים אָנגעהויבן נאָגן, כאָטש ער האָט קיין הונגער מער נישט געפילט. דער קאָפּ האָט אים אָנגעהויבן זייער שטאַרק וויי טון. אָבער ער האָט געפילט, אַז ער וויל זיך עפּעס דערמאַ־נען, און אָנגעהויבן נאָכדענקען. תחילת איז אים אין קאָפּ אַריין געקומען בלויז נאָר פּיצלעך, אָפּגעריסענע געדאַנקען, וועלכע ער האָט גאָרנישט געקענט צוזאַמעננעמען. נאָר ביסלעכווייז זענען די גע־אַנקען געוואָרן אַלץ גאַנצער, פולער, ווי זאַכן, ווען זיי ווערן פאַרטיק. דאַן האָט אים אויך דער קאָפּ אויפגעהערט וויי טון, אָדער ער האָט מער נישט געדענקט וועגן זיין קאָפּ־ווייטיק.

דער ערשטער געדאַנק, וועלכער איז צום בולטסטן פאַר אים שטיין געבליבן, איז געווען דער, וועלכער האָט פאַרעקשנט אַ פּאָר טאָג שוין געמאָנט באַ אים אַן ענטפער, ווי אַזוי ער האָט געקאָנט נאָך שלאָפן מיט דער שיקסע, נאָכדעם, ווי זי האָט אים דערציילט, אַז זי האָט געהאַט אַ קינד און עס דערהרגעט. און ווי אַזוי זי האָט עס דערהרגעט. . . און דאָס שווערסטע: ווי אַזוי קאָן אַ מאַמע דערהרגענען איר קינד? און דאָס איז געווען זיין קינד, יאָ, זיין קינד.

און דאָך! אַ פּאָר מינוט פריער, איידער דערדאָזיקער גע־דאַנק איז אים געקומען אין קאָפּ אַריין, איז דאָרט געווען אַן אַנ־דערער: אַז ער זאָל דאָך אַריינגיין אין שטוב שלאָפן. נאָר ער איז פון דעם געדאַנק מיט איינמאָל געוואָרן אַזוי וואַכנדיק, אַז ער האָט אַזש זיין קאָפּ־ווייטיק פאַרגעסן. . . באַלד איז דאַן געקומען אַ צווייטער געדאַנק, אַ דריטער און אַ פערטער. עס האָבן אָנגעהויבן אויסוואַקסן געדאַנקען אין קאָפּ איינער נאָכן אַנדערן און אַלע אַזעלכע פאַרעקשנטע, האַרטע. זיי זענען אַלע מאָל האַרטער גע־וואָרן, גרעסער, האָבן זיך אויסגעשטעלט ווי ריזן פאַר זיינע אויגן און געפאָדערט פון אים, אַז ער זאָל זיי אַלע פאַרענטפערן.

ער האָט אָנגעהויבן שטאַרקער נאָכדענקען, און זיך געפרעגט:

הויבן גיין אין דער ריכטונג, וועלכע האָט געפירט צום הייזל, וו
עס האָט געווינט דער אַלטער פּאוועל.

אין שטאָל איז מער ווי האַלץ, וואָס דער אַלטער פּאוועל
מיטן וייב האָבן געגנבעט פון נאָענטן וואַלד, נישט גמחנן. בּאַלד
בּאָ דער טיר איז געשטאַנען א קלעצל, אויף וועלכן ער האָט דאָס
האַלץ צעהאַקט און א האַק איז דערינען געווען אַרייַנגעהאַקט מיט
דער שאַרף.

יאָסלען האָט דאָ אָנגעהויבן א ביסל וואַרעמער ווערן. ער
האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף א קופּע צעהאַקט האַלץ אָפּרוען. ער
איז געווען שטאַרק מיד, די פּיס האָבן אים געבראָכן, דער קאָפּ
איז אים געווען שווער און די אויגן זענען אים צוגעפאַלן. ס׳האָט
זיך אים געראָכטן, אַז באַלד וועט ער אייַנשלאָפן, פעסט כראָפּען,
ווי אין די פריערדיקע צייטן, ווען ער פלעגט אַנטלויפנדיק פון
דער היים אין א דאַרף אריין, אַרבעטן בּאָ א פויער אויפן סעלד,
אָדער פּאַשען בהמות. אָבער ער איז נישט אייַנגעשלאָפן. פּאַר זיי־
נע אויגן האָט זיך געפלאַנטערט די שטוב מיט די צעשראָקענע
פּנימער, און דער אַלטער, וועלכער האָט דערציילט וועגן שבידערל.
ער האָט זיך דערמאָנט, אַז עפּעס א פּרוי האָט געשריגן, געשאָלטן,
און אים האָט זיך געדאַכטן, אַז מ׳שלאָגט אים מיט פויסטן, מיט
שטיקער האַלץ, מיט דרענגער. זי האָט גערעדט וועגן „ציצאַליסטן״,
וועגן שטרייקער — גנבים, גזלנים — וואָס ווילן דערהרגענען דעם
קיסר. אין דאַרף רעדן אַלע פויערים וועגן דעם. נאָר א סך זאָגן,
אז זיי זענען — ער געדענקט שוין נישט דאָס וואָרט — נאָר עפּעס
אזעלכע מענטשן, וואָס ווילן, אז אַלעמען זאָל זיין גוט, ס׳זאָל זיין
בלויז גערעכטיקייט. אינדערהיים האָט ער אויך געהערט רעדן וועגן
דעם, מ׳האָט זיך געסודעט, מורא געהאַט הויך צו זאָגן.

און ער האָט זיך פאַרטראַכט וועגן דידאָזיקע מענטשן, וועגן
די „ציצאַליסטן״, וועגן די גזלנים, וואָס ווילן דערהרגענען דעם

דערמאַנט, וואָס ער האָט געהערט דערציילן וועגן איינעם, וועלכער איז אַזוי געשטאַרבן. מען חלומט וועגן ווייסע מלאכים... „אַבער איך ווייל דאָך נישט שטאַרבן!" — האָט ער אָנגעהויבן רעדן צו זיך. — „איך האָב ליב שבעלעך און ווייל מיט איר התונה האָבן! איך וועל ווערן פרום, ווי דאָס שניידערל איז געווען — וועט ז׳ מיט מיר וועלן חתונה האָבן! אינדערהיים האָב איך געהערט דערציילן, אַז דעם שניידערלס טאַטע איז געווען אַ וואַסער-טרעגער — איז ער דאָך אוודאי אויך געווען אַ גנב, ווי חיים דער וואַסער-טרעגער! מיין טאַטע איז אויך אַ גנב און איך — איך וועל ווערן פרום, איך האָב דאָך אויך ליב הינט, קעץ, פערד, און קו! און פייגל — ווי ליב איך האָב פייגל!... איך וועל מיך נאָר אויסלערנען גוט דאַוונען, בעטן — וועל איך תּמיד דאַוונען, בעטן צו גאָט, און אויך אין אַ וואַלד! איך האָב דאָך אַזוי ליב וועלדער!... און אפילו שטיינער האָב איך ליב!... יאָ, איך וועל ווערן אַזוי פרום, ווי דאָס שניידערל איז געווען — וועט שבעלע וועלן מיט מיר התונה האָבן".

באַלד אָבער איז אים ווידער די זעלבע מידקייט פון פריער באַפאַלן, און ווי פריער אים אָנגעהויבן ציען, אַז ער זאָל זיך לייגן שלאָפן אינם שניי. „אינם שניי איז אַזוי ווייך, ווארעם..." אָבער דאָס שניידערל האָט אים ווידער געצויגן מיט זך, געשלעפט: „קום! דאָס איז דער טויט!"

ער האָט זיך דערמאַנט, אַז ס׳איז גוט זיך אינצורייבן דאָס פנים און דעם שטערן מיט שניי, און אַזוי געטון. באַלד איז ער געקומען צו זיך, עס איז אים געווארן ווארעם — ער איז ווידער פריש געוואָרן. ער האָט אָבער שוין מער קיין כוח נישט געהאט צו גיין — שוין צוויי טעג האָט ער נישט געהאט געגעסן. די פיס האָבן זיך אונטער אים געבראָכן. ער האָט געפילט, אַז ער פאַלט אין באַשלאָסן, אַז ער מוז ערגעץ אריינגיין אין א שטוב, אָבער וו? „צו איר!..." — האָט אַ געדאַנק אים אונטערגעזאָגט. ער האָט זיך אָבער גלייך פון דעם געדאַנק אָפגעשאָקלט. איז געקומען א צווייטער און אים געזאָגט: „וועסט דיך לייגן אין שטאָל, ער שטייט אָפן!" דער געדאַנק איז אים געפעלן און ער האָט אָנגע-

האָט דאָ אַנגעהויבן זינגען, און די מילְיאָנען פּייגל האָבן מיט אים מיטגעזונגען... דאָס איז געווען איין מעשה. און אַ צווייטע: אַז דאָס שניידערל האָט תמיד געדאַווענט אין דעם זעלבן וואַלד און די ביימער אַלע, אַלע גראָזן און פלאַנצן, אַלע קושאקעס — האָבן מיט אים מיטגעדאַווענט. האָבן דערהערט די פויערים פון אַלע דערפער, זענען זיי געקומען צו לויפן אין וואַלד אַריין, דאָס דער־ זעען — האָבן זיי אויך אָנגעהויבן דאַוונען. האָבן מיטן שניידערל געדאַווענט: די ביימער אַלע, די פלאַנצן, די פייגל, אַלע חיות און אַלע עופות, די פויערים — אַלע מענטשן — און אַפילו דער הימל!... און אַז ער איז פאַרבייגעגאַנגען פאר אַ וואַסער, און דערזען קליינע פישעלעך אַרומשווימען, זשאַבקעלעך — איז ער אַריינגעשפרונגען צו זיי, אינם אָנטוהן, און אַרומגעשטיפט מיט זיי אינם וואַסער... און אַז ער האָט געטראָפן וועלעם זיך בייסן — האָט ער זיי געכאַפט, אין זיי גוט אויסגעמוסרט... און אַז ס'האָט אָנגעהויבן קאַלט ווערן — האָט ער די פליגן געוואַרעמט מיט זיין אָטעם... די הינער, גענז און קאַטשקעס זענען אים נאָכגע־ לאָפן, אים דערציילט, אַז זיי זענען הונגעריק — האָט ער זיי אַוועקגעגעבן דאָס גאַנצע ברויט, וואָס ער האָט געהאַט אין די קעשענעס... און נישט געווען קיין איין חתונה אין אַ דאָרף, אַז ער זאָל נישט קומען, מיטפרייען זיך, טאַנצן מיט די פויערים... אַז ער האָט דערזען אין דער לופט אַ מחנה פייגל פליען — מסתּמא געווען בא זיי אַ חתונה — האָט ער אַרויפגעשריגן צו זיי: „מזל טוב!... מזל טוב...".

נאָר פלוצלינג האָט יאָסל דערפילט, אַז עפעס איז ער שטאַרק מיד געוואָרן, ער וויל שלאָפן און זיך שוין געוואָלט אַני־ דערלייגן אינם שניי. אַ געדאַנק אַבער האָט זיך אין אים אָנגעהויבן פלאַנטערן אין קאָפּ, אַז דאָס שניידערל רופט אים, שלעפט אים בא אַ האַנט, ציט אים ער זאָל גיין, ער זאָל זיך נישט לייגן שלאָפן. האָט ער וויידער אָנגעהויבן גיין און באַלד זיך געכאַפט, אַז די פראָסט האָט אים געוואָלט אייגשלעפן, ער וואָלט שוין מער נישט געווען אויפגעשטאַנען, ווען ער וואָלט זיך געלייגט שלאָפן אינם שניי. „דאָס איז זייער אַ גרינגער טויט", — האָט ער זיך

מאָרגן פרי וועט דער באַלעבאָס זי שעכטן, ווייל זי קאָן שוין מער נישט געבן אַזיפיל מילך, ווי זי האָט ביז איצט געגעבן. איז דאָס שניידערל אַריינגעגנגען צום באַלעבאָס פון דער קו און אים גע־זאָגט, אַז ער זאָל די קו נישט שעכטן, זי וועט פון איצט אָן אים שוין געבן צוויי מאָל אזוי פיל מילך. און אַזוי איז טאַקע געווען. קיין קעלבל האָט קיין שום פויער נישט געטאָרט שעכטן, דאָס שניי־דערל האָט נישט געלאָזט. די קו אָבער, וועלכע ער האָט געזעען, אַז זי מוז שטאַרבן — דער באַלעבאָס אירער האָט זיך איינגע־שפּאָרט, אַז ער מוז זי שעכטן — האָט ער געטרייסט, איר צוגע־זאָגט, אַז איר נשמה וועט אַרויך אויפן הימל, און דאָרט זיין אין גן עדן צוזאַמען מיט די נשמות פון אַלע פרומע. די קו האָט אים געגלייבט, זיך געפרייט, און זיך געזעגנט מיט אים. אַלע קו, שעפסן, ציגן און קעלבער — האָט דער פויער דערציילט — זענען אים נאָכגעלאָפן, אַז זיי האָבן אים דערזעען. ער איז מיט זיי געגאַנ־גען שפּאַצירן, געשפּילט זיך מיט פערד, מיט הינט און מיט קעץ.

און אַלע מאָל אַן אַנדער מעשהלע האָט יאָסל, אזוי גייענדיק, זיך דערמאָנט. ער האָט זיך אָנגעהויבן דערמאָנען אין די אַלע מעשהלעך, וועלכע ער האָט אינם דאָרף די גאַנצע צייט פון פאַר־שידענע פויערים אין פויערטעס געהערט דערציילן. ער האָט זיך אַלע מאָל מער פאַרטראַכט וועגן די מעשהלעך, אזוי שטאַרק, אַז ער האָט שוין מער נישט געפילט די פראָסט און דעם ווינט. ער האָט די אַלע בילדער פון די מעשהלעך געזעען לעבעדיקע פאַר זיך. ער רעדט מיטן שניידערל, האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן: דאָס שניידערל לאַכט צו אים, און ער צום שניידערל...

ער האָט זיך דערמאָנט אין נאָך עטלעכע מעשהלעך, וועלכע אַ דושאַד האָט אים דערציילט. אזוי ווי ער איז נאָר אָנגעקומען אין דאָרף אריין. דער דושאַד האָט אים דער־ציילט, אַז ווען דאָס שניידערל איז געזעסן אין אַ וואַלד, זענען צו אים געקומען צוּ פליען אַלע פייגל, האָבן אים געקושט די ליפן און אים דערציילט וועגן דעם, וואָס ס׳דאַרף אמאָל זיין. ער

עפּעס שווערס... ער האָט נישט געזעען ווו ער גייט, נישט גע-
זעען קיין הימל. שווער איז ער געקראָכן אינם טיפן שניי. נאָר ווען
ער איז אַרויסגעקומען אויפן פרייען פעלד אונטערן דאָרף, די
שרעקלעכע פראָסט און דער קאַלטער, שניידנדיקער ווינט, וועלכער
האָט געריסן, האָבן אים אַ נעם געטון — איז ער געקומען צו
זיך. ווי פון אַ שווערן שלאָף מיט חלומות איז ער אויפגעקומען,
און אַלץ קלאָר זיך אָנגעהויבן דערמאַנען, וואָס מיט אים איז אין
די עטלעכע שעה פאָרגעקומען.

בולטער און שטאַרקער פון אַלץ האָט פאַר יאָסלען אויפגע-
לויכטן דאָס, וואָס דער אַלטער האָט דערציילט וועגן שניידערל.
ער האָט זיך דערמאַנט, אַז אינדערהיים האָט ער אַמאָל אַ פרוי
געהערט דערציילן דער מאַמען אויך וועגן אַ שניידערל, האָט זי
מסתּמא געמיינט דעם אייגענעם. נאָר גאָר אַנדערש האָט די פרוי
דעמאָלט דערציילט. זי האָט דערציילט, אַז דאָס שניידערל איז
נישט געשטאָרבן, נאָר געפלויגן לעבעדיקערהייט גלייך אין הימל
אַריין! ווייסע טויבן — דאָס זענען געווען מלאכים — האָבן אים
אויף זייערע פליגל אַרויפגעברענגט צו גאָט. איצט איז ער אויבן,
און ער וועט קומען אויסלייזן די וועלט, ווען ס'וועלן שוין מער
נישט זיין קיין זינדיקע. אַלע וועלן דעמאָלט זיין צדיקים, אפילו
די גנבים...

יאָסל האָט זיך אַלע מאָל דערמאַנט אין אַן אַנדער מעשהלע,
וואָס ער האָט אין דער היים געהערט דערציילן און דאַן אין די
מעשהלעך, וועלכע ער האָט מיט אַ וואָך צוריק אינם דאָרף גע-
הערט דערציילן — אויך פון אַ פויער. יענער פויער האָט דער-
ציילט. אַז דאָס שניידערל האָט אַמאָל געטראָפן אַ קו און דער-
קענט אין איר, אַז זי איז טרויעריק. ער איז צו איר צוגעגאַנגען,
זי אַרומגענומען און זי אויסגעפרעגט, וואָס איר איז. די קו האָט
אים געקושט, אים דערציילט, וואָס איר איז, ווו איר טוט וויי, און
ער האָט זי געזונט געמאַכט. איינמאָל ווידער איז ער פאַרבייגע-
גאַנגען פאַר אַ שטאַל און דערהערט, ווי אַ קו, וועלכע איז דאָרט
געשטאַנען, שרייט צו אים אַרויס, רופט אים. ער איז צו איר
אַריינגעגאַנגען. זי האָט געוויינט פאַר אים, אים דערציילט, אַז

די מאַדנע שטילקייט, וועלכע איז פלוצלינג מיט איינמאל אין דער האַלב-טונקעלער שטוב געוואָרן, האָט יאָסלען אַנגעהויבן שטעכן, ווי מיט שפילקעס, אַדער ווערגן ווי מיט הענט. ער האָט איבערן גאַנצן קערפער אַנגעהויבן פילן ווי עס וואַלטן זיך איבער אים קלעפּ געשיט, מיט פויסטן, מיט שטיקער האַלץ, מיט דרעק-גער, אים האָט זיך געדאַכטן, אַז דאָס גאַנצע דאָרף איז זיך צוזאַ-מענגעלאָפן, זיי שלאָגן אים, ער ווייל אנטלויפן, נאָר ער קאָן נישט. ער האָט זיך איינגעקורצשעט, געפּינטלט מיט די אויגן. דער אַל-טער האָט געפּילט, אַז קיין גוטס וועט איצט נישט זיין, האָט ער זיך א שטעל-אויף געטון און אָנגעהויבן שרייען: „דו, סכאַך, האָסט תמיד ליב צו זאָגן ליגנט און איצט האָסטו דיך געוואָלט באַרימען, אַז דו האָסט געכאַפט א גנב! דו ביסט דאָך אַבער א פחדן! איך קאָן דיך! ער האָט אוודאי אַליין צו זיך געריידט, אַדער זיך געמוטיגט! איך דערקען אַן אים, אַז ער איז נישט געגאַנגען גנבענען איצט, בשום אופן נישט! און דו, אַדושאַ — האָט ער זיך צו דער שנור געווענדט — דו האָסט תמיד באָר ליב אויף יענעם צו רעדן! פריער זע דיין הויקער, און דערנאָך — אויך נישט, נישט דיין דאגה וועגן אַנדערע! וואָס גייען דיך אַן אַנדערע? יעדער מענטש דאַרף טראַכטן בלויז נאָר וועגן זיך, ווייל וועגן דעם זינדיקן טראַכט שוין גאָט, ער וועט אים משפּטן, וען ער וועט צו אים קומען, ער וועט אים נישט אנטלויפן!

ער האָט אַנגענומען יאָסלען בא דער האַנט, און אים אַרויס-געפירט: „גיי, זשידקו, גיי אהיים שלאָפן!"

אין דער פרייער לופט האָט יאָסל טיף אָפּגעאָטעמט. וידער האָט ער אַנגעהויבן אַרומבלאָנדזשען. ס'איז אים פאַרגעקומען, אַז דאָס גאַנצע דאָרף שווימט אַרום און די פּינצטערניש איז א סך גרעסער געוואָרן, ווי זי איז פריער געווען. ס'האָט זיך אים גע-דאַכטן, אַז די אויגן זענען בא אים מיט עפּעס אַרומגעבונדן, מיט

אַפּגעצערט, אויסגעצויגן לאַנג — האָט ער אויסגעזען, ווי אַן אמתער הייליקער. נאָר די אַלטע, בייז אַנגעכמורעט, האָט די שטיל־קייט נאָכן אַלטנס דערציילן, מיט חוזק איבערגעריסן: „א הייליקער! . . . סאַראַ הייליקער איז ער דיר, אויטשעץ? ער איז בא דעם אַלטן פּאָטעק, בא דעם ימח שמוניק וועלכער איז אַלע זיינע יאָרן אַפּגעזעסן אין קרימינאַל! ער ווילּ גאָרנישט פּגרן דער אַל־טער פלב! שוין אַלט אפשר הונדערט יאָר! אָבער דאָס לאָזט אים גאָט אומישנע אזוי לאַנג לעבן, כּדי ער זאָל תשובה טון אויף זיינע זינד! דער הונסווּאָט אָבער — פשאקרעוו! — זינדיקן קאָן ער שוין ניט מער — האָט ער אין דער כאַטע זיינער געמאַכט אַן אָפּלאָג פאר אַלע פאַרשאַלטענע נשמות! פּוּל שדים איז דאָך בא אים די צעבראָכענע כאַטע! אַז זי זאָל שוין, יעזוס קריסטוס, אייגעזונקען ווערן מ־ט אים אינייגעם! א בּאַרדעל איז דאָך בא אים! אוּן דאָס ממזר, וואָס די טאָכטער זיינע, די שטשערווע, האָט געהאַט אוּן עס דערהרגעט — איז דאָך פון אים געווען, פון אים, פון דעם „הייליקן"! אַלע פויערים פון די דערפער אַרום קלאָגן, אז מ'גנבעט זיי אַוועק די עופות. אוּן ווער איז דער גנב, מיינסטו, אויטשעץ? אָט, אָ, דער, דער „הייליקער"! דער אָבזשי־נעק, פשאקרעוו, גנבעט זיי אוּן ברענגט זיי דער שטשערווע, דער קורווע זיינער! אוּן אפשר איז ער אויך גאָר א ציגאַליסט, א שטרייי־קער, פון יענער חברה, וועלכע רעדן אַן די פאַראַפּקעס נישט צו אַרבעטן? יענע זענען דאָך אויך גנבים, ראַזבוינישקעס!"

דער פאַראַפּעק האָט געשמייכלט און באַשטעטיקט דער בא־לעבאָסטעס רייד: „יאָ, זיידע. ער האָט איצט געוואָלט עפענען די שטאַלן און ארויסנעמען זיי פערד, אָדער די בהמות! דער שוּחט זיינער איז אַנטלאָפן! איך האָב אים אליין געהערט רעדן מיט אים! א גליק, וואָס איך בין אַנגעקומען, אים געפאַקט פאַרן קאַרק!"

דער באַלעבאָס אוּן דאָס ווייב זיינס האָבן בריט אויפגעריסן די אויגן, ווי זיי וואָלטן דאָס ערשט איצט דאָס ערשטע מאָל גע־הערט פונם פאַראַפּעק. „אזוי? — — —" און זיי האָבן דעם „אזוי" לאַנג אויסגעצויגן

ווען אַ סך קליינע קינדער, איז ער אַריינגעקומען באַלד אינדער פרי, זיי אָנגעטון, געוואַשן און געבעטן מיט זיי. און געבעטן מיט זיי האָט ער אויף אונזער לשון, געקענט אַלע אונזערע תפילות. דערנאָך האָט ער זיי געגעבן צו עסן און זיך געשפּילט מיט זיי. אין אַ שטוב, ווו ס'איז קיין מאַמע נישט געווען, האָט ער די קינדער געצוואָגן, געקעמט — געווען זיי אַ מאַמע. אַז ס'איז קיין עסן נישט געווען — האָט ער געברענגט פון אַנדערע שטובן. אַלע קינדער פונם גאַנצן דאָרף האָבן אים געקענט, און זענען אים נאָכגעלאָפן. ער איז אַריינגעגאַנגען צו קראַנקע, זיי געהיילט. מיט בלויז וואַסער שטאַרק איינגעריבן די ברוסט, צווישן די לאָפּאַטקעס. מ'האָט אים גאָרנישט באַדאַרפט וופן, ער איז אַליין אַרומגעגאַנגען פון איין שטוב אין דער צווייטער, געוווסט אַלץ. אָהאָ, ער איז געווען אַן אמתער הייליקער!"

ווען ער האָט געענדיקט, האָט ער זיך געווענדט צו יאָסלען: „זאָג נאָ", ביסטו נישט אַמאָל אַ משפּחה זיינס, אַ ווייטע משפּחה? דו זעסט אויס... נו... ווי דו וואָלסט טאַקע געווען ער, אינגאַנצן ער. יאָ, ער זעט טאַקע אויס ווי אַ הייליקער..."

יאָסל האָט דעם אַלטן נישט געענטפערט, נישט גערעדט קיין איין וואָרט. ער האָט בלויז נאָר די גאַנצע צייט שטאַרק געקוקט אויף דעם אַלטן פּויער, געהערט וואָס ער דערציילט, געקוקט אים אין מויל אַריין. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז די אַלע ווערטער, וועלכע דער אַלטער פּויער לאָזט אַרויס פון מויל — זעט ער... נישט ער הערט, נאָר ער זעט זיי אַרויספליען אים פונם מויל, און דאַן אַרומפליען ווי ווייסע טויבן אין דער האַלב טונקעלער שטוב... באַלד האָט זיך אים אָגגעהויבן דאַכטן, אַז די ווייסע טויבן קוקן אים אין די אויגן אַריין, רעדן צו אים, זאָג אים עפּעס...

און ווידער האָבן אַלע אין דער שטוב שיער זיך נישט געשטעלט אויף די קניען, איצט פאַר יאָסלען, ווייל זיינע אויגן זענען געוואָרן אַזעלכע מאָדנע... ער האָט זיי ברייט אויפגעריסן, און געקוקט ווי אַ קינד ערגעץ ווייט, ווייט... זיי האָבן געלויכטן און געברענט ווי צוויי פייערן. זיין פּנים איז געווען זייער בלאַס,

דו, סטאַך — האָט דער אַלטער, רויט ווערנדיק ווי אַ טשוויק, זיך געווענדט צום פאַראָבעק — דו ביסט אַ ליגנער! איך קאַן דיך, יוכאַ איינער, אז דו האָסט ליב צו זאָגן ליגנט! ער איז נישט גע־גאַנגען גנבענען איצט, נישט אמת!"

די שטימונג אין שטוב וועגן יאָסלען האָט זיך געביטן. אַלע האָבן פריי אָפּגעאָטעמט. דער אַלטער איז צוגעגאַנגען צום וואַרע־מען אויוון און אַלע האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט. ער האָט גענומען אַ געזונטן שמעק טאַבאַק און אַ געמיטלעכער אָנגעהויבן דערציילן: „זעט איר, קינדערלעך... איך האָב געמיינט, אַז „דאָס שניידערל" איז אַריינגעקומען. דאָס הייסט: דער גייסט זיינער, ווייל ער איז דאָך שוין טויט. מיר האָט מיין טאַטע — אינם גן עדן זאָל ער זיין — דערציילט, ווי אַזוי „דאָס שניידערל" האָט אויסגעזעען, און פּונקט אַזוי זעט ער אויס. יענער איז געווען אַ הייליקער, ער איז אַרומגעגאַנגען אין די דערפער און גענייט. גוט נייען האָט ער נישט געקענט, אָבער פאַרריכטן, איבערנייען".

אין דעם דאָרף האָבן זייער אַ סך פּויערן, צומיינסט די אַלטע, געוווסט צו דערציילן זייער אַ סך מעשהלעך און לעגענ־דעס וועגן שניידערל. די אַלע מעשות און לעגענדעס, וועלכע זיי האָבן געהערט דערציילן פון זייערע טאַטעס, אָדער פון זייערע זיידעס, האָבן זיי באַ יעדער געלעגנהייט נאָכדערציילט. האָבן אַלע דעם אַלטן געקוקט אין די אויגן אַריין און ער האָט דערציילט: „דאָס שניידערל האָב איך אַליין אויך געזעען, ווען איך בין נאָך גע־ווען גאָר אַ קליינער פּעמפּיק, אַלט געווען אפשר אַכט יאָר. אָבער איך געדענק אים, אַן אמתער הייליקער געווען. געגאַנגען איז ער בלויז נאָר צווישן אָרעמע פּויערים, פאַרריכטן זיי די הויזן, די קאָזשוכעס און נישט געשעמט זיך אַפילו אַ קלייד פון אַ באַבע צו פאַרריכטן, אויב זי האָט קיין צייט נישט געהאַט אַליין דאָס צו טון, אָדער געווען קראַנק, אָדער שלעכט געזעען. גענומען פאַר דער אַרבעט האָט ער — נאָך אַ גאַנצן טאָג שטשאַבלען — אַ האַרטן דרייער — אַז מ'האָט אים געגעבן, און אַז נישט — האָט ער יענעם נאָך צוגעגעבן. געגעסן האָט ער בלויז ברויט נאָר, און וואַסער געטרונקען גלייך פון ברונען. אין שטובן, ווו ס'זענען גע־

— יאָסעק ... — האָט דער זקן דערפרייט אויסגע־רופן.

— און איך האָב געמיינט, אַז דאָס איז קריסטוס, — האָט דער יינגער פּויער, דער באַלעבאָס פון דער שטוב, אָן חכמות, זיך מודה געווען.

ווידער האָבן זיך אַלע, חוץ דער אַלטער, איבערגע־צלמט.

און איך האָב אויך אַזוי געמיינט, ווי דו, מאַנעלע, — האָט שפּעטער אויך די אַלטע, נאָר אָן חשק, זיך מודה גע־ווען.

דער באַלעבאָס האָט בייז געמורמלט: „פּשאַקרעוו... ער זעט אויס, ווי יעזוס קריסטוס...“

ער איז צוגעגאַנגען נענטער צו יאָסלען, כמעט זיך אָנגע־שלאָגן אָן אים, אים אַריינגעקוקט טיף אין די אויגן, זיך אָנשלאָגנ־דיק זיין נאָז אין יאָסלס, און אָפּגעשפּרונגען פון אים. דער פּויער איז ווידער אַ דערשראָקענער, ווי מיט אַ פּאָר מינוט פריער, גע־שטאַנען און געמורמלט: „איך וואָלט געקאָנט שווערן, אַז ער איז יעזוס קריסטוס. בלויז נאָר, וואָס ער האָט קיין באָרד נישט. דאָס פּנים אָבער, און די אויגן...“

דער אַלטער האָט זיך צעלאַכט: „יעזוס קריסטוס... מען דערקאָנט דאָך גלייך אין זיין פּנים, אַז ער איז אַ ייד, און אַ ייד קאָן דאָך נישט זיין יעזוס קריסטוס“.

— דאָך, זיידע! — האָט דער שגץ חוצפּהדיק אַ זאָג געטון. — אין דער שקאָלע האָט דער לערער אַליין דאָס גע־זאָגט!

דער זיידע האָט אָנגעשריגן אויפן אייניקל: „וואָס דיין לע־רער דאָרט האָט געזאָגט! וואָס ווייסט ער דאָרט דיין לערער. און באַזונדערס — נישט קיין ייד פון די היינטיקע. און דאַן האָסטו פאַרגעסן, אָדער דער לערער האָט עס דיר נישט געזאָגט, אַז קריס־טוס איז געווען אַ געקרזשעשטשעטער און אים דערקענט מען דאָך גלייך אויפן פּנים, אַז ער איז נישט קיין געקרזשעשטשעטער! חמורים, וואָס איר זענט אַלע! דערשראָקן זיך... פאַר וועמען? און

יאָסל האָט נישט געענטפערט, ער איז שטום מיטגעגאַנגען מיטן שגץ.

אין שטוב זענען געווען דריי דורות: גאָר אַן אַלטער פויער, אפשר פון אַ יאָר נייַנציק, אַ צווייטער פון אַ יאָר זעכציק, זיין פרוי — אויך פון אַ יאָר זעכציק, דאַן אַ שגץ פון אַ יאָר צוועלף און צוויי טעכטער — אייגע פון אַ יאָר נייַנצען און די צוויי־טע פון אַ יאָר צווייי און צוואַנציק. זיי אַלע זענען אין קאַשטשאַל אַריין נישט געגאַנגען, נאָר אינדערהיים, פאַרן הייליק בילד, וואָס איז געהאָנגען אין אַ ווינקל און אַ קליין הייליק פייערל האָט געבלישטשעט דערוגטער, זענען זיי געשטאַנען אויף די קניען און געבעטן.

אין דער שטוב איז געווען טונקל און די שאַטנס פון די מתפללים האָבן זיך גייסטערהאפט געצויגן איבער די ווענט. נאָר אַלע, דערזעענדיק דעם פאַראַבעק מיט אַ פרעמדן, זענען דער־שראָקן אויפגעשפרונגען פון זייער תפילה און זיך איבערגע־צלמט.

יאָסל איז געשטאַנען און געקוקט. די צווייי טעכטער האָבן זיך באַהאַלטן אונטער דער מוטער. דער שגץ אָבער האָט דרייסט געקוקט אויף יאָסלען, זיך גאָרנישט געשראָקן. דער פאַראַבעק, שטייענדיק בא דער טיר, האָט דערציילט: „געוואָלט עפנען די שטאַלן, דער שותף זיינער איז אַנטלאָפן, איך האָב געהערט, ווי ער האָט געריידט צו אים!"

די גויים — נאָך אַלץ אין דער זעלבער דערשראָקענער פאָזע — האָבן געקוקט אויף יאָסלען און יאָסל אויף זיי. נאָר דער פאַראַבעק האָט אָנגענומען יאָסלען הינטן באַם קאַלנער, אים צו־געפירט נעגטער צו די דערשראָקענע און אים פאַרגעשטעלט: „איר דערקאָנט אים נישט? דאָס איז דאָך יאָסק?..."

נען, אָבער ער האָט נישט געקאָנט. ער האָט זיך דערמאַנט אָן שבעלען, אָן יענער נאַכט, ווען ער האָט זיך אַרומגעדרייט אונ־טערן לאָדן פון איר פענצטער און זיך אָנגעהויבן פאָרשטעלן, ווי זי זעט איצט אויס, וואָס זי טוט איצט באַ זיך אינדערהיים, ווען ער דרייט זיך דאָ אַזוי אַרום. „זי שלאָפט אונטער דער ווייסער זיידענער קאָלדרע... און אפשר שלאָפט זי גאָרנישט, קאָן נישט שלאָפן, ווייל זי קלערט וועגן אים?...“ ס׳האָט זיך אים אָנגע־הויבן דאַכטן, אַז ער זעט זי, זי קוקט אים אין די אויגן אַריין, ווי אין יענעם שבת, ווען ער איז באַם רבין געווען. זי רעדט צו אים... און ער האָט מיט איינמאָל דערפילט, אַז איצט קאָן ער בעטן, ער בעט אינם האַרץ צו גאָט, יאָ, צו גאָט... ער וויינט... און ער האָט אויפן קול אָנגעהויבן די עטלעכע ווערטער, וועלכע ער האָט געקאָנט אויסנווייניק: „מה!... טו־בו!... א־ה־לי־ך!...“

עס האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז שבעלע נעמט אים אַרום... עס איז אַזוי ליכטיק... ער האָט ווידער, און נאָך הע־כער אָנגעהויבן: „מה!... טו—בו!... א—ה—לי—ך!...“

פלוצלינג — אַ סקריפּ פון אַ דראָנג, וואָס האָט זיך אַראָפּ־געלאָזט אין אַ ברונען אַריין און אַ פליוך פון אַן עמער אינם וואַ־סער — האָט אים ווי אויפגעוועקט פון אַ גוטן חלום. ער האָט זיך אומגעקוקט און דערזעען אַ שגץ שטיין באַ אַ ברונען און שעפן וואַסער.

— יאָסעק!

יאָסל איז צו אים צוגעגאַנגען.

— איך האָב מיך דערשראָקן פאַר דיר. איך האָב געמיינט אַ רוח דרייט זיך אַרום און רעדט. צו וועמען האָסטו גע־רעדט?

דער שגץ האָט געשטאַמלט פון צעשראָקנקייט, נישט געקאָנט רעדן. די אויגן זענען אים אַרויסגעקראָכן פונם קאָפּ און ער האָט זיך געהאַלטן אין איין צלמען.

יאָסל האָט אים אָנגעקוקט...

— דו האָסט אוודאי געוואָלט עפענען אַ שטאַל! קום! און ווו האָסטו דיין שותף, מיט וועמען דו האָסט גערעדט?

טוליעט איינס צום אַנדערן, די שטרויענע דעכער זענען געווען ווייס און די שויבן אַלע געפרוירן, גרוי. ס'איז געווען אַ פינצטע־רע אומהיימלעכע נאַכט. די קליינע שטערנדלעך האָבן פון ווייט, פון זייער ווייט און זייער פרעמד אַראַפּגעקוקט אויף דער ווייסער, פאַרשנייעטער און קאַלטער ערד. ס'איז קיין לעבעדיקן מענטש נישט געווען צו זעען, אַפילו קיין הונט. די פּויערים אַלע, מיט זייערע ווייבער און קינדער, זענען אַוועק אינם נאָענטסטן קאָשטשאָל אַריין — ס'זענען דאָך געווען די הייליקע פאַסט-טעג — זענען זיי געגאַנגען בעטן צו גאָט, און די הינט — אין אַזאַ פראָסט — האָבן זיך באַהאַלטן אין זייערע נאָרעס.

יאָסל האָט זיך צוגעהערט צו דער שטילקייט פונם דאָרף, צום קייען פון די בהמות אין די שטאַלן, פאַר וועלכע ער איז פאַרבייגעגאַנגען, צום שנאָרכן פון די פערד און בריקען מיט זיי־ערע פּאָדקעוועס. ער האָט זיך צוגעהערט צום כליאַפּטשען זיך פון די חזרים באַ די קאָריטעס אין די אָבאָרן, און צו אַ טרויעריקן „מע", וואָס אַ קעלבל האָט געשיקט אין דער פינצטערער נאַכט אַריין.

דער ווינט איז מיט אַ פייפן אַלע מאָל דורכגעלאָפן פון איין ליידיק באַשנייעט פעלד צום צווייטן און די נאַקעטע טרוקענע צווייגן פון די ביימער, וועלכע האָבן אויסגעזעען ווי סקעלעטן, האָבן זיך געשאָקלט, געבראָכן און געקרעכצט.

יאָסלען איז אַלע מאָל קעלטער געוואָרן, טרויעריקער אויפן האַרץ. ערגעץ־ווו אין אַ פענצטער האָט ער דערזעען בלישטשען אַ קליין, מאַט פייערל. אין אַלע איבעריקע פענצטער איז געווען פינצ־טער, די לעדן אַלע זענען געווען צו. באַלד אָבער האָט זיך אויך דאָס קליינע, מאַטע פייערל אויסגעלאָשן. די פראָסט האָט גענומען אַלע מאָל שטאַרקער, יאָסלען געביסן אין די אויערן, געשטשיפּעט אין פּנים. די פיס זיינע, ווי צוויי שטיקער אייז, האָבן זיך אים אַנגעהויבן אונטערברעכן. פון ערגעץ־ווו, ווייט, ווייט איבער די פעלדער, פון איין דאָרף צום אַנדערן, אין דער הוילער פינצטע־רער סודותדיקער נאַכט, האָט יאָסל דערהערט אַ טרויעריק שאַלן פון אַ האָרן: „טו־רו־רו־רו..." אים האָט זיך געוואָלט בעטן, וויי־

באַרגענע סודות, אוּן ער וועט זי משפּטן. נישטאָ היינט קיין צייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט אַזעלכעס, עס זענען דאָ אַנדערע פֿאַרברעכער: די היצלעס, די באַנדיטן, עכבֿרושים — די שטרייקערס.

יאָסל האָט אַבער בשום אופן מער נישט געקענט זיין בא דעם אַלטן טויבן פֿאַוועל, שוין בשום אופן מער נישט געקענט זיך לייגן שלאָפֿן מיט דער שיקסע. ער האָט אָנגעהויבן זוכן אַ וועג זיך צו באַפרייַן פון דער שרעקלעכער נעסט, פון דער האַלב איינגעפֿאַלענער חורבה, אין וועלכער ס׳האַלטן זיך אויף שדים, ווי וואָס זענען אויס ווי קעץ, מייז, הינט — ווי אים האָט אין דער פֿאַנטאַזיע זיך שוין אָנגעהויבן פֿאַרשטעלן. גאַנצע טעג האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבערן דאַרף, האָט אויפגעהערט כּמעט אינגאַנצן צו עסן — אָפּגעקומען מיט אַ בלויז שטיקל שוואַרץ ברויט אַ טאָג אוּן מיט אַ טרינק וואַסער. באַנאַכט אָבער, וועלן ס׳איז שוין געווען גוט שפּעט — ער איז געקומען געפרוירן אוּן נישט געהאַט ווי אַרייַנצוגיין — איז ער צוריקגעקומען צום אַלטן פֿאַוועל, זיך געלייגט שלאָפֿן — פֿריער אינם אָנטוּעכן אויף דער ערד, נאָר דערנאָך, אַז ער האָט בשום אופן נישט געקענט איינשלאָפֿן — האָט ער זיך אויסגעטוּן, אוּן זיך געלייגט צו דער שיקסע אין בעט אַריין. אַזוי איז אַוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג, ער האָט זיך אָנגעהויבן פיינט האָבן אוּן האַסן, זיך געביסן די פינגער. ביז ער האָט איינמאָל דאָך באַשלאָסן באַ זיך, אַז בעסער זאָל ער געפרוירן ווערן אינדרויסן אויף דער פראָסט, שטאַרבן, ווי אַרייַנגיין אין דער שרעקלעכער פֿאַרשאָלטענער כּאַטע.

ס׳איז געווען אַ פּאָר טעג שוין פֿאַר קריסטוסעס געבוירט. אַ שרעקלעכע פראָסט, שניי ביז איבער די קני, אוּן יאָסל האָט באַנאַכט זיך אַרומגעדרייט איבערן דאַרף. געווען איז שטיל, רויק. די קלייַנע דאַרפישע הייזלעך אוּן די סטאַדאָלעס האָבן זיך גע-

שארף געווען אריינגעהאקט דערינען, האב איך עס איבערגעהאקט אויף דער העלפט, און די צוויי שטיקער אוועקגעגעבן די הינט. זיי האבן עס אין איין מינוט אויפגעשלינגען און זענען אנטלאפן.

יאסלען איז קאלט געווארן. ער האט זיך אנגעהויבן ש עקן מאר איר. אים האט זיך אנגעהויבן דאכטן, אז אירע גרויע אויגן זענען אזעלכע שרעקלעכע. . . א קאלט פייער ברענט אין זיי און אז זי קוקט אויף אים, פילט ער, ווי ס'וואלטן אים געביסן די הינט, וועלכע זי האט אוועקגעגעבן דאס קינד אויפצוועסן, זיי ריסן פון אים שטיקער פלייש, גריזשען אים די ביינער.

געווען איז א שטארקער פראסטיקער טאג, ווען דער סאל-טעס פונם דארף איז גסקימען צום אלטן טויבן פאוועל און אריינ-שרייענדיק אים אין די אויערן, האט ער אים געזאגט, אז אינם דארף רעדט מען זייער שטארק וועגן דעם, אז זיין טאכטער האט געהאט א קינד און עס דערהרגעט.

דער אלטער פאוועל האט זיך מיט ביידע הענט א כאפ גע-טון צו די טויבע אויערן, מאלגעשט האט געלייקנט, און יאסל האט געקריצט מיט די ציין. נאר דער סאלטעס, א פשוטער גוי, איז אוועקגעגאנגען און געהויבן מיט די פלייצעס : „ווייסט דער טייוול, וועמען כ'זאל גלייבן. זי זעט טאקע אויס ווי א מאטקע, בריים, און דער בוזעם — נישט איין קינד אנצוזייגן, נאר צען. נאר גיי וויים. . . א ייגע קאבעלע, א הארעפאשנע — האט זי זיך צע-וואקסן. הערן וואס ווייבער רעדן — גארישקייטן. זיי האבן לייד-קע מיילער — שוואגאטשען זיי ווי די גענז. די כלאפעס — יעדער הינט האט ליב צו האזקען, אפילו, ווען ער האט נישט פארוואס. א פארשאלטענע כאטע איז זי אבער דאך בא דעם טויבן כלב, אן אפלאג פאר אלע טונקעלע פארשוינען, וועלכע קומען נאר אין דארף אריין. און אין די איצטיקע צייטן, ווען מען וויל דעם קיסר. . . נאר זאל אים גאט באצאלן, ער וועט סיי-ווי-סיי שוין באלד פגרן". און ער האט באשלאסן, אז אויב די פויערים וועלן נאך ווידער קומען צו אים, וועט ער זיי זאגן, אז קיין פארדעכ-טיקס האט ער אין דער מויד נישט געזעען — דאס איז אינם, און צווייטנס — עס איז דאך א גנאט, וועלכער ווייסט אלע פאר-

זאָגן, אַז ער וויל אַוועקגיין, אָבער זי איז געלעגן ווי אַ טויטע. צעוואָליעט איבערן גאַנצן בעט, צעשפרייט די הענט און די פיס, און געכראָפּעט אַלע מאָל שטאַרקער.

יאָסל האָט זיך געמאַטערט איין נאַכט נאָך דער אַנדערער און שרעקלעך געליטן. אויפגעשטאַנען איז ער תמיד, ווען ס׳איז נאָך פינצטער געווען, אַ טויטער, אַ פֿאַרחלשטער. ער איז גלייך אַרויסגעלאָפֿן אינדרויסן, זיך אַוועקגעזעצט אונטערן פענצטער אויף דער לאַנגער באַנק, וועלכע איז געווען געמאַכט פון אַ ברעט אויף צוויי סלופּעקלעך אַרײַנגעשלאָגן אין דער ערד, און זיך געקילט דעם הייסן ברענענדיקן שטערן מיט שניי.

איינמאָל נאָך אַזאַ נאַכט — דאָס איז געווען נאַכט צו קריג־ טוסעס געפֿורט — האָט די שיקסע אים געפרעגט, פֿאַרוואָס ער רוקט זיך אַזוי אָפּ פון איר, צי ער האָט זי באמת טאַקע שוין מער נישט ליב, האָסט זי אַזוי, אַז ער קאָן זי אַזש מער נישט לײַדן. ער האָט איר דערויף געענטפֿערט דעם אמת, אַז ער שטאַרבט ווען זי גייט צו אים צו און אַז ער האָט אַן א דערע געליבטע, אַ שיינע, אַ ראַבינס אַ טאָכטער. צו איר איז ער איצט געקומען, ווייל ער האָט שוין אינדערהיים מער נישט געקאָנט זיין, אין קיין אַנ־ דער דאָרף אַריין האָט ער נישט געקאָנט גיין, אוּן דאָ אין דעם דאָרף האָט אים קיין שום פויער נישט געוואָלט אַרײַנעמען. איז די שיקסע בייז געוואָרן און אים דערציילט, וואָס זי האָט אים נישט געוואָלט דערציילן, אַז זי האָט געהאָט פון אים אַ קינד, דע־ מאָלט, ווען ער איז פון איר אַוועק און איז שוין מער נישט צו־ ריקגעקומען.

יאָסל האָט דערפילט אַ ריס אין הארץ. ער האָט געווּסט, אַז חוץ אים האָט זי געהאָט נאָך אַנדערע — שקצים, זעלנער — אָבער דאָס קינד, האָט זיך אים געדאַכטן איז געווען פון אים און ער האָט זי געפרעגט, ווו זי האָט עס אהינגעטון.

— כ׳האָב עס דערהרגעט. כ׳האָב עס באַנאַכט געהאָט אין שטאַל, פונקט זענען אַרײַנגעקומען צוויי גרויסע הינט ווי די לייבן. וועלכע האָבן אָבער אויסגעזען ווי וועלף, אין וינקל שטייט תמיד דאָס קלעצל, אויף וועלכן מ׳האַקט האָלץ, די האַק איז מיט דער

האָט אים געשלעפּט צו זיך, געריסן פון אים לעבעדיקע שטיקער, און ער האָט זיך יעדע נאַכט דאָך געמוזט לייגן מיט איר אין בעט אַריין.

אין דער קלייגער צעבראָכענער כאַטע, אָן אַ פּאָדלאָגע, שוואַרץ, חושך, אַ גע־רוכע — איז באַנאַכט געשלאָפן דער אַלטער טויבער פּאַוועל, מיט זיין אַלטער שקאַפּע. וועלכע איז בלינד געווען אויף איין אויג — אין איין בעט און יאָסל, מיט דער זשאָבאַטער צע־יוירענע שיקסע — אין אַ צווייט בעט.

יאָסל האָט אַ גאַנצע נאַכט זיך געהאַלטן אין איין אָפּרוקן פון דער שיקסע, אָבער זי האָט אַלע מאָל אַלץ מער זיך געשטופּט צו אים, אים אַרומגענומען, געלעקט אים ווי אַ פּליכעוואַטע קאַץ מיט איר נאַסער צונג, געקושט אים מיט אירע גראָבע הייסע ליפּן און זיך געטוליעט צו אים מיט איר גרויסן צעשווימענעם בויך. ער האָט זיך שוין מער נישט געקאָנט אָפּרוקן פון איר, ער איז שוין געלעגן אויף דער וואַנט און געמוזט זיך באַרירן מיט איר גרויסן ברייטן און נאַסן בויך, וועלכער איז אים פאָרגעקומען, ווי אַ בויך פון אַן אָפּגעשינדענער בהמה. די צוויי גרויסע ברוסטן אירע זענען אים פאָרגעקומען, ווי צוויי גרויסע וואַרעמע און נאַסע וואָמפּן, ערשט אַרויסגענומען פון צוויי געשאָכטענע אָקסן, עס האָט אים געשטיקט צום ברעכן, אָבער זי האָט אים נישט אָפּגעלאָזט, ביז ער האָט איר געמוזט צוליב טון איר פאַרלאַנג. דערנאָך האָט ער שוין מער נישט געקאָנט איינשלאָפן, נישט געקאָנט זיך ליידן. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אַז עס שטינקט פון אים, און עו האָט געוואָלט אַנטלויפן פון זיך. זי איז שוין פעסט געשלאָפן צעלייגט איבערן גאַנצן בעט, געפייפט מיט דער נאָז, ווי מיט אַ טראָמפּייט, געכראָפּעט, און אויך אַזוי די צוויי אַלטע אינם צווייטן בעט אים צוקאָפּנס. ער האָט געפילט, אַז ער ווערט דערשטיקט. ער האָט זיך געדרייט פון איין זייט אויף דער צווייטער, געקוקט אינם קליינעם פענצטערל אַריין אויב עס טאָגט שוין נישט, ביז ער האָט קוים אַ מידער און פאַרמאַטערטער צוגעמאַכט די אויגן. שלאָפן האָט ער אָבער נישט געקאָנט, האָט ער די אויגן ווידער געעפנט און אָנגעהויבן וועקן מאַלגאָשען. ער האָט איר געוואָלט

XXIX.

אָסל וואָלף דודס האָט בא דער שיקסע געלעבט, וויי אין זיינע פריערדיקע „גוטע" יאָרן. ער איז געגאַנגען אין די שכנות-דיקע דערפער, געגנבעט הינער, געגנז, זיי אָפגעדרייט די קעפלעך און זיי געברענגט איר צו טראָגן. ער איז געפאָרן אויף ירידים, אַרײַנגעכאַפט זיך אַלעמאָל אין אַן אַבדער שטעטל אין געברענגט געלט, זאַכן און צירונג. בא דעם אַטן טויבן פאַוועל האָט זיך וידער אָנגעהויבן א לעבן וויי פריער: מען האָט געקאָכט גאַנצע טעפ פלייש, געבראָטן און געפרעסן. די שיקסע — די געשטופל-טע מאַלגאָשע, מיט דער אויפגעהויבענער גרויסער גראָבער נאָז, וויי א בארנע — האָט געקויפט ברענפן, זיסן ליקער און אַרײַנגע-גאָסן אין זיך פלאַשענווייז. תמיד א שכורע, האָט זי יאָסלען נאָר געקוישט, ארומגעהאלטן און אים געצערטלט: „מאָי קאָכאני..." זי האָט זיך אים אַרויפגעזעצט אויפן שויס, און אים געגלעט: „מיין שעפס... מיין טייערער פון אַלע... זאָג מיר, אויב דו האָסט מיך נאָך טאַקע ליב... פֿאַרוואָס דו ביסט אזוי לאַנג נישט געקומען צו מיר..." נאָר יאָסל האָט איר נישט געענטפערט, אַלעמאָל זיך מער אַוועקגעבויגן פון איר, אַז זי זאָל אים נישט קושן.

פון טאָג צו טאָג האָט יאָסל די שיקסע אַלץ מער פיינט גע-קריגן. נישט געקאָנט ליידן זי — זי האָט אים געעקלט, ער האָט זיך אַלע מאָל אַלץ מער איבערגעצייגט, אַז זי זעט אויס אַנדערש, ווי זי האָט אַמאָל אויסגעזעען: דאָס בריייטע פנים אירס, פול מיט שטופלען, איז נאָך א סך בריייטער געוואָרן, זי איז צעיורן געוואָרן. אין בריים וויי א פאַס — זעט זי אויס, וויי א מאַמע פון עט-לעכע קינדער שוין. אַלע מאָל מער האָט ער זי געהאַסט, זיך שוין מער נישט געקאָנט לייגן מיט איר אינם בעט אריין, זי אָבער

טאָג, טרעפנדיק וואָלף דודן אויפן שאָסיי, אים דערלאנגט מיט אַן אַרטשיק איבערן קאָפּ, אַז ער איז באַלד אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד. די באַלעגאַלעס — דאָס דערזעענדיק — האָבן זיך צוזאַמענגעקורטשעט, ווי דער קלאַפ וואָלט זיי אַלעמען געטראָפן. זיי האָבן מורא געקריגן אַ וואָרט פונם מויל אַרויסצוּלאָזן, זענען שטיין געבליבן פאַרבליפט. אַ סך צווישן זיי — וואָלף דודס גוטע־בריידער — האָבן גימפלען געוואָלט וויזן, וואָס ס׳הייסט שלאָגן וואָלף דודן, נאָר עפעס זענען באַ זיי די הענט אוּן די פיס ווי געליימט געוואָרן... אוּן נישט הינטן־אַרום האָט גימפל וואָלף דודן דערלאַנגט, נאָר גלייך אין פנים אַריין.

שמעלקע, וועלכער איז אויך געשטאַנען אויפן שאָסיי אוּן געזעען, וואָס מ׳האָט געטון זיין פעטער, האָט אַ כאַפּ געטון דעם דישעל פון זיין פוּר אוּן זיך אַ לאָז געטון צו גימפלען. גימפל איז רויק שטיין געבליבן, די רעכטע האַנט אַרײַנגעשטעקט אין דער הויזן־קעשענע, אוּן קאָלט געקוקט. שמעלקע האָט גלייך פאַרשטאַנען מיט וואָס דאָס שמעקט, אוּן איז צוריקגעטרעטן. דאָס האָט זיך באַלד פאַרשפרייט איבערן גאַנצן שטעטל אוּן אַנגעוואָרפן אַ שרעק. ס׳האָט זיך געדאַכטן, אַז דער הימל האָט זיך פלוצלינג מיט בלייערנע וואָלקנס פאַרצויגן.

וואָלף דודן האָט מען אַהיימגעטראָגן אַ צעבלוטיקטן. נאָר וען ער איז געקומען צו זיך, האָט ער געשווירן: „אַז נישט זאָל ער גישט דערלעבן צוריקצוקומען פונם הויף, ווי ער מוז די נאַכט „אַרבעטן“ — וויל אַלץ איז שוין צוגעגרייט — אויב ער וועט נישט אַלע שטרייקערס, איינס באַ איינס, אויסשעכטן ווי די קלעבער“.

האַרץ האָבן זיך די ווערטער אַליין געריסן: „מען טאָר פאַר קיין נעם נישט פאַרשטעלן דעם וועג פונם סאָציאַליזם, אפילו פאַר־רייכסטן נישט!"

אַלע אַרבעטער, חוץ די עטלעכע, האָבן אויסגעבראָכן אין אַ געלעכטער. זיי האָבן געשריגן: „לאָמיר וויילן יענקל פּסחס פאַר פאָרזיצער אינם צ. ק.!..." זיי האָבן אים מער נישט געלאָזט דעדן, און דער ערשטער פּונקט איז געוואָרן אָנגענומען. אַזוי איז אויך געווען מיטן צווייטן פּונקט. נאָר באַם דריטן איז געוואָרן אַ שרעקלעכער טומל. יוסף האָט אַ ווילדער געשריגן מיט אַלע כוחות: „וואָלף דוד איז נישט קיין גנב! ער איז דער גרעסטער סאָציאַ־ליסט, אַ הייליקער! זיין נשמה..." אָבער די אַרבעטער האָבן געשריגן העכער פון אים, ווי צעיושעטע זיך געריסן צו דער טיר און גערופן; „קומט, חברים! מיר וועלן אים..." נאָר גימפּל יאַקערס, אַ געוועזע.ער גנב, וועלכער איז מיט אַ יאָר צוריק ערשט געוואָרן אַ שמיד, האָט זיי פאַרשטעלט דעם וועג און געשריגן: „וואָלף דודן גיטץ מיר איבער אין די הענט אַריין, איך וועל אים שוין צו רעכט מאַכן!..."

— בראַוואָ!... בראַוואָ!...

און ווי ווילדע כוואַליעס אויף אַ צעשטורעמטן ים, האָט זיך אַ ריס געטון פון אַלע הערצער:

„שוועסטער און ברידער פון אַרבעטער־נויט,
אַלע, וואָס זענען צעזייעט און צעשפּרייט..."

ווי פון איין ברוסט אַרויס, האָט זיך דאָס ליד אַלע מאָל הע כער, אַלע מאָל שטאַרקער געריסן. אַלע זענען איצט געווען איינ

* *

גימפּל יאַקערס, אַ יינג, אַז ס'איז געווען אַ שרעק אויף אים אַ קוק צו טון, האָט צומאָרגנס, אין אַ שיינעם פראָסטיקן נאָכמי־

קיין שאַנדהייזער, ווי אונזערע שוועסטער פאַרקויפן זייערע קערפּער, הייבן מיר אָן אויך הי דעם זעלבן קאַמף קייגן די גנבים: קייגן וואָלף דודן מיט דער גאַנצער חברה זיינער! ערלעכע מענטשן מוזן אַלע זיין, אַלע מוזן אַרבעטן!"

אין יוספן האָט דאָס האַרץ אָנגעהויבן קלאַפּן און זיך וואַרפן. הענט און פיס האָבן אים אָנגעהויבן ציטערן. ער האָט געבעטן אַ וואָרט: ער וויל זאָגן עטלעכע ווערטער. נאָר אַדאַם האָט אים שטרענג געענטפערט: „חבר! ... איר האָט פאַרגעסן, אַז נעכטן זענען די אַלע פּונקטן אויף דער זיצונג, אין אייער אָנוועזנהייט, געוואָרן אָנגענומען!"

— איך...

— די מערהייט האָט באַשלאָסן!...

— אָבער...

— חבר!... איך מאַך אייך אויפמערקזאַם, אַז אייער האַנדלונג איצט, וועלכע חזרט זיך איבער אפשר צום צענטן מאָל שוין, איז קייגן דער אָנגענומענער פּאַרטיי-דיסציפּלין, און אַז אין דעם פאַל קעמפט איר קייגן דעם צ. ק. אין וואַרשע!

— ...

— איך בעט אייך שווייגן!

— ...

— איך רוף אייך צו אָרדנונג!

— ...

— חבר!.. מיר וועלן אייך אויסשליסן...

צווישן די פאַרזאַמלטע איז די אָנגעצויגנקייט געוואָרן אַלע מאָל שטאַרקער. אַ טייל פון די באַלמעלאָכעס האָבן זיך אָבער שוין געפילט מיד און האָבן געגענעצט. אַ טייל ווידער האָבן געפילט, אַז מיט דעם ערשטן פּונקט מיינט מען זיי, און זיי זענען געוואָרן אויפגעקאָכט. זיי האָבן אָבער געשוויגן, ווייל יוסף האָט אין זיין רעדע געזאָגט דאָס, וואָס זיי האָבן געוואָלט זאָגן. ער האָט נישט אויפגעהערט, ווען אפילו באָריס האָט צו אים געשריגן, אַז ער זאָל נישט רעדן. אַדאַם האָט געקלאַפּט מיט דער פויסט אין טיש אַריין און געשריגן: „איר האָט קיין וואָרט נישט!" נאָר פון יוספן

וועלכע ער האָט קינדעריש אַרויסגעפּלאָנטערט — ווייל ער איז צעטומלט געוואָרן פאַר דער מאַסע און געוואָרן אומבאַהאָלפן — זענען געווען אַ פּשרה צווישן אַלע, וועלכע האָבן פריער גערעדט. דאָס איז געווען אַ גוטע עצה פון אַן אַלטן. „אַלע זענען גערעכט, אַלע, וועלכע ווילן דאָס גוטע. נאָר עס מוז זיין שלום, שלום מוז זיין".

— בראַוואָ! ... בראַוואָ ...

אויף די הענט האָבן זיי אים געוואָלט טראָגן. אַלע זענען געווען גליקלעך, צעמישט פון פרייד. בלויז אַדאַם איז נישט גע-ווען צופרידן. ער האָט אויסגעזעען, ווי אַ קאַץ, וועלכער די מויז, וואָס זי האָט געהאַלטן אין די לאַפּעס און געווען שוין זיכער מיט איר, איז איר פּלוצלינג אַרויסגעשפּרונגען און אַנטלאָפן. אָבער גלייך האָט אַ באַהאַלטענער שמייכל אין זיינע כיטרע אויגן און אויף זיין גרין פּנים זיך באַוויזן, וועלכער האָט געזאָגט: „באַלד וועט אַלץ זיין אַנדערש". און גלייך האָט ער געמאָלדן: „חברים! מיר זענען צום פּראָגראַם פון דער היינטיקער פאַרזאַמלונג נאָך גאָרנישט צו-געטרעטן. דער רעפעראַט פונם חשובן גאַסט און די דיסקוסיעס זע-נען געווען נאָר אַ צופאַל, אַ זאַך אויסער דעם פּראָגראַם. מיר האָבן געוואָלט אויסנוצן די געלעגנהייט, ווי איך האָב שוין פריער געזאָגט פאַרן פאָרטראַג. איצט טרעטן מיר צו צום פּראָגראַם".

אין באַריסעס קאָפּ איז ווידער דורכגעלאָפן דער זעלבער גע-דאַנק: „איז ל. טאַקע בלויז נאָר דורכגעפאָרן, אָדער? ..." ער האָט ווידער אַ חשדיקן בליק געוואָרפן אויף אַדאַמען, וועלכער האָט שוין געהאַלטן אַ שטיקל פּאַפּיר אין דער האַנט און געלייענט: „ערשטער פּונקט: ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אויף דער נעכטיקער פאַרזאַמלונג, אַז מיטגלידער פון דער פּאַרטיי קאָנען זיין נאָר אַר-בעטער און נאָר אַזעלכע, וואָס אַרבעטן באַ יענעם! צווייטער פּונקט: ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די פּאַרטיי באַגרינדעט זיך נאָר אויף קלאַסן-קאַמף און קעמפט — אויף דער ערשטער ליניע — פאַר די עקאָנאָמישע אינטערעסן פונם אַרבעטער! דריטער פּונקט, און דער איז: אַזוי ווי אונזערע חברים אין וואַרשע פירן איצט אַ הייסן קאַמף אויסצוראָטן דעם שמוץ, דאָס הייסט: עס טאָרן נישט זיין

— בראַוואָ! . . . בראַוואָ! . . .

דאָס וואָרט האָט באַקומען יוסף. ער האָט טיף זיך אַראָפּגע-לאָזט אין דעם „פּלאָנטער", אין דעם „דור הפלגה" פון שפּראַך, פאָלק, נאַציאָן, קולטיר און סאָציאַליזם. ער האָט פון דעם פּלאָנ-טער באַשאַפן אַ הערלעך בילד, וואָס האָט אַזוי געבלענדט מיט די מיליאָנען כשופדיקע פאַרבן און ליגיען, אַז אַלע האָבן אויפגעריסן די אויגן. נאָר אַלע זענען שטיל געבליבן, ווען ער האָט געענדיקט. אַ סך, ווייל זיי האָבן נישט געהערט, אויב ער האָט שוין געענ-דיקט — זיי האָט זיך נאָך אַלץ געדאָכטן, אַז ער רעדט, און אַ סך — אַז זיי האָבן נישט געהערט פּאַטשן און שרייען בראַוואָ, האָבן זיי מורא געהאַט: אפשר טאָר מען נישט נאָך אַזאַ רעדע פּאַטשן בראַוואָ? אַפילו באָ־יס אַליין האָט אָנגעזאָגט, אַז מען דאַרף נישט אַלץ הערן, וואָס יוסף זאָגט.

נאָך אַ לענגערער פאַרגליווערטער שטילקייט, האָט דער אַלטער ר' משה לייב זיך באַוויזן באַם טישל. באַלד איז דער גאַנצער עולם לעבעדיקער געוואָרן, זיך אויפגעכאַפּט, ווי פון יענער וועלט. זיי האָבן געקוקט צו אים, געוואַרט, אַז ער זאָל שוין אָנהייבן רעדן. נאָר דער אַלטער ר' משה לייב האָט געקוקט צו זיי מיט זיינע קליינע, בלויע, קינדערישע אויגן — ערשט געזוכט די ווער-טער ווי אַזוי אָנצוהייבן. אַלע האָבן זיך דערפילט, ווי עפּעס קינ-דער, אייניקלעך — זיי וואַרטן, אַז דער זיידע זאָל עפּעס זאָגן. און געלאַסן, פול מיט ליבע, ווי אַ זיידע טאַקע צו זיי זיינע אייניק-לעך, האָט דער אַלטער ר' משה לייב גערעדט צו זיינע פּשוטע קלוגיטשקע ווערטער, און אַלעמאָל צוגעלאַכט. די אייניקלעך — איצט זייער שטילע — האָבן נייגיריקע אים אויסגעהערט און זיך געפרייט. די הערצער האָבן געקוואָלן אין זיי. „אמת, אמת, טאַקע אמת, אַלץ אמת, וואָס ער זאָגט". זיי האָבן זיך שיער — ווי קונדסים טאַקע — נישט צעלאַכט אַלעמאָל, און שיער מיט די פיס נישט אָנגעהויבן טופּען. . . אַלע האָבן געוואָלט זיך אַרומגעמען, איי-נער דעם אַנדערן האָט געוואָלט צודריקן צום האַרץ און נענטער, אַלעמאָל נענטער האָט איינער צום אַנדערן זיך צוגערוקט, זיך צו-זאַמענגעגאָסן אין איין גוף. די ווערטער פונם אַלטן ר' משה לייב,

סאָל. און אומעטום איז באַ אייך אויפגעשריבן: פּראָלעטאַריער פון אַלע לענדער...״

אָלע זענען געוואָרן אויי שטיל, אז מען האָט אוש געהערט דאָס קלאַפּן פון זייערע צעשטורעמטע הערצער. בּאָריס האָט דאָן וויטער גערעדט און געענדיקט: ״נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע הייסט נישט: צעטיילן דעם פּראָלעטאַריאַט, נאָר געבן יעדן טייל פונם פּראָלעטאַריאַט די מעגלעכקייט צו אַטוויקלען דעם אוצר פון זיין אייגנאַרטיקער קולטור אין דער שפּראַך, אין וועלכער ער איז געבוירן אין דערצויגן, און אזוי ארום קעמפן מיטן אינטערנאַציאָנאַלן פּראָלעטאַריאַט פאַרן סאָציאַליזם! דער סאָציאַליזם קעמפט — נישט נאָר קייגן עקאָנאָמישער אונטערדריקונג, נאָר אויך קייגן גייסטיקער!״

— בראַוואָ! . בראַוואָ!...

יעדער, וואָס האָט זיך פּאַרשריבן צום וואָרט, האָט געוואָלט זיך, נישט געוווסט, וואָס ער זאָל זאָגן. ער האָט אָפּגעזאָגט א פּאָר ווערטער, שטיין געבליבן, געקרעקט זיך, ווידער אָנגעהויבן, אין ווידער שטיין געבליבן. אייגער האָט אָנגעהויבן: ״חברים!... ס׳וועט א רוח אין ענקערע הערצער אַריין, וויל גערעכט איז באָריס און נישט אָדאָם, און אויך נישט דער פּריץ, וועלכער האָט פּריער אזוי שיין גערעדט! כ׳האָב געענדיקט!״

דאָס וואָרט האָט באַקימען אָדאָם. ער האָט אָנגעהויבן: ״וען מ׳זאָל יעדן טייל פונם פּראָלעטאַריאַט געבן די מעגלעכקייט צו אַטוויקלען דעם אוצר פון זיין אייגנאַרטיקער קולטור אין דער שפּראַך, אין וועלכער ער איז געבוירן געוואָרן — וויי דער חבר בּאָריס האָט געזאָגט — וואָלט זיך אָנגעהויבן אזא פּלאָנטער — פּשוט א דור הפלגה! און מיר מוזן שטרעבן, וויי ס׳לערנט אונז אונזער גרויסער לערער מאַרקס, צו קאָנצענטראַציע! און נאָך איינס: איצט קעמפן מיר דערווייל קעגן עקאָנאָמישער אונטערדריקונג, און נישט קעגן גייסטיקער! און באַזונדערס: וואָס פאַר־שטייען מיר אונטער דעם וואָרט ״גייסטיקע אונטערדריקונג?״ איז דער קאַמף קייגן רעליגיאָן, קייגן פאַנאַטיזמוס, אויך גייסטיקע אונטערדריקונג?״

געהערט. ערשט, אַז ער האָט זיך אַרויפגעשטעלט אויף אַ בענקל, און מיט אַלע כוחות געשריגן: „ווער וויל זיך פאַרשרייבן צום וואָרט?", איז געוואָרן אויף אַ רגע שטיל, און גלייך אַ געשרייעריי פון אַלע זייטן: „איך!..." „איך!..." „איך!..."

כמעט אַלע האָבן זיך פאַרשריבן צום וואָרט. גערעדט האָט דער ערשטער באָריס, ווייל ער האָט זיך דער ערשטער געהאַט פאַרשריבן. באַלד איז אָבער ווידער געוואָרן אַ געשרייעריי פון אַלע זייטן: „אַ היסטאָרישער קולטור-פאַקט?... וואָס הייסט דאָס?..."

— דאָס הייסט — —

— ניין!... ניין!... מיר זענען אינטערנאַציאָאַל!..:.

באָריס האָט אויפגעהערט רעדן, געזעען, אַז עס האָט קיין צוועק נישט זיין רייסן זיך אַלע מאָל העכער, מען הערט אים נישט. אַלע האָבן געשריגן, געליאַרעמט: איינער דעם אַנדערן האָט נישט געוואָלט לאָזן רעדן. אַז עס האָט אָנגעהויבן רעדן איינער, וועל-כער האָט געהאַלטן מיט באָריסן, האָבן אַלע, וועלכע האָבן גע-האַלטן מיט אַדאַמען, אָנגעהויבן שרייען און פאַרקערט — האָבן אַלע, וועלכע האָבן געהאַלטן מיט באָריסן, אָנגעהויבן שרייען. און חייזעריק געשריגן האָט אויך דער יינגערמאַן מיטן בלאַסן פנים און מיט די ברענענדיקע אַרויסגעזעצטע אויגן. ער האָט געשריגן: „דער פרעמדער, וועלכער האָט פריער גערעדט, איז אַ טייוול, אַ צעשטערער, נישט קיין סאָציאַליסט! סאָציאַליזם — דאָס הייסט דאָך: ס אָ צ י אַ ל!... דאָס מיינט: אַז אַלע..."

אַ ליאַרם: „דער משוגענער!..." דער בטלן... „דער מגיד!..."

און עס שרייען אויך די צוויי פועלי ציוניסטן, אַדאַם שרייט, עס זאָל זיין שטיל, מען זאָל יעדן לאָזן רעדן, נישט איבעררייסן און נישט מאַכן קיין צווישנרופן. נאָר קיינער האָט אים נישט גע-הערט. פויסטן האָבן זיך געביילט, אַרויסגעשטשירעטע ציין. יוסף איז געשטאַנען בלאַס. דער אַלטער ר' משה לייב האָט זיך אַרויפ-געשטעלט אויף אַ בענקל און אויף אַ קול, וואָס האָט אַלע איבער-געשריגן, ה אָט ער אָנגעהויבן זאָגן מוסר; „איר זאָגט דאָך אַלע

אויפגעוואַכטע פון אַ חלום, האָבן זיי אָנגעהויבן פּאַטשן מיט די הענט און שרייען: בראַוואָ!... בראַוואָ!..."

די פונם אַלקער האָבן זיך גיך אַרויסגעכאַפּט, און שטאַר־קער פון אַלע געפּאַטשט מיט די הענט, און געשריגן: בראַוואָ!... בראַוואָ!...

אַלע זענען געווען צעהיצט, צעקאָכט, חוץ באָריס, וועלכער איז געווען א ביסל צעמישט און יוסף, וועלכער האָט געהאַלטן דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד. די אויגן פון די אַרבעטער אָבער האָבן געגלאַנצט, איינער דעם אַנדערן האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, געלאָפן אָפּזוכן זיינע קעגנער און זיך געשטופּט, גע־פּאַקט.

אַ טומל.

באָריס איז אַרומגעלאָפן זוכן אַדאַמען און אים געפונען אינם אַלקער באַם גאַסט, וועלכער איז אַהין פאַרשווונדן גלייך ווי ער האָט געענדיקט. ביידע האָבן שטיל גערעדט וועגן עפּעס. באָריס האָט זיך זייער העפלעך אַנטשולדיקט און פאָרגעלייגט עפּענען אַ דיסקוסיע. נאָר דער גאַסט האָט אים געענטפערט, אַז צו זיין גרויסן באַדויערן קאָן ער נישט בלייבן צו קיין דיסקוסיע, איבער עטלעכע טעמים: איינס — עס טויג נישט, אַז ער זאָל דאָ צולאַנג פאַרברענגען, ווייל מען קאָן דאָך נישט וויסן, ווער עס איז דאָ צווישן די פאַרזאַמלטע, און צווייטנס — דער צוג גייט באַלד אַוועק, ער מוז גיך צום באַן, און דריטנס — ער קאָן קיין יידיש נישט, ער... אָבער ער לייגט פאָר עפּענען אַ דיסקוסיע אָן אים. „ווי, טאָוואַרישטש..." — האָט ער זיך געווענדט צו אַדאַמען — „ווי..." און ער האָט זיך געזעגנט זייער פריינטלעך, אויך מיט באָוויסן, און אַריינגעשטעקט די הענט אינם אַרבל פונם פּאַלטן, וועלכן אַדאַם האָט שוין געהאַט אַריינגעברענגט און ווי אַ לאָקיי, אָדער ווי אַ קעלנער, אים געהאַלטן. ביידע האָבן דעם גאַסט געוואָלט באַגלייטן, אָבער ער האָט געדאַנקט, געזאָגט, אַז ס'טויג נישט און איז אַוועק.

צווישן די פאַרזאַמלטע האָט זיך געקאָכט. באָריס האָט גע־מאָלדן וועגן דער דיסקוסיע, און געפרעגט, ווער ס'וויל זיך פאַר־שרייבן צום וואָרט. אָבער אין דעם טומל האָט אים קיינער נישט

דווקא געוואָלט באַווייזן דעם פאַלשן וועג פון „בונד", און דעם ריכטיקן פון זיין פּאַרטיי. זיי האָבן איצט גאָר געדענקט וועגן עפּעס אַנדערש.

חיים זייגערמאַכער האָט נאָכגעדענקט וועגן דעם פּלאַן, וועל־טער האָט אים שוין עטלעכע וואָכן נישט געלאָזט רוען: אַז ווען ער זאָל חתונה האָבן מיט אסתרן — זי גיט אים פינף הונדערט רובל נדן — וואָלט ער זיך געקאָנט אַליין עפּענען אַ געשעפט, און נישט באַדאָרפן אַרבעטן באַ יענעם, ריווטשע די היטנפּוצערקע האָט זיך אַלץ מער אָנגעלענט אויף לייבל דעם היטלמאַכער, אַן איידעלער יינגערמאַן, און געגלעט זיינע ווייכע האָר. זי איז באַ זיך געווען מער ווי זיכער, אַז ער איז שוין אירער, און דערביי געטראַכט: אַז זעקס הונדערט רובל האָט זי אין באַנק, פיר הונ־דערט באַקומט זי פון אַ רייכן פעטער, און פאַר טויזנט רובל וועלן זיי זיך נאָך דער חתונה אויפמאַכן אַ גרויס געשעפט, צונעמען אַרבעטער. זי האָט אים געצויגן, אַז ער זאָל בעסער מיט איר איצט גיין אַ ביסל אויף פרישע לופט, ווי זיצן דאָ. פייוול קאַ־מאַשנמאַכער, וועלכער דאַרף אין זעקס וואָכן אַרום שוין חתונה האָבן און האָט שוין איינגעצאָלט פאַר אַ מאַשין, האָט מיט זיין כלה אויך געוואָלט גיין בעסער אויף פרישע לופט, אָבער ווי אַזוי זאָלן זיי אַוועקגיין פון דער פאַרזאַמלונג? . . .

און דער גאַסט האָט גערעדט אַלע מאָל שענער. זיינע גע־דאַנקען האָבן זיך ווי קריסטאָלענע שטיקער גלאָז אַריינגעשניטן אין די געהירן פון די אַרבעטער. אַלע, וועלכע האָבן אים אויס־געהערט, האָט זיך איצט שוין געדאָכטן, אַז זיי פאַרשטייען גאָר גוט רוסיש. די, וועלכע האָבן געהערט צום „בונד", האָבן זיך שוין אָנגעהויבן וואַקלען; „אַדאַם איז גערעכט, די אַרבעטער זענען אַלע איין נאַציע, ברידער פון איין מאַמע — די נויט. רעליגיע און נאַציאָנאַליזם האָט די בורזשואַזיע באַשאַפן נאָר פאַר אָרעמע, און אַלע זענען זיי אַלע איין אינטערנאַציאָנאַלע אויסגעלאַסענע באַנדע, וועלכע ווייסט נאָר פון איין זאַך: געלט! און דעריבער —" נאָר אַ שטורם פון באַגייסטערונג, נאָכדעם ווי דער גאַסט האָט גע־ענדיקט זיי רעדע, האָט איבערגעריסן זייערע געדאַנקען, און ווי

אַלע האָבן דאַן פרייער אָפּגעאָטעמט. באַלד האָט אַדאַם, מיט די פריערדיקע איבערגעשלאָגענע ווערטער זיינע ווידער אָנגעהויבן: „דער חשובער גאַסט פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, צו וועלכער איך האָב דעם כבוד צו געהערן, אַ פאָרשטייער פון צ. ק, איז געווען אַזוי נוט אונז אָנצוטון די ערע, דורכפאָרנדיק אָפּצוטרעטן באַ אונז, כדי אונז מיטצוטיילן עטלעכע פון זיינע גרויסע געדאַנקען. דער חשובער גאַסט איז איינער פון די גרעסטע טעאָרעטיקער און בויער פון דער גרויסער אַלוועלטלעכער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי! ער האָט זיין גאַנץ לעבן פאַר איר אָפּגעגעבן, געשמאַכט אין די פינצטערע טורמעס און אין סיביר! ער איז דער גרעסטער קענער פון אונזערע גרויסע לערער מאַרקס און ענגעלס! ער האָט געענזיקט אין דער שווייץ דעם אוניווערזיטעט מיט צוויי גאָלדענע מעדאַלן! מיר באַגריסן אונזער הויכגעשעצטן גאַסט מיט די ווערטער: זאָל לעבן דער סאָציאַליזם! און גיבן אים דאָס וואָרט".

אַלע האָבן אַיינגעהאַלטן דעם אָטעם. דער גאַסט, מיט אַ שטרענג פּנים פון אַ ריכטער, האָט מיט זיין מעטאָלענער שטימע אָנגעהויבן: „טאָוואַרישטשי!" ער האָט גערעדט געראַסן. יעדעס וואָרט איז קיילעכדיק, געזעצט און גראַציעז אַרויסגעקומען פון זיין געשליפן מויל, און שטאָלנדיק זיך אריינגעבויערט אין די מוחות פון די אַרבעטער. געקאָנט רוסיש האָבן בלויז נאָר עטלעכע, אַבער יעדן פון זיי האָט זיך געדאָכטן, אַז ער פאַרשטייט אַלץ וואָס ער הערט. בלויז עטלעכע פון די באַלמעלאָכעס: צוויי זייגערמאַכערס, אַ גאָלדשמיד, אַ גראַווירער און צוויי היטלמאַכערס, האָבן זיך שטיל — קיינער זאָל נישט זעען — אַרויסגעגנבעט אינם אַלקער אַריין. נאָך זיי זענען גלייך נאָכגעגאַנגען עטלעכע מיידלעך: צוויי היטנפּוצערקעס, אַ גאָרסעטנמאַכערין, און צוויי שניידערקעס. זיי האָבן זיך פאָרנווייז — יעדער יינגערמאַן מיט זיין מיידל — אינם אַלקער אַוועקגעזעצט אויפן בעט. שפּעטער זענען צו זיי אַריינגעקומען נאָך עטלעכע מיידלעך און יינ עלייט: צוויי דאַמענשניידער, אַ קאַמאַשנמאַכער, און צוויי פריזירקעס מיט אַ זאָקנמאַכערין. ס'איז זיי נישט געגאַנגען אין קאָפּ אַריין די ווערטער פונם רעדנער, וועלכער האָט

שעווער, אַדאַם און באָריס, און צום לעצט יוסף, ווי ער וואָלט זיי נאָכגעגאַנגען. די וואַרשעווער האָבן פונם גאַסט אַראָפּגענומען דעם פּאַלטן, צוגענומען פון אים דעם קאַפּעלוש און גלייך האָבן די זאַכן פון זיי געכאַפּט די אַרבעטער, וועלכע זענען געשטאַנען לעבן זיי. דער פרעמדער האָט מיט אַ שאַרפן בליק פון זיינע שטאָלערנע דורכדרינגלעכע אויגן אין איין רגע דורכגעבויערט די הונדערטער אַרבעטער, וועלכע האָבן געקוקט אויף אים מיט אויפ-געריסענע אויגן און אָפענע מיילער. אַדאַם האָט געמאָלדן: „דער חשובער גאַסט...“

די אַרבעטער האָבן זיך אינסטינקטיוו געטון אַ גלייך אויס, ווי זעלנער, ווען דער גענעראַל סמאָטרעוועט זיי און זיי דערהערן פונם פולקאָווניק: „סמירנאָ!“ נאָר דער גאַסט האָט אַדאַמען אָפּ-געשטעלט גלייך באַם אָנהייב און שטיל, פאַרזאָרגט, אים גע-פרעגט: „וואָס עפּעס אַזוי יומטובדיק?“ —

אַדאַם און באָריס האָבן אויפגעריסן די אויגן, געקוקט אויפן ווייס-געדעקטן טיש, אויף וועלכן עס איז געשטאַנען בראָנפן און צובייסן און זיך געהידושט אויף דער שטאַרקער ליכטיקייט, וועל-כע זיי האָבן ערשט איצט באַמערקט. זיי האָבן זיך איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט, געקוקט אויף די פאַרזאַמלטע, וועלכע האָבן זיך איינגעהאַלטן מיט אַלע כוחות נישט אַרויסצולאַכן. די, וועלכע האָבן, פאַרבייסנדיק די ליפּן געלאַכט, האָבן גלייך דערפילט, ווי עס בויערט זיי דורך דעם פרעמדנס שאַרפער בליק און עס שלינגען זיי איין די אויגן פון די וואַרשעווער.

נאָך אַ שטילקייט פון עטלעכע רגעות, וועלכע האָט אַזש געשטאָכן אין די אויערן, האָט אַן אַרבעטער, איינרוימענדיק באָריסן אַ סוד און מיט די אויגן אָנווייזגדיק אויף חתן-כלה אויבנאָן, אַלץ איבערגעגעבן. באָריס האָט דאָס גלייך איבערגעגעבן דעם גאַסט און קוקנדיק אים אין די אויגן אַריין, געוואַרט דערויף, וואָס ער וועט ענטפערן. דער גאַסט האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ און שטיל, קוים צו הערן, קורץ געזאָגט:

„נו“, — דאָס האָט געהייסן: „נישט קיין שלעכטער איינ-פאַל“.

— אַ פּאַליטישער! נאָר די צעקראָכענע באַלעבאַטישע יינגע-לייטלעך. — —

די באַלמעלאָכעס האָבן גלייך פאַרשטאַנען, אַז דאָס מיינט ער זיי, האָבן זיי אויפגעהויבן אַזאַ ליאַרם און געטומל, אַז די שויבן האָבן אַזש געציטערט. די וועבער זענען געווען אַ סך ווייניקער, ווי די באַלמעלאָכעס, אָבער זיי האָבן נישט געוואָלט נאָכגעבן. דער אַלטער ר׳ מש; לייב האָט נישט געוווסט, וואָס ער זאָל טון. ער האָט זיך אַרויסגעשטעלט אויף אַ בענקל — ווי דער הויכער נתן — און גרייכנדיק ביז צום סופיט, האָט ער זיך געבעטן: „קינדער...“ נאָר ווער האָט אים איצט געקאָנט הערן? אויף בענקלעך זענען שוין איצט געשטאַנען אַ סך פון די פאַרזאַמלטע. דער יינגערמאַן מיטן בלאַסן צעפלאַמטן פּנים און מיט די ברענענדיקע אַרויסגעזעצטע אויגן האָט געשריגן: „זעט, ווי מיין האַרץ בלוטיקט!...“ וועלוול דער צושניידער האָט געשריגן: „די זאָקנמאַכערקעס אין ווילנע, די געגריוועטע שוסטער אין וואַרשע, די בעקער, די בלעכערס, די סטאָליערס!...“

נאָר פּלוצלינג האָט זיך געעפנט די טיר, און אַלע זענען מיט איינמאָל ווידער שטיל געוואָרן. די, וועלכע זענען געשטאַנען אויף די בענקלעך, זענען אַראָפּ און פאַרשווונדן, אַז קיינער האָט נישט געזעען ווו זיי זענען אַהינגעקומען. אַלע האָבן זיך גערוקט צו די ווענט, אַראָפּגעלאָזט די אויגן. די מיידלעך זענען שטיין געבליבן צעפלאַמטע, מיט ברענענדיקע אויגן, און אינגאַנצן ציטערנדיקע נאָך פון אויפרעגונג. איצט האָט יעדע איינע פון זיי געפילט, ווי ס׳איז איר טרוקן אין האַלז פונם שרייען. כאָטש קיינער האָט זייערע איידעלע קולעכלעך, צווישן די מענערישע ברוסטשטימען, נישט געהערט. זיי האָבן זיך געשעמט פאַר די אַריינגעקומענע מער ווי די מענער, גאָרנישט געוווסט ווו זיי זאָלן זיך אַהינטון פון בוש׳, און אָנגעהויבן שמייכלען.

אַריינגעקומען זענען: דער גאַסט, אויף וועמען די גאַנצע פאַרזאַמלונג האָט געוואַרט, אַ שיינער ברונעט אין די מיטעלע יאָרן, עטוואָס העכער פון מיטעלען וווקס, ברייטע פּלייצעס, און אַ גלאַט ראַזירט פול פּנים. נאָך אים — ווי צוויי אַדיוטאַנטן — די וואַר-

דער יידישער פּראָלעטאַריאַט אין ארץ ישראל!...“ „קוקערי־קו!...“ — האָט איינער, וועלכער איז געשטאַנען הינטער זיי אויסגעקרייעט און די, וועלכע זענען געשטאַנען לעבן אים, האָבן זיך צעלאַכט. נאָר איינער, אין אַ ווינקל, מיט אַרויסגעזעצטע ברע־נענדיקע אויגן, דאָס בלאַסע פּנים צעפלאַמט און מאַכנדיק מיט די הענט, ווי אַ קאַפּעלמייסטער, האָט הייזעריק געשריגן: „סאָציאַ־ליזם!... דאָס איז נישט גלאַט אַזוי... שטרייקן, הרגענען זיך, מאַכן רעוואָלוציעס, אַז יעדער זאָל באַקימען יעדן טאָג — לאָמיר זאָגן — אַ געבראָטענע גאַנז און... איך ווייס... אַלע תענוגים פון עולם הזה! דאָס איז דאָך... אַ הימלישע זאַך, אַ געטלעכע, אַז אַלע מענטשן... עץ פאַרשטייט!... אַז אַלע מענטשן!... ליבע!... אמת!... גערעכטיקייט!... און דאָס קאָן מען דאָך נישט, ווי קאַרל מאַרקס!...“

נאָר קיינער האָט נישט געהערט, וואָס ער האָט גערעדט, אַפילו די, וועלכע זענען געשטאַנען לעבן אים און געוואָלט הערן, וואָס ער זאָגט. די געשרייען און געוואַלטן פון די צעהיצטע, וועל־כע האָבן זיך געקריגט און געזידלט, האָבן אַזוי געגלישעט אין די אויערן, אַז אַפילו דעם הויכן נתן, וועלכער האָט געדונערט מיט זיין באַסאָווער שטימע, שטייענדיק אויף אַ בענקל: אַז אין וואַרשע שטרייקט מען שוין אין אַלע פאַבריקן, האָט קיינער נישט געהערט. ער האָט געוויזן שוואַרץ אויף ווייס אין אַ צייטונג: „זעט! אין באַקו, אין ראָסטאָוו — אין גאַנץ רוסלאַנד! — שטרייקט מען שוין די צווייטע וואָך! דאָס איז אַ גענעראַל־שטרייק!“

דאַן איז מיט איינמאָל שטיל געוואָרן. דאָס וואָרט „גענע־ראַל־שטרייק“ האָט אַלע געשרייען, ווי דורך אַ כישוף, אָפּגעשטעלט. אַלע האָבן זיך אויסגעדרייט צו נתנען, גענומען זיך שטופן נענ־טער צו אים. איצט האָט מען בלויז נאָר געהערט נאָך די הייזעריקע שטימע, וועלכע האָט זיך געריסן; „די נשמה...“ „שווייג, שווייג מיט דיינע דרשות!“ — האָבן קולות אים אָפּגעשטעלט.

— סאַרע שטרייק, נתן? אַן עקאָנאָמישער, אָדער אַ פּאָלי־טישער?

אויפן פנים. ער איז אוודאי אַ וואַרשעווער, אָדער העכסטנס אַ ליט-וואַק." האָבן אים אַלע אויסגעלאַכט: „אַז יענער זעט אויס ווי אַ רוס, ווי אַן אמתער רוס, ווי אַ עפּעס אַ גרויסער מאַן..." „ווי אַ גרויסער אַדוואָקאַט, כ'האָב אים אַליין געזעען!" — האָט געשריגן וולאַדעק דער פריזירער. איז געוואָרן אַ געשרייעריי: „ווו האָסטו אים געזעען? ... דו זאָגסט ליגנט! ... ביסט אַ ליג-נער!..."

די געשרייען און געוואַלטן פון אַלע זייטן — פון אַלע אין דער גרויסער שטוב — זענען געוואָרן אַלע מאָל העכער, אויס-געמישטער. דער אַלטער ר' משה לייב, מיט דעם קינדיש-צופרידע-נעם בליק איצט אין זיינע קליינע בלויע אויגן, האָט אַלע מאָל די פאַרזאַמלטע אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז זיי זאָלן נישט אַזוי שרייען, אָבער קיינער האָט אים נישט געהערט, נישט געקאָנט הערן. אַלע זענען געווען צעהיצט, צעקאָכט. ד וועבער און די באַלמעלאָכעס, וועלכע האָבן זיך אייגנטלעך — יעדער באַ זיך אין האַרץ — געהאַלטן אַ ביסל פרעמד איינער פון אַנדערן, האָבן זיך באַ פאַרזאַמלונגען, ווען זיי האָבן זיך צעקאָכט — וואָס עס איז תמיד געשעען — אויסגעמישט און זיך אַרומנעריסן אינ-איינעם.

אינמיטן שטוב איז געשטאַנען איינער און געשריגן: „יוסף? זאָל ער ווערן אַ רב?" גלייך האָבן זיך אַלע גענומען שטופן צו יענעם, האָבן אים אַרומגערינגלט און עס איז געוואָרן אַ פּלאָנטער פון קולות: „דער בונד!..." „די פּ. פּ. ס.!..." די ס. ד.!..." „די ס. ר.!..." „די פּ. צ.!..."

די צוויי פּועלי ציוניסטן, וועלכע האָבן זיך ערשט נישט לאַנג געהאַט אויסגעפּיקט פון דער ציוניסטישער פּאַרטיי, וועלכע האָט אינם שטעטל זיך שוין געהאַט היפּש צעוואַקסן; די צוויי אינטעלי-גענטע, זיידענע בחורימלעך, וועלכע האָבן נאָך מורא געהאַט אַ וואָרט אויסצורעדן — האָבן זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן, ווען זיי האָבן דערהערט די צוויי ווערטער „פּ. צ". און מיט קוויטשיקע קולעכלעך, ווי יינגע הענדלעך, געשריגן. „מיר אַרבעטער מוזן זעען אויפבויען אונזער היסטאָרישע היים אין פּאַלעסטינע..."

איבער „אמר ר׳ אשי", פשטלען זיך וועגן א „ביצה שלא נולדה", וועגן „קץ", אדער וועגן „אין סוף".

עטלעכע א־בעטער: אין רובאשקעס אויף רוסישער ארט, מיט טראַלבן בא די זייטן פון די שנורן אַרום די רובאשקעס — האבן זיך געקאכט וועגן אן ארטיקל אין א צייטונג. יעדער פון זיי האט געהאט אן אנדערע מינונג און געוואלט באווייזן די איבע־ריקע חברים, אז נאר ער וויסט אין פארשטייט דעם געדאנק, וועל־כער שטעקט הינטער די וערטער פונם ארטיקל, וועלכן דער שרי־בער האט נישט געטארט ארויסשרייבן. נאר איינער האט גאר גע־טענהט, אז דאס איז גארנישט קיין פאליטיש ארטיקל, ס׳איז א פשוטע מעשה, א דערציילונג וועגן אן אומגליקלעכער ליבע. האבן אים אלע אויסגעלאכט: „וויי נאיוו ער איז!" א צווייטער האט געשריגן, אז נישט קיין מעשה איז דאס, א דערציילונג, נאר א נאוועלע. „ניין, דאס איז א סקיצע!" — האט א דריטער געשריגן. „יאלדן! זעט איר נישט, אז דאס איז נישט: נישט קיין מעשה נישט קיין דערציילונג, נישט קיין סקיצע, נאר א בילד גאר!" — האט א פערטער געשריגן. — „דאס שטייט דאך בפירוש אויפגע־שריבן: „בילד"!" „אוי מיינע זייטן!... איך פלאץ פון געלעכ־טער!... כא־כא־כא!..." — האט יענער, וועלכער האט געוואלט באווייזן, אז נאר ער פארשטייט דעם באהאלטענעם געדאנק, וועל־כער שטעקט הינטער די וערטער פונם ארטיקל, זיך געוואלגערט פון געלעכטער און געשריגן: „אוי זענט איר אלע ויזתא אין מיט א גרויסע „ו"!

די באלעלאכעס, וועלכע האבן אויסגעזעהן א סך פריישער און געזונטער ווי די פאבריק־ארבעטער און זענען אויך געגאנגען אנדערש געקליידט — א סך רייכער — האבן געריידט צווישן זיך — און אויך זיך געשפארט — וועגן דעם, וואס זיי זענען גע־וואר געוואָרן. איינער האט געזאגט, אז דער גאסט, אויף וועמען מען וואַרט מיט דער פארזאמלונג, איז ארויפגעקומען אזש פון פע־טערבורג און אז ער קען קיין איין וואָרט יידיש נישט רעדן, נאר רוסיש. נאָר א צווייטער האט געזאגט בונקט פארקערט: „דער גאסט איז א ייד, ער האט אן אמתע יידישע נאז, דער קיגל ליגט אים

איינער אין אַלקער, אויפן טיש איז שוין געשטאַנען אַ פלעשל בראַנפן מיטן גרינעם קוויטל, מיט גלעזלעך און צובייסן. דער אַל-טער ר׳ משה לייב האָט זיך געפּאָרעט און געלאָפן הין און צוריק אַזוי געשיקט, ווי אַ יינג מיידל, איינגעהייצט אין קיך און געמאַכט טיי. די אַרבעטער האָבן אין דער שטאַרקער ליכטיקייט מורא גע-האַט זיך אַ ריר צו טון, זיי האָבן זיך מיט אויסגעגלאָצטע אויגן אָנגעקוקט איינער דעם אַנדערן.

— וואָס טוט איר, ר׳ משה לייב? — —

נאָר אָט האָט דער אַלטער שוין געהאַלטן אַ מיידל אונטערן אָרעם, און זי געפירט צום טיש אויבנאָן. „דאָ זעץ דיך, דו ביסט אַ כלה. . . און דו — קום נאָר אַהער יענקל — דו זעץ דיך לעבן חנהן, ביסט אַ חתן. . . אָט אַזוי. . . און איצט, אַז ס׳וועט ווער אַריינקומען — דער סטראַזשניק, אָדער אַ זשאַנדאַר אפילו — הייסט עס: הינען איז תנאים. . . און איצט קאָן מען רעדן, און נישט קיין מורא האָבן. . .“

אַלע האָבן אויסגעפּלאַצט אין אַ געלעכטער, געלאַכט פון פרייד איבער דעם אַלטנס איינפאַל. גלייך האָבן זיי טאַקע אַלע אָנגעהויבן רעדן אויפן קול, אויפגעהערט זיך סודן. די אַלע מאָל ניי צוגעקומענע, חאָבן עפנענדיק די טיר אויפגעריסן די אויגן, נאָר מען האָט זיי גלייך דערציילט דעם אַלטנס איינפאַל, זיי אָנגעוויזן אויף חתן-כלה אויבנאָן, אין אַלע האָבן ווידער אַרויסגעפּלאַצט אין אַ געלעכטער.

די גרויסע שטוב איז געוואָרן אַלעמאָל פולער און ענגער. אַלע האָבן גערעדט, געשפּאַרט זיך, זיך געריסן איינער מיטן אַנ-דערן איבער געדאַנקען, וועלכע זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרשטיין, און פאַרשטאַנען יעדער באַזונדער פאַר זיך. דער אַלטער ר׳ משה לייב האָט געקוואָלן, צוהערנדיק, ווי מען רייסט זיך אַרום איבער יעדן נאַרישן געדאַנק, איבער גאָרנישט; ווי מען פּלפּולט זיך בטלנותדיק און מען חקרנט אַריין אין יעדן וואָרט. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז ער איז אינם בית המדרש פון פאַר פינפציק יאָר צוריק און הערט זיך צו, ווי די ישיבה-בחורים רייסן זיך אַרום

די גרויסע שטוב איז געווען פול מיט אַרבעטער. געווען איז וואַרעם, אוש הייס. מ'האָט נישט געפילט, אַז אינדרויסן, איז א גרויסע פראָסט און נישט דערקענט, אַז אין די שטובן איז קיין באַלעבאָסטע נישטאָ: אַלץ איז געלעגן אויף זיין אָרט, פֿון צוגע־רוימט. אין אַלקער איז דאָס בעט געווען צוגעבעט, איבערגעדעקט מיט א וויס לייַלעך, און א קלאָר טישטוך איז געלעגן אויפֿן טישל. אַלץ איז געווען ריין, אָפּגעוישט, אַפּגעפּיצט, אַז א יומטובדיקייט האָט זיך אוש אין אַלעם געפילט. דעם וואַרשטאַט האָט מען כּמעט גאָרנישט געזען: פֿאַררוקט אין א וינקל אַריין און איבערגעדעקט מיט גרויסע וויסע בויגנס פאַפּיר. נאָר געווען איז טונקל, ס'האָט געבראַנט איין לאָמפּ נאָר, און דאָס פייער זייער שטאַרק אַראַפּגע־דרייט. אין אַלקער און אין דער קיך האָט לגמרי קיין לאָמפּ נישט געבראַנט און די אַרבעטער האָבן גערעדט זייער שטיל צווישן זיך, זייער פאַרוויכטיק. דער רויך פון די פאַפּיראָסן האָט די טונקלקייט נאָך שטאַרקער געמאַכט. די פענצטער זענען געווען פאַרהאָנגען מיט לייַלעכער, כאָטש פונדרויסן זענען די לעדן געווען צוגע־מאַכט.

ר' משה לייב האָט נישט געקענט לאַנג לייַדן די פינצטער־ניש און דאָס מורא האָבן: די אייגנהאַלטנקייט באַם רעדן, דאָס סודן זיך, און ער איז געפאַלן אויף א גוטע המצאה. „הערט, וואָס איך וועל אייך זאָגן, מיינע טייערע און ליבע געסט!" — האָט ער, א דערפרייטער פין זיין אייגפאַל, אַלע מיט איינמאָל ווי אויפגע־וועקט. — „אָט אזוי ווי איצט איז נאָך א גרעסערע סכנה. איך וועל בעסער אָנצינדן נאָך א לאָמפּ, אַדער אפשר גאָר צוויי לאָמפּן און דעם וועל איך אַרויסדרייען, ווי ס'באַדאַרף צו זיין. ליכטיק זאָל זיין! אויפן טיש וועל איך אַרויפשטעלן א פלעשל בראָנפן — מיטן גרינעם קוויטל, א גאַנץ פערציקסטל! — און עפּעס צובייסן, אָט וועל איך אויך מאַכן טיי! איין רגע!..."

די אַרבעטער האָבן אויפגעריסן די אויגן, נישט געוווסט, וואָס דאָס זאָל באַדייטן. „וואָס וויל ער טון?" נאָר איידער זיי האָבן נאָך צייט געהאַט צו פרעגן, האָבן אין שטוב שוין געברענט צוויי לאָמפּן, די פייערן אינגאַנצן אַרויפגעדרייט, איין לאָמפּ אין קיך און

מאהבת צדק, ווי פון שנאה צו דער אומגערעכטיקייט". און עס זענען געווען אַ סך מאָמענטן, ווען יוסף האָט אין האַרץ מסכים געווען צו רעוואָלוציע, דעמאָלט, ווען ער האָט אין דעם שוסטער געזעען זיין עלטער-זיידן, דאָס שניידערל.

דער אַלטער ר' משה לייב האָט פריער געוווינט אין אַ קליין שטיבל נישט ווייט פונם בית המדרש. נאָר שפּעטער, ווען ער האָט געזעען, וואָס אינם שטעטל קומט פאָר צווישן די אַרבעטער און פאַרשטאַנען, אַז זיי האָבן זיך אוודאי נישט ווו צונויפצוקומען, האָט ער אויף דער גאַס אָפּגעשטעלט עטלעכע, ווען זיי זענען פונקט געגאַנגען צו דער אַרבעט און צו זיי געזאָגט, אַז באַ אים וואָלטן זיי זיך געקאָנט צוזאַמענקומען, באַ אים איז זיכערער ווי אומעטום. די עטלעכע האָבן דאָס איבערגעגעבן ווייטער און גלייך האָט מען דעם אַלטן געדונגען אַ גרויסע דירה מן הצד פון דער שטאָט, וועלכע איז באַשטאַנען פון זייער אַ גרויסער שטוב — [illegible] דער וואַרשטאַט — און אַן אַלקער — פאַר אים צו ווו[illegible] [illegible] אַ קיך. פאַר דער דירה האָבן די אַרבעטער געוואָלט באַצאָלן אינגאַנצן, נאָר ר' משה לייב האָט נישט געוואָלט און געטענהט: „היתכון?" האָבן די אַרבעטער מסכים געווען, אַז ער זאָל באַצאַלן אַזויפיל, וויפיל ער האָט פריער געצאַלט פאַר יענער דירה. אָבער אויך דאָס האָט ער נישט געוואָלט און געגעבן צו פאַרשטיין: „איינס, ווייל איך האָב דאָ אַ גרעסערע דירה ווי דאָרט, איך האָב אַ באַזונדערע שטוב צו שלאָפן און צווייטנס — אַזאַ גרויסער יחוס, אַז באַ מיר אין שטוב..." די אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך מיט אים „געדונגען", האָבן געלאַכט, אַז טרערן האָבן זיך זיי אַזש געשטעלט אין די אויגן, זיי האָבן אים געוואָלט אַרומ[illegible] כאַפּן און צודריקן צום האַרץ, אָבער זיי האָבן דאָס נישט געטון. ווייל זיי האָבן געוווסט, אַז דער אַלטער ר' משה לייב האָט [illegible] נישט ליב.

וועגן יושר — יעדן געוואָלט מאכן פאַר א סאָציאַליסט. אין ער האָט מיט זיינע שטילע אין פשוטע ווערטער געמאכט פאר סאָציאַליסטן פרומע אין באַלעבאַטישע יידן אין גויים, וועלכע האָבן געגלויבט אין קריסטוסן אין געהאַט הייזלעך אין שטיקלעך ערד.

קיין פרומער איז ר' משה לייב נישט געווען, אָבער ער האָט געדאַווענט יעדן פרי, פאַרנאַכט מנחה אין דערנאָך מערב, געזאָגט תהילים, אריינגעקוקט אין א ספר אין געלייענט אויך א ביכל. ער האָט פון דעם אַלעם געהאַט הנאה. ער האָט פון דאַוונען, תהילים זאָגן אין אריינקוקן אין א ספר געהאַט אָזא הנאה, ווי פון לייענען א ביכל, אָדער פאַרקערט. אין פונקט די זעלבע הנאה האָט ער געהאַט פון דער ארבעט: אריינקלאַפן א שטיפטל אין א זויל, א דראָטוץ מאַכן אין אַרומנייען א לאָטע.

יוסף איז באַ דעם אַלטן ר' משה לייב אָפגעזעסן גאַנצע טעג אין נעכט. ער האָט נישט אויפגעהערט מיט אים רעדן וועגן זיין עלטער-זיידן דאָס שניידערל, וועגן זיין געשטאַרבענעם טאַטן, דעם תמיד פאַרבענקטן אין פאַרחלומטן ר' אברהם דעם וואַלדסוחר, וועלכן ער האָט ערשט שפעטער נאָך זיין טויט, דורך די בריוו, וועלכע ער האָט אים געשריבן קיין וואַרשע, אָנגעהויבן פאַרשטיין. ער האָט גערעדט מיט אים וועגן חסידות, וועגן פרצן. אָבער דער אַלטער ר' משה לייב, דער שוסטער, וועלכער האָט די טיפסטע חכמות וועגן שניידערל אין וועגן חסידות מיט זיין שווערער שוסטערישער האַנט אויפגעשריבן אין באַהאַלטן, אז קיינער זאָל נישט וויסן, האָט געטענהט צו יוספן: „די צייטן בייטן זיך, יעדע צייט האָט איר אייגענע פאַרם פאַר חסידות". ער האָט אים געגעבן צו פארשטיין: „אזוי קאָן יאָך נישט כלייבן. עס מאַך דאָך נישט אזוי בלייבן, אז די, וועלכע ארבעטן זאָלן גארנישט האָבן אין די וועלכע טוען גאָר ישט — אין דערמיט אַליין זינדיקן זיי שוין, וויל יעדער מענטש מוז ארבעטן — זאָלן האָבן אזוי פיל, אז זיי זאָלן דערפון אזש קראַנק ווערן. בלויז וועגן יושר מוז דאָך זיין סאָציאַליזם אין א רעוואָלוציע מוז מען מאַכן — נישט אזוי

האָט טאַקע געהאַט אין זיך זייער אַ סך פון אַן אַלטן רבי.

גערעדט האָט ר׳ משה לייב שטיל, געלאַסן, פאַרטראַכט. נישט תמיד אָבער האָט מען גלייך געקאָנט פאַרשטיין, וואָס ער זאָגט, כאָטש ער האָט אַלץ געזאָגט מיט זייער פשוטע ווערטער. נאָר עס איז תמיד אונטער די פשוטע ווערטער זיינע געווען באַ־האַלטן אַ טיפער געדאַנק. ווי, למשל, אַז מען האָט אים פאַר זיין אַרבעט געוואָלט געבן מער, ווי ער האָט פאַרלאַנגט — ווייל ער האָט תמיד פאַרלאַנגט זייער ווייניק — האָט ער געזאָגט: „ווען איך וואָלט געמאַכט עפּעס נייעס. . . דאָס האָט געהייסן — נישט, ווייל דער, וואָס גיט זיינע שטיוול צו פאַרריכטן איז אַן אָרעמאַן, נאָר פאַר פאַרריכטן, פאַר לייגן אַ לאַטע, פאַר גאָרנישט מחדש זיין — קומט נישט אַזוי פיל.

ר׳ משה לייב האָט געאַרבעט פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט און מער, ווי אויף אַ שטיקל טרוקן ברויט און אויף אַ טרוקענע קאַרטאָפליע, האָט ער קיינמאָל נישט פאַרדינט. קיין אַר־בעטער האָט ער קיינמאָל נישט געהאַלטן, מורא געהאַט: טאָמער וועט ער פון דעם אַרבעטער עפּעס נהנה זיין. ווען ער איז גע־ווען יינגער, האָט ער אפילו שוין עטלעכע מאָל געוואָלט צונע־מען אַן אַרבעטער. ער האָט געטראַכט: „איך וועל מיך טיילן מיט אים גלייך אויף גלייך". אָבער ער האָט זיך גלייך צוריקגעכאַפּט: „וויאַזוי? אַז איך רעד גאַנצע שעהן מיט יעדן איינעם כמעט, וואָס ברענגט מיר אַריין אַרבעט און דערנאָך, ווען יענער קומט די אַרבעט צוריק אָפּנעמען, אָדער, ווען ער קומט געוויר ווערן, אויב די אַרבעט איז שוין פאַרטיק! און דער אַרבעטער. ." שפּעטער, ווען ער איז עלטער געוואָרן, האָט ער באַשלאָסן: „איצט אוודאי און אוודאי שוין נישט! . . ."

תמיד איז באַ אים געלעגן כמעט אַ גאַנצע שטוב מיט נישט פאַרטיק־געמאַכטע אַרבעט. פון דער שטאָט און פון דערפער אַרום האָט מען אים געברענגט צו פאַרריכטן. נישט ווייל באַ אים האָט געקאָסט ביליקער, נאָר ווייל יעדער האָט ליב געהאַט מיט אים צו רעדן, ער האָט מיט יעדן גערעדט וועגן גערעכטיקייט,

האָט, וואָס מענטשן וועלן רעדן! . . . דאָס הייסט א ווייבלעכע נערין! . . . זי אַרבעט אין די דערפער, אוּן די פויערים אַלע. . ." אָבער פאַרשטיין, וואָס ער האָט צו זיי אין זיינע רעדעס וועגן סאָציאַליזם געזאָגט, האָבן זיי נישט געקאָנט, אפילו די, וועלכע האָבן מיט אים אַמאָל געלערנט צוזאַמען אין בית המדרש. זיי האָבן זייגע רעדעס וועגן די נביאים, וועגן בעל שם, ר' נחמן בראַצלאַווער אוּן זיין עלטערזיידע דאָס שניידערל, וועגן פרץ, קונסט אוּן פאַוזיע, אַנגערופן פרומע דרשות. זיי האָבן געשריגן צו אים: "אין בית המדרש אַריין! וועגן קאַרל מאַרקס רעד!" ער איז תמיד שטיין-געבליבן פאַר זיי צעטומלט, נישט געהאַט זיי וואָס צו ענטפערן. ער האָט עטלעכע מאָל שוין געהאַט אַנגעהויבן לייענען די גראַבע ביכער פון קאַרל מאַרקס, נאָר תמיד זיי געמיזט צוריק-אַוועקלייגן, נישט געקאָנט לייענען: עפעס ציפערן, מוח-אַרבעט. דער אייגיקער, וואָס האָט אים פאַרשטאַנען, איז געווען דער אַלטער ר' משה לייב

ר' משה לייב, א דריי אוּן זיבעציקיעריקער ייד, האָט געהאַט א גרויסע וויסע באָרד אוּן קליינע קינדערישע אויגן, וועלכע האָבן תמיד געקוקט ערגעץ ווייט, ווייט... ער האָט געהאַט א גרויסן שטערן, געווען א הויכער, אוּן אויסגעזען א גרויסער למדן, א פאַטריאַרך. יעדער, אפילו רייכע אוּן יחסנים, אַזעלכע, וועלכע זענען געווען אין די זעלבע יאָרן וואָס ער, האָבן אים געזאָגט "ר'", כאָטש ער איז געווען אַן אַרעמער שוסטער אוּן אפילו קיין נייע פאַר שיך, אַדער שטיוול, נישט געמאַכט, נאָר אַלע זייגע יאָרן פאַרראַכטן אַלטע כאַדאַקעס. עפעס איז געווען אין אים, וואָס האָט געצוונגען פאַר אים דרך ארץ האָבן אוּן די ארבעטער, וועלכע האָבן צווישן זיך וועגן אים גערעדט, וויי וועגן זייערס א חבר, האָבן אים גאָר גערופן "רבי"... אוּן ער

LIBRARY AND READING ROOM OF THE

מיט דער גרעסטער ענערגיע אָנגעהויבן קעמפן פאַר יידיש און יידישקייט. אינם הויז פון זיינע עלטערן האָט ער, פאַרשטייט זיך, זיך מער נישט געטאָרט ווייזן, ער האָט אויך נישט געוואָלט זיין מיט זיינע עלטערן צוזאַמען. ער האָט זיך געדינגען אַ קליין צימערל אין די יידישע גאַסן, און געלעבט פון לעקציעס. דערנאָך, אַז די פּאָליציי האָט אים אָנגעהויבן אַרומזוכן, איז ער מיט אַדאַמען, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקאַנט אין דער פּאַרטיי, אַראָפּגעקומען אין דעם קליינעם פאַבריק-שטעטל אריין.

נאָר יוסף, ר'אברהם דעם וואַלד-סוחרס זון און דעם שניידערלס אייניקל, וועלכער האָט אין דער פּאַרטיי — שוין באַלד צוויי יאָר צייט ער איז אַריינגעטרעטן און געאַרבעט מיט דער גרעסטער איבערגעגעבנקייט און ברעד — האָט געפּריידיקט גאָר אַ נייע תורה, נישט נאָר וועגן נאַציאָנאַליזם און סאָסמאָפּאָליטיזם, נאָר וועגן גאַנצן סאָציאַליזם. ער האָט אויפגעוויזן אין זיינע רעדעס, אַז די נביאים זענען געווען די ערשטע, וועלכע האָבן געקעמפט פאַרן סאָציאַליזם און אַז נישט קלאַסן קאַמף דאַרף זיין, נאָר יעדער מענטש מוז זיך דערהייבן צו דער העכסטער הייך פון מענטשלעכקייט, יעדער איינער מוז קעמפן קייגן דעם שלעכטס אין זיך, איינער דעם אַנדערן מוז ליב האָבן מער ווי זיך — וועט די וועלט דערלייזט ווערן.

תחילת האָט זיך די אַרבעטער געדאָכטן, אַז ביידע, אַדאַם און באָריס, זענען גערעכט: אַלץ, וואָס ביידע זאָגן, איז אמת. נאָר שפּעטער, נאָכדעם, ווי זיי האָבן זיך אַלץ מער פאַרטראַכט, האָבן זיי זיך צעטיילט אין צוויי מחנות: דער גרעסטער טייל פון זיי האָט געהאַלטן מיט באָריסן און די איבעריקע מיט אַדאַמען, פאַר יוספן האָבן זיי געהאַט גרויס דרך ארץ: אַ סך פון זיי האָבן דאָך מיט אים אַמאָל געלערנט צוזאַמען אין בית המדרש... זיי האָבן אַרויפגעקוקט צו אים און געטראַכט באַ זיך מיט גרויס יראת הכבוד: „ר'אַברהם דעם וואַלד-סוחרס זון! דעם שניידערלס אייניקל!...“ אַ סך האָבן פאַר אים דרך ארץ געהאַט, ווייל ער איז געווען אין וואַרשע און נאָך מער, ווייל מרים איז זיין שוועסטער: „זי איז אַוועק וווינען מיט אַ קריסט, נישט קיין מורא גע-

אוועק קיין וואַרשע, און דאָרט זייער א סך צרות געליטן. ער האָט געלערנט פאַרשידענע מלאכות: בעקערײַ, שוסטערײַ, שניידערײַ, און קיין איינע זיך נישט אויסגעלערנט. ער איז געוואָרן א בעל-פּער, א משרת, א שיק-יינג, א קעלנער. ער האָט זיך ארומגעוואַלגערט בא פאַרשידענע מענטשן, געהונגערט, געגאַנגען נאַקעט און באַרוועס. אַבער ער האָט גיהאַט א גוטן קאָפּ, און געשטרעבט צו עפּעס. ער האָט זיך איינגעריבן, אז ער מוז ווערן א גרויסער מענטש אין מיט וועמען ער האָט גערעדט האָט ער געבעטן, אז יענער זאָל אים לערנען שרייבן, לייענען. דאָס האָט ער אפט דערגרייכט בא די זין אין טעכער פון די באַלעבאַטים, בא וועלכע ער איז געווען. ער איז דערנאָך געוואָרן א לערער, אַנגעהויבן זיך פאַרנעמען מיט פּאָליטיק, און געוואָרן א ציוניסט. שפּעטער איז ער געוואָרן א בונדיסט.

אַבער ער איז געוואָרן עפּעס א מאַדנער מענטש. קומענדיק פריער אין די רייכע שטובן אריין, וווּ ער האָט גלעלערנט שרייבן און לייענען, און דאָרט געהערט רעדן נאָר פוילישׁ אָדער רוסיש, האָט ער מיט איינמאָל פּינט געקריגן יידיש, און אויך אַנגעהויבן רעדן נאָר פוילישׁ אָדער רוסיש. אין אפילו אין דער שולע, וועלכע ער האָט אויפגעמאכט דאָ אין ד.ם קליינעם שטעטל, האָט ער קיין יידיש נישט געוואָלט רעדן. ער האָט אַנגעהויבן הסס אלץ, וואָס איז יידיש.

אַנדערש איז געווען באַריס. זיין פאָטער איז געווען א רייכער ייד פון טיף רוסלאַנד, א גרויסער סוחר, וועלכער האָט זיך דערנאָך געצויגן קיין וואַרשע, וויל אזוי האָבן פאַרלאַנגט די געשעפטן זיינע. זיין מוטער איז געווען א גרויסע שיינהייט, אין געשפּילט א גרויסע ראָלע אין דער אריסטאָקראַטישער וועלט. באַריס האָט אין זיין היים קיינמאָל קיין יידיש וואַרט נישט געהערט, תמיד רוסיש, אַדער פראַנצויזיש, און נאָר קיינמאָל נישט געווסט אפילו, אז עס איז דאָ א יידישע שפּראַך אויף דער וועלט. נאָר אז ער איז געוואָרן א סאָציאַליסט און געוואָלט געגן א יידישער אַרבעטער-פּאַרטיי האָט ער זיך אריינגעוואָרפן אין איר מיט זיין גאַנצער נשמה, אויסגעלערנט זיך א שיינעם יידיש אין

XXIII.

די צוויי וואַרשעווער, וועלכע זענען פאַר עטלעכע יאָר אַראָפּגעקומען אינם שטעטל אַריין, אויפגעמאַכט אַ שולע, און דעם ערשט געבוירענעם פאַבריק-אַרבעטער, דעם פּראָלעטאַריער, ווי אַ קליין קינד אָנגענומען בא דער האַנט צו פירן — האָבן אים גע-פירט אויף צוויי וועגן.

אַדאַם און באָריס — אַזוי האָט מען זיי גערופן אינם שטעטל, אין געהייסן האָבן זיי: דער ערשטער אברהם און דער צווייטער בנימין — האָבן געצויגן אין צוויי זייטן. דער ערש-טער — צו דער „P. P. S.“ (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי), און דער צווייטער — צום „בונד“, (יידישע סאָציאַליסטישע פּאַר-טיי). דער ערשטער האָט געפּרעדיקט קאָסמאָפּאָליטיזם, געדונערט אין זיינע רעדעס: נאַציאָנאַליזם איז אַ בורזשואַזע מאַכינאַציע, ווי רעליגיאָן, די מאַסן צו פאַרפינצטערן, צו קאָנען פירן זיי אין די מלחמות אַריין פאַר די קאַפּיטאַליסטישע אינטערעסן, אַז איין אַר-בעטער דעם אַנדערן זאָל מאָרדן פאַר די געמיינע עגאָיסטישע געלט-אַפּעטיטן!“ דער אַנדערער האָט אין זיינע רעדעס שטיל און געלאַסן געטענהט: „דער אַרבעטער מוז קעמפן פאַר זיין נאַ-ציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, ווייל נאַציאָנאַליזם, אינם גייסטיקן זין, איז קולטור“.

אַדאַם און באָריס זענען געווען צוויי קעגנזייטיקע כאַראַק-טערן, און געשטאַמט פון היימען, וועלכע זענען אויך פּונקט אַזוי אַקייגנגעזעצט געווען. אַדאַמס פאָטער איז געווען אַ מלמד ערגעץ אין אַ קליין שטעטל, אַ האַלבער שדכן און אַ האַלבער קרעמער און די מוטער — אַ גבאיטע און אַ פּשעקופּקע. זיי האָבן זייער אברהמן, ווען ער איז קוים צוועלף יאָר אַלט געווען, אַרויסגע-בריבן, אַז ער זאָל גיין פאַרדינען פאַר זיך אויף עסן. ער איז

„קעצעלע דו מיינס,
קעצעלע דו שיינס. . .“

זיי האָבן געזונגען פריילעך, געוואָרפן אייגלעך. צומיינסט הוה: זי האָט שעלמיש געלאַכט צו דעם בייזן און ערנסט; וועלוולען, ראָכטשע האָט מיט אירע שיינע לאַנגע און איידעלע פינגער, נאָכ־אַמאָל און נאָכאַמאָל אַ גלעט געטון איבער דער האַרטקייט און גלאַטיקייט פון די אויסגעשלייפטע לעכער, געקוקט אויף די אויס־טאָסטע ריגעלקעלעך. דער יינג מיט די גראָבע ליפן האָט זיך געשפּיגלט אין די קאַנטן, וואָס ער האָט אויסגעפּרעסט באַ די חויזן: „ווי אַ ווירע! . . .“ יעדער כמעט האָט זיך געצאַצקעט מיט זיין שטיקל אַרבעט, וואָס ער האָט פאַרטיק געמאַכט. הענעך האָט דעם פשאָדעק, וועלכן ער האָט אויסגענייט, זיך צוגעלייגט צו דעם ברוסט, געקוואָלן פון דער בויכיקייט, פון דעם, ווי עס איז געלעגן.

אין ווייסע, נאָר אַ ביסל צוגעברודיקטע קעלנער און מיט קראַוואַטן; טייל אין קאַפּעלושן שוין און טייל נאָך אין קליינע טיכענע היטעלעך מיט נידעריקע דענקעלעך, אין סאַקלעך און אין מאַרינאַרקעס — האָבן די באַלמעלאָכעס, אַהיימגייענדיק פון דער אַרבעט, גערעדט צווישן זיך מיט פריילעכע שטימען. די, וועלכע האָבן נאָך געהאַט יינגע ווייבלעך, האָבן באַ דער וויע־טשערע געקוקט צו זיי מיט גלוסטיקע בליקן, גערעדט וועגן גיין שפּאַצירן דערנאָך. די יינגעלייט האָבן געפאַנטאַזירט זיך צו טרעפן מיט זייערע מיידלעך. נאָר פּלוצלינג האָבן זיי זיך דערמאַנט, אַז זיי מוזן היינט גיין צו דער פאַרזאַמלונג און טרויעריק געוואָרן: זיי מוזן נעבעך אויפגעבן זייערע פּלענער.

חעלוול האָט געקיקט מיט זיינע גרויסע אויגן, געוואָלט אַלע אייגשלינגען. וואָס האָט ער אַבער געקאָנט טון? זי איז דאָך א „פרויענצימער", אן „איידעלע פלאַנץ". נאָר ער האָט זיך מער נישט געקאָנט איינהאַלטן און איר אין די ווערטער: „שלאָף מיין ווייבעלע קלייניקע", אריינגעפאַלן וויי א דונער:

„העי־ וויי עס דונערט, עס שטורעמט אזן ק־אַכט —
דאָס פאַלט די באַסטיליע, די שרעקלעכע מאַכט!"

אַלע האָבן זיך דערמאַנט אָן דער נעכטיקער פאַרזאַמלונג, אָנגעשטעלט די אויערן, אַז זיי הערן אים אויס זייער ערנסטע, ווי נעכטן בא דער פאַרזאַמלונג, ווען ער האָט דאָס זעלבע דעקלאַמירט. וועלוול, האָבן זיי געוווסט, איז זייער אן ערנסטער. ער איז א „געוויי־לטער" אין גיט אָפּ באַריכטן אין דער פאַרטיי. אזן זיי זענען דאָך מיטגלידער, מיזן זיין, אַז נישט טאָרן זיי נישט אַרבעטן. אזן זיי זענען אויף אָן אמת ערנסט געוואָרן, זייער ערנסט טאָקע, אזן ווען וועלוול האָט געהאַט שוין געענדיקט, האָבן די באַווייבטע, טרויע־יקע, געבעטן:

„חשמים שמים לד',
והארץ נתן לבני אדם...

אַלע האָבן אונטערגעכאַפּט:

„ואנחנו נברך יה
מעתה ועד עולם הללויה".

זי האָבן פאַרגעסן, אַז זיי זענען בא דער אַרבעט אין נישט אין שול, אין אַלעמאָל מיט א גרעסערער כוונה געזאָגט „הללי". מיט גרויס התפעלות האָבן זיי געזונגען „הודו לד', „אנא ד' הושיעה נא". דאָס האָט וועלוולען, פאַרשטייט זיך, נאָך מער געקרענקט, ווי די פאַלקס־לידער. ער האָט געפאַרסקעט מיט דער נאָז, ווי א קאַץ אין א ספנה, אזן געברומט: „גייטן אין בית־המדרש אריין?" א מערכה די מיידלעך. זיי האָבן אים געראַטעוועט — טאַקע מיט די פאַלקס־לידער. זיי איז פון די תפילות זייער אומעטיק געוואָרן, אזן אָנגעהויבן:

אַ קונדס אויפן אייז. די מיידלעך האָבן זיך צעזונגען, אַלעמאָל העכער, ליידנשאַפטלעכער. מלכהעלע, אַ פאַרבענקטע, האָט גע-צויגן די זיסע שטימע:

„איז געפלויגן די גאָלדענע פאַווע"

איר בלאַס פנים איז נאָך איידעלער געוואָרן. די יינגען האָבן פון גרויס פאַרגעניגן כמעט צוגעמאַכט די אויגן. ווען זי האָט געענדיקט, זענען באַ אַ סך פון זיי די וויעס געווען אַ ביסל פייכט... אַ ווייל איז געווען שטיל. דאַ האָט דודל, אַ שיינער יינג, אָנגעהויבן:

„הער נאָר דו שיין מיידעלע!"

אַלע אין איין כאָר האָבן אונטערגעכאַפּט:

„וואָס וועסטו טון אין אַזאַ ווייטן וועג?"

אַ פאַררויטלטע איצט, האָט מלכהלע געענטפערט:

„איך וועל גיין אין אַלע גאַסן
און וועל שרייען וועש צו וואַשן,
אַבי מיט דיר צוזאַמען זיין,
אַבי מיט דיר צוזאַמען זיין!"

וועלוולען אָבער האָט געקרענקט. איינס, וואָס מען זינגט פאָלקס-לידער גאָר — ווי אין באַלעבאַטישע הייזער — און נישט קיין רעוואָלוציאָנערע, און צווייטנס, וואָס זיי אַרבעטן אַזוי גיך — ווי די טייוולאָנים — רייך צו מאַכן דעם עקספּלאָאַטאַטאָר. ער האָט געקריצט מיט די ציין — ווי זיין טבע איז געווען — נאָר גאָר-נישט געקאָנט טון, ווייל שוין האָט ווידער ראָכטשע, אַ שיין בלאָנד מיידל, מיט אַ פאַרלייגט קעפּל אויף דער זייט, באַם שלייפן די לעכער, געזונגען:

„לייג איך מיין קעפּעלע
אויף דער מאַטעס בעטעלע..."

מיט רעספּעקט, ווייל זיי זענען „פרויענצימער", „איידעלע פלאַנצן". גלייך האָט ער אָנגעהויבן זיין פּרעדיקט: „גענוג געווען שניידער־יינגען, ווי מען האָט אונז ביז איצט גערופן! גענוג מיטגעלאַכט מיטן באַלעבאָס, דעם עקספּלאָאַטאַטאָר, וועלכער דערלויבט זיך זיינע אַרבעטערינס — נישט גענוג, וואָס ער זייגט זיי אויס! — צו באַליידיקן מיט די נידערטרעכטיקסטע צינישע ווערטער!"

ביירעך שניידער האָט נישט געענטפערט, זיך נישט וויסנדיק געמאַכט. אם האָט נישט געאַרט, וואָס וועלוול רעדט — און טאַקע געמוזט אויך שווייגן — ווייל באַלד זאָגט יענער דאָס שרעקלעכע וואָרט „סטרייק", און אַלע לייגן אַוועק די אַרבעט. ער האָט געהאַלטן פאַר בעסער און קלוגער דעם יינג צו טון אויך אַ זעץ אין קאַרק אַריין — גוט־ברודערשאַפט — און אים זאָגן: „דאָס איז אַ צוגאָב, אַז דו זאָלסט נאָכאַמאָל קיין „חברטע" מיט אַזעלכע „נידערטרעכטיקע און צינישע ווערטער" נישט באַליידיקן! וועלוול איז גערעכט! גיי צו איר צו און בעט זי איבער! זאָג איר: „חברטע! איך שווער באַם הייליקן „בונד", באַם רויטן פאָן, אַז..."

און די אַרבעטער, נישט קאָנענדיק זיך איינהאַלטן, האָבן זיידער אַרויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער. וועלוול האָט געקריצט מיט די ציין — ווי זיין טבע איז געווען — אַלע אָנגעקוקט מיט זיינע גרויסע אויגן און דעם באַלעבאָס אָפּגעמאָסטן פון אויבן ביז אַראָפּ. די אַרבעטער האָבן זיך געמאַכט, אַז זיי זענען ערנסט. ביירעך שניידער, מיט דער מאָס איבערן נאַקן, איז שוין געשטאַנען באַ אַ צווייט מיידל, וועלכע האָט געשלייפט לעכער. אויך איר האָט ער געוואָלט זאָגן זיינס אַ פּאָר ווערטער, נאָר גלייך זיך מיישב געווען און גאָר אָנגעהויבן שרייען: „נאָך אַלץ באַ דער זעלבער מאַרינאַרקע? מען שלאָפט, נישט מען אַרבעט!"

די מאַשינען האָבן אָנגעהויבן קלאַפּן און רוישן. ווייסע איידעלע הענט מיט פינקלענדיקע נאָדלען זענען געלאָפן אויף שטיקער טוך און קאַמאַרן הין און צוריק. באַ דעם יינג מיט די גראָבע ליפּן האָט דאָס פּרעסאייזן זיך געגליטשט איבער די הויזן, ווי

באַ ביירעך שניידער אָדער ווי מען האָט אים גערופן; „ביירעכל קעלבאַס", האָבן די אַרבעטער, ווי באַ אַלע אַנדערע באַלמעלאָכעס אינם שטעטל, זיך לוסטיק געמאַכט באַ דער אַרבעט. באַ אים האָבן געאַרבעט צוועלף „מענטשן", חוץ לערן-יינגלעך און מיידלעך, וועלכע ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט אַריינרעכנען צווישן די „מענטשן", כאָטש אַ סך פון זיי האָבן געמאַכט נישט ער גער און נישט ווייניקער. מיידלעך, האָט ער געזאָגט, זענען מיידלעך, נישט קיין מענטשן. ער האָט אָנגעהויבן טייטשן מיט אַ קול, ווי מען לערנט חומש: „אדם — אַ מענטש, איז געווען אַ מאַנספאַרשוין. אַזוי שטייט בפירוש אין דער תורה און חווה..."

און ער גייט צו צו אַ מיידל, וועלכע הייסט טאַקע חווה און האָט פעך-שוואַרצע האָר. זי באַנייט די פאָטשעווקע פון אַ סאַקל און האַלט די פייערדיקע שוואַרצע אויגן פאַרשעמט אַראָפּגעלאָזט אויף דער נאָדל. ער טוט איר פון הינטן אַ קיצל און פרעגט זי: „בין איך גערעכט, חווה?..."

נאָר חווה האָט נישט געענטפערט. זי האָט נאָך פאַרשעמטער אַראָפּגעלאָזט די אויגן, ווי תמיד, ווען ער קומט צו איר און רעדט צו איר אויסגעלאַסענע ווערטער. זי איז רויט געוואָרן, גיך גענייט מיט דער נאָדל. פאַר איר האָט געענטפערט אַ יינג מיט גראָבע ליפּן, וועלכער האָט אויסגעזעען ווי אַ בער און געפּרעסט אַ פּאָר הויזן. אַלע האָבן אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער. די מיידלעך זענען אַלע רויט געוואָרן, זיך שטאַרק פאַרשעמט פון דעם, וואָס דער יינג האָט געענטפערט דעם באַלעבאָס. נאָר דער יינג האָט גלייך פון הינטן געכאַפּט אַ זעץ אין קאַרק אַריין פון וועלוולען דעם צושניידער, אַז ער האָט דאָס פּרעס-אייזן שיער אַרויסגעלאָזט פון דער האַנט.

וועלוול איז געווען נישט לאַנג נאָך דער חתונה. ער האָט גענומען אַ שיין מיידל, מיט וועלכער ער האָט לאַנג געפירט אַ ליבע, און זיך געהאַלטן פאַר אַ באַוווסטזיניקן. באַ יעדן מייסטער, ווו ער האָט געאַרבעט, האָט ער אַכטונג געגעבן אויף די יינגען, אַז זיי זאָלן די מיידלעך — זייערע חברטעס — נישט באַליידיקן מיט די מיאוסע גראָבע ווערטלעך. מען זאָל זיך צו זיי באַציען

וואַרשעווער חברים, וואָס ער האָט געקריגן באַ דער נעכטיקער פאַרזאַמלונג און געהאַלטן ערגעץ פאַרשטעקט, דורכגעלייענט, וואָס ער האָט נאָך נישט געהאַט געלייענט און זיך געלאָזט אין גאַס אַריין. עפּעס אַ ווילדן כּוח האָט ער מיט איינמאָל דערפילט אין זיך, אַ קראַפט, וועלכע האָט אים געטראָגן. שפּאַנענדיק איבער די הינטערגעסלעך צו אַן עק הויז, שוין באַלד דאָס לעצטע פון דער שטאָט און אומקוקנדיק זיך אַלע מאָל אין אַלע זייטן, האָט ער געפילט, ווי די מוסקולן האָבן זיך אים אָנגעצויגן — ער וואָלט איצט געקאָנט אַ הויז איינלייגן... ער וואָלט איצט אָפּגעריסן אַ שטיק פון אַ פּלויט און דערמיט געשלאָגן פון אַלע זייטן, געטראָמאַסקעט איבער די פעטע קעפּ און רויטע פּנימער פון די בורזשויען... ער מאַרשירט... אין די אויערן האָבן געקלונגען די ווערטער פונם רעדנער אויף דער נעכטיקער פאַרזאַמלונג: „דער אינטערנאַציאָנאַלער פּראָלעטאַריאַט!...

נישט ווייט פונם הויז פון דער פאַרזאַמלונג האָבן די וועבער פון די פאַבריקן זיך צוזאַמענגעטראָפן. מוטיקע — האָבן זיי איצט גערעדט צווישן זיך מיט גאָר אַנדערע שטימען. פונם הויכן נתנס ברוסט — די פּלייצע כמעט אַן אויסגעגלייכטע איצט — האָט זיך אַרויסגעריסן:

„דערווערבט זיך די פרייהייט מיט קאַמפס-באַריקאַדן!"

אַלע האָבן גלייך אונטערגעכאַפּט:

„מוט און אַנטשלאָסנקייט, בראַווי קאַמעראַדן,"

יעדער האָט געפילט, אַז ער קעמפט באַ באַריקאַדן, ער שיסט, לויפט — ער באַפרייט די וועלט פון שקלאַפעריי.

ריק. . . דאַן האָט ער מיט איינמאָל דערפילט, אַז ער האָט פיס און זיך געפּרוווט אויפשטעלן, מאַכן אַ טריט. . . באַלד האָט ער אויך דערפילט, אַז ער האָט הענט, אַ פּנים, וואָס איז פול מיט שטויב, אַ נאָז, וועלכע איז פאַרפּאַקט. ער האָט אָנגעהויבן שנייצן, הוסטן, רייסן דעם גאָרגל. מיט די הענט האָט ער זיך אָנגעהויבן ריין מאַכן, אָפּווישן פון זיך דעם שטויב.

די אַרבעטער זענען אַלע אַרויסגעגאַנגען פון דער פאַבריק און דער הויכער נתן, מיט דער ברייטער, נאָר אויסגעבויגענער פּלייצע, צווישן זיי. אינדרויסן האָט ער דערזעען אַ הימל, ערד, דערפילט לופט און זיך מיט איינמאָל אַלץ דערמאַנט, וואָס ער האָט פריער אין דער פאַבריק זיך נישט געקאָנט דערמאַנען. ער האָט געפּרוווט באַנוצן דאָס מויל, אויב עס קאָן נאָך עפּעס רעדן אין אַ רוף געטון: „העי, איטשע! . . . אָבער זיין קול איז געווען שוואַך, טרוקן אויף דער ברוסט — קוים יענער האָט גע־הערט.

די אַרבעטער מיט די בלאַסע פּנימער, אין די בלויע לייוונ־טענע פאַרפעצטע און פאַרשמירטע קאָסטיומען, האָבן גערעדט צווישן זיך וועגן פאַרשידענע זאַכן, נאָר אַלע זייער שטיל: אָן כוחות. זיי האָבן קוים געשלעפּט די פיס, די הענט האָבן אַראָפּ־געהאָנגען ווי אָפּגעשטאָרבן און עפּעס אַ שווערקייט אין די פּליי־צעס, אין די זייטן. אויסגעמאַטערטע, אויסגעזויגענע, מיט אַראָפּ־געלאָזטע קעפּ זענען זיי געגאַנגען אַהיים, אויפן שאָסיי האָבן זיי זיך צעשיידט יעדער אין אַן אַנדער געסל אַריין.

אין די אָרעמע, פינצטערע, קאַלטע און טרויעריקע קליינע שטיבלעך, האָט יעדער, באַם עסן די וויעטשערע: אַ ביסל קליס־קעלעך מיט אַרבעס — זעלטן אַ פּיצל פלייש — שוין געקוקט צום געלעגער. נאָר עפּעס האָט אין זיין מידן דרימלדיקן קאָפּ זיך גע־פּלאָנטערט, אַז ער האָט נאָך היינט ערגעץ צו גיין, און גלייך זיך דערמאַנט וועגן דער פאַרזאַמלונג. ער האָט אויפגעריסן די האַלב שוין פאַרמאַכטע זיך קלעפּיקע אויגן, מיט איינמאָל דערפילט אַ פרישקייט אינם גאַנצן קערפּער. גלייך האָט ער זיך אַ כאַפּ געטון צו דער צייטונג, אָדער צו דער בראָשורע, צום אויפרוף פון די

די אַרבעטער אין די פֿאַבריקן האָבן דאָס לעצט אינם רוישן פֿון די מאַשינען נישט געהערט. זיי האָבן אפֿשר בכלל דאָס רוישן שוין מער נישט געהערט, געווען צוגעווינט דערצו. דאָס שטענדיקע רוישן פֿון די מאַשינען האָט טעמפּ געמאַכט זייער געהער, ווי דאָס שטענדיקע מעכאַנישע פֿאַלגן די מאַשינען, האָט זיי געמאַכט פֿאַר מאַשינען. בּאַ דער אַרבעט האָט קיינער נישט מער געוווסט, אַז ער האָט אַ קאָפּ.

דער הויכער נתן, אַ יינג מיט אַ בריליאַנטער, נאָר אויסגעבויגענער פֿלייצע, אַ בלאַסער, מיט טרויעריקע אויגן — ווי אַלע ווערקער — האָט זיך געמאַטערט עפּעס צו דערמאַנען, עפּעס זייער וויכטיקס. פּלוצלינג האָט היינט בּאַ דער אַרבעט — דאָס ערשטע מאָל — זיך אַנגעהויבן פֿלאַנטערן אַ געדאַנק אין זיין קאָפּ, אַז ער איז ערגעץ געווען, נאָר ווו אין ווען האָט ער זיך בשום אופן נישט געקאָנט דערמאַנען. עס פֿלאַנטערט זיך אים אין קאָפּ, אַז מען האָט דאָרט עפּעס גערעדט, עפּעס זייער וויכטיקס, אָבער ער קאָן זיך נישט דערמאַנען וואָס. עס דאַכט זיך אים, אַז עס זענען דאָרט געווען נאָך מענטשן. אוּן דאָס איז געווען ערשט נעכטן בּאַנאַכט, ער איז געווען אויף אַ פֿאַרזאַמלונג.

נאָר לאַנג זיך וועלן דערמאַנען האָט ער נישט געקאָנט, אייל דער וויל זיינער האָט זיך אַנגעטראָפֿן אויף די רעדלעך אין זיינע געהירן, וועלכע זענען געטריבן געוואָרן דורך די רעדלעך פֿון דער וועבשטול אוּן אים געצוווּנגען, אַז ער זאָל אויפהערן דענקען, אַז ער זאָל אויפהערן זיך דערמאַנען, נאָר אכטונג געבן, אי עס וועבט זיך, אין זינען האָבן נאָר איין זאַך: די וועבשטול. האָט זיך מיט אייגנמאָל אַלץ ווידער אויסגעלאָשן אין זיין קאָפּ, ער האָט מער נישט געדענקט, אַז ער איז ער: אַ מענטש מיט פּיס, מיט הענט, מיט אַ קאָפּ, מיט אַ מויל אוּן מיט אויערן. צוריק מענטש איז ער געוואָרן, ווען זיינע אויערן האָבן דערהערט — דאָס אייביקע, חוץ דאָס רוישן אוּן קלאַפּן פֿון די וועבשטולן, וואָס זיי האָבן שוין מער נישט געהערט — דעם פּייף פֿון דער פּירעמע. אַלץ האָט זיך פֿלוצלינג מיט אייגנמאָל אָפּגעשטעלט, אוּן ער האָט דערזען, אַז ער זיצט בּאַ אַ וועבשטול, איז אין אַ פֿאַב-

גענעם ווילן, נאָר געטריבן פון עפּעס אַ טייוולאַנישער נישט-זע-באַרער קראַפט. פון דערדאָזיקער קראַפט זענען געטריבן געוואָרן די צוויי בלוילעך-גלאַנציקע שטאָלענע וואַלצן אויבן, וועלכע האָבן געשליידערט אַרויף און אַראָפּ די לעדערנע פּאַסקעס. די לעדער-נע פּאַסקעס, ווי ריזיקע בייזע שלאַנגען, געוויקלט אַרום די מאַסאָווע רעדלעך פון די וועבשטולן, האָבן געדרייט זיי מיט אַ שרעקלעכער שנעלקייט און זיי געצווונגען צו טרייבן די אַנדערע מיט דער זעלבער גיכקייט. איין רעדעל אין אַנדערן, איין רעדעלע אין אַנדערן, האָט זיך גערייסן מיט שטאָלענע ציין, געצווונגען זיך צו דרייען. די רעדלעך האָבן געצווונגען די שיפלעך, ווי מייזלעך אַרומצולויפן צווישן די פעדעם הין און צוריק, הין און צוריק. די אייגענע נישט-זעבאַרע טייוולאָנישע קראַפט האָט געצווונגען די אויגן פון די אַרבעטער אַרומצולויפן איבער דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער פעדעם-וואַנט, וועלכע זענען פאַר זיי געצויגן געווען, און די הענט — זיי זאָלן איבער דידאָזיקע ווענט אַרומ-שפּרינגען, אַהין און אַהער, אַרויף און אַראָפּ, און די דינינקע פאַרפּלאָנטערטע עדעמלעך, אָט דאָ, אָט דאָרט, אויפפּלאָנטערן און די איבערגעריסענע צוזאַמענקניפּן. און צו אַ באַשטימטן ציל, אַ מאַטעמאַטיש אויסגערעכענטן, האָט די אומזעבאַרע קראַפט, די מענטשן און די מאַשינען, אַלע אין אַ גלייכן טעמפּ, אין אַ גלייכן ריטם געטריבן. עס האָט דער מענטש און דאָס קלענסטע רע-דעלע אין דער פאַבריק נישט געטאָרט שטיין בלייבן איין רגע אַן דעם וויסן פון אָט דער טייוולאָנישער נישט-זעבאַרער קראַפט. און נישט אויפגעהערט האָט דאָס ליד אינם רוישן פון די וועבשטולן:

איינס, צוויי, דריי.

איינס, צוויי, דריי.

דער ווילן איז נישט דיין.

דער ווילן איז נישט דיין.

XXVII.

בא יאַנקל פסחס אין דער טוך־פאַבריק און אין די אַנדערע פאַבריקן: בא יאַן געדי, א הויכער און פעטער דייטש, אָדער בא משה גוי — אַזוי האָט מען אים פריער, איידער ער האָט געהאַט די פאַבריק גערופן, און איצט הייסט ער הער שטיער, א ייד, וואָס האָט איין אויג תמיד געהאַלטן צוגעמרוזשעט, מיט א געלער אַרומגע־שוירענער באָרד, און מיט א בויך — זענען די אַרבעטער בא די וועב־שטולן, וועלכע זענען געשטאַנען אין צוויי רייען איבער דער לענג פון דער פאַבריק בא די פענצטער, געזעסן ווי גיפסענע סטאַטועס.

אין דער פאַבריק האָט גערוישט. די לעדערנע פאַסקעס, גע־צויגן פון די וואַלצן, וועלכע האָבן זיך אויבן, באַם סאַמע סופיט. פאַראַלעל איינער צום צווייטן איבער דער לענג פון דער פאַב־ריק געדרייט מיט א טייוולאָנישער געשווינדקייט — געיאָגט די קליינע מאַסיווע רעדלעך פון די וועב־שטולן, אויף וועלכע זי זענען געווען פאַרלייגט. די שיפעלעך, צווישן די אומציילִיקע פע־דים, זענען געלאָפן אַזוי גיך הין און צוריק, אַז דער בליק פון א מענטשלעך אויג האָט זיך געמוזט גוט אָנשטרענגען זיי נאָכצו־יאָגן. די אַרבעטער זענען דעריבער בא די וועב־שטולן, ווי וואַכ־זאַמע הינט, געזעסן זייער אָנגעשטרענגט, געאַרבעט מיט די אויגן און מיט די הענט אין קאָנטאַקט מיט די מאַשינען, כאָטש מע האָט געקאָנט מיינען, אַז זיי טוען גאָרנישט. דער שטויב איז גע־פאַלן פון אַלע זייטן, געדרייט זיך אין דער לופט, געלייגט זיך אויף די שויבן און געמאַכט טונקל, געקראָכן אין די אויגן אַריין, אין דער נאָז אַריין, אין מויל און אין האַלז אַריין.

געאַרבעט האָט אַלץ אין דער פאַבריק נישט דורך איי־

האָט זי אים צוגעזאָגט באַנאַכט צו לייענען די געשיכטע פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

— וועסט זעען, ווי מען האָט זיי דעמאָלט געשלאָגן, די פריצים!... די גילאָטינע האָט זיי אַלע אָפּגעהאַקט די קעפּ און די ערד האָט מען אַוועקגעגעבן די פּויערן! איצט מוז מען ווידער מאַכן אַ רעוואָלוציע קייגן די קאַפּיטאַליסטן, קייגן די פאַבריקאַנטן און באַנקירן — קייגן די בורזשויען און דעם קיסר — אים מוז מען צום ערשט אָפּהאַקן דעם קאָפּ! און קייגן די פריצים — זיי זענען נאָך דאָ גענוג!

אַנדזשעי האָט זיך אַ רייס אויף געטון די מאַרינאַרקע פאָרנט, דאָס וועסטל, דאָס העמד און זיך, שרייענדיק, אָנגעהויבן קלאַפּן מיט דער פויסט פון דער פירפינגערדיקער האַנט אין דער האָר־קער ברוסט אַריין: „זאָל אַ דונער מיך אָט אָ דאָ אַריין טרעפן, אויב איך וועל נישט אַלע פריצים אויסקוילן ווי די חזירים!"

מרים האָט זיך דערשראָקן. זי האָט איר מאַן נאָך קיינמאָל נישט געזען אַזעלכן. אַזאַ קאָכעדיקע רציחה האָט זי נאָך קיינ־מאָל נישט געזעען. ער האָט אויסגעזעען ווי אַ הונגעריקער צע־רייצטער לייב. זי האַט אים געגלעט, אים איינגענומען מיט גו־טע רייד: „דערווייל דאַרף מען שווייגן, קלוג און שטיל, ווי אַ גנב, צוגרייטן די רעוואָלוציע. מען דאַרף אגיטירן, אויפקלערן און דאַן, ווען אַלע וועלן שוין פאַרשטיין, זיין גרייט — ווי דו, וויקטאָר — דאַן..."

ער האָט זי אָנגעקוקט, זי אויסגעהערט מיט אויפגעריסענע אויגן, ווי אַ גוט קינד, ווען מען דערציילט עס אַ מעשהלע, און עס האָט הנאה. זי האָט געזעען, אַז ער איז שוין צוריק רויק, האָט זי אים געפרעגט, אויב ער האָט שוין פאַרטיילט די בראָשורן.

בעדאַכטן. ער האָט דאָס א צוט דערציילט מרימען. זי האָט אים אויסגעהערט מיט אויפגעריסענע אויגן. דאַן האָט זי, אַפּזיפצנדיק און זייער פאַרזיכטיק — אַז זי זאָל איר מאַן נישט ווייַ טון — אים דערקלערט, אַז עס קאָן זיין, אַז אין אים איז דאָ פריציש בלוט.

— אין די פויערן, מיין ליבער, איז דאָ אַ סך פריציש בלוט. דאָס איז פון יענע צייטן, ווען עס איז געווען פאַנשטשיזנע, דעמאָלט האָט יעדער כּלה, ווען זי האָט חתונה געהאַט, די ערשטע נאַכט געמוזט שלאָפן מיטן פריץ. איר אומשולד האָט געהערט, ווי זי איינאַנצן און ווי איר טאַטע, איר מאַמע, אירע שוועסטער און ברידער, איר מאַן — וועלכן דער פריץ האָט איר געגעבן — אין אירע קינדער, וועלכע זי האָט דערנאָך געהאַט. די פויערן זענען געווען זיין אייגנטום, ווי זייַנע בהמות, פערד און הינט. דאָס ער־שטע קינד האָט מען דעריבער קיינמאָל נישט געקאָנט וויסן וועס ענס עס איז: דעם מאַנס, אַדער דעם פריצס.

— וואָס הייסט? — —

— נו, יאָ.

אַנדזשעי איז וויַיס געוואָרן. „בין איך..." און מיטאַמאָל האָט דאָס בלוט אים אַ זעץ געטון אין קאָפּ אַריין, זיין פנים האָט אָנגעגאָסן מיט רויטקייט. ער האָט געקריצט מיט די ציין, גע־שריגן, געוועזעט און געקלאַפט מיט דער פויסט אויפן הילצערנעם נישט געפּאַרבטן טיש: „בין איך, הייסט דאָס, גישט קיין פויער, קיין פראָלעטאַריער, נאָר אַ פריץ? אַ הינטיש בלוט בין איך פון אַ?..."

— אָבער אַנדזשעי — — —

זי האָט זיך אַרויפגעוואָרפן אויף אים, אים אַרומגעכאַפט, געגלעט, געקושט: „ליבער... טייערער... וואָס ביסטו דען שולדיק אין דעם?..." זי האָט חרטה געהאַט דערויף, וואָס זי האָט אים דאָס געזאָגט, זיך געמאַכט שטאַרק פאַרווורף דערפאַר. „איך האָב דאָך געזעען סאַראַ איידל פּנים ער האָט, כאָטש אין דער ערשטער רגע זעט עס אויס פויעריש, גראָב". און צו באַרויקן אים,

מעוודיקייט. דער פּויער איז שיער משוגע געוואָרן פון איר שטיל-קייט. ער האָט מיט זיין פיר-פינגערדיקער האַנט געגלעט אירע פּעך-שוואַרצע האָר, געקושט אירע שוואַרץ רעגנבויגנדיקע ברע-מען און די לאַנגע זיידענע וויעס. ער האָט זיך געוואָרפן צו אי-רע פיס, און פון זיין האַרץ האָט זיך אַרויסגעריסן: „מאַ-רוש!...“

זי האָט געעפנט די אויגן, געזעען, אַז ער שטייט פאַר איר אויף די קניען, האָט זי אים געגלעט און געקנעלט מיט אים: „נישט מאַרוש, זאָג: מיר — יאַם!“

דער פּויער האָט געקוואָלן, און נאָכגעזאָגט: „מיר — יאַם... כי-כי-כי. מיר — יאַם. . אין דאָרף זאָגט מען אויף דיר, אַז דו ביסט אַ טשאַראָווניצאַ...“

— און דו האָסט אַ נאָז ווי אַ באַרנע.. אָט אַזוי קוקט זי אַרויף... אָט אַזוי... ווי זי וואָלט אַרויפגעקוקט צום הימל...

מיט זיינע צוויי גרויסע פּויערישע און אומגעלומפּערטע אויסגעהאַרעוועטע פּראָלעטאַרישע הענט, ווי לאַפּעס פון אַ בער, האָט ער זי אַרומגענומען און זי שיער צעקוועטשט אין זיינע אָרעמס. נאָר די קאַץ האָט זיך אַריינגעמישט, געמיאַקעט, ביידע אָנגעקוקט מיט אירע פאָספאָרישע אויגן: געבעטן עסן, און אפשר גאָר ליבע? האָט מרים זיך אַרויסגעגליטשט פון זיינע אָרעמס, גענומען זי גלעטן איבערן ווייכן און גלאַנציקן רוקן און אין אַ ווינקעלע פאַר איר אַוועקגעשטעלט צו עסן. דאַן איז זי צוריק צו-געגאַנגען צו איר מאַן, זיך ווידער געלאָזט פון אים אַרומנעמען. זי איז אָבער שוין ערנסט געווען. ער האָט דאָס געזעען, און איז אויך ערנסט געוואָרן. און דאָס איז באַ אים שוין תּמיד געווען — אַז ער איז ערנסט געוואָרן — האָט זיך אַ שווערער זיפץ פון זיין האַרץ אַרויסגעריסן. ער האָט דאַן אָנגעהויבן רעדן וועגן סאָציאַ-ליזם, וועגן רעוואָלוציע און אָנגעהויבן זיך דערמאָנען זכרונות פון זיינע פריערדיקע יאָרן. פאַר זיינע אויגן איז אַרויסגעשווומען דאָס בילד, וואָס ער האָט געזעען אינם אַלטן ווייסן שלאָס, ווען ער איז אַלט געווען ניין יאָר, ווי עס האָט זיך אים דעמאָלט

זייער פינצטערע מאכט — דעם גיפט מוזסטו פון דיין האַרץ אינ־
גאַנצן אַרויסרייסן. מיר האָבן אַלץ געלייענט צוזאַמען די ביבל.
נו, זעסטו, ווי זיי האָבן אַלץ פאַרדרייט! אוּן דיין מאַמען אוּן
דיין טאַטן תּאַב איך ליב. איך האָב ליב אַלע דאָ אין
דאָרף.

— אָבער זיי האָבן דיך איצט אַלע...

— דאָס שאַדט נישט. זיי זענען נאָך נישט געגנוג אויפגע־
קלערט. וואַרט נאָר צו נאָך אַ פּאָר וואָכן. אוּן אין קאָנשטאַנ דעם
סאָציאַליזם — דו ביסט אַ נאַרעלע. איך האָב דעמאָלט געוואָלט
זענען ווי עס זעט אויס אינם קאָנשטאַנ — בין איך אהינגעגאַנ־
גען. מען דאַרף קעמפן קיינן אַלע רעליגיעס. אָט זעסטו: איך בין
אַוועקגעגאַנגען פונדערהיים, די מאַמע איז דורך דעם געשטאָרבן.
די יידן דעמאָלט — דו געדענקסט? זיי זענען געקומען מיט
שטעקנס, מיט שטיינער.

— איך וואָלט זיי אַלע געוואָלן דערהרגעט דעמאָלט.

— כּאַרוואָס דען? דאָס דאַרף מען נישט. דו ביסט אַזא
בער... מיט דער האַק ביסטו דעמאָלט אַרויסגעלאָפן צו זיי. איך
האָב מיך אַזוי דערשראָקן... דו... איך וועל דיר די ברוי־
קאַשטאַנעס, די טשופּרינע...

ער האָט געכיכעט ווי אַ קינד אוּן געשריגן:

— לאָז אָפּ... דו רייסט מיר די גאַנצע האָר אויס!...
דו ביסט געזונט, ווי אַ... כע־כע־כע... האָסט מיך שיער דער־
וואַרגן, איך האָב געמיינט, אַז אָט גיסטו פּעטש... איך וואָלט
דיר נישט געזען צוריק געטון, דו ביסט דאָך געראַטן געווען. מער
וועל איך שוין נישט, איך וועל דאָס אַרויסרייסן פון מיר, אָט
פּונדאַנען! דו זעסט? פון אָט דער האָריקער ברוסט וועל איך
דאָס אַרויסרייסן, וואָס די גלחים אוּן די פּריצים, — ווי דו האָסט פרי־
ער געזאָגט. דאָס איז אמת.

מרים האָט צנועהדיק אַראָפּגעלאָזט צו דעם ערד אירע
תּאוה־ברענענדיקע שוואַרצע אויגן. איר ווייס אייגל פּנים פון א
גרויסן צדיק אַן אייניקל האָט זיך באַדעקט מיט א רעדזע שע־

איך האָב נישט געמיינט אזוי... איך האָב געמיינט... אז... פּריער האָב איך די יידן פיינט געהאַט, פריער... חייל... נו, איך וויס נישט כּאַראַקטער, אָבער... און נאָך היינט האָב איך זיי פיינט, איבערגעבליבן אין מיר פון פריער. אָבער... איך קעמף אין מיר קיגן דעם. איך וויס איצט שוין, אז אַלע מענטשן זע־נען גלייך „יעדנאָשטש". מיר וועלן צוזאַמען קעמפען סאָציא־ליזם, פאַר דעם א יבטער... נא... ציא... נאָ! אָבער וען דו זאָלסט דיך שמדן, וואָלסטו אין קאָשטשאָל —

מרים האָט פאַרבינסן די אויגערשטע ליפּ, געקוקט אויף איר מאַן, וועלכן זי האָט ליב געהאַט פאַר זיין קינדערישער ערלע־קייט, פשוטקייט און אמתדיקייט. זי האָט ליב געהאַט זיין פויע־רישן גלייכן שכל, גלייכן וועג, כאָטש זי האָט אָ סך מאָל שוין שיער נישט געפלאַצט צוליב זיין צופיל פויערישן גלייכן שכל. זי האָט געקוקט אויף אים, אים באַטראַכט. זי האָט ליב געהאַט דעם הויכן בריייטן און געזונטן מאַן, וועלכער האָט אויסגעזעהן ווי אָ דעמב. זי האָט איצט שוין שטאַרק חרטה געהאַט אויף איר ביין וועגן פּריער אויף אים, אויף איר אָנכאַפּן אים פאַרנט באָ די לאַצן. זי האָט זיך אָנגעהויבן לאַשטשען צו אים, ווי אָ פאַרשוילדיקטער הונט, אים אַרומגענומען, זיך אַנידערגעזעצט מיט אים אויף דער היל־צערנער לאַנגער באַנק. זי האָט אים פּעסט צוגעדריקט צו איר ברוסט, אים גלייך געמאַכט זיינע ברוינע קאַשטענעוואָטע האָר, גע־קוקט אים אין די גרויע פינקלענדיקע אויגן אַריין און צו אים, ווי אָ מאַמע צו איר קינד, געזאגט:

— הער, אַנדזשעי. דו דאַרפסט נישט מער רעדן אָוועלכע נאַרישע וועדטער ווי פריער. איך האָב דאָך שוין אָ סך מאָל מיט דיר גערעדט וועגן דעם, אז עס איז נישט קיין נפקא מינה צווישן יידן און נישט יידן. וואַרט. שלאָג מיר נישט איבער. איך וויס, אז דו האָסט דאָס פריער נישט געוואָלט זאָגן, עס האָט זיך דיר אַליין אַרויסגעריסן פונם מויל. איז דאָס אָ סימן, אז בּאָ דיר אין האַרץ... דאָן מוזסטו דעם מיאוסן גיפט, וואָס דער גלח און די פריצים האָבן אַלע יאָרן געזייעט און געפלאַנצט אין די דערפער, אין די שטעט — אומעטום — אַזויערנאָך צו קאָנען אויפהאַלטן

פּנים ר׳ שוואַרצע אין גרויע בערד, מיט שטעקנס און שטיינער אין די הענט... איר מאַן מיט אַ האַק...

זי האָט נאָך פעסטער צוגעמאַכט אירע צוגעמאַכטע אויגן.

אַנדזשעי האָט די גאַנצע צייט געקוקט אויף איר אָן געשוויגן. ער האָט געקוקט אויף איר בלאַסע פּנים, וואָס איז איצט נאָך שענער געווען, אויף איר הויכער ברוסט, וועלכע האָט זיך געהויבן ארויף אָן אַראָפּ, אויף אירע געשלאָסענע אויגן אָן געוואָלט ארויפּפאַלן אויף איר, זי קושן — — ער האָט נישט אויפּגעהערט טראַכטן: „וויי שיין זי איז איצט! — — — אַבער ער האָט נישט געוואָגט זי איצט אָנצורירן, דרך־ארץ געהאַט פאַר איר, ווי אין די פּריערדיקע יאָרן פאַר דער הייליקער מאַריע אין קאָשטשאָל. ע־ האָט זי שטיל געוועקט:

— דו ביסט בייז אויף מיר?

מרים האָט געעפנט די אויגן, טיף אָפּגעעמט. ער האָט געשטאַמלט:

— די פויערים זענען פרום. זיי האָבן פיינט יידן. אָן איך... יאָ, איך האָב זיי אויך פיינט! פשאַקרעוו...

מרים איז אויפגעשפרונגען. די שוואַרצע פלאַמען אין אירע שוואַרצע תמיד ברענענדיקע אויגן האָבן געשפּריצט פונקען. זי האָט אים אָנגעכאַפּט בא די לאַצן פּאָרנט, אים געשאָקלט, שיער נישט דערוואָרגן. צווישן אירע ווייסע פּאַרקריצטע ציין האָט זיך דורכגעזיגן:

— וואָס? דו האָסט זיי פיינט?

דער געזונטער אין הויכער פויער האָט געציטערט אין אירע הענט, ווען זי האָט מיט אים געשאָקלט ווי מיט אַ לולב. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אַז ער פילט פעטש איבערן פנים און כּמעט ווי אונטערגעשטעלט די בּאַק, כאַטש ער האָט דעם קאָפּ געהאַלטן שטאַרק אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד. שטאַמלענדיק האָט ער זיך אָנגעהויבן פאַרענטפערן:

— יעזוס קאַכאַני... וואָס האָב איך דאָ איצט געזאָגט...

ווי בליצן זיך אָנגעצונדן בילדער; דער מאַמעס פאַרוויינטע אוגן, איר פּנים. וואָס איז אַלע מאָל איינגעטרוקנטער און קלע-נער געוואָרן. יענער פאַרטאָג, ווען דער טאַטע איז געלעגן אויפן טויטן-בעט און אַ פּאַס ליכט פון דער אויפגייענדיקער זון איז גע-פאַלן אויף זיין ווייס איידל פּנים. די שוואַרצע באָרד איז געווען שוין אָפּגעשטאָרבן, די אויגן האָבן געפלאַקערט. ער האָט זי צו-גערופן און איר געזאָגט: „מיין קינד... זיי אַ ייד". די ווערטער זענען ווי גליענדיקע פיילן שטעקן געבליבן אין איר האַרץ. זי האָט דעמאָלט געהערט אין זיי: „טו אַלץ, וואָס דו ווילסט טון, איך הייס דיך, ווייל דאָס אַלץ... נאָר בלייב אַ ייד, טו דאָס אַלץ אַלס ייד, נישט שמדן זיך!" זי האָט דעמאָלט פּלוצלינג דערזעען איר עלטער-זיידן פאַר זיך, דאָס Oניידערל, וועגן וועלכן זי האָט בלויז נאָר געהערט דערציילן. פון דעמאָלט אַן זעט זי אים שוין תמיד אין זיך. זי הערט, ווי ער רעדט אין איר: „מיין קינד... דאָס אַלץ, וואָס דו טוסט איז אַ גרויסע זאַך, דו ביסט אַן אמתע יידישע טאָכטער, מיין אייניקל. דער וועג, אויף וועלכן דו גייסט, איז אונזער אמתער וועג".

אין אירע אויגן האָבן זיך טרערן געשטעלט. זי האָט אַ קוק געטון אויף איר מאַן און אַ געדאַנק איז אין איר קאָפּ דורכגע-לאָפן: „ווי שווער מיין וועג איז"

נאָר באַלד האָט זי זיך דערמאַנט נאָך אַ בילד: זי איז נאָך נישט געווען גאַנץ אָנגעטון, אין שטיבל פון איר פריינט יאַן שווי-דער, זי האָט אַריינגעוואָרפן שטיקלעך האָלץ אין אייזערנעם אייוועלע, עס זאָל ווערן וואַרעם. איז אַריינגעקומען צו איר דער ברודער. יוסף. ער האָט צו איר דעמאָלט געזאָגט: „ווי דער מאַלער מייס-טערט זיין בילד, זעט, אַז די פאַרב און די ליניע זאָל דערינען זיין די, וואָס דאָס בילד טראָגט שוין אין זיך; ער פאָרעמט עס, אַז ער זאָל עס קאָנען ברענגען אין מוזעום — אַזוי מוז אויך דער קעמפער פאַרן נייעם לעבן, די פאַרב און די ליניע פון זיין פאָלק..." און נאָך אַ בילד האָט זי זיך דערמאַנט: אַ סך ווי-בער, אַלטע און יינגע, יידן מיט ברענענדיקע אויגן און ווייסע

מיידן. „זי איז אַ טשאַראָווניצע!" האָבן אַלע שוין געזאָגט און אַלע מאָל האָט אַן אַנדערע פּויערטע עפּעס אַנדערש דערציילט: „אַז באַנאַכט הערט מען קוויטשען, טומלען אין דער אַלטער מיל..."

די פּויערן האָבן נישט געוווסט, וואָס זיי זאָלן טון: גלייבן אַלץ, וואָס די באַבעס דערציילן זיי, וואָס דער גלח זאָגט? אַ סך האָבן זיך געפרעגט: „ווער איז גערעכטער: דער גלח, אָדער די זשידוווקע?" טייל האָבן באַשלאָסן: „די זשידוווקע!"

חי אַ זאַק מעל, איז אַנדזשעי געשטאַנען פאַר זיין יידיש ווייב, מרים, אַן צו איר געטענהט:

— ווייסטו. . דו האָסט דיך טאַקע באַדאָרפן שמדן.

אין אירע שוואַרצע אויגן האָבן זיך אָנגעצונדן שוואַרצע פלאַמען.

— וואָס האָסטו געזאָגט?

אַנדזשעי איז פאַר איר שטיין געבליבן, חי אַן אָנגעשריגן קינד פונם טאַטן, אָדער פונם לערער. נישט זיכער מער, מיט מורא, מיט חרטה שוין, האָט ער ווידער געפּרוווט איר זאָגן:

— נו, יאָ... איך מיין... אַזוי וואָלט אפשר געווען בעסער עס וואָלט געווען אַ סוף, אַן עק צו דער גאַנצער זאַך. און וועגן אונזער... וועגן אונזער געדאַנק, מיין איך דאָס, וועגן אונזער אי-דע-ע! ווייל — ווען דו וועסט דיך שמדן — וועלן זיי נישט קאָנען מער זאָגן אויף דיר זשידוווקאַ און... נו, יאָ; זיי וועלן נישט מער קוקן אַזוי אויף מיר, מורא האָבן פאַר מיר פאַרבייצוגיין. די פּויערן רעדן נישט מער צום טאַטן קיין וואָרט, נישט צו דער מאַמען, מיידן אויס זייער הויז. די מאַמע ליידט דערפון און דער טאַטע. און איך האָב זיי ליב.

מרימס פּנים איז בלאַס געוואָרן. אין איר קאָפּ האָבן

האָבן זיך פּייערלעך אָנגעצונדן. נאָר פּלוצלינג איז געהאָרן אַ צע־
מישענישׂ צווישן זיי. דער גלח האָט זונטיק אין קאָשטשיאָל זיי
אויפגעטרייסלט מיט דונערנדיקע ווערטער, אַז ער וויסט וועלכע
זינד עס איז צווישן זיי אין דאָרף, מען האָט אים אַלץ דערציילט.
ער וויסט, אַז סמאָניסלאָוו ווילקאָמרס זון, אַנדזשעי, לעבט מיט אַן
אומגלויבּיקער, וועלכע האָט זיך נישט געשמדט.

די פּויערן האָבן זיך איינס דאָס אַנדערע געפרעגט מיט די
אויגן: „ס'טייטש? זי האָט זיך נישט געשמדט? זי איז דאָך גע־
גאַנגען אין קאָשטשיאָל אַריין". איין פּויער האָט זיך געשווירן אוּן
געצלמט: „איך אַליין האָב זי אַמאָל אין אַ זונטיק געזעען אינם
קאָשטשיאָל!" „אוּן איך האָב זי אַמאָל געזעען באַם הייליקן אָוונט־
ברויט!", האָט אַ צווייטער אונטערגעכאַפּט. „אוּן איך אויך!" האָט
אַ דריטער באַשטעטיקט אוּן צוגעגעבן: „אָבער נישט מער ווי
אייגמאָל. איך האָב דאָס דערציילט מיין אַלטע, האָט זי געזאָגט,
אַז זי איז אַ יינג ווייבּל נאָך דער חתונה, קאָן זי מסתמא מער
נישט גיין..."

נאָר די פּויערטעס האָבן שוין איבער מרימען צווישן זיך
געהרעדט זייער נישט קיין שיינס. אַ ייִנגע פּויערטע, אַן אלמנה,
וועלכע איז מיידלווייז גישט גלייכגילטי. געוויסן צו דעם שיינעם
אוּן געזונטן אַנדזשעי האָט געקוויטשט: „ווי קאָן אַזאַ אייַנע דעז
האָבן קינדער? זי איז דאָך, פּשיאַקרעווי, אַ קורווע! ער האָט דאָך
נישט חתונה געהאַט מיט איר! לעבט מיט איר, ווי מיט אַ סוקע!"
די פּויערטעס האָבן צום ערשט אפילו נישט געקאָנט הערן רעדן
אַזעלכע ווערטער אויף מרימען, וועלכע זיי האָבן שוין אַזוי ליב
געהאַט, זי געהאַלטן פאַר אַ גוטע אוּן קלוגע נשמה, אָבער אונטער
דער ווירקונג פונם גלח האָבן זיי אַלע מאָל אַלץ מער זיך אָנגע־
הויבן אָפּרוקן פון איר אוּן שוין אָנגעהויבן אפילו מורא קריגן
פאַר איר. „זי איז אַ כישופמאַכערין, אַ שד", „האָבן טייל געזאָגט.
„זי האָט אונז געפאָנגען מיט אירע כישוף־רייד". זיי האָבן חרטה
געהאַט אויף זייער פאַרטרויען זיך פאַר אַ זשידווקע, זיך געשעמט
פאַר זייער פריערדיקער ליבע צו איר. דאָס הויז פון סטאַניסלאָוו
חיקטאָ האָבן איצט אַלע פּויערטעס שוין ווידער אָנגעהויבן אויס־

שטאַרק אַנגעהויבן דערנענטערן צו זייער שטענדיקן פריינט סטאַניסלאַוו ווייקטאַר. זיי האָבן איצט דרך-ארץ געהאַט פאַר אים. זיין ווייב האָבן די פויערטעס געזאָגט זייער א סך שבחים אין גוטע ווערטער: „אַז ווויל איז איר, וואָס זי האָט געהאַט אַזא טייערן זון". מרימען האָבן זיי אַפגעגעבן גרויס כבוד, זיך געגרויסט מיט איר פאַר די פויערים פון די אַנדערע דערפער.

מרים האָט די פויערן אין דאָרף אַרויסגעוויזן גרויס ליבשאפט, געזעגען, אַז זי זאָל ווערן וואָס נענטער מיט זיי. זי האָט זיי אויסגעפרעגט ווענן זייער באַלעבאַטישקייט, ווענן דער שוע-רער אַרבעט, וואָס זיי האָבן — ווענן אַלץ זייערע זאָרגן. זיי האָבן איר אַלץ דערציילט. נישט איינמאָל האָט זיך איר געשטעלט טרערן אין די אויגן פון וייטיק און צער איבער דעם שוערן לעבן פון די פויערן. זי האָט געזוכט זיי צו העלפן, געקומען צו זיי אין אָרעמע כאַטעס אַריין — דאָרט, וווּ עס איז גאָר אינגאַנצן קיין באַלעבאָסטע נישט געווען — אוּן געארבעט, געטוּן אַלץ, וואָס זי האָט נאָר געקאָנט. דאָס פויערן-פאָלק האָט טאַקע אַלץ מער צוטרוי געקריגן צו איר, זי אָנגעהויבן אויך ליב האָבן. זי האָט אַלעמאָל מער געלאָזט פאַלן אירע ווערטער פאַר זיי, הגם תמיד זייער פאַר-זיכטיק נאָך, נאָר תמיד מיט די זעלבע סודותדיקע בליקן אין אירע גרויסע אויגן, וועלכע האָבן תמיד געזעגט נאָר יענץ איינע, יענץ גרויסע: די רעוואָלוציע, די דערלייזונג. זיי האָבן מיט אויפגערייסענע אויגן אויסגעהערט אירע ווערטער, זיך אָנגעכאַפט אָן זיי אוּן געשאַקלט מיט די קעפ: „אוודאי..." „וואָס דען?..." „אזוי איז דאָס דאָך!... זיי האָבן זייערע זין, וועלכע זענען געגאַנגען ארבעטן אין די פאַבריקן אוּן זיך געהיטן פאַר זיי, וען זיי זענען צוריקגעקומען, איצט אָנגעהויבן פארשטיין...

עס איז אַוועק א שטיקל צייט אוּן די פויערן אינם דאָרף זענען געוואָרן אינגאַנצן אַנדערע: פעסטערע בא זיך, נאָר אויך עפעס א ביסל צעשראָקן... אין זייערע שווערע פויערישע קעפ האָט זיך אָנגעהויבן עפעס שפינען, פלאַנטערן, אוּן זייערע פארכמורעטע שטערנס אוּן פנימער האָבן זיך אין טונקעלע סודותדיקע שאַטנס פארהילט. אין זייערע קליינע אויגן, תמיד פול מיט זאָרג,

מיטנעמען דאָרט אַהין... דאָרט, ווו עס איז קאָנספּיראַציע. „בין איך דען נישט אויך אַן אַרבעטער ווי איר?" האָט ער געטענהט. יענע האָבן איינגעזעען זיין גערעכטיקייט און אים געזאָגט, וווהין ער זאָל קומען: דאָרט, ווו ער האָט געטראָפן מרימען, וועלכע איז דערנאָך געוואָרן זיין ווייב.

די פּויערן אינם דאָרף באַ דער אַלטער מיל, האָבן גע-לעבט שרעקליך אָרעם. מער ווי צו זעקס מאָרג ערד האָט קיינער פון זיי נישט געהאַט. אַ סך האָבן געהאַט בלויז נאָר צו דריי, פיר מאָרג, און טייל האָבן גאָר קיין שום ערד נישט געהאַט. פאַר דאָס זענען געווען רייכע פּויערן אין דעם דאָרף, וועלכע האָבן גע-האַט צו דרייסיק, פערציק און אויך צו פינפציק מאָרג ערד. דער פריץ פונם הויף — נישט ווייט פונם דאָרף — האָט געהאַט איבער זעקס הונדערט מאָרג! די אָרמע פּויערן האָבן זיך פאַרדינגען אויף אַרבעט צו די רייכע, זענען געוואָרן פּאַראָבקעס באַם פריץ, זיי האָבן אין גרויסע ווינטער-נעכט, ווען קיין אַרבעט איז נישטאָ, גערעדט צווישן זיך וועגן סטאַניסלאַוו וויקטאָרס זון, אַנדזשעי, וועל-כער האָט פון שטאָט זיך געברענגט עפּעס אַ זשידוווקע און לעבט מיט איר אין דער אַלטער מיל. זיי האָבן דערויף שטאַרק פאַריבל געהאַט. נאָר אַן אַלטע פּויערטע האָט געטענהט, אַז דער גרעסטער כבוד איז, ווען מען ברענגט אַריין אין זיין גלויביקער סטאַדע אַ פאַרבלאָנדזשעט שעפּעלע פון די נישט גלויביקע. „נאָר אַזוי אַרום", האָט זי געזאָגט, „וועלן די זשידעס אויסקויפן זייערע שווערע זינד פאַרן דערמאָרדן אונזער הייליקן גאָטס זון, אַזוי אַרום, ווען זיי וועלן אַלע איבערגיין צו אונז. דאָס איז אַ גרויסע זאַך, וואָס סטאַ-ניסלאַווס זון האָט געטון, ער האָט דערמיט באַוויזן, אַז ער איז אַ גוטער און פרומער קאַטאָליק".

און דער אַלטערס ווערטער האָבן אַלע אָנגענומען פאַר אַ גרויסן אמת. כמעט אַלע פּויערן אינם דאָרף האָבן זיך איצט זייער

האָט מען אים אין דער פאַבריק אַריין מער נישט געוואָלט צוריק צונעמען. ער האָט געמוזט צוריק גיין אין דער מיל אַריין ארבעטן, וווּ ער איז שוין פאַרבליבן אויף תמיד. ער איז דערנאָך דאָרט געוואָרן מייסטער, און באַקומען אויך אַ ווינונג דאָרט.

נאָר יעדן זונטיק, אַסך מאָל אויך אין מיטן דער וואָך — באַנאַכט נאָך דער אַרבעט — איז ער איצט געגאַנגען אין שטעטל אַריין צו זיינע חברים, מיט וועלכע ער האָט געארבעט צוזאַמען אין דער פאַבריק. עפּעס האָט אים געצויגן צו זיי, וויל ווען ער האָט מיט זיי געארבעט צוזאַמען, האָט ער זיי אפּט נאָך דער אַרבעט געזעען סודען זיך און צוזאַמען אַוועקגיין ערגעץ, פאַר אים האָבן זיי זיך געהיטן, אפילו די פריינט זיינע פונם דאָרף. זיי האָבן אים תמיד געענטפערט: „גאָרנישט, גלאַט אַזוי". אָבער ער האָט געזען, אַז „גאָרנישט, גלאַט אַזוי" איז דאָס נישט, מען נאָרט אים אָפּ און זיין נייגיריקייט איז פון טאָג צו טאָג אַלע מאָל שטאַרקער געוואָרן. און ער האָט געפילט, אַז דידאַזיקע נייגיריקייט זיינע איז נישט פשוט, אַז אין דעם סודען זיך פון יענע נאָך דער ארבעט און צוזאַמען אַוועקגיין ערגעץ, איז באַהאַלטן דער ענטפער אויף דער אָרעמקייט און בענקשאפט פון זיין נשמה אין אַלע זיינע יאָרן.

און עס איז געווען אין אַ פשוטן מיטוואָך. אַנדזשעי איז אַהינגעגאַנגען צו זיינס אַ פריינט פונם דאָרף, מיט וועלכן ער האָט אמאָל געארבעט צוזאַמען אין דער פאַבריק און אים נישט אָפּגעלאָזט, אַז ער זאָל אים זאָגן, וואָס יענע האָבן זיך געסודעט נאָך דער ארבעט, וווּ זיי זענען צוזאַמען געגאַנגען. דער פריינט האָט אַ פאַרטראַכטער אים געענטפערט: „יאָ, וויקטאָר, אָבער... דאָס איז קאָנ־ספי־רא־ציע!..." ער האָט דאָס וואָרט זייער שווער ארויסגערעדט, קוים ער האָט עס ארויסגעקוועטשט און אַנדזשעי האָט עס נישט גלייך פאַרשטאַנען. ערשט דערנאָך, וועלן יענער האָט אים דאָך אַלץ דערציילט און אים אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל האַלטן בוד, האָט ער עס פאַרשטאַנען. ער איז דאָן גלייך אויפן אין שטוב אַריין, אויפגעזוכט די, וואָס האָבן זיך תמיד געסודעט נאָך דער ארבעט און זיי געפרעגט, פאַרוואָס זיי ווילן אים נישט

אַז עס דרייען זיך די גרויסע רעדער דאָ אונטן — דרייען זיך די רעדער אין דער מיל אויבן, עס דרייען זיך די מיל־שטיינער און רייבן דעם ווייץ, עס קלאַפּט, און אין די זעק אַריין שיט זיך מעל... דאַן ווידער פאַרנאַכט — ער גיט אַ רוק צוריק — בלייבט אַלץ מיט איינמאָל שטיין... אָבער אויך דאָס האָט אים נישט באַפרידיקט. אים האָט געצויגן אין אַ ריכטיקער פאַבריק אַריין, ווו עס זענען דאָ אַ סך מאַשינען, אַ סך רעדער, פאַרשידענע וואַלצן, פּאַסקעס, וועלכע לויפן און דרייען זיך שרעקלעך גיך, ווערן גע־טריבן דורך פּאַרע... דאָרט, ווו עס זענען דאָ הייכע קוימענס, פון וועלכע עס זעצט אַ שוואַרצער רויך... די אַרבעטער — הו־דערטער — ווערן צו דער אַרבעט גערופן דורך אַ פייף... אַלע גייען צוזאַמען אַריין אין דער פאַבריק, אַרבעטן צוזאַמען און דאַן — ווידער אַ פייף — און אַלע גייען צוזאַמען אַהיים... און ער איז געגאַנגען אַלע טאָג אין שטאָט אַריין, אויפגעזוכט באַקאַנ־טע, אויסגעפרעגט די חברים אין דאָרף, וועלכע האָבן געאַרבעט אין פאַבריקן — נישט גערוט, ביז ער האָט דערגרייכט צו וואָס ער האָט געשטרעבט.

אַ גליקלעכער איז דאַן אַנדזשעי יעדן טאָג אויפגעשטאַנען פיגף אַ זייגער, אויפגעגעסן אַ שטיק שוואַרץ ראַזעווע ברויט מיט אַ שטיק חזיר־פעטס, אויסגעטרונקען אַ טעפּל טיי און געלאָפן אין פאַבריק אַריין. די ערשטע צייט האָט ער אויך אין דער פאַבריק, ווי אין דער מיל, געמוזט טון די אַרבעט: טראָגן, שלעפּן, אָבער שפּעטער האָט מען אים אַוועקגעזעצט באַ אַ מאַשין, אים געוויזן וואָס ער האָט צו טון. ער איז דאַן געווען משוגע פון בליק. אַ צעמישטער האָט ער געקוקט ווי עס דרייען זיך די הונדער־טער קליינע און גרויסע רעדלעך און פּלוצלינג — אוי! און נאָך איי־דער וואָס און ווען, איז ער שוין געווען אָן אַ פינגער. ער האָט גע־שריגן, געמאַכט קולות פון ווייטיק. מען האָט אים באַלד אַוועקגע־פירט אין אַ שפּיטאָל אַריין, ווו מען האָט אים די גאַנצע האַנט אַרומגעבונדן. יעדן טאָג איז ער דאַן מיט אַ באַנדאַזשירטער האַנט געקומען אין פאַבריק אַריין זעען, ווי די רעדלעך דרייען זיך. נאָר שפּעטער, ווען ער איז שוין צוריק געזונט געוואָרן.

אוֹן איז גיך אַרויסגעלאָפֿן. מער אין זיין לעבן איז ער שוין דאָרט נישט אַהינגעגאַנגען.

אַנדזשעי האָט דערנאָך שוין תּמיד געזאָגן דעם פּריץ פֿאַר זיך, וויי ער וואָלט פֿאַר אים געשטאַנען. עס האָט זיך אים אַגגע־הויבן דאַכטן, אַז ער האָט דעמאָלט דעם פּריץ געזאָגן האַלטן זיין באַבאָן אויף דער קני, וועלכע ער האָט גאָר קיינמאָל נישט געקענט. זי האָט אויסגעזאָגן זייער ייִנג עפּעס, געוואָלן זייער שיין... דער פּריץ האָט זי מיט איין האַנט אַרומגעהאַלטן, געקושט אוֹן מיט דער אַנדערער האַנט זי געשלאָגן מיט דער רוט, וועלכע ער האָט געהאַלטן אַזוי, אַז מען זאָל נישט זען. אוֹן ער האָט פּוֹן דעמאָלט אָן פּיינט געקריגן אַלע פּריצים אוֹן רייכע, וועלכע האָבן אויסגע־זען וויי פּריצים.

ער איז אַלט געוואָרן אי"ן אין צוואַנציק יאָר אוֹן קיין סאָל־דאָט נישט געוואָרן — אַרויסגעצויגן א גרויסן נומער. ער איז בייז געוואָרן, די אַרבעט אויפן פעלד איז אים מיאוס געוואָרן. ער האָט מער נישט געקאָנט זיין אינדערהיים, נישט גע־קאָנט מער צוזען די אַרעמקייט, די שרעקלעכע נויט אין דער כאַטע, וועלכע האָט אויסגעזען ערגער ווי א שטאַל. אוֹן עפּעס האָט ער די אַרעמקייט גאָר פֿלוצלינג פּיינט געקריגן, אויך די בויערן פּוּנם דאָרף, אוֹן אפילו די ערד. ע־ מוז אַוועק ערגען אין דער וועלט אַריין, האָט ער בא זיך באַשלאָסן: אַרבעטן אין א פאַבריק, וווּ עס רוישט, וווּ עס דרייען זיך רעדער... אוֹן ער איז אַוועק אין דער אַלטער מיל אַריין, געבעטן, מען זאָל אים צוגעמע.

נאָר ער איז לאַנג נישט געווען אין דער מי־ל, געברומט: „צו וויניק מאַשינען, בלויז עטלעכע רעדער". אוֹן אויך צו די עטלע־כע רעדער האָט מען אים נישט צוגעלאָזט. זיין אַרבעט איז געווען, טראָגן זעק וויי־, זעק קאָרן אוֹן זעק מעל. ערשט שפּעטער האָט מען אים צוגעלאָזט עפּענען אוֹן פאַרמאָכן די שליוזעס. זיין פּרייד איז דאָן געווען זייער גרויס. ער האָט הנאה געהאַט, וועו ער האָט געזעען, אַז דורך איין רויק זיינעם, הייבט דאָס וואַסער אָן לויפן, רוישן, פאָלן אויף די גרויסע רעדער אוֹן די דרייען זיך... אוֹן

ער וועט גיין אַנגעטון אין רויטע געפֿאַסטע הויזן, אין אַ בלויען כּוּנדיר מיט ווייסע שנורן אויסגענייט, אין אַ קאַסקע מיט אַ פּע־דער און אַ לאַנגע שווערד וועט זיך אים נאָכשלעפּן בּאַ דער זייט איף געלע לערנען פֿאַסקעס... ער וועט רייטן אויף אַ הויך פּערד, אַ שיינס, אַ ווייס אָדן וועט עס קיצלען בּאַ די זייטן מיט די גלאַנציקע שפּאָרן אויף די אָפּצאָסן פּון זיינע לאַקירטע שטיוול... ער האָט זיך געפּרייט, זיך דערמאָנט, אַז וועַן ער איז געווען נאָך גאָר אַ קליינער, האָט ער זיך אַלע מאָל אַרויפגעכאַפּט אויף אַ חזיר רייטן. דאָס חזיר האָט אים אָבער תּמיד אַראָפּגעוואָרפן פּון זיך. אָדן ער איז געבליבן ליגן אין אויסגעצויגענער אויף דער ערד. ערשט שפּעטער. וועַן ער איז שוין געווען אַ ביסל גרעסער, האָט אים דער טאַטע דערלויבט צו רייטן אויף אַ פּערד. דאָס פּערד איז אָבער געווען אַן אַלטס, עס האָט נישט געקאָנט גיך לויפֿן. ער האָט עס געקאָפּעט, געשלאָגן — שיער נישט דערהרגעט — נאָר דאָס האָט גאָרנישט געהאָלפֿן, עס איז געקראָכן ווי אַ וואָרעם. אָדן ער האָט געוואָלט, אַז עס זאָל פֿליען, עס זאָל שוועבן מיט אים אי־בער בערג אָדן טאָל...

איינמאָל, וועַן ער איז אַלט געווען נײַן יאָר, איז ער פּאַר־בייגעגאַנגען פּאַרן אַלטן ווייסן שלאָס הינטערן דאָרף, אין וועלכן עס האָט שוין לאַנג קיינער נישט געווינט. עס האָט אים אַ צי געטון, אַז ער זאָל דאָרט אַריינגיין, אָבער ער האָט מורא גע־קריגן, זיך דערשראָקן. ער איז גיך אַוועקגעגאַנגען, נאָר עס האָט אים דערנאָך שוין תּמיד געצויגן צום אַלטן ווייסן שלאָס, ביז ער איז איינמאָל דאָרט אַריינגעגאַנגען. פּול מיט פּחד האָט ער גע־קוקט אויף די אָפּגעלאָזטע וועגנט פּון די ליידיקע שטובן. עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז ער זעט אַ גאַלדענע שטול, אויף איר זיצט אַ בייזער פּריץ מיט לאַנגע וואָנסעס... ער האָט געוואָלט אַרויס־לויפֿן, נאָר דער פּריץ האָט אים צוגערופֿן, געווינקט, אַז ער וויל אים עפּעס געבן... ער איז צוגעגאַנגען, אויסגעשטרעקט די האַנט צו נעמען אָדן דערזעען — דער פּריץ האָלט אין דער אַנדער־ער האַנט אַ רוט אָדן וויל אים שלאָגן... ער האָט אַ קוויטש געטון

פערציק יאָר שוין נעווען אַ זקנה. ערכט שפּעטער, ווען אַנדזשעי איז אַלט געוואָרן אַ יאָר זעכצען, האָט זי געקענט אַביסל פריי אָפּעטעמען.

אַנדזשעי איז געווען זייער אַ גוט קינד. ער האָט זיין מאַמען נישט געלאָזט טון די האַנט אין קאַלטן וואַסער אַריין. די גאַנצע אַרבעט פונם פעלד איז פון דער שטאָל האָט ער גענומען אויף זיך, חוץ דעם איר נאָר צוגעהאָלפן אין שטוב, כאָטש ער איז נישט געווען דער עלטסטער. נאָר וואָס האָט ער געקאָכט טון? מיכאל איז סטאַך זעגען עלטער געווען פון אים. נאָר זי זענען געווען פויל, האָבן נישט נעוואָלט אַרבעטן. ערשט שפּעטער, ווען אַנדזשעי איז שוין אַלט געוואָרן אַ יאָר אַכצען, האָבן זיי — איך דער יינגערער ברודער יעדרעק אין די צוויי שוועסטער — אָנגעהויבן צוהעלפן אין הויז. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן שעמען פאַר זייער שטאַרק פלייסיקן ברודער אין איך אָנגעהויבן אַ ביסל מורא האָבן פאַר א״ם. אַנדזשעי האָט געקאָנט — חוץ זאָגן אַ וואָרט, וואָס איז געגאַנגען אין קאָפּ אַריין אין אַ ציפּ געטון באַם האַרץ — איך געבן אַ געזונטן פּאַטש. ער איז געווען זייער שטאַרק, שטאַרקער פון זיינע צוויי עלטערע ברידער. די מאַמע האָט פרוּם, מיט אָדערדיקע פאַרלייגטע הענט איבער דער אויסגעטרוקנטער ברוסט, איך די קניען אין וויגל פאַר די הייליקע בילדער, געדאַנקט יעזוסן אין מאַריען פאַר זייער גוטאָ, וואָס זי האָבן איר באַווירן אין איר געשענקט אזא טייערן אין ווילן זון.

נאָר געווען איז אַנדזשעי אַ פאַרבענקטער תּמיד, אַ פאַרחלומטער. עס האָט אים תּמיד ערגעץ געצויגן. וווהין אין צוואָס האָט ער נישט געוווסט. ער האָט געהאָפט, אַז ער זאָל שוין אַלט ווערן איין אין צוואַנציק יאָר, וועט ער ווערן אַ סאַלדאַט. ער האָט זיך פאָרגעשטעלט, ווי ער וועט פאָרן צו די זעלנער איך באַנען, איך שיפן — ער וועט זעען אַ וועלט... ער וועט זעען אָפּ־צירן מיט גאָלדענע שליפעס, אַ גענעראַל, דעם קיסר... מען וועט אים געבן אַ ביקס, אין ער וועט שיסן...

XXVI.

מרים, ר׳ אברהם דעם וואלד־סוחרס טאכטער און דעם ש.יידערלס אייניקל, האט אין דער אלטער מיל, אין אן ארעם שטיבל, געלעבט מיט איר קריסטלעכן מאן אנדושעי וויקטאר, א פויערס א זון, וועלכער איז שפעטער געווארן א פראפעסאריער. זיין זיידע האט אין דעם דארף בא דער מיל נאך געארבעט פאנ־ שטשיונג, געווען דאס אייגנטום פון א פריץ, צוזאמען מיט נאך דריי הונדערט פויער. ערשט עטלעכע יאר פאר זיין טויט איז ער צוזאמען מיט די אנדערע פויערן באפרייט געווארן און בא־ קימען זע׳ס מארג ערד. די זעקס מארג ערד זענען דערנאך א־ בערגענגען בירושה צו זיין עלטסטן זון סטאניסלאוו ויקטאר, אנדושעיס פאטער, וועלכער האט אויך איר געלעבט. מיטן וויב און קינד, אין דחקות און שווערער הארוואנ־יע.

אנדושעי ויקטאר איז געווען דער אייניקער צווישן זיינע דריי ברידער און צווי שוועסטער, וועלכער האט געקענט שרייב־ און לייענען. און דאס האט ער זיך אויסגעלערנט כמעט אליין, ווייל בלויז נאר קנאפע צווי יאר איז ער געגאנגען אין דער שו־ לע אריין, וועלכע איז געווען אין א שטעטל נישט ווייט פונם דא׳ך. ער האט בא צען יאר שוין געמוזט צוהעלפן אין דער בא־ לעבאמישקייט: פאשען די איינציקע קו און דאס חויר, וויל די זעקס מארג ערד, הגם זייער פעטע, האבן א פאמיליע פון אכט מענטשן נישט געקאנט דערנערן. דער טאטע האט געמוזט גיין אר־ בעטן צו רייכע פויערן, ווערן א פארוואלטער בא א פריץ אין א הויך דערלעבן און די גאנצע שווערע ארבעט פון פעלד און שטאל איז געפאלן אויף דער מאמען. און זי האט חוץ דעם נאך געמוזט זיין א בעלעבאזטע אין שטוב, האבן קינדער און זיין א מאמע צו זיי. זי איז טאקע זייער פרי אלט געווארן, בא עטלעכע און

געטאָפט איר שטערן און אויסגעשריגן: „אוי, סאַראַ הייס קעפּע-לע דאָס קינד האָט!... און די אויגן!.....“

זי איז גיך אַרויסגעלאָפן. באַלד איז אַריינגעקומען די רבי-צין און דער רבי. ביידע זענען געווען זייער שטאַרק דערשראָקן. זיי האָבן שבעלע גערופן זיצן מיט פּעסט צוגעמאַכטע אויגן, וועלכע זי האָט אַלעמאָל נאָך פעסטער צוגעדריקט. די רביצין האָט אַ פּאַרצאַפּלטע אויסגעפּרעגט שבעלען, איר געטאָפט דעם שטערן. נאָר שבעלע האָט ווידער נישט געענטפערט און זיך ווי-דער געווערט, אַז די מאַמע זאָל איר נישט אָנטאָפן דעם שטערן, זי זאָל זי נישט אָנרירן, אפילו נישט שטיין לעבן איר. אַלעמאָל פעסטער האָט זי צוגעדריקט די אויגן, זי זאָל נישט זעען דאָס שרעקלעכע, וואָס זי האָט נישט געוואָלט זעען. די רביצין איז בייז געוואָרן און אַרויסגעלאָפן, שרייענדיק צום מאַן: „פּרעג דו זי! אפשר וועט זי דיר זאָגן, וואָס איר איז! מיך ווילּ זי דאָך אפילו נישט אָנקוקן!“

נאָך א שטילקייט, וועלכע האָט שטאַרק געדריקט, האָט דער רבי געפרעגט שבעלען: „מיין קינד... וואָס איז דיר?“

שבעלע האָט קוים געהערט, וואָס דער טאַטע האָט זי ג-פרעגט, אַזוי שטילּ האָט ער צו איר גערעדט. עס האָט זיך איר געדאָכטן, אַז ער ווייניט. אָבער זי האָט געפילט, אַז די מוטער איז שוין מער נישטאָ אין איר צימערל און געפּענט אירע אויגן. א שרויעריקע, פולּ מיט רחמנות, צער און פיין און מיט אַזויפיל טענה אין אירע בליקן, האָט זי געקוקט אויף איר טאַטן, דעם רבין, וועלכער איז פאַר איר געשטאַנען א בעטלער, א שולדיקער. ביידע האָבן קיין וואָרט נישט געקאָנט אַרויסברענגען מיט זייערע ליפּן.

דער רבי איז צוריק אַרויסגעגאַנגען פון שבעלעס צימערל, זי איבערגעלאָזט אַליין.

און זי געפרעגט: „אז אך וועל אייך בעטן אַ טובה, וועט איר מיר טון?"

— וואָס פרעגסטו, מיין קינד?... אפילו אז דו וועסט פֿאַרלאַנגען מיין לעבן!...

— איר קענט דאָך וואַלף דודן?

— דעם...? — —

— יאָ.

— אוודאי קען איך אים! וואָס הייסט?... אָבער... וואָס, פֿאַר האָט שוין עפּעס צוגענומען דאָ?... דעם קינדס אַ זאַך אַוועקגעגנבעט?... איך האָב באַלד געווּסט, אַ אזוי וועט זיין!... איך האָב תמיד מורא געהאַט פֿאַר זיין אַהערקומען!... איך האָב דאָס אפילו געזאָגט דער רביצין!... איך וועל אַהינגיין צו אים, וועל איך אים קלאָגן דעם קאָפּ!... אַ שיינע און ריינע כּפּרה זאָל ער נאָר זיין!.. נו, מיינע צרות?... ער האָט שוין גישט געהאַט ווו צו גנבענען, נאָר דאָ!... קומט צום רבין... אי, וועל איך אים קלאָגן דעם קאָפּ!... וואָס האָט ער בּא דיר אַוועקגענומען, מיין קינד?

— ער האָט מיר גאָרנישט אַוועקגענומען, בייליעשי, ער האָט גאָרנישט געגנבעט, נאָר... איך וועל אייך בעטן, אז איר זאָלט אַהינגיין צו אים, און זיין זון... איר קענט דאָך אים? ער הייסט יאָסל. אים זאָלט איר אַפּגעבן אַט דאָס בריוועלע.

שבעלע האָט זיך געפרייט, ווי אַ קליין קינד, געלאַכט איבער דער דינסטס דערשרעקן זיך. נאָר בייליע איז צעמישט געוואָרן. זי האָט גישט געווּסט, וואָס עס טוט זיך מיט איר, און דאָס בריוועלע מורא געהאַט צו נעמען אין דער האַנט אַריין. אין איר קאָפּ האָט וויידער אַ בליץ געטון דער ערשטער געדאַנק, אז אין שבעלען איז אַריין אַ דבוק און זי האָט דריי מאָל אויסגעשפּיגן. זי איז צוגענאַנגען צו שבעלען, וועלכע איז וויידער שוין אַ טרויעריקע געזעסן בּאַם אויוון און זי וויידער אָפּגעהויכט. זי האָט אַנ-

חס ושלום אַ דבוק אַריין. זי האָט זיך אַבער גלייך איבערגעצייגט, אַז זי האָט זיך טועה געווען: שבעלע איז אַ דאַנק זיין ליבן נאַמען געווען און פריש און מונטער. פאַר פרייד האָט זי אַזש אויסגערופן: „וווּ דעם קינדס אויגן לייכטן איצט, קיין שום עין הרע!... זיי שיינען, ווי די זון אין תמוז!...“

זי האָט גיך אָפגעהויכט שבעלען: „פוי... פוי... פוי... קיין שום בייז אויג זאָל דעם קינד נישט שאַדן, קיין שום שלעכטס!... דאָס קינד זעט היינט אויס גליקלעך!... קיין שום עין הרע, קיין שום בייז!... געלויבט איז דער, וואָס איך בין נישט ווערט זיין ליבן נאַטען אָנצורופן!... געלויבט איז ער!... דעם קינדס הערצעלע האָט אוודאי עפעס געדריקט?...“

זי האָט מיט ביידע הענט ארומגענומען שבעלעס קאָפּ, אים פעסט צוגעדריקט צו איר האַרץ און מיט טרערן פון פרייד אין אירע אויגן זי נאָכאַמאָל געפּלעגט: „וואָס האָט דעם קינדס הערצעלע אזוי געדריקט?“

נאָר שבעלע האָט נישט געענטפערט. אירע ליכטיקע אויגן האָבן איצט נאָך גליקלעכער און נאָך שטראַלנדיקער געלויכטן. איר בלאַסע פנים האָט געבליט פון פרייד.

— דאַן עס, מיין קינד, עס. — האָט בייַלע, זעענדיק, אַז שבעלע האָט איר נישט געענטפערט, שוין חרטה געהאַט, וואָס זי האָט זי געפרעגט, און מיטן לעפעלע אויפגעקלאַפט דאָס אי.

זי האָט אַכטונג געגעבן, אַז שבעלע זאָל עסן אין אויסטרינקען דעם גאַנצן קאַקאַו. דאַן איז זי צוגעגאַנגען צו דער טיר, אַנגענומען שטיל די קליאַמקע אין אָנגעהויבן אַרויסגיין. אויף דער שוועל האָט זי זיך דערמאַנט און געווינטשן שבעלען אַ כּח און אַ געזונט אין אירע ביינדלעך אַריין. נאָר שבעלע איז איר נאָכגעלאָפן און זי גערופן: „בייַלעשי!... בייַלעשי!...“

— וואָס איז, מיין קרוין?

זי איז צוריק געקומען. שבעלע האָט זיך איר אַרייַנגעוואַרפן אין די אָרעמס. זי האָט זי באַדעקט מיט הייסע קושן

עטל כע מאָל שוין געווּאָלט פרעגן זיין טאַטן, אַבער זי שעמט זיך. נאָר זי פילט, אַז באַלד וועט ער צוריקקומען אוּן זי וועט אים דאַן זאָגן: „יאָסל!... איך האָב דיך ליב, מיט דיר וועל איך חתונה האָבן!...“

זי האָט בּאַשלאָסן, אַז זי וועט מיט יאָסלען אַוועק ערגעץ אין א וואַלד אַריין, אַדער אין א דאָרף אַריין, וויל זי האָט פיינט די שטאָז. זי וועט מיט אים וווינען אין א קליין שטיבל אוּן מיט אים לעבן. זי וועט אים געבן צו פּאַרשטיין אַלץ, וואָס ער ווייל וויסן, וויל זי האָט דאָך געלערנט אַזויפיל. זי זעט אין זיינע אויגן, אַז ער ווייל וויסן.

דאָס איז געווען שוין באַלד מיטאָג צייט, ווען ביילע — די דינסט באַם רבין, א פרוי פון א יאָר עטלעכע אוּן פ רציק, זייער א ריינע אוּן א שטילע — האָט אַריינגעבראַכט שבעלעך אָנבייסן. זי האָט ג האַלטן א זילבערן טעצל אין דער האַנט, אויף וועלכן עס . יז געשטאַנען א גלאָז קאַקאַאָ אוּן עס זענען געלעגן צוויי פרישע זעמלעך אָנגעשמירט מיט פּוטער אין א ווייך אויסגעקאָכט איי. דאָס אַלץ איז זיך געלעגן יעדעס עקסטרע אויף א פּין פּאָרצעלייערן טעלערל. די דינסט האָט שבעלען זייער ליב געהאַט, אוּן זי געפרעגט: „וועסט שוין אפשר איצט עסן אָנבייסן, שבעלע?“

שבעלע איז א שטראַלנדיקע איר אַקיגנגעאַנגען. זי האָט איר אַרויסגענומען דאָס טעצל פון דער האַנט, עס אַוועקגעשטעלט אויפן טישל אוּן זי אַרו געכאַפּט. זי האָט זי שטאַרק צוגעדריקט צו איר האַרץ אוּן מיט אַזוי פיל פרייד אוּן גליק אין אירע איצט זוניקע אויגן איר דערציילט, אַז זי איז הייבט אַזוי גליקלעך!... נאָר בּיילע האָט זיך זייער שטאַרק דערשראָקן דעריבער אוּן שבעלען זייער שטאַרק אָנגעקוקט. זי איז געשטאַנען א צעטומלטע — נישט פּאַרשטאַנען שבעלען. זי האָט געמיינט. אַז אין איר איז

דויטע רויזן אין איר האַרץ האָבן ווידער אָנגעהויבן אויפטייען אָדער עס זענען נייע אויסגעוואַקסן און זיי בליען. אין איר האַרץ ווערט ווידער פרילינג. אָבער די רויזן אין איר האַרץ זענען פאַר יאָסל וואָלף דודס וועגן, פאַר דעם, וועלכער האָט דעמאָלט, ווען זי איז אַרויסגעגאַנגען עפענען דעם לאָדן, אויף איר אַזוי געקוקט. זיינע בליקן זענען אין איר האַרץ, ווי זאָמען אין אַ פעלד ליגן געבליבן און איצט וואַקסן פון זיי בלומען פאַר אים. ער איז איצט דער מייסטער פון דעם חרוב-געוואָרענעם פּאַלאַץ אין איר האַרץ, ער בויט אים צוריק אויף און מיט אים וועט זי וווינען אין אים. און איר דאַכט זיך שוין איצט, אַז זי האָט יוספן קיינמאָל נישט געליבט, תמיד יאָסלען. זי האָט אים אָפּגעשטויסן פון זיך, ווייל זי האָט זיך דעמאָלט פאַר אים דערשראָקן, דעמאָלט ווען זי האָט אים געטראָפן שטיין אונטער איר פענצטער, ווען זי איז אַרויסגעגאַנגען עפענען דעם לאָדן. זי האָט זיך דערשראָקן פאַר דעם געדאַנק, אַז ער איז אַ גנב און זיין טאַטע איז אַ גנב, אָבער ווי נאַריש דער געדאַנק איז דעמאָלט געווען!

זי ווערט ווייס און פרעגט זיך: „און מיין טאַטע וואָס איז? — — — און וואָס איז מיין זיידע געווען? — — — און אפשר זענען זיי ביידע גאָרנישט שולדיק געווען? — — —" און זי באַשליסט באַ זיך: „ניין, עס איז קיינער נישט שולדיק! אָ, וויפיל פרומקייט און ערלעכקייט זע איך אין וואָלף דודס אויגן, אין מיין טאַטנס און אין יאָסלס? וויפיל ריינקייט, געטלעכקייט, איך זע אין זיינע גרויסע לויטערע אויגן! — — — נאָר אַלע זענען שוואַך, קאָנען זיך נישט העלפן. יעדער מענטש איז שוואַך, ווען ער איז אַליין, און ווען אַלע זענען צוזאַמען זענען זיי שקלאַפן. וואָלף דוד איז געוואָרן אַ גנב און מיין טאַטע א רבי. . . און יאָסל — — — — — — —"

אַ סך מאָל האָט שבעלע שוין יאָסלען געזוכט איבער די גאַסן, אָבער זי האָט אים נישט געטראָפן. זי ווייסט נישט: איז ער ערגעץ אַוועק, אַגטלאָפן, ווייל ער האָט געשטאָכן שמואל זיינוולען און ער האָט מורא פאַרן סטראַזשגיק, אָדער מען האָט אים איינגעזעצט אין קרימינאַל, ווייל ער איז דאָך אַ גנב? זי האָט

מיטן טאַטן, געשריגן, אַז אויב ער וועט נישט צופסקענען משה איסרן, וועט זי אַהיימפאָרן צו אירע עלטערן. זי האָט זיך שנעל צעווײנט. „איך קאָן מער נישט זײן דאָ אין דער היים".

זי האָט דערפילט, אַז חוהלע — איר עלטערע שוועסטער — לײדט אויך, אפשר נישט ווייניקער פון איר, נאָר אַנדערש. „זי איז אַ לײדנשאַפטלעכע" — האָט שבעלע בא זיך געטראַכט — „זי גראָט אין טאַטן אַריין. זי האָט זיך צוגעקוקט צום לעבן פון דער מאַמען, זי איז יונג, און האָט מער רעכט אויף אַוא לעבן. זי מוז לײדן, וויל זי איז די טאַכטער... באַהאַלטן, אַז קיינער זאָל נישט זען אין וויסן — יאָ. אָבער אייביק קאָן מען זיך דאָך נישט באַהאַלטן; מוז זי איצט, ווי אַ הונט, וועלכן מען האָט פריער צערייצט, זיין צוגעבונדן צו דער קייט".

אין איר קאָפ האָט פלוצלינג אויפגעבליצט דער געדאַנק וועגן יוספן: „ער איז אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע, צוריקגעקומען, און איצט איז ער אַ סאָציאַליסט. אַזוי זאָגט מען אין שטאָט". זי האָט זיך געשטעלט די פראַגע: „ליבט זי אים נאָך, ווי זי האָט אים פריער געליבט?" און זי ענטפערט זיך: „ניין. פריער האָב איך אים געליבט. איך האָב אים געקושט אין מיין געדאַנק. אים געזעהן תמיד אין מיר. איך האָב מיט אים גערעדט, מיך ארומגעהאַלטן מיט אים, כאָטש איך בין קיינמאָל נישט לעבן אים געשטאַנען, אים אַנדערש נישט געזעהן, ווי דורכן פענצטער. איצט איז מיין האַרץ אַזוי פוסט... אַלץ איז דאָרט אַפגעשטאָרבן, ווי דאָס הייזל, וועלכעס ער האָט אַזוי שיין געמאַכט". עס פאַלט איר אין אַ געדאַנק, אַז וען דאָס הייזל האָט אָנגעהויבן אָפשטאַרבן, האָט אויך די ליבע אין איר האַרץ צו דעם מייסטער דערפון אָנגעהויבן אָפשטאַרבן, אָדער פאַרקערט. זי חידושט זיך: „עס קומט אויס, אַז די צווייי פאַלאַצן, וועלכע דער מייסטער האָט געבויט מיט אין מאָל, זענען ביידע מיט אין מאָל איינגעפאַלן. די בלומען אינם גאָרטן פאַר דעם חרוב-געווארענעם פאַלאַצל זענען אָפגעפרוירן געווארן אין אויך די רויטע רויזן אין איר האַרץ, די ליבע צו יוספן".

נאָר איינמאָל האָט שבעלע דערפילט, אַז די אָפגעפרוירענע

שׁל עולם אין הימל, און מענער — אז ער זאָל אויסבעטן פאַר זיי פּרנס.ה, גלייק אין האַנדל: גאָט זאָל זיי העלפן אין זייער שווינדל. און איר טאַטע — זי האָט ווידער אויפגעציטערט — האָט געזומען געלט דערפאַר!... נאָר גלייך האָט זי דערפילט אַ רחמנות צום אים. „וואָס קען ער טון?" — האָט זי געטראַכט, און באַשלאָסן: „אין דעם איז שולדיק די מאַמע. איר ווילן איז דאָס געווען — און איז נאָך הייבט — אז ער זאָל זיין רבי. זי געווייגט עס אים דערצו". און זי האָט זיך דערמאַנט, ווי זי האָט איינמאָל געהערט, ווי די מאַמע אירע האָט אים געלערנט, ווי אַזוי ער זאָל מאַכן קידוש: ער זאָל שרייען, פאַרגלאָצן די אויגן און זאָגן תורה באַם טיש. ער זאָל טיילן שירייִם און טאַנצן מיט די חסידים. ער זאָל נישט נעמען וויניקער, ווי דריי פּעמים ח"י באַ אָרעמע, און באַ רייכע — נישט וויניקער, ווי ח"י פּעמים ח"י. ער זאָל וויסן וועמען צוצוזאָגן, אז ער וועט געהאָלפן ווערן און וועמען נישט. און זי רייסט זיך די האָר פון קאָפּ און שרייט: „מיין מאַמע!..."

דאָס וויטערע פון דעם געדאַנק, וואָס זי האָט געוואָלט ארויסשרייען, איז צעשוומען אין איר קאָפּ. נאָר גלייך האָט דער כּעס פון פריער אויף איר טאַטן זיך ווידער אָננעצינדן אין איר אין זי האָט געשריגן; „אויך דער טאַטע איז שולדיק! ער איז דאָך דער, וואָס האָט די מאַמען, אז זי איז שלעכט, באַדאַרפן גוט מאַכן! און אז ער האָט נישט געקאָנט — האָט ער דאָך וויניקסטנס זיך נישט באַדאַרפן לאָזן אַראָפּציען פון גוטן ווען דורך איר!" נאָר גלייך האָט זי זיך ווידער צוריק איבערגערעכנט: „אַזוי איז דאָך ווען צוויי מענטשן, וואָס האָבן זיך ליב, זענען צוזאַמען: אָדער דער שלעכטער ציט דעם גוטן אַראָפּ, אָדער פאַרקערט". זי האָט געווּסט, סאָראַ מאַכט איר מאַמע האָט איבער איר טאַטן, ווייל ער האָט זי ליב, און איז שוואַך אין זיין ווילן. זי האָט ווידער אויף אים רחמנות געקריגן: „ער לייִדט אין צווייען, די דין-תורה האָט ער געמוזט פסקענען פאַלש, כאָטש ער האָט נישט געוואָלט? דאָס בלוט איז איר געקומען אין פּנים אריין סאָר בושה, וען זי האָט זיך דערמאַנט, חי די מאַמע אירע האָט זיך געקריגט

זיין קיין רבי, נאָר ער האָט זיין ווילן נישט געקאָנט אויספירן. ער האָט איבערגענומען די שטול פון זיין טאַטן, וועלכער האָט אויך קיין רבי נישט געוואָלט זיין, נאָר געמוזט. און דערנאָך — אַז ער איז געוואָרן רבי — האָט ער שוין געמוזט טון דאָס אייגענע, וואָס אַלע רביס.

זי האָט זיך פאַרטראַכט: „אַזוי ווילן דאָך די מענטשן. דעם אמת ווילן זיי דאָך נישט וויסן, זיי קענען דאָך נישט וויסן, זיי קענען דאָך אים נישט קוקן אין פּנים אַריין. וועמען דער מענטש זאָל וועלן דעם אמת, וועמען ער זאָל שטרעבן צו אים, וועמען ער זאָל אים וועלן פאַרשטיין — וואָלט ער דאָך גאָרנישט באַדאַרפן האָבן קיין רבין, ער וואָלט נישט געוואָרן קיין חסיד".

בא דעם לעצטן געדאַנק האָט זי דערפֿלט, ווי די הויט האָט איר אָנגעהויבן ציטערן. זי האָט דערזעען פאַר זיך די בילדער, וועלכע זי האָט יעדן שבת געזען, וועמען די חסידים זענען זיך צוזאַמענגעקומען. זיי האָבן מיט די הענט געכאַפט פון די טעלער אַרויס דאָס עסן, וואָס דער טאַטע אירער האָט איבערגעלאָזט, האָבן אַפּגעלעקט די פינגער, און אַז עס איז וועמען עפּעס אַראָפּגעפאַלן אויף דער ערד, האָבן אַלע עס געוואָלט אויפהייבן, האָבן זיך געשלאָגן און געריסן דעריבער. דאָס האָט זי געגרוילט. אַלע חושים האָבן אין איר געשריגן:

— ניין, דער מענטש וואָלט נישט געוואָרן קיין חסיד, ער וואָלט נישט געקומען צו קיין רבין, ער וואָלט אַליין געוואָרן א רבי, און אייגער צום אַנדערן וואָלט געקומען וויי איין פרייַנד צום אַנדערן! שרעקלעך! עס איז שרעקלעך! אַז דער מענטש מיט האָבן א גאָט, א גאָט, צו וועמען ער זאָל קאָנען דינען! דאָס מיט יעדער מענטש אַליין קאָנען זיין א גאָט פאַר זיך! און דער מענטש — א, ער איז אפילו קיין מענטש נישט אין וועט דאָס שוין קיינמאָל נישט זיין! דער מענטש וויל און מיט האָבן א געץ, צו וועלכן ער זאָל זיך קאָנען בוקן און א געץ, וועלכער זאָל פאַר אים צו דעם געץ בעטן!

זי האָט זיך דערמאָנט, וויי עס זענען פרויען געקומען צו איר טאַטן, אַז ער זאָל אויסבעטן פאַר זיי קינדער באַם רבונו

— וואָס זשע דען האַלטסטו אַזוי פּעסט צו די אויגן? דו ביסט אפשר חס ושלום נישט געזונט? דו עסט דאָך גאָרנישט, אפשר זאָל איך ברענגען דעם רופא, אָדער אַ דאָקטאָר פון ערגעץ? ווי דו זעסט אויס! אַזוי בלאַס!

זי אין צו איר צוגעגאַנגען, געוואָלט איר אָנטאַפּן דעם שטערן, צו זען אויב זי האָט היץ, נאָר שבעלע — אַז זי האָט דערפילט די מומער גייט צו איר צו — האָט זי זיך געטון אַ דריי אַוועק פון איר. די רביצין איז נאָך מער דערשראָקן געוואָרן, און אַ פאַרצאַפּלטע זי געפרעגט: „וואָס איז דיר, מיין קינד? ווי רויט דו ביסט עפּעס איצט מיט איינמאָל געוואָרן!... די פּאַרב אין דיין פּנים האַלט זיך אין איין בייטן... דו האָסט זיכער היץ, לאָז, מיין קינד, לאָז מיך זען, וואָס דיר איז! ווי איז מיר...״

נאָר שבעלע האָט זי נישט געלאָזט צו זיך צוגיין. וופן זי האָט געזען, אַז די מומער וויל דווקא צו איר צוגיין איר אָנטאַפּן דעם שטערן, האָט זי געטון אַריין אויף אירע אויגן. די רביצין איז שטיין געבליבן אַ צעטומלטע און געשטאַמלט: „סאַראַ בליק זי האָט!...״

זי איז גיך אַרויסגעלאָפן, זאָגנדיק עפּעס אין דער שטיל, וואָס שבעלע האָט נישט פאַרשטאַנען.

שבעלע האָט זיך פאַרטראַכט וועגן איר לאַגע: „ווער איז זי? וואָס איז זי? אין וועלכער שטוב איז זי?״ זי האָט געטראַכט וועגן איר טאַטן דעם רבין, וועגן איר מאַמען דער רביצין, און וועגן איר עלטערער שוועסטער חוהלע. זי האָט געוווסט, אַז איר פּאַטער איז נישט אַזעלכער, ווי אַ סך מענטשן אין דעם שטעטל האָבן איצט שוין אויף אים גענאָגט. זי האָט געוווסט, אַז ער איז נישט קיין רבי, אַזעלכער, ווי עס איז געווען דער בעל שם, רבי נחמן בראַצלאַווער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, אָדער אַן אַנדער רער פון די פּרעדיקע גדולים; אָבער אַ מכשף — ווי אַ סך פון זייע פריערדיקע חסידים רופן אים איצט — איז ער אויך נישט. זי האָט געוווסט, אַז איר טאַטע האָט אייגנטלעך גאָרנישט געוואָלט

אַ סך יידן אינם שטעטל — די, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט אַלט-
וואַרג און ברוכוואַרג, זייער פרומע הסידים — האָבן ווידער אָנ-
געהויבן רייך ווערן איבער נאַכט און, פאַרשטייט זיך, נישט אויפ-
געהערט ווייטער זיך צו קלאָגן, אַז זיי האָבן נישט אויף קיין
פונט ברויט. די רייכע האָבן געזיפצט: „אַן אומגליק... אַן אומ-
גליק...“

XXV.

פון יענעם שבת אַן, ווען דאָס געשלעג איז געווען און יאָטל
וואָלף דודס האָט געשטאָכן שמואל זיינוולען, האָט שבעלע זיך
אָפּגעשלאָסן אין איר שטובל און פון דאָרטן גאָרנישט געוואָלט
אַרויסגיין. זי איז איצט אַ סך שפּעטער אויפגעשטאַנען פון שלאָף.
זי האָט געעפנט דעם לאָדן פון איר פענצטער און זיך אַוועקגע-
זעצט באַם וואַרעמען אויוון. ווען די דינסט, אָדער די מאַמעשי,
וואָלטן איר נישט אַריינגעברענגט קיין עסן אין איר צימערל,
וואָלט זי נישט געגעסן: זי וואָלט זיך אין דעם קיינמאָל נישט דער-
מאָנט. זי האָט אינגאַנצן אויפגעהערט אַרויסצוגיין אינדרויסן,
אויפגעהערט שטיין באַם פענצטער און קוקן אויף ר׳ אברהם דעם
וואַלד-כוחרס הייזל, וואָס איז אַמאָל אַזוי שיין געווען און איז
דערנאָך אָפּגעשטאָרבן צוזאַמען מיטן באַלעבאָס — אויפגעהערט
צו זוכן יוספן. אירע אויגן האָבן אָנגעהויבן קוקן גאַר ערגעץ אַנ-
דערש. זיי זענען גרעסער געוואָרן, און דער בליק אין זיי אַ סך
ווייטער און טיפער. נאָר די רביצין, תמיד, ווען זי האָט איר
אַריינגעברענגט צו עסן, אָדער, ווען זי איז זי אַריינגעקומען רופן
צום עסן, האָט זי זי געטראָפן מיט פעסט צוגעמאַכטע אויגן. זי
האָט זי תמיד געפרעגט: „שבעלע... דו שלאָפסט?...“ און אַז
זי האָט איר נישט געענטפערט, האָט זי זי נאָכאַמאָל געפרעגט:
„קינד מיינס... דו שלאָפסט?...“

רעדט, ער זאָל פּסקענען פאַלש די דין־תּורה. ער האָט געברומט: „וואָס הייסט די רביצין? אַ ווייב...“ ער האָט אַ מאַך געטון מיט דער האַנט און צו זיך געזאָגט: „מיש דיך נישט, וואָלף דוד, דאָרט, ווו דו ווייסט נישט און קום נישט דאָרט, ווו דו דאַרפסט נישט! דו וועסט דיר צען טויזנט מאָל דעם קאָפּ צעברעכן וועגן דער דין־תּורה, וואָס דער רבי האָט געפּסקנט, און דו וועסט דאָך נישט וויסן! ביסט געווען באַם רבין אין שטוב, האָסט אַליין גע־זעען יעדן שבת, ווי הערש לייב האָט דער רביצין אַרויסגענומען דעם טעלער קוגל פון דער האַנט, און... יאָ, דו האָסט אַלץ גע־זעען, און דאָך ווייסטו אַ גוטע קרענק! הערן, וואָס מענטשן רעדן? מענטשן זענען בהמות, קייען שטרוי און מעקען נאָך איינער דעם אַנדערן! אָבער דו ווייסט וועגן דער דין־תּורה איין זאַך: משה איסר דער פּראָצענטניק וויל אַרויסוואַרפן אַן אָרעמע אלמנה מיט אַכט קליינע קינדער פון איר אייגן הויז — ווייל אַזוי האָט געפּסקנט דער רבי — און דו, וואָלף דוד, דו מוזסט דעם משה איסרן די זייטן אונטערהאַקן, אויב ער וועט דאָס טון! און ווער עס איז גערעכט, ווי אַזוי עס שטייט טאַקע באמת אין דער תּורה — דאָס ווייסטו נישט, ווייל דו האָסט קיינמאָל גאָרנישט געלערנט, און דו וועסט עס שוין קיינמאָל נישט וויסן! דו ווייסט איצט, אַז באַ גנבים וואָלט אַזאַ זאַך נישט געשעען, אפילו באַ גזלנים נישט! דעריבער, וואָלף דוד, ליג אין דיין מיסט־קאַסטן. ווו דו ביסט געלעגן, און וואַרט ביז דו וועסט פּגרן!“

און ער האָט זיך פעסט אַ נעם געטון אין דער האַנט אַריין: ער האָט זיך צוריק אַ נעם געטון צו דער „אַרבעט“, ווי אין די אַמאָליקע גוטע צייטן. ער האָט אָנגעהויבן פאָרן מיט חברה אויף יאַרידים, און פון הויפישע שטאַלן האָבן איצט ווידער אָנגעהויבן פאַרשווינדן פערד. אינם שטעטל האָט מען ווידער דערפילט, אַז עס איז דאָ אַ וואָלף דוד. לעדער־געשעפטן, שניט־געשעפטן און גאָלד־געשעפטן, האָבן ווידער אָנגעהויבן צו ווערן אויסגעליידיקט, וועש האָט ווידער אָנגעהויבן פאַרשווינדן פון ביידעמער און געלט, בעטגעוואַנט און צירונג פון שטיבן אַרויס. הינער און גענז — נאָר פעטע — האָבן פון קאַמערן ווידער אָנגעהויבן „אַוועקפליען“.

דייכער חסיד, און די אלמנה מיט אכט קליינע קינדער וועט מען איצט ארויסוואַרפן פון איר אייגן הויז!"

די חסידים האָבן פאַרשטאַנען, אז אין דעם, וואָס דער רבי האָט געפסקנט פאַלש די דין־תורה, איז מסתמא שולדיק געווען די רביצין, וויל זי פירט דאָס גאַנצע רעדל. אָבער — — — און זיי זענען ארומגעגאַנגען וויַ אָן קעפ, מיט אראָפגעלאָזטע אויגן, ביז אייגער פאַרן אַנדערן וואָלט זיך געשעמט. אָלץ, וואָס מען האָט פריער געריידט אויף דער רביצין און אויף דער עלטערער טאָכטער, האָט איצט יעדער שוין געגלייבט. וויַ אזמגליקלעכע קליינע יתומים, וועלכע דער טאָטע איז פלוצלינג געשטאָרבן, האָבן די חסידים זיך געפילט. פריער זענען פאַר זיי אָפן געווען אַלע הימלען, זיי האָבן אָלץ געקאָנט זען און מיט איינמאָל — ניין, נישט די הימלען האָבן זיך פאַרמאַכט, נאָר זיי האָבן פלוצלינג דערזען, אז אין די הימלען איז אזוי פינצטער, אזוי פינצטער — — —

זייערע אייגענע אויגן האָבן זיי פריער — — —

זיי האָבן זיך געטויפט אין זייערע ווינטער־קאַפאָטעס, געוואָלט זיך ארייַנבאהאלטן אין זיך אַליין. „קאַלט, קאַלט... אַ שרעקלעכער ווינטער... די פרעסט ווערן אַלעמאָל שוועראַר..." פאַר דוד חיים יחיאלס הויז, וווּ דאָס גרויסע אומגליק פון זיין לעצטן איין־און־אייניקן זון איז געשעען, האָט קיינער נישט געקאָנט פאַרבייגיין און זיך געשעמט אים צו קוקן אין די אויגן אַריין, אַז זיי האָבן אים ערגעץ געטראָפן. יעדער האָט איצט געזוכט די נאָענטקייט פונם רב, וועלכן זיי האָבן נאָכן געשלעפט, וויַ אין חרם אַריינגעלייגט. אָבער אייניקע חסידים, צוזאמען מיט הערש לייבן, זענען איצט צום רבין געגאַנגען נאָך מער, ווי צריער. נאָר די רביצין האָט געפילט, אז נישט צום רבין קומען זיי: זי האָט זייערע שטעכעדיקע בליקן נישט געקאָנט איבערהאלטן. א שוידער איז איר דורכגעגאַנגען איבערן גאַנצן לייב, וועו זי האָט זיך איצט מיט הערש לייבס אויגן געטראָפן.

צומיינסט אָבער האָט איצט געליטן וואָלף דוד: וויַ פון הימל צוריק אויף דער ערד אראָפגעוואָרפן. פאַר אים איז דאָס קיין תירוץ נישט געווען, אז די רביצין האָט דעם רבין אַנגע־

אַנגעפריידט זיך אוּן אַנגעטאַנצט זיך —
אַהיים מוז מען גיין".

XXIV.

נאָך דעם רוישיק פרייַלעכן שבת־חנוכּה 'באַם רבין אוּן דער חתונה בּאַ דער אַרעמער אַלמנה, איז דאָס יידיש חסידישע לעבן אינם שטעטל עפעס פלוצלינג מיט איינמאָל אינגאַנצן ווי שטיין געבליבן. דידאָזיקע שרעקלעכע שטילקייט מיט איינמאָל האָט קיינער נישט געקאָנט פאַרשטיין. מיט אויסגעלאָזטע אויגן האָט פאַרצוייפלט יעדער געפרעגט: „ערשט נעכטן האָט אַזוי גערוישט אוּן געקאָכט, אוּן היינט — אַזאַ קאַלטע אוּן טרויעריקעפּ וסטקייט, ווי אַלץ וואָלט איינגעשלאָפן, אָדער געפרוירן געוואָרן דורך די גרויסע פרעסט אוּן דעם שוערן ווינטער".

עס האָט אויסגעזעהן, ווי די חתונה וואָלט געווען דער לעצטער אָטעם פוּן אַ לעבן, וואָס האָט הונדערטער אוּן הונדערטער יאָרן געדויערט אין דעם שטעטל. איצט האָבן אין דערטשמיעלעטע געהירן אַרומגעהויערט אָפּגעריסענע שטיקלעך געדאַנקען וועגן רבין, וועלכע קיינער האָט נישט געזאָלט גלייבן אוּן געפילט, אַז זיי זענען דאָך אמת. דידאָזיקע געדאַנקען האָבן טעמפּ געפרעסן, געפרעסן. מיט איינמאָל האָבן זיי אויפגעפלאַקערט אין אַ העליש פייער, וואָס האָט געברענט דעם גאַנצן נאָפּ, דאָס האַרץ — דעם גאַנצן גוף. עס האָט קיינער זיי נישט אַרויסגערעדט, אָבער אין די בלאָסע צעשראָקענע אוּן אָנטוישטע פנימער פוּן די חסידים, אין זייערע בליקן, האָט זיי יעדער געקאָנט לייענען. די חסידים האָבן וועגן דידאָזיקע געדאַנקען פאַרצווייפלט זיך געראַנגלט, אָבער אַ שרעקלעך קול האָט נישט אויפגעהערט אין זייערע אויערן צו שרייען: „דער רבי האָט נעפסקנט פאַלש די דין־תורה! ער האָט ציגעפסקנט משה איסרן דעם פראָצענטניק, ווייל ער איז זיינס אַ

געשטעלט קייגנאיבער דער באָבעשי, ווייט אָפּגערוקט, און אַראָפּ-געלאָזט דעם קאָפּ. דאָס אייגענע האָט אויך געטון די באָ-בעשי.

די קלעזמאָרים האָבן געשפּילט איינגעהאַלטן. די באָבעשי, אַ ברוגזע, האָט זיך געדרייט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטער נאָז. . . דער זיידעשי איז איר אַקייגנגעגאַנגען און אויפן וווּנק איר געוויזן, אַז ער וועט איר קויפן אויערינגלעך. האָט די באָבעשי אים געוויזן, אין טאַנץ, אַז זי האָט אַליין זיך געקויפט אויערינגלעך. איז געגאַנגען דער זיידעשי און ער האָט איר געוויזן אַז ער וועט איר קויפן אַ שיין קלייד. האָט די באָבעשי זיך אויס-געלאַכט פון אים און קאָקעטיש אים געוויזן אין טאַנץ, אַז אַ שע-נער קלייד, ווי אירס, איז גאָר אין דער גאַנצער וועלט נישטאָ. דער זיידעשי האָט שוין מער נישט געוווּסט, וואָס ער זאָל פאַר איר טון און איר געוויזן, אַז ער וועט איר געבן דאָס טעלערל פון הימל. . . האָט די באָבעשי אָנגעהויבן פון אים חוזק מאַכן, אַז ער איז אַ שוטה, אַ לעקיש, איז דער זיידע טרויעריק געוואָרן. נאָר גלייך איז ער געפילן אויף אַן עצה, און איר געוויזן, אַז ער וועט מיט איר אַקייגנגיין משיחן. . . דעמאָלט איז די באָבעשי אַ פריילעכע געוואָרן, זי האָט צו אים אַ שטרעק אויס געטון אַ רע הענט און דער זיידעשי, אַ דערפרייטער, האָט זיך אַרומגעכאַפּט מיט איר, געקנאַקט מיט די פינגער און געטאַנצט מיט איר אָן אויפהער, אָן אָטעם, אַז די קלעזמאָרים זענען אַזש מיד געוואָרן צו שפּילן.

דערנאָך האָט דער גאַנצער עולם געטאַנצט אַ רעדל מיטן חתן. די כלה איז שוין נישט געווען. די קלעזמאָרים האָבן גע-שפּילט אַלע מאָל גיכער, דאָס רעדל האָט זיך געדרייט אַלע מאָל ווילדער, און ווען מען האָט אויפגעהערט, איז דער חתן שוין נישט געווען. . . די קלעזמאָרים האָבן דאַן אָנגעהויבן שפּילן אַ טרויעריקע פאַרשלאָפענע מעלאָדיע, און אַלע האָבן צוגעזונגען:

„אַהיים, אַהיים, אַהיים, אַהיים,
אַהיים מוז מען גיין;

שיין ווייבעלע דערלאנגט איר קליין זיידן טיכעלע און אלע האב דערויף אייגנעשטימט.

אהרן ברוך האט אלעמאל אן אנדערן אויפגערופן. די קלע־ מארים האבן אויפגעשפילט, די ווייבער און די יידן האבן געפאטשט מיט די הענט און דער אויפגערופענער האט דריי מאל זיך ארומ־ געדרייט מיט דער כלה. דערנאך האבן די קלעזמארים אנגעהויבן שפילן א פרייליכס און דאס האט געטאנצט מיט דער כלה דאס מצווה־טענצל, האט מיט זיין ווייב, אדער מיט א קרוב, גע־ טאנצט א קאזאק. אויך וואלף דוד האט געטאנצט מיט דער כלה דאס מצווה־טענצל, זיין ווייב גאלדעלע די יונהציקנס און סענדער בעבען. ער האט ארומגעכאפט זיין ווייב — די הויכע ציפע — און געטאנצט מיט איר אן אויפהער. ער האט א ווונק געטון צו די קלעזמארים, זיי זאלן אים שפילן זיין „העי דא דאנא". אן אויפהער האבן די פידלען זיך געריסן, דער באס און די פויק האט צוגעזבענצעט.

סענדערל האט אלעמאל א טוף געטון מיט די פיס, אז דאס גאנצע הייזל איז שיער אייגנעפאלן, און א קוויטש צו געטון: „הע־ דא דאנא דאנא האפ האפ!..."

די אלטע יידן האבן געשריגן: „וואס איז דא, א פויערישע חתונה?..."

נאר סענדערל האט קיינעם נישט געהערט. ער האט גע־ טופעט מיט די פיס און געשריגן: „הייב די פיס, ציפע!... העי דא דאנא דאנא האפ האפ!..."

דערנאך האט די באבעשי זיך פארנומען צום טאנץ. די קלעזמארים האבן געשפילט פאמעלעך. די ווייבער, און אורך די מיידלעך, האבן געפאטשט מיט די הענט. דער באבעשי האט אקיינגנעטאנצט א שיין ייגג מיידל. די באבעשי האט געשריגן צו די קלעזמארים: „לעבעדיקער!..." דאס ייגג שייגע מיידל איז מיד געווארן. גלייך האט אן אלטער זיידעשי פארנומען איר פלאץ. ער האט א געשריי געטון צו די קלעזמארים: „שפילט א ברוגז!" די באבעשי האט אנגעהויבן זינגען: „בין איך מיט דיר ברוגז, וויס איך נישט פארוואס..." דער זיידעשי האט זיך צוועק־

דער מחותן הנגיד, המפורסם, ר'... מיט זיין וויב די מחותנתטע, הצנוע המרת... שענקען אַ פּאָר גאָלדענע לייכטער! ... אָ, דאָ זענען זיי! ... זעט, זיי זענען געל, פֿלאַנקען ווי גאָלד! ... און איצט, יעמוד דעם חתנ עלטערער ברודער, החכם, המופלג, ר'... מיט זיין אישה, היקרה, יפת תואר, מרת... שענקען צען טיץ זילבערנע לעפל און גאָפל, פינף טיץ קלייניע לעפעלעך צו קאָרמענען די קינדער, וועלכע די כלה — שוין אַ האַלב ווייבל — די שענסטע אין דער וועלט, וועט אם ירצה השם האָבן! ... די לעפעלעך וועלן זיין פּאַר יעדן קינד אַ לעפעלע! ..."

עס איז געווָארן אַ געלעכטער. יינגע וויבלעך זענען רויט געווָארן, די כלה האָט באהאַלטן די אויגן און די עלטערע פרויען האָבן געשריגן: „ער שווינדלט! ...

— זעט: די לעפל און די גאָפל זענען וויס ... איינס... צוויי... דריי... און איצט פון דער כלהס צד: די מאַמע זאָל לעבן שענקט... איינס... צוויי... צווויי הונדערט רובל... איצט קומט מורה מורינו, הגאון, ר'... וואָלף דוד, מיט זיין אשה, הצדיקת, מרת גאָלדעלע, שענקען — און אויף אַן אמת — אַ גאַנצן הונדערטער, אַ טוץ טישטוכער, אַ סערוויז, און אַלץ, וואָס מען דאַרף האָבן איינצוואָרדנען אַ יינג פּאָרפאָלק!

עס האָט יעדער אויפגעשטעלט די אויערן, אויפגעריסן די אויגן און געקוקט צו וואָלף דודן.

וואָלף דוד האָט געזעהן, אז מען קוקט אויף אים אזוי, האָט ער אַרויסגעדונגערט: „דאָס, וואָס דער בדחן האָט געזאָגט, גיב איך!

— און איצט וועלן מיר גיין טאַנצן דאָס „מצוו ה-טענצל". — האָט אהרן ברוך זיך צעזונגען.

ער האָט אַרויסגענומען פון דער קעשענע אַ גרויסע רויטע פּאַטשיילע, פול מיט גרינע און געלע פלעקן פון טאַבאַק, אז אַלע האָבן זיך צעגוסט, און דערלאַנגט די כלה. די מיידלעך האָבן אויפגעהויבן אַ פּראָטעסט: „אָן אַ פּאַטשיילע! ..." די עלטערע וויבער און יידן האָבן אַבער גישט צוגעלאָזט. דאן האָט אַ ייִנג

כלה האָט דאָך נעבעך דעם גאַנצן טאַג נישט נעהאַט אין מויל !..."

די פריילעכקייט צווישן די געסט איז געוואָרן נאָך שטאַר-קער. זיי האָבן דער באָבעשי אָנגעגאָסן אַ גרויסע כוסה און זי האָט זי מיט איינמאָל אויסגעטרונקען.

וואָלף דוד האָט נישט געקאָנט צוזעען, ווי אהרון ברוך דער שמש פאָרעט זיך צו פאַמעלעך, עפּעס קריכט ער, ווי ער וואָלט געשלאָפן, און זיך אַ נעם געטון צו דער אַרבעט. ער האָט זיך אָנגעטון אַ גרויס פאַרטוך און געטיילט פון פאָדל אַרויס ווייסע בולקעס. ער האָט דערזעען סענדערל בעבעך, זיך דערפרייט מיט אים: „סענדער!... נאַ, דיר גיב איך צוויי בולקעס!... ווו איז דיין יידענע?..."

— מיין יידענע?... „ציפּע!... ווו ביסטו?... דאָרט איז זי!..."

וואָלף דוד האָט צו די טישן דערלאַנגט פיש, פלייש און נאָך אַנדערע מאכלים. צו דער חתונה זענען אויך געקומען די ספּעציעלע חתונה-שנאָרער. זיי האָבן נאָר אַ ביסל מער, ווי אַלע געסט, געטרונקען, אַ ביסעלע מער געגעסן און נאָך עטוואָס באַ-האַלטן אין די קעשענעס: אַ שטיקל לעקעך, אַ בולקע, אַ שטיקל פיש, פלייש, — וואָס זיי האָבן געקאָנט. וואָלף דוד האָט דאָס גע-זעען און זיי צוגערופן: „נעמט, פעטער, נעמט! נישט אַלע טאָג איז אַ חתונה, און נישט צו יעדער חתונה קום איך!... נעבעך אַ רחמנות אויף ענק, וואָס עטץ קאָנט נישט די מלאכה... איך שעם זיך פשוט... נאַט אייך, פעטער, נאָך אַ טרונק בראָנפן!... נאָך איינס?... טרינקט!..."

דער בדחן האָט אָנגעהויבן זאָגן פריילעכע שטיקלעך. די געסט האָבן זיך געקאָלערט פון געלעכטער. אויף די טישן האָט מען אַרויפגעשטעלט טעלער מיט אויפשריפטן: חברה הכנסת כלה", „חברה ביקור חולים", און נאָך אַנדערע. דער עולם האָט זיך גלייך גענומען צו די קעשענעס. די קלעזמאָרים האָבן געשפּילט פריי-לעכע שטיקלעך. דאַן האָט דער בדחן זיך אַרויפגעשטעלט אויף אַ טיש און אָנגעהויבן רופן דרשה-געשאַנק: „פון חתנס צד, שענקט

וואָלף דוד האָט אַ געשריי געטון: „וען עס וואָלט געווען אַ רייכע חתונה! . . ."

ער האָט געוואָלט נאָך עפעס זאָגן, נאָר ער איז בלאָס געוואָרן און שוין חרטה געהאַט, וואָס די עטלעכע ווערטער האָבן זיך אים ארויסגעריסן פון מויל. מסדר קידושין געווען האָט אַ ייִד מיט אַ לאַנגער וויסער באָרד. דער חתן האָט וואָרט בא וואָרט נאָכגעזאָגט „הרי את". נאָך די ברכות פונם מסדר קידושין האָט מען אים געגעבן ווייַן צו טרינקען, און פון דעם זעלבן האָט מען אויך געגעבן דער כלה. דאָן האָט מען אונטער דעם חופה פיס אונטערגעלייגט אַ גלעזל און ער האָט עס צעבראָכן. דערנאָך האָט אַ ייִד געלייענט די פתיחה און דער עולם האָט דעם יינגן פּאָפּלק געווונטשן מזל־טוב.

די קלעזמאָרים האָבן אויפגעשפּילט — אהיימגעפירט דאָס יינגע פּאָרפּאָלק, וואָס איז איצט שוין געגאַנגען צוזאַמען אין געאָרעמט. אויפן וועג האָט אַ אלטע באָבעשי זיי אקיגענגעטאַנצט מיט אַ גרויסן געפלאָכטענעם קוילישט. חתן־כלה האָט מען אריינגעשטופט אין אַ באַזונדער שטיבל. די אַלטע באָבעשי האָט זיך אוועקגעשטעלט בא דער טיר היטן, אז קיינער זאָל דאָרט נישט אריינגיין. נאָר גלייך, נאָך איין מינוט אפשר, אָדער צוויי, האָט זי די טיר געעפנט און חתן כלה צוריק אַרויסגערופן. זי האָט זיי אוועקגעזעצט באַם טיש אינבנאָן, צווישן די געסט, און זיי דערלאַנגט דאָס ערשטע מאָלצייט נאָך א גאַנצן טאָג פאַסטן.

אַרום די טישן זענען געזעסן באַזונדער פרויען און באַזונדער מענער. די מענער האָבן געטרונקען לחיים צום יינגן פּאָרפּאָלק און זיי געווונטשן. אהרון ברוך דער שמש און דער כלהס א מומע האָבן זיך געפּאָרעט. די באָבעשי האָט אריינגעטראָגן די „גאָלדענע יויך" און דאָס „גאָלדענע הינדל" פאַר חתן־כלה. נאָר דער עולם האָט זיך גלייך געהאָרפן אויף די טעלער און פאַר חתן־כלה איז גאָרנישט איבערגעבליבן. און אַזוי האָבן זיי אַלץ אוועקגעכאַפט פון חתן־כלה, ביז די באָבעשי האָט זיך מיט אַ כלומרשט ברוגזן טאָן אריינגעמישט: „פרעסערס! . . . חתן־

האָט אָנגעצונדן נאָך ליכט — פאַר דער טויטער נשמה — און אַן אימה איז יעדן באַפאַלן. דער בדחן האָט אין זיין זאָגן איצט דערמאַנט אַלעמאָל דער כלהס טאַטן, וועלכער איז אַזוי פרי אַוועק פון דער וועלט, נישט דערלעבט זיין קינד צו פירן צו דער חופה.

די כלה האָט מער נישט געקאָנט ווייגען. זי האָט געשריגן: „מיין ליבער און טייערער טאַטע!...“

באַלד איז זי אַנטשוויגן געוואָרן. געשרייען: „די כלה חלשט!...“

מען האָט זי געמונטערט. דער חזן דאָט געענדיקט די לעצטע ווערטער פון „אל מלא רחמים“, און באַלד האָבן פריילעכע שטימען זיך געטראָגן: „מען פירט דעם חתן!...“

די פידלען האָבן אַלע, אין גרעסטן טעמפּאָ, אָנגעעויבן שפּילן איין טאָן. אהרן ברוך דער שמש האָט געשריגן: „אַ וואַרע!... אַ וואַרע!...“

דער חתן האָט אויף דער כלה אַרויפגעוואָרפן דאָס דעקטוך. די ווייבער האָבן אים באַשיט מיט האָפּן און די מיידלעך מיט קאָנפעטי. דאַן האָט מען אים צוריק אַרויסגעפירט און ווידער געשריגן: „די אונטערפירערקעס!“

די מיידלעך און די פרויען האָבן באַקומען פאַרשידנפאַרביקע ליכטלעך. זיי האָבן די ליכטלעך אָנגעצונדן און אַזוי אַרום געפירט די כלה צו דער חופה. די עלטערע ווייבער האָבן באַ דער טיר אַכטונג געגעבן, אַז נאָר מיטן רעכטן פוס זאָל די כלה אַריבערטרעטן די שוועל. „מיטן רעכטן פוס!... מיטן רעכטן פוס!... — האָבן זיי געשריגן. די קלעזמאָרים זענען געגאַנגען פאָרויס פאַר דער כלה און געשפּילט. אונטער דער חופה איז שוין געשטאַנען דער חתן. די אונטערפירערקעס האָבן די כלה זיבן מאָל אַרומגעפירט אַרום חתן. אַלע האָבן אין דער גרעסטער שטילקייט געוואַרט אויפן רבין, ער זאָל קומען מסדר קידושין זיין. אָבער ער איז נישט געקומען. אהרן ברוך איז אָנגעקומען און געזאָגט, אַז דער רבי וועט גישט קומען, ווייל ער האָט אַ שווערע דין תורה צו פּסקענען.

קומען איבערן מענטש. די כּלה האָט אַלעמאָל שטאַרקער געווינטשן
וי אַ קליין קינד.

מרדכיליע קלעזמער, אַ שווינדזיכטיקער, האָט סאָלאָ געשפילט „כּל נדרי". ער האָט פאַרגלייזט די אויגן אין פאַרצוגן דעם בלאָסן שטערן. זיין גאַנצער גוף האָט געציטערט. די פידל האָט געציטערט אין זיין האַנט. די טענער זענען ווי פאַרבאָרגענע געקומען פון ערגעץ ווייט, פון דער טיפער טיפעניש אין געקלאָגט זיך אַזוי יעמערלעך, אַזוי ביטער; געטענהט, געמאַנט געראַכטקייט, זיי האָבן פאַרצוויפלט געשריגן אין אַ מדבר. נאָר באַלד האָבן זיי זיך אָנגעהויבן בעטן, ווי אַ קינד, ווען עס שטאַרבט. מרדכילע איז מיטן בויגן געגאַנגען פון איין סטרונג אויף דער צווייטער, אַרויסגעצויגן פון דער פידל אַלע מאָל ווייכערע טענער, און מיט איינמאָל — אַ שרעקלעכער שטורעם, עס דונערט, עס בליצט — די גאַנצע וועלט שרייט צו גאָט. זיין פנים איז אויפגאַנצן בלאַס געוואָרן, דער הויכער וויסער שטערן שטעלט זיך אָנגעפיצט און די פליגל פון זיין פיינער נאָז האָבן געציטערט.

די פרויען און די מיידלעך האָט זיך געדאַכטן, אז זיי שוועבן אין וועלטן, אין ווילכע זיי זענען נאָך קיינמאָל נישט געווען, זיי הערן רעדן ווענן אזעלכע געדאַנקען, וואָס זיי האָבן נאָך קיינמאָל נישט געהערט און זענען אזעלכע בילדער, ווילכע זיי האָבן נאָך קיינמאָל נישט געזעען. פלוצלינג געשרייען: „דער כּלה איז נישט גוט!"

פון דער פידל האָבן זיך אַנגעהויבן גיטן פרייליכע טענער, ווילכע זענען אַלע מאָל פרייליכער און ליכטיקער געוואָרן, אין אַלע האָבן טיף אַפגעעטעמט. איצט האָבן די פרויען אויסגעזונגען אַסך איידלער, ווי פריער. די מיידלעך האָבן אויסגעזונגען, ווי איידלע, ערשט אַרויסגעשפּאַצט בלומען, און די כּלה האָט אויסגעזונגען, ווי אַ וויסער מלאך.

דער בדחן האָם אויפגערופן דעם געשטאַרבענעם טאַטן, ער זאָל זיין קינד בענטשן צו דער חופּה. די מיידלעך און די פרויען האָבן זיך צעריקט — געמאַכט אַ ווינק דעם געשטאָרבענעם. מען

געטרונקען, געריכערט אין געגעסן לעקעך. זיי האָבן זיך געגריים צו מאכן א טענצל, נאָר אהרן פרוך דער שמש איז אריינגעקומען אין צו וויסן געטון, אז פון כלהס צד איז מען געקומען צו קבלת-פנים, מען דאַרף באלד גיין צום באדעקנס.

דער כלה האָט מען פארפלאָכטן די האָר. די מיידלעך האָבן זיך ארום איר ארומגעשטעלט, זיך געסודעט אין זיך געשפילט מיט אירע צעפלאָכטענע וויכע וואַרעמע האָר, וועלכע האָבן באַדעקט אירע אקסלען אין געגרייכט איר ביז אין דער טאַליע. די פרויען האָבן אָנגעצונדן נאָך ליכט. עס איז געוואָרן זייער שטיל.

דער בדחן האָט באזונגען די כלה. ער האָט אָנגעהויבן:

„ליבע טייערע כלה!

געדענק, וואָס בא דיר איז היינט!

דער טאָג, וועלן דו דאַרפסט גיין מיט דיין זיווג צו דער חופה

אין דאָס באדייט,

אז אין דער איצטיקער צייט

כוזסטו אָפגעבן דין וחשבון דעם הקדוש ברוך הוא, בעטן בא אים, אז ער זאָל דיר מכפר זיין אויף אלע דייטע זינד,

וי א פאטער זיין קינד".

די כלה האָט שטארק געוויינט. די יינגע מיידלעך האָבן זיך מיט די וויסע טיכלעך געוישט די אויגן. און די ויבער האָבן געכליפעט. בא יעדן זאץ, וואָס דער בדחן האָט געזאגט, האָבן די קלעזמארים א פיר געטון מיט די סמיטשקעס איבער די סטרונעס פון די פידלען: „טא-א-א...". די פליטן, די טראמפייטן, דער באס און די פויק האָבן אונטערגעהאלטן: „טרא-רא-רא...". דאן האָט דער בדחן וידער גזוגט, גערעדט אלעמאל מיט מער האַרציקייט, מיט משלים וועגן דעם, וואָס עס קען אלץ חס ושלום

מאַרק. דער חתן איז געזעסן אויף דער ערשטער פור, אַרום אים יידן און בחורים — אַלע פריילעך. אַ סך פון זיי האָבן געהאַלטן פלעשלעך בראָנפן אין די הענט, געטרונקען אויף די פורן און געשריגן: „ווו וועט דער חתן איינשטיין?"

— באַ ר' יעקבן! — האָבן פרויען — „מחותנתטעס" — וועלכע זענען געשטאַנען פאַר דער כלהס טיר, געענטפערט.

די קלעזמאַרים האָבן נישט אויפגעהערט שפּילן. זיי זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג, ווו ר' יעקב וווינט און די פירן, מיט די פריילעכע געשריען אויף זיי, מיטן טומל און געפילדער, זענען זיי נאָכגעפאָרן. דערנאָך זענען זיי צוריקגעקומען צו דער כלה און האָבן ווידער געשפּילט וואַלסן, קאָנטערס, ליאַסערס און שערן. די מיידלעך און יינגע ווייבלעך האָבן ווידער געטאַנצט. די עלטערע פרויען האָבן זיך געפּאָרעט, אַרומגעטראָגן אויף טאַצן לעקעך און זיסן בראָנפן, מאַקעראָנדלעך, צוקערלעך, ניס, און געבעטן זיך באַ די געסט, זיי זאָלן נעמען עפּעס אין מויל אַריין, זיי זאָלן געניסן. די מיידלעך און יינגע ווייבלעך, רויט דערפלאַמטע, האָבן זיך געדרייט אין טאַנץ, געפלויגן, ווי יינגע סאַרנעס. די פריילעכע מוזיק האָט גערוישט. די קלעזמאָרים — „ווילעיינגען" — האָבן געוווּנקען צו די מיידלעך... די, וואָס זענען אָפּגעשטאַנען פונם טאַנצן, האָבן זיך געלאָזט וווילגיין באַ די נאַשערייען, געפאָכעט מיט די פעכערס איבערן פּנים, ווייל עס איז זיי געווען הייס. און געוואָרפן אייגלעך צו די וווילע יינגען, די קלעזמאָרים.

באַם חתן זענען געווען בחורים. זיי האָבן געטרונקען לחיים, און וואָלף דוד — ער האָט מיטגעברענגט עקסטרע צוויי שטאָפן — האָט געהאַלטן אין איין אָנגיסן.

— לחיים!... לחיים!...

דער חתן האָט אויפן טיש אַוועקגעשטעלט אַ גרויסע פּודלע פּאַפּיראָסן. אַלע האָבן גערייכערט, אפילו די, וועלכע זענען קיין רייכערער נישט געווען. אויך וואָלף דוד האָט אויפן טיש אַוועקגעשטעלט אַ פּידלע פּאַפּיראָסן, אַ צווייטע און אַ דריטע. מען האָט געברענגט צוויי פעסלעך ביר, נאָך צוויי שטאָפן בראָנפן. מען האָט

דאַרף האָבן צוּ דער חופּה אוּן בעטן געסט צוּ דער חתונה. „נאָר נישט קיין רייכע, נישט קיין יחסנים!" — האָט ער אים געזאָגט. „פשוטע מענטשן אוּן דעם רבין — ער זאָל קומען צוּ דער חופּה זאָגן די ברכות איבערן גלעזל ווײַן! איך וויס נישט, וויִ עס הייסט, וויִ מען זאָגט דערויף". ער אַליין איז אויך אַרומגעגאַנגען בעטן צוּ דער חתונה אוּן אַרומגעשיקט דאָז וויִב, זי זאָל בעטן די פרויען. „נאָר נישט קיין רייכע, קיין יחסנטעס!" — האָט ער אויך אִיר אָנגעזאָגט.

צווישׁ מיידלעך זענען אַריינגעקומען צוּ דער כּלה אוּן איר אָנגעזאָגט די גוטע בשורה, אַז דער חתן פאָרט. די כּלה איז רויט געוואָרן. אירע אויגן האָבן נאָך שטאַרקער אויפגעלויכטן. זי האָט זיך זייער שטאַרק פאַרשעמט אוּן די אויגן אַראָפגעלאָזט צוּ דער ערד.

— אַ שיינער?... אַ שיינער?... — האָבן נייגיריקע מיידלעך צווישׁן די חתונה־געסט געפרעגט.

— מיר ווייסן נישט, נישט געזען. — האָבן די צווישׁ אַריינגעקומענע מיידלעך געענטפערט. — די פּוּרן זענען נאָך ווייט.

באַלד איז אַריינגעקומען אַ ייִד — אַ „מחותן" — אוּן אָנגעמאַכט אַ טומל, אַז די קלעזמאָרים זאָלן אַרויסגיין אַקייגנשפּילן דעם חתן. די קלעזמאָרים האָבן גלייך איבערגעריסן דאָס שפּילן אוּן זענען אַרויס. די מיידלעך האָבן בעבעך געמוזט אויפהערן טאַנצן.

די קלעזמאָרים אינדרויסן, דערזעענדיק פּונדערווייטנס ברענעדיקע שטורקאַצן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן אין איין דערנעטערן, האָבן אויפגעשפּילט אַ פרייליכן מאַרש. אַ סך פּון די חתונה־געסט, מיידלעך אוּן ייִנגע וויבלעך, זענען אַרויסגעקומען מיט ברענענדיקע לאָמפּן אוּן ליכט. זיי זענען אַרויסגעקומען זען דעם חתן אוּן געשריגן: „ער איז אַ שיינער!... אַ שיינער!..."

מיט אַ ווילדן לייַרם אוּן טומל זענען די אָנגעקומענע פּירן אַרומגעפאָרן דריי מאָל אַרום דעם ראָטהויז, וועלכעס איז געשטאַנען אינמיטן

ליפן. די חברטעס האָבן זי ווידער אַרומגעכאַפט און זי ווידער געקושט: „ווי שיין דו ביסט!... ווי שיין די ביסט!... אמתער כלה-חן!...“

די צוויי מיידלעך האָבן זיך גענומען מאַכן די כלה-שטול. אין אַ ווינקל אויבנאָן האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אַן איינפאַך בענקל, האָבן אונטער די פיסלעך אונטערגעלייגט שטיקלעך האָלץ, אַז עס זאָל אויסקומען העכער, האָבן אויסגעבעט מיט צוויי קישנס און אַרומגעהילט מיט אַ ווייס ליילעך. פאַרן בענקל האָבן זיי אַוועקגע-לייגט קליינע קעסטעלעך פון פאַרשידענע סחורות — צוזאַמענגעשאַפט באַ שכנים — די קעסטעלעך געלייגט איינס אויפן אַנדערן ווי טרעפּ און אויך איבערגעדעקט מיט אַ ווייס ליילעך. אויף דעמדאָ-זיקן „טראָן“ האָבן זיי אַרויפגעזעצט די כלה. דאַן האָבן זיי פון ביידע זייטן טראָן אַוועקגעשטעלט צוויי קליינע טישלעך. אויף די טישעלעך צוויי אָנגעצונדענע ליכט אין אָפּגעפּוצטע לייכטערלעך און בלומען-בוקעטן פון פאַרשידנפאַרביק פּאַפּיר. עס זענען אָנגע-קומען נאָך געסט: מיידלעך און יינגע ווייבלעך. אַלע, אויסגעפּוצ-טע אין זייד און אין אַטלעס, האָבן זיך צעקושט מיט דער כלה און איר געוווּנטשן מזל טוב.

— ווי שיין זי איז!... ווי שיין זי איז!... — האָבן אַלע, וואָס זענען אַריינגעקומען, זיך פאַרחידושט.

— און ווי שיין די שטול איז געמאַכט!... — האָט נאָך גאָר אַ יינג מיידעלע, אָבער אַ כלה שוין, הילכיק זיך צעלאַכט און איז רויט געוואָרן.

— נאָר נישט קיין עין-הרע טון! — האָבן דער כלהס ביי-דע חברטאָרינס, שטייענדיק פון ביידע זייטן לעבן טראָן, אַז מען זאָל אים נישט אומוואַרפן, מיט אַ ליבן שמייכל זיך אָנגערופן און זיך פאַרגעשטעלט די געסט.

עס זענען אָנגעקומען די קלעזמאָרים, און די חתונה האָט זיך אָנגעהויבן.

וואָלף דוד האָט זיך אַ גאַנצן טאָג געפּאָרעט ווי אַ מחותן. ער האָט געזעען, אַז עס זאָל זיין גענוג בראָנפן און ביר, אַרומ-געשיקט אהרן ברוך דעם שמש, ער זאָל באַזאָרגן אַלץ, וואָס מען

אַוועקגעזעצט באַם ווייס-געדעקטן טיש, די כּלה אין אַ ניי קלייד אויבנאן, האָבן זיך געוווּנטשן, געקנאַקט ניס, גענאַשט צוקערלעך — פאַברענגט ביז פאַרנאַכט.

מאָנטיק, דעם טאָג פאַר דער חתונה, האָט די מאַמע, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פרויען, געפירט די כּלה אין באָד אַריין. זיי האָבן מיטגענומען לעקעך און זיסן בראָנפן, און ווען מען איז מיט דער כּלה צוריק אַרויפגעקומען פון דער מקווה, האָבן זיי גענומען צו ביסלעך, זיך געוווּנטשן, און גערעדט פרומע, אויסגעלאַסענע ווערטער. אין טאָג פון דער חופּה איז די כּלה אויפגעשטאַנען זייער פרי, אָנגעטון זיך אַ ווייס קלייד, און אָנגעהויבן דאַוונען. די מאַמע איז צו איר צוגעגאַנגען און איר געזאָגט: היינט איז באַ דיר דער יום הדין פון דיין גאַנץ לעבן! היינט מוזסטו, מיט א צעבראָכן האַרץ, בעטן באַ גאָט ברוך הוא, אַז ער זאָל דיר מוחל זיין אַלע דיינע עבירות, וואָס דו האָסט אין דיין גאַנץ לעבן געטון. היינט פאַסטו — עס איז באַ דיר יום כּיפּור...“

די כּלה האָט זיך ביטער צעוויינט. זי האָט זיך אָנגעהויבן קלאַפּן אין האַרץ אַריין: „על חטא שחטאנו לפניך...“ נאָכן דאַוונען איז זי מיט דער מאַמען געגאַנגען אויפן הייליקן אָרט, בעטן דעם טאַטן צו דער חופּה. ווען זי איז צוריק געקומען איז זי געווען זייער בלאַס, די אויגן זענען באַ איר געווען רויט און געשוואָלן פון וויינען. זי איז געווען פאַרטראַכט, און די שטריכן איבער איר פּנים זענען געווען זייער איידעלע.

באַלד נאָך מיטאָג האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די ערשטע חתונה-געסט. דאָס זענען געווען צוויי מיידלעך, דער כּלהס בעסטע חברטאָרינס. זיי האָבן זיך זייער שטאַרק צעקושט מיט דער כּלה, זענען איר אַרויפגעפאַלן אויפן האַלז און זי שטאַרק צוגעדריקט צום האַרץ, געוויינט פאַר פרייד, איר געוווּנטשן, און זי ווידער געקושט. באַלד האָבן זיי מיט קאַלט וואַסער איר אויסגעוואַשן די אויגן — מען זאָל נישט דערקענען, אַז זי האָט געוויינט — און איר אָנגעטון דאָס חופּה-קלייד און דעם שלייער. די כּלה האָט געלויכטן פון שיינקייט. אַ שמייכעלע האָט זיך באַוויזן אויף אירע

הונדערט רובל. שעלטנדיק, האָט זי פון טאָפּ אַרויס, וועלכער האָט זיך געקאָכט אויף דער קיך, אַרויסגעכאַפּט אַ הייסע קאַרטאָפליע און אַריינכאַפּנדיק זי אין מויל, איז זי צוריק אַרויסגעגאַנגען אין געוועלב אַריין.

חיים איצל האָט ווידער, ווי אַ ווילדער אַרומגעשפּרייזט איבער דער שטוב הין און צוריק, ווי אַ לייב אין אַ שטייג. ער האָט געכאַפּט אַלעמאָל אַן אַנדערע גמרא, געמישט, געלערנט, זיך פאַרטראַכט, און ווידער אָנגעהויבן לערנען. דאַן איז ער מיט איינמאָל אינגאַנצן שטיל גע אָרן און אפשר צוויי שעה געזעסן אַ פאַרגליווערטער. פּלוצלינג איז ער ווידער אויפגעשפּרונגען, ווי אַ צערייצטער לייב, זיך אַראָפּגעריסן דאָס קאַפּל פון קאָפּ, עס אַ וואָרף געטון אויף דער ערד און אין בלויזן קאָפּ שטיין געבליבן אין מיטן שטוב.

XXIII.

וואָלף דוד האָט צו די דריי הונדערט רובל, וועלכע ער האָט באַקומען, צוגעלייגט נאָך דריי הונדערט און אַוועקגעטראָגן זעקס הונדערט רובל דער כלה. צייט צוויי וואָכן איז אַלץ פאַרטיק געוואָרן: אַ וויפּראַווע אויפגענייט, לעקעך געבאַקן, געקאָכט און געבראָטן. דאָס אַלץ האָבן געטון דער כלהס שכנים, גוטע און פרומע גבאיטעס: זיי האָבן דאָס געהאַלטן פאַר אַ מצווה. די חתונה איז באַשטימט געוואָרן אויף דינסטיק — אַ מזלדיקער טאָג. שבת פאַר דער חתונה איז געווען דער פאָרשפּיל: עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען יינגע ווייבלעך און מיידלעך, אָרעמע, נאָר אַלע שבתדיק אָנגעטון, מיט אמתער פרייד אין האַרץ איבער יענעמס שמחה. אין דער אלמנהעס אָרעם שטיבל, וואָס איז געווען פריש געקאַלעכט, די פּאָדלאָגע געוואַשן און באַשיט מיט געל זאַמד, דער אויוון איינגעהייצט, איז פריילעך געוואָרן. די געסט האָבן זיך

גראָשן גיב איך דאָך אַוועק... וואָס זיצסטו דאָרט אויף לערנסט ?...
דו לערנסט דאָך גאָרנישט !... דו ביסט דאָך אַן אפיקורס !...
זאָל כאָטש וואָלף דוד וויסן דאָס אויף די גאַנצע שטאָט !... קום
דאָך אַהער !... אַז איינגעזונקען זאָלסטו ווערן, וווּ דו זיצסט !...
איך זאָל אַזוי קאָנען אַרומגיין אויף מיינע פיס, ר' וואָלף דודשי,
ווי איך וועל מיר מוזן גיין בּאָרגן די פינף רובל !... וווּ האָב
איך דען געלט ?... איך זאָל אַזוי נישט האָבן קיין קרענק אויף
קיין צרות אין מיין הויז !... אויך באַזונדערס : צוואָס דאַרף מען
דען דריי הונדערט רובל אויף אַ חתונה ?... צען איז אויך גע-
נוג... זאָל זי אַהער קומען דאָ די כּלה, וועל א'ך איר געבן מיינס
אַ צווי העמדער, מיין טאָכטערס אַ העמד אויך אַ צווי קלייד'לעך...
איך האָב גאָר פּאַרגעסן !... געזונט אויך שטאַרק זאָלט איר מיר
זיין, ר' וואָלף דודשי... איך האָב דאָך נאָך העגגען מיין חופה-
קלייד !... אַ וויס זיידן קלייד !... עס איז נאָך גאַנץ ניי אויף
פּריש !...

זי האָט זיך אַנגעהויבן פּאָרען בּאַ דער שאַנק, אַרויסגעשלעפּט
פון דאָרט אַן אַלט צעריסן קלייד, ציזיי צעריסענע העמדער, אויך
דאָס אַלץ אָנגעהויבן אייגפּאַקן. אינצווישן האָט וואָלף דוד אַ ריס
אויף געטון די טיר, וועלכע האָט געפירט גלייך אינדרויסן אַרויס,
און איז אָן אַ וואָרט אַנטלאָפן. די גראָבע פריידע האָט געלאָזט
ליגן דאָס פּעקל שמאַטעס אויף דער ערד, און א ז אים נאָכגע-
לאָפן. אינדרויסן האָט זי זיך אים געוואָרפן צו די פיס וויידער
געווינט, געשווירן זיך, געשאָלטן דעם מאָן און זיך געדונגען.
זי האָט פון בּוזעם אַלעמאָל אַרויסגעכאַפט נאָך אַ פּאָפּירל, בּיז זי
האָט אים געגעבן די גאַנצע דריי הונדערט רובל, וועלכע ער
האָט געוואָלט.

וען זי איז צוריק אַריינגעקומען אין שטוב, האָט זי ערשט
אויפסניי אָנגעהויבן שעלטן דעם מאָן, פּאַרוואָס ער איז נישט צו-
געגאַנגען צו וואָלף דודן רעדן מיט אים עטלעכע ווערטער. בּאַ
אים וואָלט ער גיזוען געזומען וויניקער, אַדער גאָרנישט. זי האָט
געשאָלטן אַלע אירע שונאים, אַז זיי זאָלן אַזוי נאָך דריי הונדערט
מינוט קאָנען לעבן, ווי זי האָט וואָלף דודן געקאָנט געבן דריי

חובות, וואָס איך בין שולדיק די סוחרים, וואָלט איך דאָך געמוזט גיין אין די הייזער! דריי הונדערט רובל!...“

זי האָט אָנגעהויבן וויינען: „וואָס רעדט איר, ר' וואַלף דודשי?... ווו זאָל איך נעמען דריי הונדערט רובל?...אַ האַלבן רובל, אַ רובל, אָבער נישט קיין דריי הונדערט!

וואַלף דוד האָט איר קיין איין וואָרט נישט געענטפערט. ער איז צוגעגאַנגען צו דער טיר, און געזאָגט: „עס וועט אייך קאָסטן מער, ווי דריי טויזנט!“

ער האָט געוואָלט אַרויסגיין, נאָר זי איז אים פאַרלאָפן דעם וועג, געשטעלט זיך צווישן אים און דער טיר און אָנגעהויבן זיך שווערן, וויינען און דינגען זיך: „צוויי רובל, ר' וואָלף דודשי... דריי...

זי האָט אָנגעהויבן שעלטן דעם מאַן, פאַרוואָס ער גייט נישט צו אויך רעדן אַ פּאָר ווערטער: „אַ בראָך זאָל דיך טרעפן!... פאַרוואָס גייסטו נישט אַהער רעדן אַ וואָרט?... ר' וואָלף דודשי... פינף רובל... אַ ווייטיק איז מיר נעבעך אין האַרץ... דריי הונדערט רובל!... נו, וואָס שטייסטו דאָרט?... אַ שטיין זאָל פון דיר ווערן!... גזלן!... קום דאָך אַהער!... אַז דו וועסט אים זאָגן...“

חיים איצל האָט אויף איר געקוקט מיט זיינע קליינע קינדערישע אייגעלעך און אויסגעזעען, ווי ער וואָלט זיך געפרייט איבער עפּעס אַ שפּילעכעל... נאָר מיט איינמאָל איז ער ווידער ערנסט געוואָרן און זיך פאַרטראַכט. ער האָט זיך צוריקגעזעצט צום טיש און, שטאַרק פאַרמחט, האָט ער אָנגעהויבן בלעטערן איין גמרא נאָך דער אַנדערער. ער האָט ווידער אָנגעהויבן לערנען: „אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם...

נאָר די גראָבע פריידע האָט זיך נישט אויפגעהערט צו שווערן, צו שעלטן דעם מאַן, צו שרייען און צו דינגען זיך מיט וואָלף דודן: „פינף רובל, וואָלף דודשי... ווי מיר האָבן היינט מאָנטיק פון גאָט איבער דער וועלט, אַז אפילו קיין פינף גראָשן מיין אייגנס פאַרמאָג איך נישט... וויי איז אים... דעם לעצטן

ר׳ חיים איצל! וועו איך זאל האבן אזא וויב — וואלט איך זי דערוואַרגן! עס שטינקט דאך פון איר, ווי פון א פארשטינקענ־ פאס חלב!״

די גראבע פריידע האט זיך וויידער צעלאכט, נאך שטארקער ווי פריער, אז דאס פייכטע שמאלציקע פנים אירס איז אזש אינגאנצן נאס געוואָרן אוו פון די קלייניע אייגעלעך אונטער דעם גרויסן שטערן, אויף וועלכן די בלויע צעבראכענע בריל זענען געווען אַרויפגערוקט, האבן זיך אנגעהויבן גיסן טרערן, ווי זיי וואלטן געווייגט. דער גראבער בויך מיטן גרויסן לאנגן בויזעם, מיט די קיילעכדיקע פליישיקע פלייצעס, מיט די קורצע אוו גראבע אוועק־ שטייענדיקע הענט, מיטן בריייטן הינטן אויף די אנטאלקעס־פיס — דאס אלץ האט זיך איצט געוואַרפן ווי אין קוחת.

חיים איצל האט געקוקט ווי א פרעמדער, נישט פארשטא־ נען, וואס דא איז. עס האט זיך אים געדאכטן, אז ער ווערט אין עפעס באשולדיקט, און אויפן וויב אוו אויף וואלף דודן גצקוקט ווי אן אומבאהאלפן קינד. א דערשראקענער האט ער געפרעגט: „האב איך געזינדיקט מיט עפעס?״

— וואס הייסט, איר האט געזינדיקט? קיינן וועמען? קיינן מיר נישט, — האט וואלף דוד, איינהאלטנדיק אין זיך דעם כעס, אים געענטפערט. — איך בין ארויסגעקומען אייך פרענן, אויב איר האט אייער וויב דעמאלט געזאגט, אז זי זאל מיר אהינברענ־ גען — אדער אהינשיקן — דריי הונדערט רובל.

די גראבע פריידע האט אנגעהויבן פארסקעו, ווי א קאץ, וועו א הינט ווי זי ביסן. זי האט שווער געאטעמט מיטן מויל אין מיט דער נאז, ווי א ווילד גראב גילפערד, וועו עס ווי אנט־ לויפן אוו האט נישט קיין וועג. זי האט זיך געפרעגט, ווי זי וואלט דאס איצט ערשט צום ערשטן מאל געהערט: „דריי הונדערט רובל? וו האב איך דריי הונדערט רובל? מיין גאנץ פארמעגן: די פאר שטיקלעך בארכנס, וואס איך האב אין געוועלב, די פאר גראסע אין שטוב — דאס אלץ אי״ם אוו ארום באטרעפט דאך נישט קיין דריי הונדערט רובל! אוו וועו איך זאל אפגעבן אלע

בייסן — שוין שפּעט, אוּן צו ווּאַרעמעס — נאָך פּרי. עס וועט זיין אַרום האַלב צוועלף שוין, אָדער צוועלף.

ער האָט זיך צעלאַכט מיט זיין בריט געלעכטער, הנאה געהאַט פון זיך, וואָס ער האָט חיים איצלען געזאָגט אַ גלייך וויצל. חיים איצל איז אויך געווען צופריד דערפון, מען האָט דאָס דערקענט אויף זיין פּנים. נאָר גלייך איז ער ווידער צוריק ערנסט געוואָרן, זיך געמאַכט אַ סאַרווורף: „איך האָב נאָך גאָר בישט געלערנט!

— איך האָב אייך בישט גצוואָלט שטערן, ר' חיים איצל. אוּן דאָס אמת געזאָגט — אויך מיר בישט: איך האָב פון אייער לערנען נעהאַט אַ גרויסע הנאה. אָבער אייער וויב — זי קאָלערט זיך דאָך ווי אַ פּאַס טראָן וען זי גייט, וואַרפט אַלץ אום, וואָס שטייט איר אויפן וועג.

די גראָבע פּריידע האָט זיך צעלאַכט, געוואָלט דערמיט ווייזן וואָלף דודן, אַז ער האָט געזאָגט אַ חכמה אוּן ער זאָל דערפון האָבן הנאה. וואָלף דודס פּנים האָט זיך אָבער פאַרקרומט, וועז ער האָט געזעען, אַז זי לאַכט נאָר. דערביי האָט ער געטראַכט: „איר לאַכן העדט מען בישט, נאָר מען זעט... „איר גרויסער נאַכהענגעדיקער בויך בּיז די קניען כּמעט, דער אַראָפּאַלנדיקער בּוזעם בּי ן נאָפּל, די קורצע אוּן גראָבּע אָפּשטייענדיקע הענט, דאָס אַנגעגאָסענע שמאַלציקע פּנים, וואָס איז אַראָפּגעהאַנגען אוּן זיך געבאַמבלט צוזאַמען מיט איר גרויסן דרייפּאַכיקן גוידער; די בּרייטע פּעטע פּלייצע, דער בּרייטער הינטן אויף די פּיס וויי אַנטאַלקעס — דאָס אַלץ האָט זיך געשאַלטן אוּן געוואָרפן, וועז זי האָט צעעפּנט איר בּרייט מויל אוּן זיך פאַרקייכט, וואָס האָט געהייסן, אַז זי לאַכט נאָר אַז זי האָט געזעען, אַז וואָלף דוד איז פון איר לאַכן. נאָך בייזער געוואָרן, האָט זי אויפגעהערט. פּינטלענדיק מיט די אויגן האָט זי אים געפּרעגט, אויב ער וועט טרינקען אַ גלאָז טיי, אָדער אפשר גאָר אַ גלעזעלע בראָנפן.

וואָלף דוד האָט זיך שוין מער נישט געקאָנט באַהערשן, אוּן קריצנדיק מיט די ציין, האָט ער געזאָגט חיים איצלען: „הערט

ער זאָל טון: זאָל ער שטערן חיים איצלען אינם לערנען, אָדער נישט?

די גראָבע פריידע איז אין געוועלב געשטאַנען און גע־קלערט, וויאַזוי זי זאָל די גאַנצע סחורה באַהאַלטן, ערגעץ באַ־גראָבן, אַז ווען וואָלף דוד וועט צוריק אַריינקומען, זאָל זי אים קאָנען ווייזן, אַז זי האָט אַ ליידיק געוועלב. אַז זי איז אָרעם און האָט נישט מיט וואָס דעם טאָג איבערצולעבן. נאָר אַז זי האָט גע־זעען, אַז זי וועט דאָס נישט קאָנען אויספירן, האָט זי אַ כאַפּ געטון דאָס גאַנצע געלט פון שיפלאָד און געטון עס אַ שיט אַריין אין איר גרויסן בוזים, ווי מען שיט אַריין קאַ־טאָפליעס אין אַ קעלער. דאַן האָט זי צוגעשלאָסן די טיר פון געוועלב, וועלכע האָט גע־פירט אינדרויסן אַרויס, איז אַריינגעגאַנגען אין שטוב, און הינטער זיך — וואָלף דוד זאָל נישט זעען — צוגעשלאָסן אויך די טיר.

וואָלף דוד האָט דערהערט דאָס איבערדרייען זיך פון אַ שלאָס און זיך אומגעקוקט, ווי אויפגעוועקט פון אַ גוטן חלום. ער האָט געוואָלט נאָך ווייטער שווייגן, אָבער די גראָבע פריידע האָט זיך אָנגעהויבן אַרומפּאָרען איבער דער שטוב, אומגעוואָרפן כמעט יעדע זאַך, פאַר וועלכע זי איז פאַ־בייגעגאַנגען — האָט חיים איצל זיך אומגעקוקט. אַז ער האָט דערזעען וואָלף דודן און נישט געקאָנט אים דערקענען אין דער ערשטער רגע, האָט ער אויף אים אָנגעהויבן קוקן בייז און ווילד. נאָר גלייך האָט ער אים דערקענט און די גאַנצע שטרענגקייט איז אַראָפּ פון זיין פּנים. די בייזע און ווילדע בליקן אין זיינע אויגן זענען ווייכער און מילדער געוואָרן און שמייכלענדיק ווי אַ קינד, האָט ער וואָלף דודן געזאָגט גוטמאָרגן: „גוט מאָרגן, וואָלף דוד, אָדער גוטן אָוונט!"

וואָלף דוד איז בייז געוואָרן: אייך, ר' חיים איצל, איז אויך פינצטער פאַר די אויגן?...

— ווי שפּעט איז דען איצט?

— עס איז... אַז מען האָט נאָך נישט געגעסן קיין אָנ־

וואָלף דוד האָט זי אָפגעמאָסטן פון אויבן ביז אַראָפּ, ווי אַ גזלן, און אַראָפּגעלאָזט די אונטערשטע ליפּ. די גראָבּע־פריידע איז דערפון שטיין געבליבן אַ טויטע, נישט געקאָנט מער קיין ריר זיך טון, אָדער אַ וואָרט פון מויל אַרויסברענגען. ערשט דאַן, וועז ער האָט צוריק אַראָפּגענומען זיינע אויגן פון איר — וויל עס האָט אים געעקלט אויף איר נאָך לענגער צו קוקן: — איז זי צוריק געקומען צו זיך, און וויידער אָנגעהויבן מיט אירע זיסע ריידעלעך: „איר זענט דאָך אַ דימענטענער מענטש, ר' וואָלף דודש..."

וואָלף דוד האָט זיך שוין מער נישט געקאָנט איינהאַלטן און אַרויסגעפּלאַצט: „א רוח אין אייער... אז איר וועט נישט צומאַכן אייער... זאָגט: האָט אייך אייער מאַן געזאָגט, אז איר זאָלט מיר אַהינבּרענגען — אָדער אַהינשיקן — דריי הונדערט רובל?"

— דריי הונדערט רובל? — — פאַרוואָס?

— פאַר גראָז!...

ער האָט דערזען די טיר, וועלכע האָט געפירט פונם גע־וועלב אין דער ווינטער, און מיט איין שפּרייז איז ער גע־וען דאָרט אינעווייניק. ער האָט געטראָפן חיים איצלען אַרומדרי־ען זיך איבער דער שטוב הין און צוריק, לויפן, ווי אַ לייב אין אַ שטייג, אַרויף און אַראָפּ. זיין בלאַס פּנים איז געווען צעפלאַמט, די אויגן אָנגעצונדן, און די ליפּן — ווי זיי וואָלטן געריבן. אויפן טיש זענען געלעגן אָנגעוואָרפן אָפּענע גמרות אייניע איבער דער אַנדערער, און די שענק מיט ספרים זענען געווען צע־פּראָלט.

חיים איצל איז אַלעמאָל שטיין געבליבן, געקלערט אַ מינוט, געקוקט, ווי ער וואָלט געזעען עפּעס אָנקומען פון זייער וויט... נאָר באַלד איז ער ווידער צוגעלאָפן צום טיש, אָנגעהויבן בלע־טערן, וואַרפן איין ספר איבערן אַנדערן, געטראָפן, וואָס ער האָט געזוכט, און אָנגעהויבן לערנען.

וואָלף דוד איז געשטאַנען אָפּהענטיק, נישט געוווסט, וואָס

וואָלף דוד האָט אַ דונער געטון: „סאַרא גוטן אָוונט? נאָך קיין מיטאָג נישט געגעסן, ערשט עלף אַ זייגער!“

— דער קאָפּ איז מיר אַזוי דערשלאָגן... אַזוי פינצטער אינדרויסן...

— אינדרויסן איז נישט פינצטער! די זון שיינט, ווי אין זומער!

— איך וויס נישט... עפּעס אַזוי פינצטער פאַר די אויגן...

— פינצטער פאַר די אויגן? רוקט אַוועק די פוירהענגלעך! איך בין נישט קיין פויער, מיר וועט איר נישט געבן קיין בּאַרכנט פאַר טוך, איך קלייב אַליין אויס!...

ער האָט אַוועקגערוקט די פוירהענגלעך: „אָט אַזוי!... נו, איז אייך נאָך פינצטער פאַר די אויגן?... איצט זעט מען דאָך אַ געוועלב מיט סחורה, אוּן גרויס — אַ וויאַרסט די לענג!...“

די גראָבּע פריידע האָט זיך געבראָכן די הצנט, זיך געריסן שטיקער פון פּנים, אוּן געאויקעט: „ווי איז מיר...“

— וווּ איז אייער מאַן?

זי האָט נישט געקאָנט ענטפערן. געשטאַנען איז זי נישט וויט פון דער טיר, געציטערט ווי אַ פּיש אוּן אויסגעזעען, ווי זי וואָלט זיך געגרייט צו טון אַן עפּן אויף די טיר אוּן שרייען גע־וואָלט. איר גרויסער קאָפּ, פּעט ווי אַ חזיר, איז געווען באַהאָלטן צווישן אירע גראָבּע פּעטע פּלייצעס אוּן די קלייניע אייגלעך, וועלכע מען האָט נאָך קוים אַרויסגעזעען פון דעם שמאָלציקן פּנים, וואָס איז געווען פול מיט בראָדאָווקעס אוּן אונטער בלויע צעבראָ־כענע בריל, וועלכע זענען געווען מיט אַ שטריקל צוגעבונדן, האָבן געפּינטלט אוּן זיך הינטיש געבעטן. ווידער האָט זי זיך אַ וואַקל געטון, ווי אַ בריים פאַס, וועט עס טוט זיך אַ קאָלער אוּן אָנגעהויבן מיט דער פעטער גרויסער צונג קייקלען אין פלייישיקן מויל אַן ציין: „איר ווילט אפשר, וואָלף דודשי, סחורה אויף אַ וועסטל?...

XXII.

אין געוועלב בּאַ חיים איצלען איז געווען פינצטער, ווי אין א קעלער, אוּן וואָלף דוד האָט נישט געזעען ווו צו גיין. די שויבן-טיר איז געווען פאַרהאַנגען מיט טונקעלע פוירהענגלעך, עקסטרע פּדי עס זאָל נישט זיין לייכטיק, ווען מען ווייזט אַ פויער סחורה אויף א מאַרינאַרקע, אויף א פּאָר הויזן, אַדער א פויערטע אויף א קלייד. אַז עס איז נייטיק געווען עס זאָלזיין לייכטיק, האָט מען צערוקט די פוירהענגלעך, אָבער מער איז תמיד נייטיק געווען עס זאָל זיין טונקל. . .

וואָלף דודן האָט זיך געדאַכטן, אז ער האָט פּאַרבּלאָנדזשעט אין אַן אונטערערדישער הייל. זייגע בּליקן, וועלכע זענען געווויגט געווען אין אַזא מאָמענט אַרומצוזוכן, האָבן שארף געקוקט, געטאַפּט ווי מיט די הענט, אָבער זיי האָבן גאָרנישט געזעען: נישט קיין פּאָליצעס, נישט קיין סחורה, נישט קיין סוחר, קיין סוחרטע, קיין וועגט — גאָרנישט: ער האָט געקריצט מיט די ציין אוּן געפרעגט די פינצטערניש: „איז קיינער נישטאָ אין געוועלב?“ נאָר וועגן ער האָט זיך אומגעדרייט צוריק אַרויסצוגיין, האָט ער דערזעען די גראָבּע פריידע מיט די בריייטע פּלייצעס שטיין בּאַ דער שויבן-טיר, כּדי אַזוי אַרום אינגאַנצן פינצטער צו מאַכן אין געוועלב. ער איז נאָך בייזער געוואָרן. אוּן ווי א בּער געברומט: „איך האָב דאָך אייך געקאָנט דאָס גאַנצע געוועלב אַרויסטראָגן. . .“

דאָס האָט ווי א קויל געטראָפן אין איר קרעמעריש הארץ אַריין, אַז זי האָט זיך אַזש א וואָרף געטון. זי האָט געזעען, אַז איר פּאַרשטעלן די שויבן האָט איר גאָרנישט געהאָלפן, האָט זי זיך אָנגעהויבן צוקאָלערן צו וואָלף דודן, וואַקלענדיק זיך ווי א פּעטע קאַטשקע, אוּן געשטאַמלט: „גוטן. . . אָוונט. . . ר'. . . וואָלף דודש. . .“

אוּן געהאַלטן אין איין טראָגן: טעלער פּלייש, קיגלען, פּיש, געבראָטענע גענז, פּלעשער ווײַן אוּן פּעסער בּיר. מען האָט געטאַנצט אוּן געהוּליעט. די פּרויען, וואָס זענען געשטאַנען אוּנטער די פענצטער, האָבן זיך אַריינגעשטופּט צווישן די מאַנספּאַרשוינען אוּן אויך געטאַנצט. די רביצין האָט זיי מכבד געווען מיט שריים פּוּנם רבין אוּן געטרונקען מיט זיי ווײַן.

— ניין, אַזעלכעס חאָב איך באַם רבין בּיז דעם שבת נאָך נישט געזעהן — טראַכט באַ זיך וואָלף דוד אוּן באַשלוסט: — איצט בּין איך אַ חסיד גלייך מיט אַלע! מיין טאַטע איז דאָך אויך געווען אַ רבי, צו אים זענען אויך געקומען חסידים — ווען איך ווערן דעם רבינס אַ מחותן. אַז דער ייִנג האָט זי ליב, אוּן זי אים — — — — — — — — — — — — — —

אין אַזאַ מאָמענט, ווען ער איז אַריינגעקומען אין אַ התלהבות, האָט ער תּמיד נאָכגעדענקט, וועמען מען דאַרף העלפן אין שטאָט אוּן זיך דערמאַנט, אַז ער האָט אַמאָל — שוין לאַנג, זייער לאַנג — דער אָרעמער אלמנה, שרהלע תּרצהס, צוגעזאָגט, אַז ער וועט איר העלפן צו איר טאָכטערס חתונה. ער איז שטאַרק אין כּעס געוואָרן אויף זיך, פּאַרוואָס ער האָט וועגן דעם אַזוי לאַנג פּאַרגעסן. ער האָט זיך אָבער גלייך נאָך ווייטער דערמאַנט, אַז ער האָט דעמאָלט געזאָגט חיים איצלען, ער זאָל אים שיקן אַ דריי הונדערט רובל, אוּן בּיז היינט האָט ער אים דאָס געלט נאָך נישט געשיקט. דאָס איז געווען אין אַ פרייטיק, ווען ער האָט אים דאָס געזאָגט, ווען יענער איז מיט טלית אוּן תּפילין געגאַנגען דאַוונען אוּן זיך אָפּגעשטעלט קוקן אויף די היגער.

בַּא זיך געפרעגט. — „כ׳וועל זיצן אַ גאַנצן טאָג אינדערהיים? דאָס איז דאָך נאָך ערגער, ווי אין קרימינאַל! גיין אין שענק אַרײַן מיט דער חברה טרינקען ביר? געגנוג אַ גאַנצע וואָך מיט זיי! אָדער זאָל איך מיך אַוועקזעצן שפּילן מיטן ווייב, גיין מיט איר שפּאַצירן?... ניין, איך וועל גיין צום רבין!"

ער האָט אַ בליץ געטון מיט זיינע ברענענדיקע אויגן צום גניאַדי, וועלכער האָט נישט אויפגעהערט קוקן אויף אים, אָן אויפן קול צו זיך געזאָגט: „איך האָב אים ליב דעם ייִנגל מיינעם! ער גראָט אינגאַנצן אין זיין טאַטן אַרײַן! זיך פאַרליבט אָן רבינס טאָכטער — אין דער, וועלכע זעט אויס אַזוי... ני, ווי אַ רבינס אַ טאָכטער טאַקע — מאַלאַדיץ, גוט געטון!.. העי, גניאַדי!..."

ער האָט דעם פערד אַ זעץ געטון איבערן הינטן, אַז עס האָט זיך אַוש אַ זעץ אַראָפּ געטון צו דער ערד, און איז אַרויס פון שטאַל.

וואָלף דוד האָט באַם רבין אין יענעם שבת געזעען אַזעלכעס, וואָס ער האָט נאָך דאָרט ביז דעמאָלט נישט געהאַט געזעען. פּמעט די גאַנצע שטאָט איז דאָרט געווען. ביז פאַרטאָג האָט דער רבי פרייטיק צו נאַכטס געפירט טיש און שבת אין דער פרי, באַלד נאָכן דאַוונען, זענען די שטובן שוין ווידער פול געווען. דער רבי האָט געזאָגט תורה, געטיילט שריים. מען האָט געכאַפּט פון די טעלער אַרויס, אויך ער האָט געכאַפט און מיטגעזונגען. עס האָט זיך אים געדאָכטן, אַז די וועגט זענען פידלען, פויקן, פלייטן, באַסן און טראָמפייטן. מען איז געשטאַנען קעפ אויף קעפ. אינדרויסן זענען אוגטער די פענצטער געשטאַנען פרויען מיט קינדער. די רביצין האָט זיך געפּאַרעט, חוהעלע און שבעלע און די גבאים און די שמשים — זיי זענען געלאָפן איבער די שטובן

מיט זייערע פאַרשידענע קלוגע בליקן. זיי האָבן אויפגעשטעלט די אויערן און מיט פאַרשטאַנד אויסגעהערט וואָלף דודן, וואָס ער האָט אין זיין געדאַנק צו זיי געזאָגט.

דער קליינער ווינטער־טאָג איז געלאָפן. עס איז געווען שוין באַלד פאַרנאַכט. וואָלף דוד האָט זיך אויפגעכאַפּט ווי פון שלאָף און דער ערשטער געדאַנק, וואָס איז אים געקומען אין קאָפּ אַריין, איז געווען, אַז באַלד וועט מען גיין דאַוונען. ער האָט זיך דעמאָלט דערמאַנט, אַז ער האָט נאָך דעם גאַנצן טאָג נישט געגעסן, און זיך אָנגעהויבן זידלען: „אַ צעמאַזשעטע יידענע בין איך! דעם רבינס אַ מחותן וויל איך ווערן!"

ער האָט זיך ווידער דערמאַנט אָן טאַטן, זיך פאָרגעשטעלט, ווי אַזוי ער האָט אויסגעזעען און באַשלאָסן באַ זיך, אַז זיין טאַטע איז געווען אַ רבי. דאָס האָט דאָך אים אויך יענער ייד אין דער שענק געזאָגט. „צו אים זענען מסתמא אויך געקומען יידן צום טיש, ווי צו דעם רבין", — האָט ער באַ זיך אַ טראַכט געטון און געוואָרן באַ זיך אַ ביסל גרעסער. „אויב אַזוי" — האָט ער צו זיך געזאָגט — „קאָן איך דאָך ווערן דעם רבינס אַ מחותן!..."

נאָר פּלוצלינג האָט ער זיך געטראָפן מיטן גניאַדיס בליק, און אים האָט זיך געדאָכטן, אַז דאָס פערד זאָגט צו אים: „דיין טאַטע, איז טאַקע געווען אַ רבי, אָבער דו... ווו שטייסטו... „ווו האָסטו מיך, מיט די אַנדערע פינף חברים מיינע, די נאַכט גענומען?... האָסט איבערגעזעגט די שלעסער, אָפּגעסמט די הינט, און — וואַרט, דו ביסט נאָך נישט פאַרטיק!..."

וואָלף דוד האָט זיך דערמאָנט אָן דעם זיידן, אָן דעם הויכן קאַזשעק, וועלכער האָט אונטער דער פּאָלע אַלעמאָל עפּעס אַריינ־געברענגט, און ער האָט זיי ביידע געשאָלטן. דאָס בלוט האָט אים אַ זעץ געטון אין קאָפּ אַריין. ער האָט זיך דערמאַנט, אַז אין קרי־מינאַל — ווו ער איז געזעסן וועגן געשלעג — האָט ער באַ זיך באַשלאָסן, אַז ער וועט מער נישט גיין צום רבין. ער איז טרויע־ריק געוואָרן, „און ווו וועל איך גיין שבת?" — האָט ער פאַרצווייפלט

וואָרן אין די ביינער. „אזעלכע בליקן" — האָט ער געטראַכט בא זיך — האָט ער נאָך קיינמאָל נישט געזעען. נאָר גאַנץ אַנדערש נאָך האָט אויף אים דער גניאַדי געקוקט, דער הויכער דראַגונער. דאָס איז געווען א ייִנג פערד, שיין און קלוג, און שטאָלץ ווי א לייב.

וואָלף דודן האָט זיך געדאַכטן, אז דאָס פערד קוקט אויף אים מיט וחזק, פון אויבן אַראָפּ... „דאָס איז א קלוג פערד", — האָט ער בא זיך א טראַכט געטון. עס האָט זיך אים געדאַכטן, אז עס רעדט צו אים, און ער פֿאַרשטייט, וואָס עס זאָגט אים. ער האָט עס אַרייַנגעקוקט אין די אויגן, און געהערט, ווי עס האָט צו אים געזאָגט: „דו ביסט א ייִנ', וואָלף דוד, אז דו האָסט מיך געקאָנט נעמען!... מיט אזא איינעם ווי דו, בין איך געגאַנגען... אן אַנדערער וואָלט מיך פון אָרט נישט געווען געירירט... איך האָב דיך ליב דערפאַר, מער, ווי דעם בייזן פריץ מיינעם מיט די לאַנגע וואָנסעס, וועלכער איז געריטן אויף מיר... דו ביסט א גוטער־ברודער, און איך וועל מיט דיר זיין פֿאָראַשעמט... נאָר געדענק, אז דו זאָלסט מיך נישט פֿאַרקויפן!..."

וואָלף דוד האָט א שמייכל געטון אין זיינע גראָבע וואָנסעס אַריין: עס האָט אים הנאה געטון. ער האָט ליב געהאַט זיך אויס־צוטענהן מיט א קלוג פערד. „מיט אזא פערד קאָן מען זיך בע־סער אויסשמועסן ווי מיט א מענטש". — האָט ער בא זיך גע־טראַכט. „א מענטש — וואָס קאָן מען מיט אים רעדן? אָבער א פערד — פֿאַר א פערד קאָן מען אַלץ דערציילן, אויסגיסן דערפאַר דאָס גאַנצע ביטערע האַרץ, און אפילו פרעגן דערביי אן עצה".

און ער איז פון דער פרי אָן געשטאַנען צווישן די פערד, זיך אויסגעטענהט מיט זיי און געפרעגט בא זיי אַן עצה: זאָל ער גיין שבת צום רבין, אָדער נישט? עז איז דאָך עפעס שבת־חנוכה!... און נאָך דער מחלוקה!.. דאָרט וועט זיך טון...

די פערד, געקליבענע אייגס בא אייגס, האָבן אים אָנגעקוקט

האָט נישט געדויערט אַ האַלבע שעה אוּן זיי האָבן דערהערט טריט. זיי האָבן אָנגעשטעלט די אויערן, נאָך מער זיך אייגעוויגן מיט זייערע שארפע בליקן אין דער פינצטערניש אוּן דערהערט אַ שאַרכען. מיט לייכטע אין פלינקע טריט האָבן זיי זיך אַ לאָז געטוּן, יעדער האָט געכאַפט צו צוויי פערד פוּן וואַלף דודן, ארויף, אוּן זיך געלאָזט אין גאַלאָפּ צום וויעפש. דאָ זענען זיי פלינק אַראָפּ פוּן די פערד, די פּאָדקאָוועס ארומגעבוּנדן מיט זעק, אוּן אריבער. אַריין אין אַ וואַלד, אוּן נאָך איידער עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, זענען זיי מיט די פערד שוין געווען אינדערהיים.

עס איז געווען שוין נאָך מיטאָג, אוּן וואַלף דוד איז נאָך אַלץ געשטאַנען אין שטאַל לעבן די פערד אוּן געקלערט, וואָס ער זאָל טוּן: זאָל ער דעם שבת גיין צום רבין, אָדער נישט. עס איז געווען שבת-חנוכּה, אוּן ער האָט זיך פאַרגעשטעלט, וואָס באַם רבין וועט זיך דעם שבת טוּן... עס האָט אים נאָך קיינמאָל אַזוי שטאַרק נישט געצויגן צום רבין, ווי אין דעם פרייטיק. ער האָט זיך געזידלט: „דו ביסט גלייך מיט דיין זון, וואַלף דוד! דיין זון האָט ליב צו ליגן באַם טייך, אָדער אין אַ וואַלד, אוּן דו אויך! דיין זון האָט זיך פאַרליבט אין רבינס טאָכטער אוּן דו אין רבין!"

ער האָט אַ פּאָטש געטוּן אין פערדס הינטן אַריין, אַז עס האָט זיך אַוועקגערוקט פונם אָרט וווּ עס איז געשטאַנען, אוּן דערצו אַ געשריי געטוּן: „גיאַדי!..."

דאָס פערד האָט אים אַנגעקוקט מיט די שוואַרץ-ברענענדיקע אויגן. אויך די אַנדערע פערד האָבן אַנגעהויבן קוקן אויף אים, אוּן אַלץ מיט אַוועלכע בליקן, אַז וואַלף דודן אין אַזש קאַלט ge-

מורא נישט, וואָלף דוד! דו קענסט מיך נישט, אָבער איך קען דיך יאָ, איך האָב געקענט דיין טאַטן. ווייסט, ווער דיין טאַטע איז געווען? אַ דיין בא אונז אין שטעטל, ער האָט געפסקנט שאלות וי אַ רב! נישטאָ מער היינט אזעלכע יידן, וי דיין טאַטע איז געווען. דו וייסט אוודאי נישט, וואָלף דוד, וו דו ביסט גע בוירן געוואָרן, וייל דו ביסט נאָר דעמאָלט געווען אַ קליינער פּעמפּיק, וען דיין מאַמע איז געשטאָרבן. באַלד דערנאָך איז אויך געשטאָרבן דיין מאַמע — זי איז געווען אַ פרוסט, אַ רביצין — אוּן דיין זיידע האָט דיך אַהיימגענומען צו זיך קיין קאָ—ליע".

וואָלף דוד האָט זיך געוואָלט דערמאַנען אָן די ווערטער. וועלכע דער ייד האָט דעמאָלט געזאָגט אויף לשון־קודש וועגן דעם, וואָס זיין טאַטע איז געשטאָרבן, אָבער ער האָט נישט גע־קאָנט. ער האָט זיך נאָר דערמאַנט, וי אַזוי דער ייד האָט אויס־געזען: אַ נידעריקער, מיט אַ גלעטן שיטער בערדל, און עפּעס אזעלכע קרומע שיקלדיקע אייגלעך. ער האָט זיך אויך פאַרגע־שטעלט, וויאַזוי דער טאַטע האָט אויסגעזען, לויט וי דער ייד האָט אים געשילדערט, אין ער האָט דערזען פּאַר זיך אַ הויכן ייד מיט אַ גרויסער בּאָרד, מיט לאַנגע פּאות, אין אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע, אין אַ שטריימל — זיצט ער איבער אַ גרויסער גמרא. ער איז אַ שטרענגער, קיקט בייז אויף אים, וייל ער איז אַ גנב, אוּן וייל אים אינם וואָלד דערווערגן.

אַזוי האָט ער פאַנטאַזירט בײַז ער איז מיט דער חברה ארויסגעקומען פונם וואַלד. דאָ האָט די פראָסט זיי פעסט אַ נעם געטון, אוּן דער שניי אויף די פעלדער האָט געסקריפּעט אינטע־זייצרע פיס. די קרעטשמע איז שוין געווען צו. הייסן עפּענען האָט בישט געטויגט — זיי זענען געגאַנגען וויטער. וען זיי זענען צו־געקומען בא אַ צווויי הונדערט טריט פּאַרן הויף זענען זיי שטיין געבליבן, זיך ארומגעקוקט, אוּן וואָלף דוד איז פאַרשוווּנדן. די צוויי יינגען האָבן געווארט. זייערע קאַצן־בּליקן האָבן דורכגעשטאָכן די פינצטערניש. דאָס האַרץ האָט אין זיי אַ ביסל געקלאַפּט, וייל זיי האָבן גערעכנט, אַז די נאַכט וועלן זיי דורכפאַלן. אָבער עס

מיר וועלן גיין מיט יענעם וועג, דאָרט איז דאָ א קרעטשמע — וועלן מיר אריינגיין נעמען עפּעס אין מויל אריין".

שוייגנדיקע זענען אלע געגאַנגען אין טיפן וואַלד דורכן שניי. די צוויי, וועלכע זענען מיטגעגאַנגען מיט וואָלף דודן, האָבן בא זיך געטראַכט, אז גוט וועט די נאַכט נישט זיין: „ס׳איז טאקע א פינצטערע נאַכט, אָבער... ניין, ס׳איז נישט היימלעך. אז וואָלף דוד האָט שוין קיין קוראַזש נישט — איז דאָרט אוודאי נישט מיט קיין האָניק". זיי האָבן וואָלף דודן נאָך קיינמאָל נישט אזוי געזעהן. אָבער וואָלף דוד האָט זיי געמוטערט: „מיר וועלן היינט נעמען! דער וויעפש איז פאַרפרוירן, די וויסל שטייט — א וועג וי איף דער האַנט".

די חברה-לייט זענען א ביסל לעבעדיקער געוואָרן.

די פראָסט האָט געברענט, נאָר אין וואַלד האָט מען זי אזוי שטאַרק נישט געפילט. דער הימל איז געווען גוט פינצטער. די שטערן האָבן קאַלט, וויי קלייניע בלויע פינקלענדיקע בריליאַנטלעך, אַראָפגעקוקט, אין אויסגעזעהן אזוי ווייט, אזוי פיצלדיק, וי שפילקע-קעפעלעך. וועג נישט דער שניי, וועלכער האָט די גאַנצע ערד וויס געמאַכט, וואָלטן זיי צווישן די ביימער אין קושא-קעס קיין וועג נישט געזעהן. א שרעקלעכע שטילקייט. דער שניי איז אין וואַלד נישט געווען אזוי געפרוירן, אז ער זאָל סקריפּען אונטערן טריט, אָבער וען מען האָט געשטעלט א פוס האָט מען געהערט, וי עס ווערט א לאַך אויף דעם אָרט און די טרוקענע אראָפגעפאַלענע צווייגלעך פון די ביימער האָבן אונטערן שניי זיך געבראָכן.

אזוי גייענדיק איז וואָלף דודן געקומען א געדאַנק אין קאָפּ אריין וועגן זיין טאַטן, וועלכן ער האָט נישט געקענט. עס האָט זיך אים געדאַכט, אז ער גייט אים נאָך פון הינטן, בא דער זייט. ער רעדט צו אים אין פאַרלויפט אים דעם וועג. ער האָט זיך דערמאַנט, אז וען ער איז געווען אין א קליין שטעטל — ער איז דעמאָלט דאָרט געווען ארבעטן אויפן יאָריד — האָט אין שענק א ייד צו אים געזאָגט, אז ער האָט געקאָנט זיין טאַטן. דער ייד האָט צו אים דעמאָלט אזוי געזאָגט: „איך האָב פאַר דיר קיין

ג סן נאָך דריי, נאַכאמאָל דריי און געפרעגט, וויפיל עס קומט. ער האָט אַרויסגענומען א פולע האַנט זילבער־געלט, און דערביי אַראָפ־גלאָזט אויף דער ערד א זילבערנעם רובל. ער האָט דעם יוּבל שוין געוואָלט לאָזן ליגן, נאָר איינער פון די צוויי חברה־לייט האָט אים אויפגעהויבן, און אים דערלאַנגט. וואָלף דוד האָט אויף דעם יינג א בייון קוק געטון, און געהייסן אָנגיסן גאָך דריי, נאָך דריי, נאָך דריי, און פאַרויכערט נאָך א פאַפּיראָס. ער האָט א שטאַרקן צי געטון, כּמעט א האַלבן פאַפּיראָס מיט איינמאָל אויס־גערויכערט, און אַרויסגלאָזט בלויז נאָר א קליין ביסעלע רויך פון מויל. די שיקסע אונטערן בופעט האָט שוין אויפסניי געהאט אָנגעגאָסן דריי גלעזלעך, זיי האָבן אויסגעטרונקען, און די שיקסע האָט ווידער אָנגעגאָסן.

— אפשר וועלן מיר גיין צוריק? — האָט איינער פון די צוויי חברה־לייט, א בלינדער אויף איין אויג, א פרעג געטון.

וואָלף דוד האָט אויף אים א קוק געטון. בא אים איז נישט געווען קיין צוריקגיי.

דער צוג איז אָנגעקומען, זיי זענען אוועקגעפאָרן. איבערן וועג — מער זיי א שעה — האָט איינער צום אנדערן נישט גע־רעדט. אז דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דער סטאציע, וווּ זיי האָבן באַדאַרפן אַראָפּגיין, זענען זיי אַראָפּגאַנגען און זיך געמומען אויף דעם וועג, וועלכער האָט געפירט אין הויף אַריי. די נאַכט איז צוגעפאַלן. זיי האָבן זיך אָפּגעדרייט אין א וואַלד אַריין. שטום זענען אַלע געזעסן אויף אַן אונטערגעהאקטן בוים אוּן אָפּגערוט.

וואָלף דודן האָבן אָנגעהויבן קריכן אַלטע בילדער אין קאָפּ אַריין. ער האָט זיך דערמאנט אָן זיינע פריערדיקע יאָרן, אָן גאָר די ערשטע, וועלן ער איז נאָך קליין געווען. ער האָט לעבעדיק פאָר זיך דערזעען יענע אַלע בילדער פון יענער צייט, וועלן ער איז געווען באַם זיידן. ער איז בייז געוואָרן, אוּן, אויפשטייענדיק, א פרעג געטון: „וואָס זיצט מען דאָ, וווּ די וויבער? וווייטער!

XXI.

חאַלף דוד האָט נאָך אַלץ נישט געקאָנט צוריק קומען צו זיך. עפּעס איז מיט אים אין קרימינאַל געשעען — א גאנצע אי־בערקערעניש איז מיט אים פאָרגעקומען. אָבער ער האָט געוואָלט ווערן דער, וואָס ער האָט תמיד געוואָלט זיין און באשלאָסן, מיט נאָך צוויי חברה־לייט, פאָרן אין א דויף אַריין מאכן א שטיקל אַר־בעט. עס איז געווען דאָנערשטיק באַנאַכט, און ער האָט מיט נאָך צוויי געוואָרט אין וואָקזאַל אויפן צוג. ער האָט אָבער געפילט, אז עס וועט זיין עפּעס א ־סענק". ער האָט אין דעם הויף שוין עט־לעכע מאָל „געארבעט", תמיד איז געגאַנגען גלאַטיק, אָבער איצט, האָט ער געפילט, וועט עפּעס געשעען. ער האָט עטלעכע מאָל אויסגעפרוווט זיין סימן: אָנגעצונדן א שוועבעלע, מיט צוויי פינ־גער עס געהאַלטן ביים אָפּגעבּרענטן שוועבל־קעפּעלע און געוואָרט, עס זאָל אויסברענען אינגאַנצן. נאָר דאָס שוועבעלע האָט זיך יע־דעס מאָל איבערגעבראָכן... ער איז ביין געוואָרן און א שפּיי גע־טון אויף די האַלב־אויסגעברענטע שוועבעלעך, וועלכע ער האָט אוועקגעוואָרפן. ער האָט זיך פאַרענטפערט פאַר זיך, אז ער גלייבט נישט אין קיין סמנים, ער האָט דאָס נאָר גלאַט אַזוי געמאַכט. ער איז אָבער מיט א וואַרשעווער געגאַנגען מאכן א שטיקל אַרבעט — א שווער שטיקל מלאכה — האָט יענער אַזוי אַרום אויסגעפרוווט, אויב עס וועט קלאַפּן.

ער איז מיט די צוויי חברה־לייט צוגעגאַנגען צום בופעט, און געהייסן אָנגיסן דריי גרויסע. אַלע דריי האָבן זיך איבער־געקוקט. דאָס האָט געהייסן: „עס זאָל גלאַטיק גיין", און יעדער איינער האָט זיין גלעזל איבערגעדרייט אין מויל אַריין. זיי האָבן צוגעפּיסן הערינג מיט ציבעלעס געמאַכט מיט עסיק, וואָס איז געשטאַנען אין א פּולמיסיק אויפן בופעט, און געהייסן אָנ־

Copyright 1928
by
S. Lewin Berlin

Printed in Poland

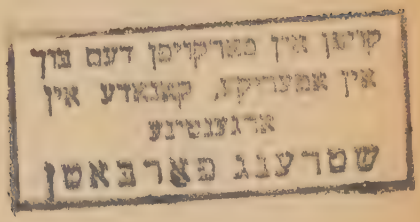

Gezang fun dojres
S z. L e w i n a
Wyd. Ch. Brzoza, Warszawa
Druk. B-ci Lewin Epsztejn
Warszawa, Pawia 38

42

שמואל לעווין

געזאנג פון דורות

(ראמאן)

צוויטי טייל.

6860-

פארלאג ח. בזשאזא

1928 וואַרשע

JEWISH PUBLIC LIBRARY
TORONTO